

**Koncentrations
tendenser
inom
byggnads
material
industrin**

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2013

National Library
of Sweden

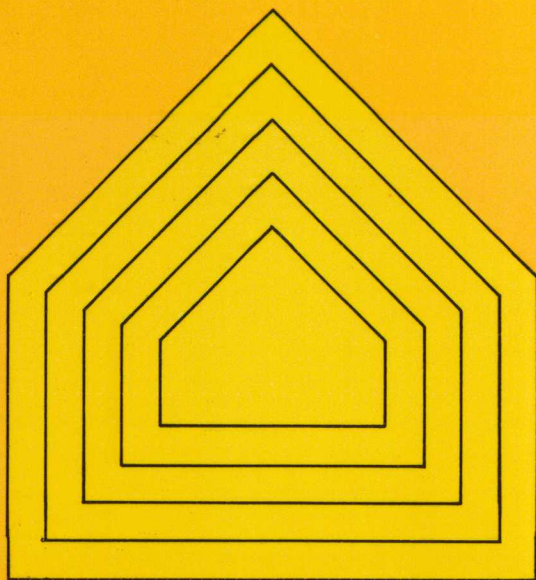

Betänkande av byggkoncentrationsutredningen

SOU

1977:43

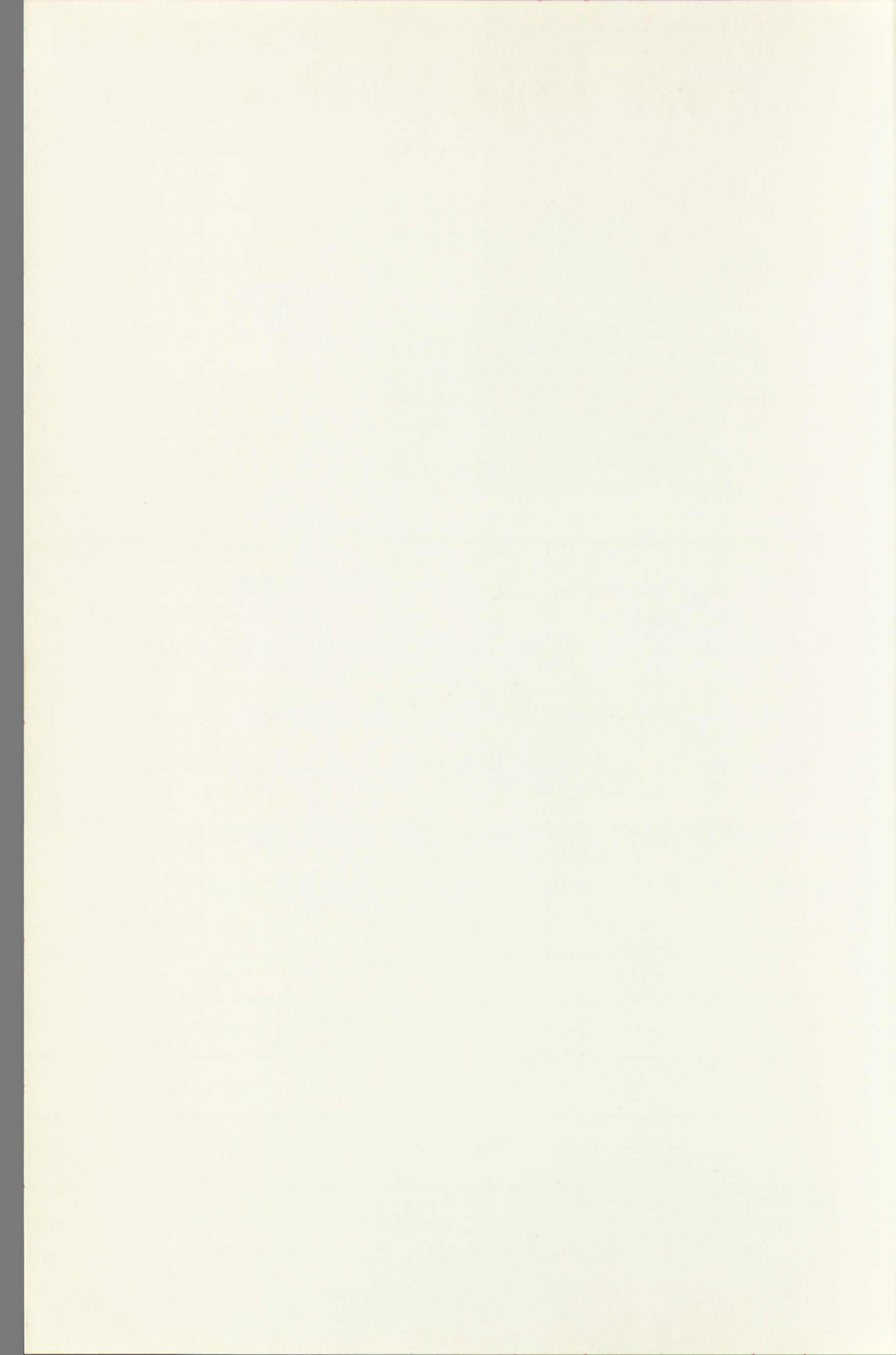
**Koncentrations
tendenser
inom
byggnads
material
industrin**

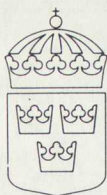
Betänkande av byggkoncentrationsutredningen

SOU

1977:43

255
8

Statens offentliga utredningar
1977:43
Industridepartementet

Koncentrations- tendenser inom byggnadsmaterial- industrin

Betänkande av byggkoncentrationsutredningen
Stockholm 1977

Omslag Jan Boman
ISBN 91-38-03478-6
ISSN 0375-250X
Gotab, Stockholm 1977

Till statsrådet och chefen för industridepartementet

Genom beslut den 9 oktober och den 11 november 1975 bemyndigade regeringen chefen för industridepartementet att tillkalla högst sju sakkunniga för utredning om vissa frågor rörande byggnadsmaterialindustrin. Med stöd av detta bemyndigande tillkallade departementschefen den 11 november 1975 såsom sakkunniga landshövdingen Gustav Cederwall, direktören Bo Ehrner, riksdagsledamoten Arne Gadd, direktören Sten Källenius, förbunds-ekonomen Jan Odhnoff, dåvarande riksdagsledamoten C G Regnéll och andre förbundsordföranden Bertil Whinberg. Cederwall utsågs att som ordförande leda utredningsarbetet. Källenius entledigades på egen begäran från sitt uppdrag fr. o. m. den 1 mars 1976 och förordnades på nytt fr. o. m. den 1 augusti samma år.

De sakkunniga har antagit namnet byggkoncentrationsutredningen.

Till experter i utredningen förordnades fr. o. m. den 1 december 1975 numera avdelningschefen Åke Hallman, avdelningsdirektören Bengt Nilsson och departementssekreteraren Tage Öh, fr. o. m. den 15 januari 1976 departementsrådet Lars Jonson, samt fr. o. m. den 1 november 1976 hovrättsassessorn Ove Sköllerholm.

Till sekreterare förordnades fr. o. m. den 1 januari 1976 byrådirektören Lars Starell. Till biträdande sekreterare förordnades fr. o. m. den 1 april 1976 förste byråsekreteraren Per Lundell. Som biträde vid sekretariatet har fr. o. m. den 2 februari 1976 tjänstgjort Anita Willig.

Utredningen har anlitat utomstående organ för vissa uppdrag. Statistiska centralbyrån har utfört specialbearbetningar av industristatistiken och statens pris- och kartellnämnd har upprättat en förteckning över registrerade konkurrensbegränsande överenskommelser, vilken redovisas i bil. 1. Vidare har som huvudsaklig författare till kap. 4 medverkat tekn. lic. Hans Vinberg, som för utredningens räkning analyserat vissa förändringar i den byggnadstekniska utvecklingen.

Utredningen har under arbetets gång haft omfattande kontakter med företag inom byggnadsmaterialindustrin och angränsande branscher. Utredningen har hållit hearings med företrädare för Industri AB Euroc, Svenska Tändsticks AB (STAB) och Yxhult AB. Företagen har beretts tillfälle att yttra sig över de beskrivande avsnitten. Materialinsamlingen har i huvudsak skett under 1976. Det har inte varit möjligt att fullständigt täcka den snabba utvecklingen under tiden därefter.

Utredningen har samrått med konkurrensutredningen, statens pris- och kartellnämnd, statens industriverk, arbetsmarknadsstyrelsen och bygg-

branschrådet, främst genom experterna. Utredningen har tagit del av statens pris- och kartellnämnds och statens industriverks utredningar rörande byggnadsmaterialindustrin.

Föreliggande betänkande innehåller dels en analys av koncentrationsutvecklingen och konkurrensförhållandena inom byggnadsmaterialindustrin, dels en kartläggning av de större företagens verksamhet. Vidare redovisas ägandeförhållandena i berörda företag och företagens beteende i olika avseenden. Slutligen redovisas de bedömningar utredningen stannat för.

Utredningens uppdrag är härmed slutfört.

Stockholm den 4 juli 1977

Gustav Cederwall

Bo Ehrner

Arne Gadd

Sten Källenius

Jan Odhnoff

C G Regnéll

Bertil Whinberg

/Lars Starell

Per Lundell

Innehåll

1	Sammanfattning	9
2	Direktiv	31
3	Konkurrensförhållandena och koncentrationsutvecklingen inom byggnadsmaterialindustrin	33
3.1	Inledning	33
3.2	Koncentrationsutvecklingen i svensk industri 1967-1970	33
3.3	Översiktlig beskrivning av konkurrens- och koncentrationsförhållandena inom byggnadsmaterialindustrin	35
3.3.1	Inledning	35
3.3.2	Stommaterial	36
3.3.3	Stomkompletterings- och inredningsmaterial	37
3.3.4	Installationsmaterial	40
3.3.5	Betydelsefulla storföretag inom olika varugrupper	41
3.4	Konkurrensförhållandena och koncentrationsutvecklingen 1967-1974 för vissa varugrupper	43
3.4.1	Inledning	43
3.4.2	Spånskivor	43
3.4.3	Dörrar av trä	43
3.4.4	Takpapp	44
3.4.5	Träfiberplattor, hårda och porösa	45
3.4.6	Lacker och lackfärger	45
3.4.7	Sanitetsporslin	45
3.4.8	Planglas	45
3.4.9	Isoleringsrutor	46
3.4.10	Portlandcement	46
3.4.11	Mineralullsisolering	47
3.4.12	Gipsskivor	47
3.4.13	Kalksandsten	48
3.4.14	Lättbetong	49
3.4.15	Plattor av asbetsbetong	49
3.4.16	Armeringsjärn	49
3.4.17	Normalrör	50
3.4.18	Trådspik	50
3.4.19	Värmeledningspannor	50
3.4.20	Radiatorer	51

3.4.21	Diskbänkar	51
3.4.22	Badkar	51
3.4.23	Kylskåp, frysskåp, diskmaskiner och spisar	51
3.4.24	Varmvattenberedare	51
3.5	Konkurrensbegränsande överenskommelser m. m. inom byggnadsmaterialbranschen	53
4	<i>Byggnadsmaterialindustrins delmarknader och deras beroende av den byggnadstekniska utvecklingen</i>	61
4.1	Inledning	61
4.2	Byggnadsmaterialleveransernas fördelning på produktgrupper och varuområden	61
4.3	Den volymmässiga utvecklingen för vissa byggnadsmaterial 1949–1974	63
4.4	Den byggnadstekniska utvecklingen – några exempel	67
4.5	Sammanfattning	70
	Källor	72
5	<i>Större byggnadsmaterialtillverkare</i>	73
5.1	Inledning	73
5.2	Större byggnadsmaterialtillverkare	73
5.2.1	Företagsstrukturen	73
5.2.2	Större byggnadsmaterialtillverkare – en översikt	74
5.2.3	Industri AB Euroc	79
5.2.4	Statsföretag AB	86
5.2.5	Svenska Tändsticks AB (STAB)	89
5.2.6	Gränges AB	95
5.2.7	Kooperativa Förbundet (KF)	99
5.2.8	Yxhult AB	102
6	<i>De tre förvaltningsbolagen – Protorp, Opus och Laverna</i>	107
6.1	Inledning	107
6.1.1	Bakgrund	107
6.1.2	Motiven för bildandet av förvaltningsbolagen	110
6.1.3	Förvaltningsbolagskonstruktionen	112
6.2	Nya ägandeförhållanden genom bildandet av förvaltningsbolagen	113
6.2.1	Ägandeförhållanden omedelbart efter genomförandet	113
6.2.2	Viktigare förändringar i ägandeförhållandena 1975–1976	115
6.3	Aktuella ägandeförhållanden i förvaltningsbolagen resp. stiftarföretagen	116
6.3.1	Inledning	116
6.3.2	Industri AB Euroc	116
6.3.3	AB Skånska Cementgjuteriet (SCG)	117
6.3.4	Ahlsell & Ägren AB	119
6.3.5	Protorp Förvaltnings AB	120
6.3.6	AB Opus	120
6.3.7	Förvaltnings AB Laverna	122

6.3.8	Investment AB Collector	122
6.4	Effekterna av förvaltningsbolagskonstruktionen	124
6.4.1	Utgångspunkter	124
6.4.2	Förvaltningsbolagens inflytande	124
6.4.3	Effekterna av förvaltningsbolagens hittillsvarande verksamhet	125
7	<i>Vissa storföretags beteende</i>	129
7.1	Inledning	129
7.2	Allmän företagspolitik	130
7.2.1	Industri AB Euroc	130
7.2.2	Svenska Tändsticks AB (STAB)	132
7.2.3	Yxhult AB	135
7.3	Investeringspolitik	136
7.3.1	Allmänt	136
7.3.2	Företagsförvärv	137
7.4	Forsknings- och utvecklingspolitik	139
7.4.1	Omfattningen av forskning och utveckling i den svenska industrin	139
7.4.2	Industri AB Euroc	139
7.4.3	Svenska Tändsticks AB (STAB)	141
7.4.4	Yxhult AB	142
7.5	Inköpspolitik	142
7.6	Försäljningspolitik	143
7.6.1	Försäljningssystem och prissättningsprinciper inom byggnadsmaterialindustrin	143
7.6.2	Cement	145
7.6.3	Lättbetong	147
7.6.4	Dörrensickerier	149
7.7	Lösamhetspolitik	151
7.8	De anställdas inflytande	152
7.8.1	Inledning	152
7.8.2	Avtalen om företagsnämnd, ekonomikommitté och arbetstagarkonsulter	153
7.8.3	Formerna för inflytande för de anställda i berörda företag	156
7.8.4	Samrådsverksamheten vid driftsinskränkningar – tre fallstudier	157
7.9	Berörda företags politik beträffande Byggmak CONCERNEN	164
8	<i>Utredningens bedömningar</i>	173
8.1	Utgångspunkter	173
8.1.1	Inledning	173
8.1.2	Konkurrenspolitiken	173
8.1.3	Industri- och sysselsättningspolitiken	174
8.1.4	Företagsdemokratien	177
8.2	Fördelar och olägenheter med nuvarande förhållanden	180
8.2.1	Inledning	180
8.2.2	Konkurrenspolitiska problemställningar	183

8.2.3	Industripolitiska problemställningar	184
8.2.4	Sysselsättningspolitiska problemställningar	186
8.2.5	Företagsdemokratiska problemställningar	188
8.2.6	Strukturumvandlingen inom cementindustrin	191
8.2.7	Utredningens slutsatser	193
Bilaga 1	<i>Konkurrensbegränsande överenskommelser m. m. inom bygg- nadsmaterial- och byggnadsbranschen</i>	199
Bilaga 2	<i>Avtal mellan svenska staten och Industri AB Euroc/Cementa AB rörande den svenska cementindustrin</i>	233

1 Sammanfattning

Direktiv (kapitel 2)

Sedan början av 1960-talet har det skett en mycket påtaglig utveckling mot färre och större enheter inom många näringsgrenar¹. Denna process behöver inte nödvändigtvis vara av ondo. En ökad koncentration inom en bransch kan skapa möjlighet till ökad planmässighet. Mot sådana eventuella positiva effekter får ställas tänkbara negativa i form av exempelvis tendenser till monopolvinster och lägre produktivitetsökningstakt.

Inom byggnadsmaterialindustrin, och då särskilt vissa delar av den, har utvecklingen gått så långt att det finns anledning att utifrån industripolitiska, sysselsättningspolitiska och konkurrenspolitiska samt företagsdemokratiska synpunkter överväga för- och nackdelar av nuvarande förhållanden.

I utredningens uppdrag har bl. a. ingått att utreda effekterna av koncentrations- och integrationstendenserna inom vissa delar av byggnadsmaterialindustrin, främst sådana delar där koncentrationsprocessen gått långt och där importkonkurrensen är av relativt begränsad omfattning.

Vidare har en uppgift för utredningen varit att kartlägga företagens beteende inom de nämnda delarna av byggnadsmaterialindustrin samt ägandeförhållandena.

På grundval av denna kartläggning har utredningen gjort en bedömning av fördelar och olägenheter med nuvarande förhållanden.

Konkurrensförhållandena och koncentrationsutvecklingen inom byggnadsmaterialindustrin (kapitel 3)

Av de studier utredningen gjort om koncentrationsutvecklingen inom byggnadsmaterialindustrin framgår att enföretagsdominans år 1974 förelåg i varugrupperna planglas, cement, gipsvaror, asbetscementplattor, kopparrör, aluminiumplåt, lås, kylskåp och frysskåp. Med enföretagsdominans menas att det största företaget svarade för minst 70 % av produktionen. I 30 varugrupper – av de totalt 56 studerade – rådde 1974 fåtalsdominans, varvid de fyra största företagen svarade för minst 70 % av produktionen eller de åtta största för minst 90 % av produktionen. I två tredjedelar av de studerade varugrupperna förelåg alltså enföretags- eller fåtalsdominans. Detta innebär en ökning jämfört med 1967, då hälften av varugrupperna var enföretags- eller fåtalsdominerade. Det största företaget produktionsandel har ökat

¹ Koncentrationsutredningen (Fi 1962:37).

i mer än hälften av de studerade varugrupperna medan minskade andelar föreligger endast i ett fåtal varugrupper. Storföretagens¹ andel av produktionen har ökat mellan 1967 och 1974. Importen är obetydlig i de flesta varugrupperna.

Produktionen av *stommaterial* kännetecknas med undantag av trävaror, fabriksbetong och betongelement av fåtalsdominans. Till stommaterial hör, förutom trävaror och cementbaserade byggvaror, främst järnvaror i form av balk och armeringsjärn. Användningsområdena för de olika stommaterialen är tämligen avgränsade. Den inbördes konkurrensen mellan de olika stommaterialen är därför totalt sett begränsad.

Tillverkningen av cement är sedan 1973 helt koncentrerad till ett enda företag, Cementa AB, som är dotterbolag till Industri AB Euroc. Importen av cement är obetydlig och någon substitutkonkurrens förekommer ej. Armeringsjärn tillverkas av sju företag, av vilka det största – Halmstads Järnverks AB – svarar för 36 % av produktionen. Mellan 1967 och 1974 har koncentrationen kraftigt ökat. Importvolymen av armeringsjärn är låg. Svettsade balkkonstruktioner utgör dock en viss substitutkonkurrens.

Tillverkningen av fabriksbetong är totalt sett lågkoncentrerad. Genom att tillverkarna har lokala avsättningsområden, är dock koncentrationen inom de olika delmarknaderna genomgående hög.

De byggvaror som används för *stomkompletteringar och inredning* kan, med avseende på funktion, föras samman i grupper med hög inbördes utbytbarhet och med ringa utbytbarhet mellan grupperna. Substitutkonkurrensen är hög för flertalet byggvaror inom detta område. Det främsta undantaget är isoleringsmaterial där mineralull är det helt dominerande materialet. Till varugrupper med ringa substitutkonkurrens hör t. ex. fönster och skåpinredning. För samtliga varugrupper inom stomkompletteringsområdet är utbytbarheten mellan olika fabrikat av en och samma produkttyp praktiskt taget fullständig.

Inom de flesta delmarknader av stomkompletterings- och inredningsområdet är tillverkningen enföretags- eller fåtalsdominerad. Ofta är det totala antalet leverantörer relativt litet. Importkonkurrensen är totalt sett av mindre betydelse. Substitutkonkurrensen begränsas av att användningen av olika produkter varierar med avseende på typ av byggnadsobjekt.

Tillverkningen av kalksandsten är enföretagsdominerad och koncentrationen har ökat mellan 1970 och 1974. Importkonkurrensen är ringa. Konkurrensen från andra fasadbeklädnadsmaterial är påtaglig.

Ett fåtal företag dominerar tillverkningen av varmvalsad plåt. Importen är betydande och utgör en stor konkurrensfaktor. Aluminiumplåt är ett alternativ till den varmvalsade plåten. Gränges Aluminium dominerar helt produktionen av plåt och band av aluminium. Importen av aluminiumplåt uppgår till närmare hälften av tillförseln på den svenska marknaden.

År 1974 fanns det endast en tillverkare av planglas i landet, nämligen AB Emmaboda Glasverk (St Gobainkoncernen). Importen, som uppgick till ca 60 % av tillförseln, ombesörjdes av Grängeskoncernen samt av den engelska Pilkingtonkoncernen, som efter etablering 1976 i Sverige numera är den särklassigt största planglastillverkaren i landet.

Tillverkningen av isolerrutor är fåtalsdominerad. Det största företagets – Emmaboda Glasverk – produktionsandel uppgick 1974 till 64 %, medan

¹ Företag/koncerner med 500 och fler anställda.

importandelen uppgick till 13 %.

Mineralull tillverkas endast av två företag, Gullfiber AB och Rockwool AB. Importkonkurrensen är av begränsad omfattning och någon väsentlig substitutkonkurrens från andra typer av isoleringsmaterial föreligger ej.

Tillverkningen av gipsskivor är sedan 1970 enföretagsdominerad. Sedan 1975 finns endast en svensk tillverkare, AB Gyproc (Eurockkoncernen). Tillverkningen av spånskivor och träfiberplattor är fåtalsdominerad.

Två företag, Siporex AB (Eurockkoncernen) och Ytong AB (Yxhultkoncernen) tillverkar varor av lättbetong. Ytong är numera det största företaget med en produktionsandel av uppskattningsvis 65 %. Importen är obetydlig medan substitutkonkurrensen från flera olika material är betydande.

Antalet tillverkare av dörrar är stort. Koncentrationen har dock ökat kraftigt mellan 1967 och 1974. STAB-koncernen har genom företagsförvärv ökat sin produktionsandel från 21 % år 1967 till 42 % 1974. Såväl importkonkurrensen som substitutkonkurrensen är av mycket underordnad betydelse.

Tillverkningen av takpapp är fåtalsdominerad och koncentrationen har kraftigt ökat under jämförelseperioden. Höganäs AB dominerar produktionen. Importen är ringa. En betydande substitutkonkurrens förekommer emellertid från ett flertal produkter såsom betongtakpannor, plåt och -telligare - asbetscementprodukter.

Produktionen av sammansatt parkettstav är fåtalsdominerad och koncentrerad till Tarkett AB (STAB-koncernen) och AB Gustav Kähr. Någon importkonkurrens förekommer ej men substitutkonkurrensen från andra typer av golvbeläggingsmaterial är stark.

De fyra största företagens andel av produktionen av lackfärger och lacker uppgick såväl 1970 som 1974 till omkring 70 %. Importkonkurrensen är relativt betydande.

De installationsmaterial som efterfrågas i samband med VVS-installationer i byggnader omfattar ett begränsat antal produktgrupper med specifika användningsområden. Substitutkonkurrensen är av varierande betydelse. För värmeprodukter förekommer i stor utsträckning substitutkonkurrens på systemnivå. För vatten- och avloppsrör föreligger materialkonkurrens. Inom sanitetsområdet är substitutkonkurrensen mellan olika produktslag nästan obefintlig. För de flesta varugrupperna gäller att enhetliga normer rörande produkternas funktion har lett till att de olika tillverkarnas produkter i regel är utbytbara sinsemellan. På de flesta delmarknader inom VVS-området är antalet leverantörer litet. Koncentrationen är oftast hög.

Produktionen av värmeledningspannor är fåtalsdominerad och tillverkarkoncentrationen har ökat mellan 1970 och 1974. Aga AB är den största tillverkaren med en produktionsandel av 43 %.

Oljebrännartillverkningen har under de senaste åren koncentrerats och domineras idag av Parca Norrhammar AB (Saab-Scaniakoncernen). Tillverkningen av varmvattenberedare är fåtalsdominerad.

Koncentrationen inom varugruppen radiatorer har kraftigt ökat mellan 1967 och 1974 och varugruppen är numera fåtalsdominerad. Det största företaget - Aga - svarar för mer än hälften av produktionen.

Två företag tillverkar sanitetsporclin i Sverige. Gustavsbergs Fabriker AB (KF) och Ifö (Euroc). Samma företag dominerar även tillverkningen av badkar.

Ifö är också den största tillverkaren av diskbänkar, med en produktionsandel av 43 % år 1974. Koncentrationen inom varugruppen har kraftigt ökat sedan 1967.

Den största tillverkaren av plaströr är Gustavsberg - Lubonyl AB (KF). Importandelen uppgår till 10 %.

Kopparrör tillverkas av två företag, Gusums Bruk och Gränges Essem. Importen är betydande. Normalrör av gjutjärn tillverkas av Gustavsbergs Fabriker (KF).

Tillverkningen av kylskåp, frysskåp, diskmaskiner och spisar för hushållsbruk domineras av ett fåtal företag, varav Electrolux är det största. Importkonkurrensen är betydande.

Byggnadsmaterialindustrins delmarknader och deras beroende av den byggnadstekniska utvecklingen (kapitel 4)

Begreppet byggnadsmaterial omfattar sålunda en mängd olika material och produkter och det finns inte några egentliga dominerande produkter. De "stora" byggnadsmaterialen har i själva verket inte särskilt stora andelar av de totala leveranserna. Cement, mineralull, byggplåt, lättbetong och träskivor ligger alla i storleksordningen 1-3 % medan trävaror och armering utgör vardera mellan 3-4 % av den totala byggnadsmaterialmarknaden.

Användningen av tunga byggnadsmaterial vid byggandet dvs. armering, cement, lättbetong, betongelement och tegel, ökade kraftigt fram till mitten eller slutet av 1960-talet. Därefter har de tunga materialen gått tillbaka till förmån för lätta byggnadsmaterial, dvs. trävaror, träskivor, mineralull, byggplåt, gips och asbetscement, som från mitten/slutet av 1960-talet ökat mycket kraftigt i användning.

Genom studium av förändringar i konstruktionen av olika byggedelar kan förklaringar erhållas till förskjutningen från tungt till lätt byggnadsmaterial. Som exempel på sådana förskjutningar redovisas konstruktionsändringar beträffande industritak samt ytterväggar i flerfamiljshus resp. småhus.

Sålunda utfördes exempelvis de äldre industritaken av trä och kläddes med takpapp eller tegel. På industritakområdet innebar lättbetongelementen en klar förbättring genom att man fick brandsäkra tak, och tak som kunde läggas i liten lutning och beläggas med takpapp. Därför tog lättbetongen snabbt stora delar av denna marknad. I mitten av 60-talet började emellertid plåten, främst stålplåten, ta över denna marknad.

Det finns flera tänkbara förklaringar till att stålplåten så snabbt tog över marknaden för industritak. En tolkning är att stålproducenterna gjorde en skicklig insats och marknadsförde en konstruktion som var tekniskt och ekonomiskt bättre än den traditionella. En annan tolkning är emellertid att de svenska stålverken först sent engagerade sig i denna marknad, som under 50-talet växte sig allt större i övriga Europa. Stålplåtens expansion började på allvar först 1966/67, medan lättbetongen dittills fått en onaturligt stor del av marknaden. Detta ledde till en osedvanligt snabb ökning, när väl konstruktionen fanns tillgänglig och till en dramatisk tillbakagång för lättbetong, med nedläggning av flera fabriker som följd.

I exemplet kan konstateras en klar övergång från tungt till lätt byggande

genom nya konstruktioner. Byggnadsmaterialindustrin är dock inte enbart beroende av tekniken utan utvecklingen är hela tiden ett samspel mellan vad som sker på marknaden och vad materialfabrikanterna själva gör. Nya konstruktioner kan utvecklas bland entreprenörerna eller av fristående konstruktörer, men de kommer lika ofta fram genom forsknings- och utvecklingsinsatser hos byggnadsmaterialfabrikanterna. Byggnadsmaterialindustrin består av ett flertal små produktområden, vilkas inbördes storlek varierar beroende på teknikens utveckling och byggnadsverksamhetens sammansättning.

Större byggnadsmaterialtillverkare (kapitel 5)

Flera större svenska byggnadsmaterialtillverkare ingår i koncerner som endast delvis är inriktade på byggnadsmaterialproduktion. De största byggnadsmaterialkoncernerna har karaktären av konglomerat, i många fall bildade genom företagsförvärv och fusioner. Detta har lett dels till en ökad ägarmässig koncentration inom byggnadsmaterialindustrin, dels till att de största byggnadsmaterialtillverkande koncernerna representerar ett flertal olika branschområden.

Tio större byggnadsmaterialtillverkande koncerner svarade 1975 tillsammans för en byggnadsmaterialproduktion på ca 7,3 miljarder kronor, varav 6,2 miljarder avsåg inhemsk byggnadsmaterialproduktion. Företagens sammanlagda försäljning av byggnadsmaterial i Sverige uppgick till 5 miljarder kronor eller ca 30 % av den totala svenska byggnadsmaterialförsäljningen.

Av de tio koncernerna kan endast en – AB Betongindustri – sägas utgöra en renodlad byggnadsmaterialkoncern. Två koncerner, Industri AB Euroc och Yxhult AB, hade huvuddelen av verksamheten inom byggnadsmaterialområdet. Svenska Tändsticks AB:s (STAB) byggnadsmaterialtillverkning svarade för en tredjedel av koncernens omsättning. För övriga koncerner – Statsföretag AB, AB Electrolux, Gränges AB, Kooperativa Förbundet (KF), Aga AB och AB Industrivärdens dotterbolag – utgjorde byggnadsmaterialtillverkningen mindre andelar.

Sammanfattningsvis kan konstateras att de koncerner som har den största inhemska byggnadsmaterialförsäljningen är Euroc, Gränges, STAB, Statsföretag och KF. Dessa koncerner jämte Yxhult har kartlagts mera ingående med avseende på byggnadsmaterialproduktionens utveckling, omfattning och inriktning samt beträffande integrationsförhållandena.

Industri AB Euroc

Industri AB Euroc är moderbolag och samlade beteckning för en stor svensk industrikoncern. Upprinnelsen till Euroc är det år 1871 bildade Skånska Cement AB, som byggde den första svenska cementfabriken. Parallellt med att den svenska cementindustrin byggdes upp startade Skånska Cement och det närliggande AB Iföverken tillverkning av andra byggnadsvaror inom jord- och stenindustrin, exempelvis plattor av asbestcement, cementbaserad lättbetong och gipsskivor.

Under 1960-talet breddade Skånska Cement sin verksamhet inom bygg-

nadsmaterialområdet. Genom bl. a. företagsförvärv utökades verksamheten till att även omfatta tillverkning av monteringsfärdiga trähus (AB Elementhus), sand, grus och fabriksbetongtillverkning (Göteborgs Sand AB), import av sanitetsporslin (Värme- och Sanitets AB IDO), tillverkning av fasadsten och tillverkning av diskbänkar och badkar (Alfa Laval Mörrum AB).

År 1967 förvärvade Skånska Cement Iföverken, och moderbolaget i den sammanslagna koncernen bytte 1969 namn till AB Cementa. Cementakoncernen omsatte 1969 drygt 900 milj. kr. och hade över 11 000 anställda.

Vid årsskiftet 1972/73 bytte koncernens moderbolag namn till Industri AB Euroc. Cementa AB blev huvudbolag i cement- och kalkdivisionen. Eurockoncernen har genom företagsförvärv och genom breddning av produktprogrammet fortsatt att expandera under 1970-talet. Samtidigt har produktionsminskningar och företagsförsäljningar skett inom vissa områden. Koncernens utlandsandel har ökat kraftigt. Av företagsförvärven kan nämnas köpet av Göteborgs Makadam AB, AB Motala Verkstads diskbänksrörelse och AB Gullhögens Bruk. I samband med förvärvet av Gullhögens Bruk erhöll svenska staten genom aktiebyte 5 % av aktierna i Cementa AB. Genom avtal mellan svenska staten och Euroc fick staten även styrelserepresentation i Cementa och Euroc.

Eurockoncernen har under de senaste åren anpassat sig till det minskande byggandet i Sverige. Anpassningen har skett dels genom avveckling av överkapacitet i produktionen och av förlustbringande verksamhetsgrenar, dels produktmässig och geografisk diversifiering. Av Eurockoncernens omsättning 1975 svarade byggnadsmaterialförsäljningen för 64 % eller 1 380 milj. kr.

Statsföretag AB

Statsföretag AB bildades i slutet av 1969. Syftet med Statsföretagsgruppen var främst att åstadkomma en strikt gränsdragning mellan å ena sidan den allmänna näringspolitiken och å andra sidan statens ansvar i egenskap av ägare till de statliga aktiebolagen. Vidare avsåg man att genom skapandet av ett förvaltningsbolag effektivisera och samordna verksamheten i de berörda aktiebolagen.

Statsföretag tillfördes vid bildandet aktier i 22 företag. Omsättningen uppgick 1970 till 3,6 miljarder kronor. De största företagen var vid starten LKAB, NJA, ASSI och Svenska Tobaks AB.

Bland de företagsköp som gjorts under senare år kan nämnas förvärvet 1975 av återstående 50 % av aktierna i Rockwool AB samt förvärvet 1974 av 45 % av aktierna i handelsföretaget Beijer Byggmaterial AB.

1975 hade Statsföretag 30 rörelsedrivande dotterbolag. Järnmalms- och järnverksdelen väger alltför tungt i Statsföretags omsättning, men verksamheten är spridd över många olika industrigrenar. Detta är fallet även med byggnadsmaterialproduktionen.

Byggnadsmaterialtillverkningen svarade 1975 för ca 12 % av Statsföretagsgruppens omsättning. Av den totala byggnadsmaterialförsäljningen 1975 på ca 950 milj. kr. exporterades mer än 40 %. Statsföretagsgruppens tillverkning av byggnadsmaterial sker i Sverige.

Svenska Tändsticks AB (STAB)

Svenska Tändsticks AB bildades 1917 vid sammanslagningen mellan de två dåvarande tändstickskoncernerna Jönköpings och Vulcans Tändsticksfabriks AB och AB Förenade Svenska Tändsticksfabriker. STAB expanderade snabbt, inte minst utomlands, och verksamheten diversifierades till att omfatta även tillverkning av tändsticksmaskiner, kemiska fabriker, pappersbruk etc.

STAB förvärvade 1965 genom dotterbolaget AB Starprodukter det dörrtillverkande företaget Ji-Te AB, Åstorp. Härvid kom Svenska Tändsticks AB att äga 50 % av aktierna i det 1961 etablerade bolaget Svenska Dörr AB. År 1968 förvärvades Sveriges största skåptillverkare, Marbodals AB.

Utvecklingen under 1960-talet, som gjort STAB till den största tillverkaren av skåp- och dörrsnickerier, fortsatte under 1970-talet. Genom förvärv av Tarkett AB och AB Wahlbecks Fabriker blev STAB landets ledande tillverkare av golvmaterial. Vidare köpte STAB 1970 AB WST-Hus, landets tredje största tillverkare av dörrar. Genom detta förvärv blev STAB ägare till 75 % av aktierna i Svenska Dörr. STAB förvärvade också HSB:s dörrfabrik i Nässjö vilket ytterligare ökade koncentrationen inom dörrområdet.

Byggnadsmaterialdivisionen, vars andel av koncernens omsättning ökat från 16 % 1968 till 44 % 1973, uppdelades 1974 i fyra divisioner, Interiörprodukter, Board, Byggnadskomponenter Norden och Eurodoor.

STAB-koncernens omsättning uppgick 1975 till 4,4 miljarder kronor. De fyra byggnadsmaterialtillverkande divisionerna svarade för en sammanlagd försäljning på 1,9 miljarder kronor, vilket motsvarade 45 % av koncernens omsättning. Härav utgjorde byggnadsmaterialförsäljningen ca 1,4 miljarder kronor, medan återstoden i huvudsak avsåg möbler. Hälften av tillverkningen är förlagd till utlandet. Under 1976 och 1977 har flera utländska byggnadsmaterialföretag sålts och en koncentration skett till den svenska marknaden. De svenska byggnadsmaterialtillverkande företagen har samlats i Katrineforsgruppen inom STAB:s dotterbolag Stabindustrier AB.

Gränges AB

Gränges AB bildades 1896 under namnet Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund genom sammanförande av gruvintressen i Grängesbergsområdet och tre järnvägsföretag längs linjen därifrån till Oxelösund.

Något som kanske i allmänhet inte uppmärksammas är Grängeskoncernens stora betydelse som leverantör av hel- och halvfabrikat till byggnadsindustrin. Även om endast en mindre del av Gränges totala verksamhet omfattar byggnadsmaterial är koncernen genom sin storlek idag en av landets största byggnadsmaterialtillverkare. Expansionen har skett successivt, bl. a. genom företagsförvärv.

År 1969 förvärvades AB Svenska Metallverken, som senare namnändrades till Gränges Essem AB. Genom förvärvet tillfördes Gränges tillverkning och förädling av koppar, aluminium samt plastprodukter. Gränges Essem uppdelades 1973 i Gränges Aluminium och Gränges Metallverken.

År 1970 togs det nya glasverket – Scanglas A/S – i Korsör, Danmark, i bruk. Scanglas ägdes vid starten till 70 % av Gränges och till 30 % av de danska ägarna till det äldre glasverket i Korsör. I det förutvarande glas-

verket i Oxelösund sker manufakturering av isolerrutor inom dotterbolaget Scanglas Svenska AB. Numera är Scanglas ett helägt dotterbolag till Gränges.

Scanglas är den enda division som så gott som helt sysslar med byggnadsmaterialtillverkning. I övrigt utgör byggnadsmaterial endast en begränsad del av divisionernas produktion. Totalt sett svarade byggnadsmaterialförsäljningen 1975 för ungefär 13 % av Grängeskongcernens omsättning eller ca 660 milj. kr.

Kooperativa Förbundet (KF)

Kooperativa Förbundet (KF) bildades 1899 genom beslut av 41 kooperativa föreningar. År 1905 ombildades KF till affärsdrivande kooperativ partihandelscentral och under 1920-talet upptogs industriell verksamhet.

Redan under 1930-talet hade KF genom AB Gustavsbergs Fabriker etablerat sig inom byggnadsmaterialområdet. Produktionen av sanitetsgods började 1940 och följdes av badkars- och rörproduktion. År 1947 förvärvades Mälardalens Tegelbruk. Utvecklingen under 1950- och 1960-talen kom i huvudsak att innebära en utvidgning av de befintliga verksamhetsområdena. KF-kongcernen har under hela 1970-talet varit ganska passiv i fråga om företagsförvärv med anknytning till byggnadsmaterialområdet.

Tillverkning av byggnadsmaterial utgjorde 1975 ca 5 % av KF-kongcernens totala försäljning, eller 570 milj. kr. Den största delen av byggnadsmaterialproduktionen sker vid Gustavsbergs Fabriker, som intar en stark ställning på flera produktområden.

Till KF:s industrisektor hör – utöver de byggnadsmaterialtillverkande företagen – bl. a. även VVS-grossisterna G G Arecos AB och AB Park & Co samt byggvarugrossisterna Bertil Boström AB och Trävaru AB Moberg & Co. KF-kongcernen äger vidare 45 % av aktierna i Beijer Byggmaterial AB, 11 % av aktierna i Ahlsell & Ågren AB och 35 % av aktierna i Fosselius & Alpen AB.

Yxhult AB

Vid 1960-talets början bedrev kongcernen (dåvarande Ytong-kongcernen) tillverkning av ånghärdad lättbetong vid fyra anläggningar i landet samt verksamhet inom naturstensområdet.

Under 1960-talet inträffade flera betydelsefulla förändringar i Ytongkongcernens struktur och ägandeförhållanden. Kongcernens utländska engagemang ökade och nya produkter inom stenvaruområdet tillkom. Genom det nybildade Nordiska Redland AB startades tillverkning av betongtakpannor. Efter avtal med svenska staten övertog Ytong 1969 Svenska Skifferolja AB med dotterbolaget Svenska Durox AB, som var den andre tillverkaren av ånghärdad lättbetong.

Genom utvecklingen under 1960-talet hade Ytongkongcernens omsättning ökat till 340 milj. kr. 1969/70 jämfört med 70 milj. kr. tio år tidigare och antalet anställda ökat från 2 000 till 3 500. En betydande del av kongcernens verksamhet avsåg 1969/70 utländsk tillverkning och försäljning. Kongcernens verksamhet omfattade tillverkning av lättbetong, kalksandsten, natursten, mineralull och byggsatser till stenhus.

Ytong AB ändrade 1973 namn till Yxhult AB. Samtidigt ändrade Yxhults Stenhuggeri AB namn till Ytong AB, som därefter inrymmer den svenska byggnadsmaterialrörelsen. Yxhultskoncernen sysselsatte 1975/76 ca 2 170 anställda och omsatte drygt 400 milj. kr. Yxhultskoncernen är huvudsakligen verksamt inom byggnadsmaterialindustrin. Fr. o. m. den 1 juli 1975 övertog Yxhult genom ett dotterbolag, numera Norrlands Ytong AB, lättbetongfabriken i Skelleftehamn av Siporex AB.

De tre förvaltningsbolagen – Protorp, Opus och Laverna (kapitel 6)

I december 1974 skedde en uppmärksammas förändring av ägandeförhållandena i byggnadsmaterialindustrin. Industri AB Euroc, AB Skånska Cementgjuteriet (SCG) och Ahlsell & Ågren AB överförde då allt inbördes aktieinnehav till tre förvaltningsbolag, nämligen Protorp Förvaltnings AB, AB Opus och Förvaltnings AB Laverna.

Ägarbildningen i SCG har varit stabil under företagets hela existens. Euroc-koncernen var fram till december 1974 SCG:s största aktieägare, med en aktiepost kring 30 % motsvarande ca 40 % av röstvärdet.

Ägarsituationen i Euroc har förändrats flera gånger under 1970-talet. SCG har i två etapper köpt betydande poster Eurocaktier. I den första etappen fann SCG det nödvändigt att köpa Eurocaktier för att förhindra en förändring av kontrollen över företaget genom nya intressenter – främst LKAB och Beijerinvest AB – köp av Eurocaktier. Euroc ägde ju en stor del av aktierna i SCG. Även AB Investor och Förvaltnings AB Providentia förvärvade vid denna tidpunkt icke obetydliga poster Eurocaktier.

I december 1972 var LKAB den största aktieägaren i Euroc med en andel på 4 %. SCG:s innehav uppgick till knappt 4 %.

Under 1973 och 1974 köpte BPA Byggproduktion AB aktier i Euroc. Bakgrunden till köpen var att Euroc, som redan tidigare var en betydande byggnadsmaterialleverantör, bl. a. genom förvärvet av Gullhögens Bruk ytterligare stärkt sin ställning. Genom aktieköpen avsåg BPA att få en direkt insyn i Euroc bl. a. genom styrelserepresentation.

BPA:s innehav av Eurocaktier uppgick i december 1974 till över 6 %. LKAB:s innehav av Eurocaktier uppgick till 3,6 % av aktiekapitalet.

BPA:s aktieköp i Euroc föranledde SCG att under 1974 fortsätta köpen av Eurocaktier, så att SCG via Euroc ej blev beroende av nya intressenter. I december 1974 uppgick SCG:s innehav till inemot 17 % av Eurocs aktiekapital. Vid denna tidpunkt var sålunda SCG den utan jämförelse största aktieägaren i Euroc. Euroc ägde i sin tur 30,2 % av aktierna i SCG, vilket motsvarade 39,1 % av röstetalet. Dessutom hade Euroc aktier i det egna bolaget samt betydande aktieposter i Ahlsell & Ågren.

Flera faktorer tycks ha varit vägledande för stiftarföretagen vid bildandet av förvaltningsbolagen. För det första hade Eurocs styrelse sedan länge diskuterat möjligheten att frigöra det kapital som låg bundet hos Euroc i egna aktier samt i SCG- och Ahlsell & Ågrenaktier. För det andra hade Euroc bl. a. från fackligt håll kritiserats för sina aktieinnehav i SCG och Ahlsell & Ågren. För det tredje innebar SCG:s stora aktieinnehav i Euroc ett kors-

ägande mellan företagen, vilket bedömdes som mindre lämpligt från aktiebolagsrättsliga synpunkter.

Från fackligt håll menade man att syftet med förvaltningsbolagen var att utestänga BPA från insyn i Euroc samt att endast formellt sprida ägandet.

Huvudsakliga ägare i alla tre förvaltningsbolagen blev Euroc och SCG. Förvaltningsbolagen var sammanlagt samtidigt största aktieägare i Euroc, SCG och Ahlsell & Ågren.

Under 1975 och 1976 minskade stiftarföretagens andelar av förvaltningsbolagens aktiekapital. Laverna avyttrades helt till Läkartjänst/Tandläkartjänst. I Protorp och Opus är dock Euroc och SCG fortfarande de utan jämförelse största aktieägarna. Även Protorp och Opus aktieinnehav i stiftarföretagen har ändrats något.

Laverna bytte efter försäljningen namn till Collector – ett Läkartjänst-/Tandläkartjänst närstående företag –, som numera innehar 22 % av aktierna i Euroc. Collectors aktier i SCG och Ahlsell & Ågren har numera sålts.

Det direkta ägande Euroc tidigare hade i SCG och Ahlsell & Ågren och SCG tidigare hade i Euroc har genom förvaltningsbolagskonstruktionen ersatts av ett korsägande mellan å ena sidan stiftarföretagen och å andra sidan förvaltningsbolagen, numera Protorp och Opus.

Till styrelseledamöter i Protorp och Opus har utsetts bl. a. företagsledande personer inom stiftarföretagen.

Enligt vad utredningen funnit har förvaltningsbolagen ej behandlat frågor rörande stiftarföretagens verksamhet utan sysslat med aktieköp och aktieförsäljningar.

Genom konstruktionen med tre skilda förvaltningsbolag har en spridning av inbördes ägda aktieposter i stiftarföretagen kunnat ske utan att dessa poster behövt säljas ut omedelbart. De rådande inbördes ägandeförhållandena torde i kombination med de tidigare redovisade personsambanden mellan företagen för närvarande tillförsäkra företagsledningarna i Euroc, SCG resp. Ahlsell & Ågren ett betryggande skydd mot plötsliga förändringar vid bolagsstämmor. De långsiktiga effekterna påverkas givetvis av i vilken omfattning aktierna fortsätter att spridas till en större ägarkrets.

Vissa storföretags beteende (kapitel 7)

Utredningen har närmare studerat tre företags beteende i olika avseenden. Dessa företag är Industri AB Euroc, Svenska Tändsticks AB och Yxhult AB.

Industri AB Euroc har under den senaste femårsperioden haft som målsättning att minska beroendet av den svenska byggmarknaden och i stället diversifiera produkt- och branschmässigt samt geografiskt. Detta har tagit sig uttryck i företagsförsäljningar och i avveckling av överkapacitet inom byggnadsmaterialområdet samt i företagsförvärv inom angränsande eller nya produktområden. Eurockoncernen säger sig ha strävat efter att utvecklas från ett produktions- och materialstyrt företag till ett marknadsstyrt företag.

Euroc eftersträvar inte att förvärva företag resp. investera så att den vertikala integrationen ökar. Företagsledningen säger sig vilja undvika horisontell integration om marknadsandelen därigenom kommer att överstiga 50 %.

Svenska Tändsticks AB (STAB) har genom nyinvesteringar och företagsförvärv ökat vissa av koncernens verksamheter. Syftet har varit att sprida risktagandet samt att uppnå starka marknadspositioner. STAB har vad gäller byggnadsmaterialområdet dels satsat på att få så stora marknadsandelar som möjligt inom hela interiörområdet, dvs. golv, väggar, tak och inredning, dels satsat på utlandsmarknaden.

Vid intervjuer under hösten 1976 har koncernledningen uttalat att STAB-koncernen söker avveckla olönsamma eller främmande rörelser i utlandet och i stället satsa på tre produktområden, nämligen konsumentprodukter (tändstickor, tändare, pennor m. m.), interiörprodukter (golv, väggar, tak, inredning m. m.) och verkstadsprodukter (maskiner m. m.). Övriga divisioner kommer att trappas ned genom företagsförsäljningar etc.

I STAB:s policy ingår att finna sådana nischer där koncernen kan skapa en stark marknadsposition.

Yxhultkoncernen är starkt förankrad vid byggnadsmaterialproduktion. Någon medveten strävan att diversifiera verksamheten kan inte spåras förrän i början av 1970-talet. Som ett första steg mot en produkt- och branschmässig deversifiering förvärvades 1974 ett företag i plastbranschen. Målsättningen är att succesivt bygga upp en större kapacitet både inom och utanför Sverige inom plastindustrin. Några andra diversifieringsplaner har Yxhultkoncernen f. n. ej, liksom ej heller några integrationsplaner inom byggnadssektorn.

Eurocs *investeringspolitik* har som nämnts präglats av en strävan att diversifiera verksamheten såväl geografiskt som branschmässigt. Investeringarna har därför inriktats på andra branscher än traditionell byggnadsmaterialtillverkning.

De totala bruttoinvesteringarna i anläggningar inom Eurockkoncernen uppgick åren 1971–1975 till 512 milj. kr, varav 400 milj. kr inom byggnadsmaterialtillverkande enheter. Ungefär 80 miljoner kr avsåg investeringar i utländska anläggningar. Eurockkoncernens företagsförvärv uppgick under samma period till totalt 250 miljoner kr.

Alltsedan 1969 har STAB gjort stora investeringar i företagsköp, såväl i Sverige som i utlandet. För att direkt få marknadskanaler i utlandet har koncernen valt att expandera genom företagsförvärv.

STAB-koncernens investeringar i anläggningar uppgick åren 1971–1975 till ca 1,1 miljarder kr, varav 460 miljoner kr avsåg anläggningsinvesteringar inom byggnadsmaterialtillverkande enheter. Ungefär 230 milj. kr avsåg investeringar i Sverige. STAB-koncernens förvärv av byggnadsmaterialtillverkande företag (inkl. investeringar i aktier) uppgick åren 1972–1975 till 209 miljoner kr.

Företagen inom Yxhultkoncernen har varje år en av koncernstyrelsen fastställd investeringsram inom vilken varje företag agerar självständigt. Yxhultkoncernens investeringspolitik innefattar ej någon strävan mot vertikala företagsköp. Däremot har koncernen en uttalad policy att diversifiera på lång sikt. Yxhultkoncernens totala investeringar i anläggningar i Sverige uppgick under åren 1971–1975 till 63 milj. kr. Koncernens företagsförvärv uppgick under samma period till 10 miljoner kr.

Eurockkoncernens *FoU-kostnader* inom byggnadsmaterialområdet låg 1973 på 1,3 % av byggnadsmaterialomsättningen. Varje division svarar för sin egen FoU och omfattningen och inriktningen av denna skall medge en

anpassning av det nuvarande produktsortimentets tekniska nivå till marknadens krav och skapa underlag för framtagande av nya produkter inom divisionernas intresseområden.

Eurockkoncernen bedriver i ett särskilt dotterbolag, Euroc Development, långsiktiga FoUprojekt, dels inom divisionernas nuvarande intresseområden, dels inom för koncernen helt nya verksamhetsområden.

Euroc deltar i flera externa utvecklingsaktiviteter. Ett långsiktigt utvecklingsarbete bedrivs tillsammans med STU, Cement- och Betonginstitutet och Ytkemiska Institutet.

Någon egen forskning inom byggnadsmaterialområdet bedrivs ej inom STAB. I huvudsak inriktar STAB sitt utvecklingsarbete på förbättring av existerande produkter, vilket sker vid respektive dotterbolag. Dessutom används i viss mån redan etablerade forskningsresurser vid forskningsinstitut, universitet och högskolor osv. I framtiden avser STAB att koncentrera FoU-arbetet på marknadsutveckling, vilket anses nödvändigt för att uppnå stora volymer och låga styckkostnader.

Yxhultkoncernens FoU bedrivs centralt inom dotterbolaget Intong AB. FoU-verksamheten avser främst produktutveckling inom lättbetongområdet samt utveckling av teknisk isolering. Några långsiktiga FoU-planer finns ej inom koncernen och endast undantagsvis deltar Yxhult i externa forskningsprojekt.

Eurockkoncernen har en central enhet för *inköp* av vissa strategiska råvaror – bl. a. från utländska leverantörer. I övrigt svarar divisionerna eller de enskilda förvaltningarna för varuinköpen. I vissa fall förekommer inköp – till marknadspriser och marknadsvillkor – från andra företag inom koncernen.

Eurocs upphandling sker dels till fasta eller indexreglerade priser i samband med långtidskontrakt, dels till avropsdagens pris. Under den senaste femårsperioden har inom de flesta divisionerna någon ökad kontroll över råvaruförsörjningen genom integration bakåt inte förekommit. Ett undantag är Sabema, som sökt trygga försörjningen av grus och singel genom förvärv eller arrende av grusfyndigheter.

STAB-koncernen har ej någon koncerncentral upphandling av råvaror etc. utan resp. enhet inom divisionerna genomför inköpen helt självständigt. Råvaruinköpen till byggnadsmaterialtillverkningen sker till största delen utanför koncernen. Några planer på ökat inflytande över råvaruförsörjningen finns inte f. n.

Yxhultkoncernen köper till största delen sina råvaror från externa källor. Endast i fråga om natursten och sandsten har koncernen egna fyndigheter.

Försäljningen av byggnadsmaterial baseras antingen på direkta kontakter mellan tillverkare och förbrukare – direktförsäljning – eller på förekomsten av ett eller flera handelsled. Direktförsäljningens betydelse som distributionskanal uppvisar mycket stora variationer mellan olika materialgrupper. Försäljningen av sådana produkter som cement i lös vikt, betongvaror och fabriktillverkad betong distribueras i huvudsak genom direkta kontakter mellan leverantör och förbrukare.

Försäljningen av byggnadsmaterial över återförsäljare är den dominerande försäljningsformen för större delen av byggnadsmaterialindustrin.

De slutliga köparna av byggnadsmaterial består av ett stort antal kunder av skilda slag allt ifrån de största byggnadsentreprenörerna till enskilda konsumenter. Byggnadsindustrin är den mest betydelsefulla köpargruppen.

Inom byggnadsmaterialområdet tillämpar leverantörerna av likvärdiga produkter ofta enhetliga prislister och i vissa fall också enhetliga rabattsystem. Prisbildningen koncentreras vanligtvis till förhandlingar mellan säljare och köpare om rabatternas storlek.

Prisbildningen för olika typer av material är väsentligt olika. För trävaror och stålbaserade stommateriel spelar den internationella prisutvecklingen en avgörande roll. Priserna på cement styrs av den ende tillverkaren i landet, Cementa AB, i enlighet med de riktlinjer som avtalats mellan Euroc/Cementa och svenska staten.

För vissa produktgrupper inom stomkompletteringsområdet – främst mineralull och gipsskivor – har priskonkurrensen väsentligt begränsats genom att leverantörerna konsekvent tillämpat gemensamma pris- och rabattsystem. Inom andra varugrupper har en omfattande priskonkurrens uppstått trots förekomsten av en horisontell prissamverkan. Den bakomliggande orsaken har därvid i regel varit en överkapacitet inom branschen såsom under senare år inom spånskiveindustrin och byggpappindustrin.

Utredningen har närmare belyst företagets försäljningspolitik beträffande cement, lättbetong och dörrsnickerier.

Företagets *lönsamhet* har under perioden 1971–1972 förbättrats. En ytterligare förbättring inträffade 1973 för Euroc och Yxhult medan räntabiliteten sjönk för STAB:s byggmaterialdivision. Under 1974 och 1975 sjönk räntabiliteten för alla tre företagen. Euroc och Yxhult redovisar 1975 en räntabilitet på 5–6 % medan STAB:s byggmaterialenheter uppvisade en räntabilitet på mindre än 1 %.

En uppgift för utredningen har varit att studera de anställdas möjligheter till insyn och inflytande i berörda företag. Under de senaste åren har utvecklingen på det *företagsdemokratiska* området gått snabbt. Bland annat har lagen om medbestämmande i arbetslivet och lagen om styrelserepresentation för de anställda betydligt förbättrat möjligheterna till insyn och medbestämmande för de anställda. Möjligheterna till insyn och inflytande vid tiden före tillkomsten av de ovan nämnda lagarna reglerades bl. a. i kollektivavtal mellan arbetsmarknadens parter. När det gäller kollektivavtal med inriktning på att åstadkomma insyn och inflytande för de anställda bör först och främst nämnas företagsnämndsavtalen mellan SAF och LO samt mellan SAF och TCO. Vidare bör nämnas överenskommelsen mellan SAF och LO/PTK om ekonomikommitté och arbetstagar konsulter. En redogörelse för innebörden i dessa avtal lämnas i utredningen.

De studerade företagen tillämpade redan tidigare viss styrelserepresentation för de anställda. Idag finns inom STAB resp. Euroc mellan 30 och 40 ordinarie arbetstagarrepresentanter i koncernens bolagsstyrelser och ungefär lika många suppleanter. Inom Euroc och STAB är de anställda numera representerade i koncernstyrelsen, medan de anställda i Yxhult saknar sådan representation.

I utredningen redovisas två fallstudier rörande de anställdas inflytande vid driftsinskränkningar inom Eurockoncernen. Det ena fallet gäller nedläggningen av Siporex fabrik i Södertälje och det andra fallet nedläggningen

av A-Betongs fabrik i Bjuv. Vidare redovisas STAB-koncernens köp och nedläggning av HSB:s snickerifabrik i Nässjö.

Vidare har utredningen belyst Eurocs och STAB:s agerande i den – tillsammans med Säfveåns AB – gemensamt ägda *Byggmakern*, vars moderbolag, Byggma AB, i maj 1977 försatts i konkurs. Läget för de inblandade regionala och lokala företagen är fortfarande oklart. Betalningsinställelsen från april 1977 har hävts för en del av företagen, men en räddning av hela koncernen förefaller osannolik.

Byggmakerns snabba expansion i början av 1970-talet, beslutsprocessen i koncernen under senare år och koncernens pågående sönderfall under 1977 aktualiserar flera frågeställningar som berörts i andra sammanhang i utredningen.

Av tillgängligt material anser sig utredningen kunna utläsa att Byggma haft dålig insyn i och kontroll över de regionala och lokala bolagen. Företagsledningen synes ha saknat många av de styrinstrument som erfordras för att fördelarna med en stor företagsgrupp skall kunna tillvaratas.

Utredningens bedömningar (Kapitel 8)

Fördelar och olägenheter med nuvarande förhållanden

Utvecklingen mot färre och större enheter inom många näringsgrenar behöver – som anges i direktiven – inte nödvändigtvis vara av ondo. För att hävda sig i den internationella konkurrensen kan sålunda de ofta, internationellt sett, små svenska företagen behöva gå samman i större enheter. En ökad koncentration inom en viss bransch kan också ha positivt värde genom att den skapar möjlighet till ökad planmässighet. Mot sådana eventuella positiva effekter får enligt direktiven ställas tänkbara negativa i form av exempelvis tendenser till monopolvinster och lägre produktivitetsokningstakt.

Utredningens studier av konkurrensförhållandena och koncentrationsutvecklingen inom byggnadsmaterialindustrin visar att stora olikheter råder mellan olika delbranscher. Byggnadsmaterialindustrin omfattar såväl högkoncentrerade varugrupper som varugrupper med ett mycket stort antal tillverkare. Av kartläggningen, som redovisas i kapitel 3, kan utläsas att andelen varugrupper med enföretagsdominans eller fåtalsdominans ökat från hälften 1967 till två tredjedelar 1974. Koncentrationen har ofta uppstått till följd av företagsförvärv. Det bör dock framhållas att det många gånger redan tidigare rådde en försvagad konkurrens genom konkurrensbegränsande överenskommelser eller prisledarskap. Vidare kan – som framgår av kap. 4 – substitutkonkurrensen från andra material eller alternativa systemlösningar betyda mycket ur konkurrenssynpunkt för företagen.

Bakgrunden till den strukturomvandling utredningen kunnat konstatera inom byggnadsmaterialindustrin är den vikande efterfrågan på grund av minskat byggande på vissa områden, den förändrade sammansättningen av byggandet, och den tekniska utvecklingen inom byggnadssektorn. Det är alltså inte enbart konjunkturberoende volymförändringar, utan framför allt strukturella förändringar i byggandet som lett till strukturförändringar

inom materialindustrin.

De förändrade marknadsförutsättningarna för byggnadsmaterialindustrin har dels lett till större företagsenheter, dels till externa anpassningar. Inom större företag har interna förändringar skett för att anpassa organisationen till de ändrade förutsättningarna.

Utredningen har i sitt arbete granskat en del fall av strukturförändringar inom byggnadsmaterialindustrin.

Strukturumvandlingen inom byggnadsmaterialindustrin har såväl positiva som negativa drag. Sett från konkurrenspolitiska, industripolitiska, sysselsättningspolitiska och företagsdemokratiska utgångspunkter har utredningen funnit flera problem.

En ökad koncentration kan å andra sidan vara positiv från flera utgångspunkter, ibland t. o. m. en förutsättning för en önskvärd strukturumvandling. Strukturumvandlingen måste dock genomföras på ett sådant sätt att de anställdas och samhällets intressen tillgodoses. Utredningens bedömning från olika utgångspunkter av den hittillsvarande utvecklingen visar – som framgår av avsnitt 7.8.4 och 7.9 – att dessa intressen ej alltid tillgodosetts i önskvärd utsträckning.

I kapitel 8 redovisas var för sig de konkurrenspolitiska, industripolitiska, sysselsättningspolitiska och företagsdemokratiska problemställningar utredningen särskilt uppmärksammat. Strukturumvandlingen inom cementindustrin behandlas separat. Avslutningsvis sammanfattas utredningens slutsatser.

Den ökande koncentrationen inom byggnadsmaterialindustrin har medfört att det inom flera varuområden finns endast en eller två tillverkare. Ju färre konkurrerande företag som finns på en marknad, desto lättare är det för företagen att påverka *prisbildningen* på marknaden. Behovet från företagets synpunkt av att reglera prissättningen inom en bransch med horisontella prisöverenskommelser har minskat och prissättningen synes i ökande grad styras av prisledarskap etc. Då koncentrationsutvecklingen inom ett område gått så långt att endast ett eller ett par företag återstår – såsom fallet är exempelvis beträffande gipsskivor resp. mineralull – uppkommer frågan om på vilket sätt samhällets intressen skall tas tillvara så att eventuella negativa effekter av koncentrationen elimineras.

När det gäller att övervaka och reglera företagets prissättning finns tre huvudlinjer, nämligen frivilliga överenskommelser av den typ som träffats mellan staten och Euroc/Cementa, prisövervakning med stöd av uppgiftsskyldighetslagen jämte ingripanden enligt konkurrensbegränsningslagen samt – då allmänna prisregleringslagen satts i kraft – direkta prisregleringar, t. ex. förhandsanmälan av planerade prishöjningar.

Med tanke på byggnadsområdets angelägenhet för hela det svenska samhället anser utredningen att den grundläggande *industripolitiska* värderingen på detta område måste vara att det är viktigt att trygga en konkurrenskraftig inhemsk försörjning med byggnadsmaterial. Därigenom garanteras den särskilda anpassning som följer av bl. a. politiska, ekonomiska, sociala och kulturella krav.

Enligt utredningens mening har den svenska byggnadsmaterialindustrin i stort sett klarat denna anpassning mycket väl.

Om byggnadsmaterialutvecklingen fortsätter att gå mot allt lättare, mindre

volymkrävande och starkare material, bl. a. utgående från den nya materialvetenskapen, så torde man idag kunna konstatera att beredskapen på kunskapssidan tyvärr är låg i Sverige.

Eurockoncernen intar en särställning i fråga om forsknings- och utvecklingsinsatser inom den undersökta delen av industrin. Speciellt inom cement- och betongutvecklingsarbetet har Cementa och Euroc haft stor betydelse.

Euroc avser att dock "begränsa sitt engagemang på byggnadsmaterialområdet i övrigt" (i förhållande till cement- och gipsskivesidan). Samtidigt sker en utveckling mot tillverkning av produkter med hög teknologisk nivå samt mot en ren handelsverksamhet, bl. a. med import av byggnadsmaterialvaror.

Utredningen anser att det är angeläget att dessa utvecklingslinjer belyses närmare i en fortlöpande undersökning, som också kan precisera vilka samhälleliga insatser på forsknings- och utvecklingsområdet som kan bli nödvändiga.

STAB-koncernens inträde på byggnadsmaterialområdet har, enligt utredningens uppfattning inte medfört en tillkomst av ett samlat och mer grundläggande forsknings- och utvecklingsarbete. Därigenom har koncentrationen inte lett till ett tillvaratagande av stordriftsfördelar inom forsknings- och utvecklingsarbetet. I viss utsträckning har dock utvecklingsarbetet förts samman från de enskilda enheterna till divisionscentrala organ.

Företagsstrukturen inom byggnadsmaterialindustrin är mycket splittrad. Många storföretag inom byggnadsmaterialområdet är starkt diversifierade, både branschmässigt och geografiskt. Den diversifieringsfilosofi som synes ha präglat flera av de större koncernerna under senare år motiveras som regel med att man söker uppnå större riskspridning. Diversifieringen kan också ses som ett uttryck för en expansionssträvan som ej kan uppnås inom den ursprungliga marknaden därför att denna är för liten. Man har dessutom försökt finna olika "nischer" där företaget genom specialisering kan få betydande marknadsandelar.

Enligt utredningens mening kan diversifieringen till stora industrikonglomerat medföra försämrade möjligheter till styrning internt, och svårigheter för anställda och samhälle att följa och påverka utvecklingen inom olika branscher. Under senare år har ett betydande antal företagsförvärv skett varigenom koncentrationen ökat. Detta gäller inte minst inom byggnadsmaterialindustrin. Företagsförvärv har hittills kunnat ske utan att samhället och de anställda kunnat påverka utvecklingen, i varje fall inte förrän i ett sent skede.

Trots att viktiga löntagarintressen står på spel saknar löntagarna i det köpta företaget möjlighet att ingripa i fusionen och påverka denna. Fusioner beslutas ofta i avsikt att genomföra strukturrationaliseringar. I fusionens spår följer därför ofta problem att hålla *sysselsättningen* uppe.

Större friställningar, exempelvis i samband med företagsnedläggningar eller driftsinskränkningar, innebär stora påfrestningar för de enskilda personer som direkt drabbas. Samtidigt skapas ofta stora sysselsättningsproblem för såväl kommuner som hela regioner.

Ett gemensamt intresse för de anställda och olika samhällsorgan är att företagens planering sker långsiktigt med beaktande av de sysselsättnings-

politiska problem som berörts ovan. Vad som behövs är en framförhållning, ett system med förvarning, för att plötsliga strukturomvandlingar med följande massuppsägningar skall kunna undvikas.

Sammanfattningsvis anser utredningen att anställningstryggheten skulle öka om möjligheterna till omplaceringar inom koncerner utnyttjades i ökad utsträckning. Alternativt bör annan sysselsättning på orten skapas av det företag som vidtar driftsinskränkningar.

Medbestämmandelagen har hittills gällt under så kort tid att det ännu inte går att överblicka dess praktiska konsekvenser. Några medbestämmandeavtal som berör byggnadsmaterialindustrin har såvitt känt ännu inte (maj 1977) kommit till stånd.

Medbestämmandelagen och styrelserepresentationslagen ger de anställda i en koncern möjlighet till inflytande i såväl dotterbolagen som moderbolaget. Vissa principiella svårigheter att utnyttja detta inflytande finns emellertid.

Vad exempelvis gäller styrelserepresentationen i ett koncernmoderbolag har de anställda rätt till två ordinarie styrelseplatser och två suppleantplatser. Koncernen omfattar emellertid ofta betydligt fler än två arbetsplatser resp. två fackförbund. Härigenom skall representanterna för de anställda företräda skiftande intressen.

En ökad koncentration inom vissa delbranscher, bl. a. till följd av fusioner, medför normalt längre beslutsvägar mellan företagsledningen och dem beslutade berör ute på de enskilda arbetsplatserna, vilket kan minska möjligheterna till medinflytande för de anställda.

Den geografiska spridning som större koncerner ofta representerar medför svårigheter att samordna de anställdas agerande i olika frågor inom företaget. Samordningsproblemen ökar också genom att diversifierade koncerner representerar flera olika fackförbund och flera olika delbranscher.

Genom den invecklade uppbyggnad med många beslutsnivåer som man ofta får inom en koncern kan de *företagsdemokratiska* strävandena försvåras just på grund av att man i varje enskild fråga inte på förhand vet var beslutet fattas. Det har t. ex. från fackligt håll inom Eurockoncernen anmärkts att vissa frågor "bollas" mellan koncernledning och divisionsledning vilket försvårar eller fördröjer beslutsprocessen.

Denna osäkerhet om vem som är den rätta motparten i förhandlingar torde också hänga samman med att ansvarsfördelningen och beslutsprocessen i större koncerner är svåröverskådlig och dessutom relativt snabbt föränderlig, som en följd av bl. a. omstruktureringar vid företagsköp och -försäljningar.

De ovannämnda problemen med företagsdemokratin i större koncerner skulle delvis kunna lösas om beslutsprocessen öppet redovisades inom koncernen. Formerna för delegering och medbestämmande skulle behöva klargöras för att ett reellt inflytande för de anställda skall kunna uppnås.

Den svenska *cementindustrin* är sedan slutet av 1973 samlad i ett företag, Cementa AB, dotterbolag till Industri AB Euroc.

I en studie av fusionen mellan de båda cementtillverkarna Cementa och Gullhøgen som utförts av SPK efter hemställan av konkurrensutredningen analyseras effekterna av fusionen för företaget, avnämarna, de anställda och samhället. I studien konstateras att vissa samordningsvinster uppstått för cementindustrin genom fusionen, främst genom personalbesparingar.

Vidare har strukturrationaliseringen av cementindustrin i Sverige kunnat planeras utan det inslag av osäkerhet som existensen av en konkurrent utgör. Från avnämnares sida är man enligt studien i huvudsak nöjd med det sätt på vilket Cementa hittills agerat.

Trots de kostnadsfördelar som kunnat uppnås och de prishöjningar som ägt rum efter sammanslagningen har inte Cementas lönsamhet ökat. Detta förklaras i studien bero på flera faktorer. Dels har sålunda vissa produktionskostnader stigit kraftigt, dels har den efterfrågade volymen minskat och slutligen har cementpriserna reglerats av statsmakterna så att Cementa ej kunnat höja priserna mer än vad som varit motiverat med hänsyn till kostnadsökningarna.

I studien konstateras vidare att de direkta effekterna för de anställda får betraktas som tämligen måttliga. Även effekterna av cementfusionen för stat och kommun har bedömts vara av sådan storleksordning att de knappast får betydelse i sammanhanget.

I samband med Cementas förvärv av Gullhögen ingick staten ett avtal med Euroc/Cementa, vari riktlinjerna för det framtida samarbetet fastlades. Staten blev samtidigt ägare till 5 % av aktierna i Cementa och representeras av två ledamöter i Cementas styrelse och en ledamot i Eurocs styrelse. Staten utser även en revisor i Cementa. Cementa har enligt avtalet att till SPK förhandsanmäla planerade prishöjningar och skälen för dessa.

Enligt vad utredningen erfarit har samarbetet fungerat i enlighet med förutsättningarna i avtalet. De överläggningar som förts mellan SPK och Cementa har vid ett tillfälle lett till att särskilda åtgärder ansetts påkallade.

Cementas avkastning har inte ökat sedan Cementa övertog sin enda inhemska konkurrent, Gullhögens Bruk. Det bör dock framhållas att Cementa under en följd av år har varit det företag som lämnat det största rörelseöverskottet inom Eurokoncernen. Härigenom har Cementa spelat en viktig roll för hela koncernens utveckling. Eurocs egen strukturomvandling torde till stor del ha möjliggjorts genom Cementas lönsamhet. För den påbörjade utbyggnaden av cementindustrin i Slite tas dock medel av Eurockkoncernens samlade finansiella resurser i anspråk.

Utredningens slutsatser

Enligt utredningens mening bör det allmännas inflytande över prissättningen hos företag som arbetar på marknader med hög koncentration i första hand söka uppnås genom frivilliga överenskommelser mellan samhället och aktuella företag. Avtalet mellan staten och Cementa kan här enligt utredningens mening tjäna som förebild. Kan frivilliga överenskommelser inte uppnås får övervägas om den förbättrade insynen kan uppnås inom ramen för nuvarande prislagstiftning. Om så icke är fallet förutsätter utredningen att – vid ett system baserat på prisregleringslagen – prisregleringskommittén (H 1975:06) kommer med förslag till de förändringar i prisregleringslagstiftningen som krävs för att t. ex. medge mer permanent förhandsanmälan av prisändringar och skälen för dessa för företag på marknader där koncentrationen gått långt.

Närallgande frågor behandlas av konkurrensutredningen (H 1974:05), som enligt sina direktiv har att se över konkurrensbegränsningslagen. Kon-

kurrensutredningen beräknas avsluta sitt arbete vid årsskiftet 1977/78. Byggkoncentrationsutredningen har mot denna bakgrund ej ansett sig böra gå närmare in på frågan hur en skärpt konkurrensövervakning bör utformas.

När det gäller företagens forskning och utveckling (FoU) inom byggnadsmaterialområdet föreligger stora olikheter mellan de studerade företagen. Emellertid synes FoU-aktiviteterna inom byggnadsmaterialindustrin totalt sett vara begränsade. Detta gäller den rena materialforskningen, medan produktutvecklingsarbetet har en jämförelsevis större omfattning. Den påtagligt låga forskningsintensiteten inom byggnadsmaterialindustrin kan på sikt återverka oförmånligt på branschens utveckling. Enligt utredningens mening är denna fråga av så vital betydelse för byggnadsmaterialindustrin att åtgärder bör övervägas från samhällets sida för att närmare undersöka förhållandena och för att på lämpligt sätt stödja forskningsverksamheten inom detta område. Det är framför allt viktigt att de statliga åtgärderna inriktas på övergripande materialforskning, medan det närmare utvecklingsarbetet hör hemma i företagen. Utredningen har dock ej närmare behandlat denna fråga då dessa problem för närvarande övervägs av bl. a. forskningsrådsutredningen (U 1972:02), forskarutbildningsutredningen (U 1974:06) och STU-utredningen (I 1974:06).

Byggkoncentrationsutredningen anser, mot bakgrund av den hittillsvarande utvecklingen inom byggnadsmaterialindustrin, att samhället bör medverka för att underlätta erforderlig strukturomvandling. Strukturomvandlingar kräver ett ökat statligt inflytande inte bara i samband med förestående förändringar, utan i lika hög grad i det framåtblickande, långsiktiga perspektivet. Möjligheter bör skapas för samhället att få del av utvecklingsplaner för olika branscher eller belysa brister på sådana. Utvärderingen bör även ske i samspel mellan företrädare för företag och anställda samt myndigheter på lokal och regional nivå.

Den framåtblickande, långsiktiga strukturpolitiken måste ankomma på regeringen. Utredningen förutsätter att det på departementsnivå, sannolikt inom industridepartementet, tillskapas instrument för en sådan bevakning, och utgår från att regeringen vidtager organisatoriska åtgärder för detta ändamål.

Utredningen ifrågasätter om den nuvarande strukturen av Eurockoncernen ger samhället och de anställda det inflytande på cementindustrin som är motiverat med hänsyn till Cementas monopolställning på marknaden. Det kan ifrågasättas om cementindustrin i framtiden bör ingå som nära nog helägt dotterbolag i en koncern vars tyngdpunkt successivt förskjutits bort från den svenska byggnadsmaterialmarkanden.

Medbestämmandelagen och styrelserepresentationslagen ger de anställda i en koncern möjlighet till inflytande såväl i dotterbolagen som i moderbolaget. Det är ännu för tidigt att kunna bilda sig någon uppfattning om deras verkningar. Avtal enligt medbestämmandelagen har ännu inte hunnit träffas.

Utredningen har emellertid haft anledning att särskilt uppmärksamma de svårigheter att utnyttja detta inflytande som finns inom stora koncerner. Beslutsvägarna mellan företagsledningen och dem beslutna berör ute på de enskilda arbetsplatserna tenderar att bli längre. Den geografiska spridning som större koncerner representerar medför svårigheter att samordna de an-

ställdas agerande. Samordningsproblemen ökar genom att diversifierade koncerner omfattar anställda tillhörande ett flertal olika fackliga organisationer och flera olika delbranscher. Ansvarsfördelningen och beslutsprocessen inom en stor koncern kan för utomstående vara svår att överblicka. Farhågor uppkommer lätt att det verkliga avgörandet ligger någon annanstans än där de anställda kan vara med och påverka.

Det är utredningens bestämda uppfattning att problemen med företagsdemokratien i större koncerner kräver en öppen redovisning av beslutsprocessen inom företaget. Formerna för delegering och medbestämmande behöver klart definieras för att ett reellt inflytande för de anställda skall kunna uppnås. En stor och mångsidig koncern måste ha en väl genomtänkt organisationsstruktur. Detta är en förutsättning för en riktig styrning ur företagets egen synpunkt, för en god insyn från samhällets sida och för ett effektivt medbestämmande för de anställda.

Vad gäller aktieägarnas inflytande över företagen har man genom bestämmelser i bolagsordningen i vissa fall frångått grundprincipen i aktiebolagslagen "lika kapitalinsats lika rösträtt".

De röstmässigt sett tre största ägarna i STAB svarade 1976 sammanlagt för mer än hälften av röstetalet, men endast en tiondel av aktiekapitalet. Huruvida ett bibehållande av större röstdifferentieringar än 1:10 är motiverat av olika skäl – bl. a. brukar anföras möjligheten till utländskt kapitaltillskott – anser utredningen tveksamt, med tanke på den mycket starka maktkoncentration – utan motsvarande kapitalinsats – som röstdifferentiering kan leda till.

Enligt vad som framkommit vid studiet av Byggnadmakrisen har styrelse- och ledningsarbetet i *Byggma* försvårats avsevärt av meningsskiljaktigheter mellan de tre delägarna STAB, Euroc och Säfveån, som under senare år vardera ägt en tredjedel av aktierna.

Till stor del måste enligt utredningens mening detta tillskrivas ägandeförhållandena i *Byggma*. Enligt utredningens mening bör man göra en översyn av sambandet mellan ansvar och befogenhet vid innehav av kontrollposter och betydande minoritetsposter. I första hand torde detta vara en lagstiftningsfråga. Likaså bör övervägas huruvida konsortialavtal mellan delägare med sådana aktieposter borde redovisas, till ledning för samhällets bedömning av effekterna av det gemensamma ägandet.

Utredningen analyserar ägandesambanden mellan i första hand Euroc, Skånska Cementgjuteriet, Ahlsell & Ågren, samt förvaltningsbolagen Protop och Opus. Härav framgår att de tre förstnämnda företagen indirekt – via *förvaltningsbolagen* – äger egna aktier. Även om inte moder-/dotterbolagsförhållande råder kan betydande kontrollmöjligheter föreligga, genom dominerande minoritetsposter.

Utredningen förutsätter att en översyn görs huruvida en lagändring bör komma till stånd för att möjliggöra en lösning på de problem utredningen redovisat beträffande *röstvärdesdifferentieringen*, *ansvarsfrågan* vid innehav av dominerande minoritetsposter samt beträffande *indirekt ägda egna aktier*. Härvid bör enligt utredningens mening även utredas frågan huruvida krav på redovisning från företagen av ansvarsfördelningen mellan olika beslutsorgan i främst större koncerner bör införas.

Med hänsyn till byggnadsmaterialindustrins komplexa branschstruktur

och dess samhällsekonomiska betydelse anser byggkoncentrationsutredningen det vara angeläget att byggnadsmaterialindustrins utvecklingstendenser fortlöpande följs, dels inom byggbranschrådet, dels genom återkommande branschutredningar.

... and ...
 ... and ...
 ... and ...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

2 Direktiv

Till protokollet vid regeringssammanträde den 9 oktober 1975 anförde den dåvarande chefen för industridepartementet följande

I marknadshushållningens natur ligger att konkurrensen mellan företagen – inom de ramar som ställts upp av statsmakterna – styr bl. a. prisbildning och investeringar. På längre sikt blir konkurrensen även bestämmande för strukturen inom en bransch och för relationerna mellan olika led i en förädlingskedja.

Såsom framgår av bl. a. koncentrationsutredningens (Fi 1962:37) undersökningar och det s. k. storföretagsregistret vid statens pris- och kartellnämnd har det sedan början av 1960-talet skett en mycket påtaglig utveckling mot färre och större enheter inom många näringsgrenar. Denna process behöver nödvändigtvis inte vara av ondo. För att hävda sig i den internationella konkurrensen kan sålunda de ofta, internationellt sett, små svenska exportföretagen behöva gå samman i större enheter. En ökad koncentration inom en viss bransch kan också ha positivt värde genom att den skapar möjlighet till ökad planmässighet. Mot sådana eventuella positiva effekter får ställas tänkbara negativa i form av exempelvis tendenser till monopolvinster och lägre produktivitetsökningstakt.

Byggnadsmaterialindustrin har sedan länge varit föremål för statsmakternas intresse. Olika delar av materialindustrin har studerats eller håller på att studeras. Statens industriverk har nyligen gjort en studie över den träbearbetande industrin samt håller på att slutföra en undersökning om plastindustrin. Statens pris- och kartellnämnd, som följer pris- och marknadsutvecklingen inom bl. a. materialindustrin, har även gjort en rad analyser av olika delbranscher inom materialindustrin. Bl. a. har vissa studier gjorts i samråd med installationsutredningen (I 1970:21) som i sitt betänkande (SOU 1974:47). Installationssektorn har redovisat förhållandena även inom installationsbranschernas materialindustrier. Konkurrensutredningen (H 1974:05), som har till uppdrag att göra en översyn av konkurrensbegränsningslagen, har uppdragit åt pris- och kartellnämnden att undersöka vissa företagsfusioner. Undersökningen berör också byggnadsmaterialindustrin. Någon aktuell kartläggning av hela materialindustrins omfattning, struktur och verksamhet finns emellertid inte.

Det är svårt att generellt ange vad som utifrån industripolitiska, sysselsättningspolitiska och konkurrenspolitiska synpunkter är lämplig struktur inom en bransch. Bedömningarna får göras från fall till fall. Inom byggnadsmaterialindustrin och då särskilt vissa delar av den, har emellertid utvecklingen nu gått så långt att det finns anledning att noga överväga för- och nackdelar av nuvarande förhållanden.

Till frågan om en kartläggning av materialindustrin ämnar jag återkomma i annat sammanhang. Jag finner det dock motiverat att redan nu utreda effekterna av koncentrations- och integrationstendenserna inom vissa delar av byggnadsmaterialindustrin. Jag förordar därför att sakkunniga tillkallas för en sådan utredning. I de sakkunnigas uppdrag bör ingå även att analysera och redovisa alternativa vägar att minska eller eliminera de effekter, vilka framstår som påtagligt negativa från samhällsliga synpunkter.

Koncentrationsutvecklingen inom näringslivet är en central fråga även för konkurrensutredningen. En särskild utredning om byggnadsmaterialindustrin kan dock med fördel göras samtidigt som konkurrensutredningens arbete och delvis samordnas med detta.

De sakkunniga bör inrikta sitt arbete främst på sådana delar av byggnadsmaterialindustrin där koncentrationsprocessen gått långt och där importkonkurrensen är av relativt begränsad omfattning. De delar av byggnadsmaterialindustrin inom vilka Euroc-koncernen har en stark ställning hör självfallet hit.

En uppgift för de sakkunniga bör vara att kartlägga företagets beteende inom de nämnda delarna av byggnadsmaterialindustrin. Kartläggningen bör omfatta bl. a. försäljningspolitik, inköpspolitik, investeringspolitik, forsknings- och utvecklingspolitik, eventuella överenskommelser med andra företag och prisledarskap. De sakkunniga bör undersöka även sådana ägandeförhållanden och beslutsformer, som kan antas vara av betydelse för ifrågavarande företags beteende. De tendenser till integration som förmärkts under senare år bör därför kartläggas och analyseras. Detta arbete bör omfatta både den horisontala integrationen inom vissa materialbranscher och den vertikala integrationen inom materialindustrin och mellan denna industri och andra led i byggprocessen.

På grundval av denna kartläggning bör de sakkunniga göra en bedömning av för- och nackdelar av förhållandena utifrån konkurrenspolitiska, industripolitiska, sysselsättningspolitiska och företagsdemokratiska synpunkter. De konkurrenspolitiska bedömningarna bör göras i huvudsak utifrån de riktlinjer som i dag ligger till grund för konkurrenslagstiftningen och i samråd med konkurrensutredningen. De industripolitiska bedömningarna bör göras med utgångspunkt i strävandena att uppnå en rationell industristruktur och en tillfredsställande hög utvecklingstakt på lång sikt. I fråga om de sysselsättningspolitiska bedömningarna bör utgångspunkten vara att produktionsanpassningar och strukturomvandlingar skall ske på ett sätt som tillgodoser de anställdas berättigade krav på anställningstrygghet och samhällets krav på långsiktig regionalpolitisk planering. De företagsdemokratiska bedömningarna bör utgå från att de anställda skall ha reella möjligheter att påverka beslut inom ifrågavarande företag, bl. a. genom styrelserepresentation.

De sakkunniga bör utifrån denna allsidiga bedömning analysera och redovisa alternativa handlingslinjer som syftar till att ge samhället och de anställda det inflytande som kan visa sig motiverat för att minska eller eliminera sådana effekter, vilka framstår som påtagligt negativa från samhällsliga synpunkter.

De sakkunniga bör samråda med – förutom konkurrensutredningen – statens pris- och kartellnämnd, statens industriverk, arbetsmarknadsverket och byggbranschrådet.

3 Konkurrensförhållandena och koncentrationsutvecklingen inom byggnadsmaterialindustrin

3.1 Inledning

Koncentrationsutredningen utarbetade och redovisade i ett delbetänkande¹ en modell för beskrivning och analys av konkurrensförhållandena inom tillverkningsindustrin. Koncentrationsutvecklingen redovisades med utgångspunkt från bl. a. säljarkoncentrationen på varugrupsnivå. Dessa varugruppsmätningar omfattade även export- och importandelar för resp. varugrupp för att möjliggöra en bedömning av koncentrationen på den svenska marknaden. Exportandelarna bedömdes också ge en bild av den inhemska produktionens effektivitet.

Beskrivningen i detta kapitel av koncentrationsutvecklingen för vissa varugrupper inom byggnadsmaterialområdet baseras på koncentrationstal – det största, de fyra största och de åtta största företagens produktionsandel – samt import- och exportandelar för åren 1967, 1970 och 1974. Vidare redovisas storföretagens² andel av produktionen och det totala antalet tillverkare i resp. varugrupp. Koncentrationsutvecklingen redovisas för ett femtiotal varugrupper inom byggnadsmaterialområdet klassificerade enligt Bryselnomenklaturen.

För att beskriva koncentrationsnivån används de av koncentrationsutredningen definierade begreppen enföretagsdominerad resp. fåtalsdominerad produktion och marknad. Med enföretagsdominerad produktion avses att det största företaget svarar för minst 70 % av produktionen. Med fåtalsdominans i produktionen menas antingen att de fyra största företagen svarar för minst 70 % eller att de åtta största svarar för minst 90 % av produktionen. Enföretags- eller fåtalsdominans på marknaden råder då kriterierna för dominans i produktionen är uppfyllda och importen samtidigt utgör högst 30 % av tillförseln inom landet.

Koncentrationsmätningar för 1967 och 1970 har redovisats av statens pris- och kartellnämnd (SPK)³. Koncentrationsmätningen för år 1974 har – på uppdrag av byggkoncentrationsutredningen – gjorts av statistiska centralbyrån (SCB).

3.2 Koncentrationsutvecklingen i svensk industri 1967–1970

Utredningen skall enligt direktiven bl. a. utreda effekterna av koncentrations- och integrationstendenserna inom vissa delar av byggnadsmateria-

¹ Industrins struktur- och konkurrensförhållanden, SOU 1968:5.

² Med storföretag menas företag eller koncerner som har minst 500 anställda.

³ Storföretag och koncentrationstendenser. SPK, Lund 1971. Koncentrationsutvecklingen inom svensk industri 1967–1970, SPK, 1973.

industrin, främst sådana delar av byggnadsmaterialindustrin där koncentrationsprocessen gått långt och där importkonkurrensen är av relativt begränsad omfattning.

Som en bakgrund till beskrivningen av koncentrationsutvecklingen inom byggnadsmaterialområdet redovisas först något om koncentrationsutvecklingen i hela den svenska industrin 1967–1970. Koncentrationsutvecklingen i svensk industri har enligt av koncentrationsutredningen utvecklade mätmetoder följts upp av SPK, senast för 1970. I tabell 3:1 redovisas produktionskoncentrationen, import- och exportandelar för vissa sektorer med anknytning till byggnadsmaterialområdet samt för hela industrin åren 1967 och 1970. De fyra största företagen svarade i genomsnitt för samtliga varugrupper för 68 % av tillverkningen 1967 medan andelen hade ökat till 72 % år 1970.¹ Motsvarande andelar för de åtta största företagen var 79

¹ Vägda medeltal för varugrupperna med hänsyn till varugruppernas saluvärde.

Tabell 3.1 Koncentrationsdata för vissa industrisektorer med byggnadsmaterialanknytning och totalt för samtliga industrisektorer samt import- och exportandelar 1967 och 1970 (vägda medeltal för varugrupperna med hänsyn till varugruppernas saluvärde)

Industrisektor	År	Andelar av produktionen (vägda medeltal)				Import andel (vägda medeltal)	Export andel (vägda medeltal)
		Största företaget	De fyra största företagen	De åtta största företagen	Stor-företagen ^a		
		%	%	%	%		
Trävaruindustri utom möbelind.	1967	11	27	37	31	3	34
	1970	11	26	37	33	5	29
Massa-, pappers- o. pappersvaruind.	1967	29	73	92	87	4	61
	1970	30	74	94	93	6	63
Kemikalie- o. plastindustri	1967	58	91	94	78	57	19
	1970	53	93	99	99	53	19
Annat kemisk industri	1967	36	72	86	64	24	14
	1970	42	76	89	69	27	18
Porslins- och glasvaruind.	1967	59	85	90	73	23	24
	1970	67	89	92	81	28	37
Tegel-, cement- och annan mineralvaruindustri	1967	39	64	70	61	5	5
	1970	44	69	77	63	11	5
Järn-, stål och metallverk	1967	51	82	95	92	27	23
	1970	53	87	96	94	31	22
Metallvaruindustri	1967	40	65	74	56	18	22
	1970	43	69	78	63	21	23
Maskinindustri	1967	68	89	95	80	50	55
	1970	68	92	96	86	42	51
Elektroindustri	1967	67	96	99	92	21	26
	1970	64	95	99	93	32	39
Samtliga sektorer	1967	39	68	79	66	23	26
	1970	42	72	82	73	25	29

^a Företag eller koncerner som har minst 500 anställda.

resp. 82 %. Av industrisektorer med ökad koncentration mellan 1967 och 1970 kan nämnas tegel-, cement- och annan mineralvaruindustri, porslins- och glasvaruindustrin samt järn-, stål- och metallverk.

Antalet varugrupper med enföretags- respektive fåtalsdominans i produktionen ökade mellan 1967 och 1970. Enföretagsdominans rådde 1970 i 19 % och fåtalsdominans i 30 % av totala antalet varugrupper. Storföretagens andel av produktionen ökade från 66 % 1967 till 73 % 1970. Den genomsnittliga importen i procent av total tillförsel steg för hela industrin från 23 till 25 %. Höga importandelar förekom bl. a. inom kemikalie- och plastindustrin, maskinindustrin, elektroindustrin och järn-, stål- och metallverk. Däremot saknades detta slags konkurrens nästan helt inom trävaruindustrin, massa-, pappers- och pappersvaruindustrin samt inom tegel-, cement- och annan mineralvaruindustri. Den genomsnittliga exportandelen för samtliga industrisektorer sammantaget ökade mellan 1967 och 1970.

3.3 Översiktlig beskrivning av konkurrens- och koncentrationsförhållandena inom byggnadsmaterialindustrin

3.3.1 Inledning

Någon enhetlig definition av begreppet byggnadsmaterial finns inte. Statens industriverk (SIND) har i den under 1977 färdigställda kartläggningen av byggnadsmaterialbranschen definierat byggnadsmaterialbegreppet ganska vitt. Sålunda har som byggnadsmaterial räknats sådana varor som även har andra användningar. I några fall har även vissa varor som går mera indirekt till byggandet, t. ex. cement, medtagits. Sammanfattningsvis kan sägas att SIND till byggnadsmaterial i huvudsak räknat alla varor som till en väsentlig del går direkt till byggandet antingen som inbyggt material eller som hjälpmaterial. Av SIND:s utredning framgår att den totala produktionen inom byggnadsmaterialindustrin uppgick till 27,8 miljarder kronor 1974. Av denna produktion levererades 11 miljarder kronor (40 %) direkt till byggnadsverksamheten, medan 8 miljarder kronor (29 %) exporterades. Resten, eller drygt 8,5 miljarder kronor, levererades till andra branscher. Av den sistnämnda delen levererades ca 2,5 miljarder kronor till andra branscher inom byggnadsmaterialindustrin som halvfabrikat. Bland dessa kan nämnas produktionen av en stor mängd sågade trävaror, som går till byggandet efter att ha passerat ytterligare ett vidareförädlingsled, snickeriindustri eller trähustillverkning.

Antalet renodlade byggnadsmaterialbranscher är få. I regel avser endast en del av branschernas tillverkning byggnadsmaterial. Av exempelvis järn- och stålindustrins produktion går endast en mindre del till den svenska byggnadsindustrin medan produktionen för andra ändamål är betydande. Även träindustrin levererar endast en mindre del av produktionen till byggnadsindustrin, till stor del beroende på en betydande export. För sågverkens del var exportandelen två tredjedelar 1974.

Byggnadsmaterialtillverkningens fördelning på ett mycket stort antal branscher innebär att de strukturella förhållandena är mycket olika inom skilda delar av materialindustrin. Vissa branscher omfattar endast ett fåtal pro-

cessindustriföretag medan andra branscher består av hundratals små och medelstora företag med betydande inslag av hantverk. Vidare föreligger vitt skilda konkurrensförutsättningar i övrigt inom olika branscher. Vissa branscher är exempelvis utsatta för en stark importkonkurrens medan andra branscher är relativt skyddade från utländsk konkurrens. Den byggnadstekniska utvecklingen påverkar avsevärt substitutkonkurrensen mellan olika materialslag.

Av de studier utredningen gjort om koncentrationsutvecklingen inom byggnadsmaterialindustrin framgår att enföretagsdominans rådde – dvs. det största företaget svarade för minst 70 % av produktionen – i följande varugrupper 1974.

– planglas	– rör av olegerad koppar
– portlandcement	– plåt och band av aluminium
– varor av gips	– lås
– plattor av asbestbetong	– kylskåp samt
	– frysskåp

I 30 varugrupper av totalt 56 rådde fåtalsdominans varvid de fyra största företagen svarade för minst 70 % av produktionen eller de åtta största företagen svarade för minst 90 %. I två tredjedelar av de studerade varugrupperna förelåg alltså enföretags- eller fåtalsdominans. Detta innebär en ökning jämfört med 1967, då hälften av alla varugrupper var enföretags- eller fåtalsdominerande. Det största företagets produktionsandel har ökat i mer än hälften av de studerade varugrupperna. Som exempel på produktgrupper där koncentrationen ökat kan nämnas dörrar av trä, planglas, gipsvaror, plattor av lättbetong, betongtakpannor, asbestbetongplattor, radiatorer och lås. Storföretagens andel av produktionen har ökat under jämförelseperioden.

Importen är obetydlig i de flesta varugrupperna. Endast för planglas, murbruk, gipsvaror, profilstång, rör- och rördelar av gjutjärn, sömlösa ämnesrör, plåt och band av aluminium och apparater för lokaluppvärmning är importkonkurrensen av större betydelse. Mellan 1967 och 1974 har importandelen ökat för exempelvis planglas, murbruk, gipsvaror samt mur- och fasadtegel.

Koncentrationsutvecklingen inom byggnadsmaterialindustrin redovisas i tabell 3:2¹ I tabellen finns uppgifter om tillverkarkoncentrationen åren 1967, 1970 och 1974 för 56 varugrupper inom byggnadsmaterialområdet med ett sammanlagt produktionsvärde av ca 13 miljarder kronor 1974. Vissa varugrupper redovisas närmare i avsnitt 3.4. I det följande görs en översiktlig beskrivning av konkurrens- och koncentrationsförhållandena för några viktigare byggnadsmaterialområden. En uppdelning av byggnadsmaterialen har gjorts i stommaterial, stomkompletterings- och inredningsmaterial, samt installationsmaterial. Beskrivningen bygger delvis på SPK:s utredning om konkurrensformer och prissättningsprinciper inom byggnadsmaterialindustrin.

3.3.2 *Stommaterial*

Till stommaterial hör i första hand trävaror, cementbaserade byggvaror såsom fabriksbetong, betongelement och lättbetong samt järnvaror i form av

¹ Sid. 55–60.

balk och armeringsjärn.

Användningsområdena för de olika stommaterialen är tämligen avgränsade vilket gör att den inbördes konkurrensen mellan de olika stommaterialen totalt sett är begränsad. I samband med produktionen av småhus används huvudsakligen trävaror och lättbetong. Vid flerfamiljshusproduktion kommer huvudsakligen betongkonstruktioner till användning. Stålkonstruktioner förekommer i huvudsak vid andra typer av byggnader än bostäder.

Genom den minskande bostadsproduktionen under första delen av 1970-talet och småhusbyggandets ökande andel av den totala bostadsproduktionen har användningen av stommaterial av betong minskat. Samtidigt är konkurrensen från stålkonstruktioner stark i övrigt husbyggande.

Produktionen av stommaterial kännetecknas med undantag av trävaror, fabriksbetong och betongelement av fåtalsdominans. Tillverkningen av cement är sedan 1973 helt koncentrerad till ett enda företag, Cementa AB, ett dotterbolag till Industri AB Euroc. Importen av cement är obetydlig och något substitut som bindemedel i betong finns ej. Armeringsjärn tillverkas av sju företag, av vilka det största – Halmstads Järnverks AB – svarar för 36 % av produktionen. Mellan 1967 och 1974 har koncentrationen kraftigt ökat. Importen av armeringsjärn har under jämförelseperioden varit ringa. Mellan tillverkarna av armeringsjärn föreligger ett samarbete i form av ett gemensamt distributionsbolag (BASTA).

Totalt finns mer än ett hundratal tillverkare av fabriksbetong och tillverkningen är totalt sett lågkoncentrerad. Genom att tillverkarna har lokala avsättningsområden, är dock koncentrationen inom de olika delmarknaderna genomgående hög.

3.3.3 Stomkompletterings- och inredningsmaterial

Produkterna inom detta område används huvudsakligen i samband med färdigställandet av väggar, golv och tak samt vid inredning av bostäder, främst genom inmontering av skåp, fönster och dörrar.

De byggvaror som används för stomkompletteringar och inredning kan, med avseende på funktion, föras samman i grupper med hög inbördes utbytbarhet och med ringa utbytbarhet mellan grupperna, t. ex. ytterväggar, innerväggar, golvbeklädnad och takbeklädnad. Substitutkonkurrensen är enligt SPK hög för flertalet byggvaror inom detta område. Det främsta undantaget är isolermaterial där mineralull är det dominerande materialet, även om det ur rent isoleringsteknisk synvinkel finns andra alternativ. Till varugrupper med ringa substitutkonkurrens hör t. ex. fönster och skåpinredning. För samtliga varugrupper inom stomkompletteringsområdet är utbytbarheten mellan olika fabrikat av en och samma produkttyp praktiskt taget fullständig. Utrymme för en produktdifferentiering finns i första hand för olika typer av beklädnadsmaterial där utseendet har en större betydelse. Detta gäller i viss utsträckning även skåpsnickerier.

Liksom för stommaterial begränsas substitutkonkurrensen av att användningen av olika produkter varierar med avseende på typ av byggnadsobjekt. Kalksandsten, som är ett beklädnadsmaterial för ytterväggar, används främst i samband med småhusproduktion, medan det främsta konkurrentmaterialet

– fasadtegel – även används för flerfamiljshus.

På de flesta delmarknader inom stomkompletterings- och inredningsområdet är tillverkningen enföretags- eller fåtalsdominerad. Ofta är det totala antalet leverantörer relativt litet. Importkonkurrensen är totalt sett av mindre betydelse.

Ytterväggar

Tillverkningen av kalksandsten är enföretagsdominerad och koncentrationen har ökat mellan 1970 och 1974. Importkonkurrensen är ringa. Tillverkningen av tegel, som närmast konkurrerar med kalksandsten som ytterväggsbeklädnad, sker vid ett 25-tal företag.

Konkurrensen från andra fasadbeklädnadsmaterial är påtaglig. I småhusproduktionen används ofta träfasader, medan ett vanligt alternativ på exempelvis industribyggnader är plåt. Ett fåtal företag dominerar tillverkningen av varmvalsad plåt. Importen är betydande och utgör en stor konkurrensfaktor.

Aluminiumplåt är ett alternativ till den varmvalsade plåten. Gränges Aluminium dominerar helt produktionen av plåt och band av aluminium. Importen av aluminiumplåt uppgår emellertid till närmare hälften av tillförseln på den svenska marknaden.

År 1974 fanns det endast en tillverkare av planglas i landet, nämligen AB Emmaboda Glasverk (St Gobainkoncernen). Importen som uppgick till ca 60 % av tillförseln, ombesörjdes av Grängeskoncernen samt av den engelska Pilkingtonkoncernen. Genom Pilkingtonkoncernens etablering 1976 i Sverige har en omstrukturering av hela den nordiska planglasindustrin inletts. Pilkington Floatglas AB är numera den särklassigt största planglastillverkaren i landet.

Tillverkningen av isolerrutor är fåtalsdominerad. Det största företaget – Emmaboda Glasverk – produktionsandel uppgick 1974 till 64 % mot 57 % år 1970. Importen uppgick 1974 till 13 %. Genom att Emmagoda Glasverk, Scanglas A/S (Danmark) och Christiania Glasmagasin (Norge) under 1977 kommer att samlas i ett nybildat holdingbolag¹ kommer koncentrationsgraden att öka avsevärt på isolerglasmarknaden.

Mineralull tillverkas endast av två företag, Gullfiber AB och Rockwool AB. Importkonkurrensen är av begränsad omfattning och någon väsentlig substitutkonkurrens från andra typer av isoleringsmaterial föreligger ej.

Innerväggar

Tillverkningen av gipsskivor är sedan 1970 enföretagsdominerad. Numera finns endast ett tillverkande företag, AB Gyproc (Eurockkoncernen). Genom etablering i Danmark och genom delägarskap i Finland har Gyproc skaffat sig ett starkt inflytande på hela den nordiska marknaden. År 1974 utgjorde importen av gipsskivor ca en tredjedel av den totala tillförseln. De importerade gipsskivorna följer dock regelmässigt Gyprocs priser.

Produktionskoncentrationen för spånskivor har under jämförelseperioden bibehållits på en oförändrat hög nivå. Produktionen är fåtalsdominerad. Importandelen är jämförelsevis låg och har kraftigt minskat.

¹ Företagets arbetsnamn är Uniglas A/S.

Tillverkningen av såväl hårda som porösa träfiberplattor är fåtalsdominerad. Produktionskoncentrationen har jämfört med år 1967 ökat något och de fyra största företagen svarade år 1974 för ca tre fjärdedelar av tillverkningen. Importen av träfiberplattor är obetydlig, medan närmare hälften av produktionen exporteras. Mellan tillverkarna föreligger ett samarbete som omfattar bl. a. en gemensam prislista och ett enhetligt rabattsystem.

Två företag, Siporex AB, som ingår i Eurockkoncernen, och Ytong AB, som ingår i Yxhultkoncernen, tillverkar varor av lättbetong, som till viss del används för icke bärande innerväggar. Siporex var fram till 1975 det största företaget. Ytong AB är numera det största företaget med en produktionsandel av uppskattningsvis 65 %. Någon importkonkurrens förekommer knappast medan substitutkonkurrensen från flera olika material är relativt betydande.

Inredningssnickerier och dörrar

Antalet tillverkare av snickerier är stort och produktionen är lågkoncentrerad. Såväl importen som exporten har liten omfattning. Även antalet tillverkare av dörrar är stort. Koncentrationen har dock ökat kraftigt mellan 1967 och 1974. STAB-koncernen har genom företagsförvärv ökat sin produktionsandel från 21 % år 1967 till 42 % 1974. STAB-koncernen äger tillsammans med konkurrentföretaget AB Gustav Kähr försäljningsbolaget Svenska Dörr AB. Av den inhemska försäljningen av inner- och ytterdörrar i standardutförande svarar Svenska Dörr för omkring 70 %. Såväl importkonkurrensen som substitutkonkurrensen är av mycket underordnad betydelse.

Takbeklädnad

Tillverkningen av takpapp är fåtalsdominerad och koncentrationen har kraftigt ökat under jämförelseperioden. Höganäs AB dominerar produktionen. Importkonkurrensen är ringa. En betydande substitutkonkurrens förekommer emellertid från ett flertal produkter såsom betongtakpannor, plåt och – tidigare – asbestcementprodukter.

Betongtakpannor tillverkas av ett fyrtiotal företag. Varken enföretags- eller fåtalsdominans föreligger men koncentrationen har ökat mellan 1970 och 1974. Nordiska Redland AB, som ingår i Yxhultkoncernen, är det största företaget. Importen är ringa. Taktegel är numera i stort sett utkonkurrerat som takbeläggingsmaterial.

Golvbeläggingsmaterial

Produktionen av sammansatt parkettstav är fåtalsdominerad och koncentrerad till Tarkett AB (STAB-koncernen) och AB Gustav Kähr. Någon importkonkurrens förekommer ej men substitutkonkurrensen från andra typer av golvbeläggingsmaterial, är stark.

Plastgolv och textila golvmaterial tillverkas av några få företag. Importkonkurrensen är stark. Importen av plastgolv och textila golvmaterial uppgår till mer än hälften av tillförseln av dessa produkter på den svenska marknaden.

Innerväggsbeklädnad

De fyra största företagens andel av produktionen av lackfärger och lacker uppgick såväl 1970 som 1974 till omkring 70 %. Importkonkurrensen är relativt betydande.

Även importen av tapeter är betydande. Importen utgör ca 30 % av tillförseln och avser främst pappers- och vinyltapeter. De största tillverkarna är Engblad & Co Tapetfabriker AB (papperstapeter), Anneplas AB, som ingår i STAB-koncernen (vinyltapeter) och Skandinaviska Jute AB (textiltapeter). Tillverkarna av papperstapeter ger inom ramen för Sveriges Tapetfabrikanters Förening ut en gemensam cirkaprislista.

3.3.4 Installationsmaterial

VVS-sortimentet omfattar totalt sett ett mycket stort antal produkter. Det produktsortiment som efterfrågas i samband med VVS-installationer i byggnader omfattar däremot ett begränsat antal produktgrupper med specifika användningsområden. Substitutkonkurrensen är av varierande betydelse. För värmeprodukter förekommer i stor utsträckning substitutkonkurrens på systemnivå. Värmesystem baserade på oljepannor och konventionella radiatorer konkurrerar exempelvis med system baserade på direktverkande elvärme. För vatten- och avloppsrör föreligger materialkonkurrens, t. ex. mellan plaströr och metallrör. Inom sanitetsområdet är substitutkonkurrensen mellan olika produktslag nästan obefintlig då t. ex. plastbaserade sanitetsvaror ej förekommer i någon omfattning. För de flesta varugrupperna gäller att enhetliga normer rörande produkternas funktion har lett till att de olika tillverkarnas produkter i regel är utbytbara sinsemellan.

På de flesta delmarknader inom VVS-området är antalet leverantörer litet. Koncentrationen är oftast hög.

Värmeprodukter

Produktionen av värmeledningspannor är fåtalsdominerad och tillverkningen har mellan 1970 och 1974 koncentrerats. Aga AB är efter förvärvet av AB Coronaverken den största tillverkaren med en produktionsandel av 43 %. Importen, som huvudsakligen sker från Finland är av mindre betydelse. Någon substitutkonkurrens i egentlig mening förekommer ej.

Oljebrännartillverkningen har under de senaste åren koncentrerats och domineras idag av Parca Norrahammar AB, som äger de två största tillverkarna, B. Palm & Co AB samt AB Bentone-Verken. Parca Norrahammar ingår i sin tur i Saab-Scaniakoncernen. Importen av oljebrännare uppgår till ca 15 % av tillförseln.

Tillverkningen av varmvattenberedare är fåtalsdominerad och de fyra största företagen svarade år 1974 för 82 % av produktionen. Importkonkurrensen är av ringa omfattning.

Koncentrationen inom varugruppen radiatorer har kraftigt ökat mellan 1967 och 1974 och varugruppen är numera fåtalsdominerad. Det största företaget – Aga AB – svarar för mer än hälften av produktionen. Importen av radiatorer är ringa. Mellan radiatorleverantörerna föreligger ett kartellsamarbete, som omfattar gemensamma cirkapriser och rabatter.

Sanitetsprodukter

Två företag tillverkar sanitetsporcelain i Sverige, AB Gustavsbergs Fabriker (KF) och Ifö Sanitär AB (Industri AB Euroc), av vilka det förstnämnda företaget är störst. Den 11-procentiga importen ombesörjs till större delen av Ifö. Någon substitutkonkurrens av betydelse finns ej. De båda nämnda företagen dominerar även tillverkningen av badkar.

Eurockoncernen är genom dotterbolaget Ifö Kampri AB den största tillverkaren av diskbänkar, med en produktionsandel av 43 % år 1974. Genom Ifös företagsförvärv har koncentrationen inom varugruppen kraftigt ökat sedan 1967. Import- eller substitutkonkurrens förekommer ej i någon nämnvärd omfattning.

Rör

Tillverkningen av slangar och rör av plast är varken enföretags- eller fåtalsdominerad och koncentrationen har bibehållits på en oförändrad nivå mellan 1970 och 1974. Det största tillverkande företaget är Gustavsberg - Lubonyl AB (tidigare N. Lundbergs Fabriker AB) som ägs av KF. Importen uppgår till 10 % av tillförseln. Substitutkonkurrensen mellan olika material resp. konkurrensen mellan olika produkter av samma material varierar med hänsyn till rörens användningsområde. Det kan påpekas att fyra svenska och två finska tillverkare av plaströr har ett gemensamt försäljningsbolag. Sweténrör AB, för försäljning av i huvudsak vatten- och avloppsrör.

Rör av olegerad koppar tillverkades 1974 av tre företag av vilka Gusums Bruk AB samt Gränges Essem var de två största. Importen, som uppgår till en tredjedel av tillförseln, utgör en mycket betydande konkurrensfaktor.

S. k. normalrör av gjutjärn tillverkades fram till 1974 av två företag, AB Bofors och AB Gustavsbergs Fabriker (KF). Sedan årsskiftet 1976/77 är dock Gustavsberg ensam tillverkare av normalrör. Importkonkurrensen är obetydlig.

För både rör och rördelar av gjutjärn samt sömlösa ämnesrör gäller att antalet tillverkare är litet. Importen är emellertid av mycket stor betydelse och uppgick 1974 till 48 resp. 77 % av tillförseln. Varugruppen betongrör är lågkoncentrerad med ett stort antal tillverkare.

Hushållskapitalvaror

Tillverkningen av kylskåp, frysskåp, diskmaskiner och spisar för hushållsbruk domineras av ett fåtal företag. Electrolux är den största tillverkaren av kyl- och frysskåp, diskmaskiner och spisar. Importkonkurrensen är betydande.

3.3.5 Betydelsefulla storföretag inom olika varugrupper

Tillverkningen av byggnadsmaterial är i betydande omfattning knuten till storföretag (företag med minst 500 anställda). År 1974 svarade dessa i närmare 80 % av de studerade varugrupperna för mer än 50 % av produktionen. Några av de mera betydelsefulla redovisas här kortfattat. I kapitel 5 görs en mera detaljerad genomgång av de större byggnadsmaterialtillverkarna.

Industri AB Euroc är moderbolag till landets enda cementtillverkare, *Cementa AB*. Till koncernen hör också *Ifö AB*, som svarar för närmare hälften av den inhemska tillverkningen av sanitetsporlin och badkar. Företaget har också en stark ställning vad gäller tillverkningen av diskbänkar. Euroc hade 1974 genom dotterbolaget *TeknoTerm AB* en icke obetydlig andel av produktionen av värmepannor m. m. Även *Gyproc AB*, som är den enda inhemska tillverkaren av gipsskivor och den dominerande leverantören på svenska marknaden, ingår i Euroc-koncernen. Eurockoncernen är även den enda inhemska tillverkaren av asbestbetongplattor.¹ Därutöver har Euroc en betydande andel av produktionen av murbruk, betongelement och lättbetongplattor.

Svenska Tändsticks AB (STAB) äger marknadsdominerande företag inom snickeriindustrin och golvmaterialindustrin. *Svenska Dörr AB* är försäljningsbolag för tre dominerade dörrtillverkare varav två – *Ji-Te AB* och *WST-Hus* – är dotterbolag till STAB. På dörrmarknaden har STAB genom sina dotterbolag en mycket stark ställning och svarade år 1974 för ungefär 42 % av den inhemska tillverkningen av dörrsnickerier. STAB äger också *Marbodal AB*, som svarade för ungefär en femtedel av tillverkningen av inredningssnickerier i landet. Inom snickerisektorn äger STAB också *Starfönster AB*, som tillverkar fönster. Tillverkning och försäljning av golvmaterial sker genom *Tarkett AB*, som år 1974 svarade för mer än hälften av den svenska tillverkningen av sammansatt parkettstav. Företaget saluför i övrigt ett komplett golvmaterialprogram.

Stora Kopparbergs Bergslags AB har en stark ställning vad gäller tillverkningen av armeringsjärn och byggplåt. Genom förvärvet 1976 av *Bergvik* och *Ala AB* har koncernen numera också betydande intressen vad gäller tillverkning av fönster och dörrar – *SP-Snickerier AB* och *BorDörren AB* – och board och plywood.

En betydande del av värmemarknaden domineras av två storföretag *Aga AB*, samt *Saab Scania AB*, som äger *Parca Norrahammar AB* till 80 %. Inom båda koncernerna tillverkas ett i stort sett komplett sortiment av värmeprodukter.

Statsföretag AB äger snickeriföretagen *Etri Fönster AB*, som tillverkar fönster, samt *AB Kramfors Kök* och *AB Kalmar Kök*, som tillverkar skåpsnickerier. Alla tre företagen svarade 1974 för mindre än 10 % av den totala tillverkningen. Till statsföretagsgruppen hör också en av de största golvmaterialtillverkarna, *Nyland Mattor AB* med dotterbolaget *Holmsund Golv AB*. Trävaror, board, spånskivor och dörrar tillverkas av *AB Statens Skogsindustrier (ASSI)*, som har en betydande andel av tillverkningen av board. Statsföretag svarar också genom dotterbolaget *Rockwool AB* för ungefär hälften av mineralullstillverkningen i landet. Statsföretags dotterbolag *Norrbottens Järnverks AB (NJA)* tillverkar bl. a. varmvälsad plåt för byggnadsändamål.

I *Kooperativa Förbundet (KF)* ingår *Gustavsbergs Fabriker AB*, som svarar för ungefär hälften av den inhemska tillverkningen av sanitetsporlin och badkar. Företaget har även en betydande del av produktionen av diskbänkar. Genom dotterbolaget *Gustavsberg-Lubonyl AB* är Gustavsberg den ledande tillverkaren av plaströr och gjutjärnrör. *Karlholms Bruks AB*, som tillhör KF-koncernen, tillverkar board. Till KF-koncernen hör också en snicke-

¹ Benämns även asbest-cementplattor. Tillverkningen läggs ned under 1977.

rifabrik, Dala-Floda Snickeri AB.

Yxhult AB äger *Ytong AB*, *Norrlands Ytong AB* och *Nordiska Redland AB*. Genom *Ytong* och *Norrlands Ytong* är *Yxhult* landets största tillverkare av kalksandsten och lättbetongprodukter. *Nordiska Redland* är den största inhemska tillverkaren av betongtakpannor.

3.4 Konkurrensförhållandena och koncentrationsutvecklingen 1967–1974 för vissa varugrupper

3.4.1 Inledning

I detta avsnitt redovisas med utgångspunkt från tabell 3.3 (sid. 55–60) de varugrupper inom byggnadsmaterialområdet som 1974 uppvisar en hög koncentrationsgrad eller uppvisar en stark ökning av koncentrationen mellan 1967 och 1974, och för vilka importkonkurrensen samtidigt är av begränsad omfattning.

3.4.2 Spånskivor

Mellan 1967 och 1970 fördubblades produktionen av spånskivor mätt i löpande priser. Fram till 1974 fortsatte produktionen att öka kraftigt. Antalet tillverkande företag (koncerner) ökade från åtta år 1967 till tolv år 1974.

Produktionen är fåtalsdominerad. De största tillverkarna är *Södra Skogsägarna AB* och *AB Person Invest*. Importandelen är förhållandevis låg och har dessutom minskat kraftigt sedan 1970. Anledningen härtill är att de tekniska kraven på spånskivor som säljs i Sverige är högre än i flertalet andra tillverkarländer. Exporten av spånskivor har däremot kraftigt ökat.

Enligt en SPK-undersökning angående byggnadsmaterialindustrin¹ förbyttes den under en följd av år oavbrutna produktionstillväxten i en tillbakagång 1975 samtidigt som produktionskapaciteten ökade med 15 %. Kapaciteten ökade 1976 ytterligare genom att *AB Statens Skogsindustrier (ASSI)* tog i bruk en ny anläggning för spånskivetillverkning.

För jämförbara delar av sortimentet tillämpar tillverkarna enligt SPK enhetliga listpriser och grundrabatter vid försäljning till återförsäljare.

3.4.3 Dörrar av trä

Produktionsvärdet för varugruppen dörrar av trä (inklusive dörrkarmar) uppgick 1974 till 454 milj. kronor, och antalet tillverkare till 241. Importen av trädörrar är mycket begränsad och någon substitutkonkurrens av betydelse förekommer ej. Inom denna varugrupp har *STAB*-koncernen – genom dotterbolagen *Ji-Te AB* och *AB WST-Hus* – den största andelen av produktionen. Genom förvärv av *AB WST-Hus* år 1972 och av *HSB:s* snickerifabrik i Nässjö år 1971 ökade *STAB*-koncernens produktionsandel från 26 % 1970 till 42 % 1974. Dörrtillverkningen i Nässjö överfördes 1975 till *WST-Hus*.

Mellan *Ji-Te* och *WST-Hus* samt det från *STAB*-koncernen fristående företaget *AB Gustav Kähr* föreligger ett avtal om försäljningssamverkan

¹ Konkurrensformer och prissättningsprinciper inom byggmaterialindustrin, SPK, 1976 stencil.

genom det gemensamt ägda Svenska Dörr AB (kart. reg. nr. 1914). Enligt avtalet skall Svenska Dörr med ensamrätt försälja fabrikanternas tillverkning av bl. a. dörrkarmar och dörrar. Fabrikanternas leveranser till Svenska Dörr fördelas i princip efter fabrikanternas andelar i Svenska Dörrs aktiekapital. Parterna har även överenskommit om viss teknisk samverkan. Näringsfrihetsombudsmannen (NO) har hos SPK begärt att fortlöpande få information om utvecklingen på marknaden för dörrsnickerier.

Svenska Dörr svarade år 1974 för ca 35 % av dörrsnickeriförsäljningen på svenska marknaden. Beaktas enbart försäljningen av inner- och ytterdörrar i standardutförande blir – enligt en undersökning av SPK¹ – Svenska Dörrs ställning mer markerad. Av den sammanlagda inhemska försäljningen av standarddörrar, vilken 1975 uppgick till 165 milj. kronor, svarar Svenska Dörr enligt undersökningen för omkring 70 %. En fjärdedel av Svenska Dörrs försäljning utgjorde export. Enligt SPK-utredningen tillämpas Svenska Dörrs pris- och rabattsystem i stort sett av de övriga tillverkarna.

Mellan Svenska Dörr och det danska företaget Jutlandia A/S ingicks i december 1975 en överenskommelse (kart. reg. nr 3239) om försäljnings-samarbete på utomnordiska marknaden i fråga om dörrprodukter genom det av parterna gemensamt ägda Scan Door A/S. I ett komplement till överenskommelsen har förutsatts att förhållandet mellan parternas produktion, som avsätts på den nordiska marknaden, i stort sett blir oförändrat i förhållande till läget då överenskommelsen ingicks. Detta innebär att Svenska Dörrs export till Danmark skall överstiga Jutlandias export till Sverige med ca 50 000 dörrar.

I samband med att STAB-koncernen år 1974 övertog HSB:s snickerifabrik i Nässjö överenskom parterna om exklusivitet vid Allt för Byggnadsfackets (AFB) inköp av dörrar, inredningssnickerier och golvbeläggningsprodukter för HSB-sektorn (kart. reg. nr 3184).

Varken Svenska Dörr:s överenskommelse med Jutlandia A/S eller STAB-koncernens överenskommelse med AFB har ännu slutgiltigt bedömts av NO.

STAB-koncernens försäljningspolitik beträffande dörrsnickerier redovisas i avsnitt 7.6.4.

3.4.4 *Takpapp*

Av de fyra svenska tillverkarna av takpapp är Höganäs AB den största. Företagets andel av produktionen ökade från 31 % 1970 till 49 % 1974 bl. a. genom förvärven 1973 av Sydsvenska Takpappfabriken AB och takpapp-tillverkningen vid Munksjö AB. Höganäs saluför takpappen genom sitt helägda dotterbolag Förenade Tak AB, som samtidigt är ett entreprenadbolag inom takläggningsområdet. Importandelen uppgick 1974 till 7 %. En betydande substitutkonkurrens förekommer från ett flertal alternativa produkter. Leverantörerna av takpapp tillämpar – enligt SPK:s undersökning av byggnadsmaterialindustrin – ett enhetligt prissystem med gemensamma listpriser som ändras i stort sett samtidigt. Prssystemet omfattar också vissa riktlinjer för rabattgivningen. Ett tidigare gällande avtal om prissamarbete vid försäljning av takpapp upphävdes 1967, varefter något formellt samarbete ej finns registrerat hos SPK.

¹ Konkurrensförhållanden vid försäljning av dörrsnickerier, SPK, 1976 stencil.

3.4.5 Träfiberplattor, hårda och porösa

Produktionen av såväl hårda som porösa träfiberplattor är fåtalsdominerad. Antalet inhemska tillverkare av hårda träfiberplattor är nio. De tre största företagen – AB Statens Skogsindustrier (ASSI), Karlholms AB och Masonite AB – svarar för mer än 60 % av produktionen. Produktionskoncentrationen har, jämfört med år 1967, ökat något. ASSI ingår i Statsföretag AB medan Karlholms AB ingår i Kooperativa Förbundet (KF).

Antalet inhemska tillverkare av porösa träfiberplattor uppgår till sex. Det största företaget – Rockhammars Bruk AB – har en produktionsandel på 24 %.

Importen av träfiberplattor är obetydlig medan närmare 50 % av produktionen exporteras. Försäljningen av träfiberplattor påverkas av ett kartellavtal mellan leverantörerna (kart. reg. nr 1927). Samarbetet omfattar bl. a. en gemensam prislista och ett enhetligt rabattsystem. Samarbetet omfattar också en förteckning över sådana boardförbrukande industrier som skall äga rätt att köpa direkt från leverantörerna.

3.4.6 Lacker och lackfärger

Produktionen av lacker och lackfärger uppgick 1974 till 124 resp. 447 milj. kr. De fyra största företagens sammanlagda produktionsandel uppgick såväl 1970 som 1974 till omkring 70 %. Totalt fanns ca 30 tillverkare av färger och lacker. Enligt SPK:s undersökning av byggnadsmaterialindustrin svarade de fyra största företagen, AB Wilh. Becker, AB Alfort & Cronholm, Nordsjö-Nordström & Sjögren AB och Färg AB International för 80 % av färgmarknaden 1975.

3.4.7 Sanitetsporstin

Två företag tillverkar sanitetsporstin i Sverige, AB Gustavsbergs Fabriker (KF) och Ifö Sanitär AB (Industri AB Euroc), av vilka det förstnämnda företaget är det största. KF:s andel av produktionen uppgick 1974 till 58 %, vilket var en mindre ökning jämfört med 1967. Ifö ombesörjer genom det till 2/3 ägda dotterbolaget Värme- och Sanitets AB Ido större delen av importen på den svenska marknaden, en import som dock kraftigt minskat sedan 1970. Exportandelen är drygt 40 %.

3.4.8 Planglas

År 1974 fanns endast en tillverkare av planglas i landet, nämligen AB Emaboda Glasverk, sedan 1974 dotterbolag till den franska koncernen St Gobain Industries. Grängeskonzernen, som flyttat över sin tidigare tillverkning av planglas i Oxelösund till Scanglas A/S, Korsör, svarade år 1974 tillsammans med den engelska Pilkingtonkoncernen för i stort sett hela den svenska importen, som motsvarade 61 % av tillförseln.

Pilkingtonkoncernen startade i augusti 1976 en egen tillverkning av planglas i Sverige, samtidigt som företaget upphörde med importen. Pilkington Floatglas AB, som numera är den största tillverkaren av planglas i landet, använder den s. k. floatglasmetoden vid sin nya anläggning i Halmstad.

Pilkingtons etablering i Sverige har lett till en omstrukturering av den nordiska planglasindustrin. I syfte att möta konkurrensen från Pilkington har förhandlingar förts mellan Saint-Gobain och Grängeskongcernen samt den norska planglastillverkaren, om en fusion mellan Emmaboda Glasverk, Scanglas samt A/S Christiania Glasmagasin, Norge. Under 1977 kommer de tre glasverken att samlas i ett nybildat holdingbolag med säte i Danmark. Saint-Gobain kommer att äga 51 %, Gränges 45 % och Christiania Glasmagasin 4 % av aktierna. Gruppens sammanlagda omsättning uppgår till 400 milj. kr och totala antalet anställda till 2 450, varav ca 1 400 i Danmark och Norge.

3.4.9 *Isoleringsrutor*

För den svenska produktionen av isoleringsrutor, vilken uppgick till 46 milj. kr 1974, svarade enligt industristatistiken fyra företag. Det största företags produktionsandel uppgick 1974 till 64 %, mot 57 % 1970. Importandelen minskade under samma period från 20 till 13 %. Mer än 1/3 av den svenska produktionen exporterades. Den största tillverkaren i landet av isoleringsrutor är Emmaboda Glasverk. Den näst största tillverkaren, Scanglas Svenska AB, importerar planglas från moderbolaget Scanglas A/S i Danmark. Pilkington har inte själva någon förädling av sitt planglas. Utöver Emmaboda och Scanglas finns enligt uppgifter från branschhåll ett tiotal mindre producenter av isoleringsglas, bl. a. i glasgrossistledet. Genom det tidigare nämnda samgåendet ökar koncentrationsgraden avsevärt på isoleringsglasmarknaden.

3.4.10 *Portlandcement*

Den svenska cementindustrin är sedan slutet av 1973 samlad i ett företag, Cementa AB, dotterbolag till Industri AB Euroc. Produktionsvärdet uppgick 1974 till omkring 400 mkr, varav 3 % exporterades. Tidigare fanns även Gullhögens Bruk som en fristående producent med en produktionsandel på ca 20 procent. Detta företag ägs nu av Cementa, som därmed har en monopolställning på cementmarknaden, då import av cement förekommer endast i obetydlig omfattning. I samband med Cementas förvärv av Gullhögens Bruk träffades ett avtal mellan Euroc/Cementa och svenska staten, som i utbyte mot Gullhögenaktier erhöll fem procent av aktierna i Cementa. Genom detta avtal tillförsäkrades staten bl. a. två styrelseledamöter i Cementa. Innebörden i avtalet¹ redovisas i avsnitt 7.6.2.

Utrikeshandeln med cement är av relativt ringa omfattning. Den försvåras enligt SPK av den omfattande distributionstekniska kapacitet som erfordras för att uppnå tillräckligt stor volym och av produkttekniska faktorer, exempelvis varierande krav på stelningstider och hållfasthetsegenskaper i olika länder. Importen av cement är obetydlig och består främst av vit cement från Danmark.

Cementtillverkningen, som nådde sin högsta nivå 1970 på ca 4,1 miljoner ton, har sjunkit till 3,2 miljoner ton 1975. Den svenska cementindustrin står inför en genomgripande strukturuomvandling i och med att ett antal energikrävande våtugnar ersätts med en torrugn i Slite. Årskapaciteten i den nya ugnen, som beräknas vara färdig 1979, uppgår till 1,4 milj. ton.

¹ Avtalet återges in extenso i bilaga 2.

3.4.11 Mineralullsisolering

Isoleringsvaror av mineralull producerades 1974 av två företag, Gullfiber AB och Rockwool AB, till ett sammanlagt värde av 420 milj. kr. Import- och exportandelarna uppgick 1970 till ca 10 %. Gullfiber och Rockwool svarade för huvuddelen av importen. För 1974 finns ej motsvarande uppgift, p. g. a. omläggning i handelstatistiken. Gullfiber och Rockwool hade 1970 och 1974 vardera en produktionsandel på ca 50 %. Produktionstekniskt skiljer sig de två företagens produkter åt. Gullfibers produkter baseras på glasull och Rockwools på stenull.

Aktierna i Rockwool innehades fram till hösten 1975 av Statsföretag AB (50 %) och det danska företaget I/S Kähler & Co (50 %). I oktober 1975 förvärvades samtliga aktier av Statsföretag. I samband med förvärvet överenskom Statsföretag och I/S Kähler & Co om visst utbyte av patent och patentansökningar. Vidare förband sig Rockwool att bl. a. inte tillverka isoleringsmaterial utanför Sverige medan det danska företaget förband sig att avstå från tillverkning i Sverige. Rockwool tillverkar förutom isoleringsmaterial av stenull även cellplast för samma ändamål.

Gullfiber ägs till ca 55 % av AB Industrivärden och till ca 40 % av Saint-Gobainkoncernen. Mellan Gullfiber AB och Compagnie Saint-Gobain föreligger ett avtal som bl. a. ger Gullfiber ensamrätt att utnyttja vissa patent som Saint Gobain förfogar över för framställning av glasfiber. Saint Gobain har i sin tur förbundit sig att inte exportera till Sverige. Gullfiber tillverkar förutom isoleringsmaterial av glasull även cellplast för isoleringsändamål.

Enligt en undersökning av SPK¹ uppgick Rockwools försäljning av mineralullsprodukter på svenska marknaden 1975/76 – inklusive dotterbolaget Laxå Bruks AB – till 235 milj. kr., medan Gullfibers försäljning på svenska marknaden under samma period uppgick till 265 milj. kr. inklusive dotterbolaget Minwool AB. Isoleringsmaterial av glasull respektive stenull är vad gäller själva isoleringsegenskaperna likvärdiga, men skiljer sig åt i vissa andra avseenden. Någon väsentlig substitutkonkurrens från andra typer av isoleringsmaterial föreligger inte.

Rockwool och Gullfiber tillämpar enhetliga priser på funktionellt likvärdiga varor. Företagens försäljnings- och prissystem är identiskt uppbyggda. Enligt SPK ändrar företagen sina priser i stort sett samtidigt.

3.4.12 Gipsskivor

Varor av gips tillverkades enligt industristatistiken av fyra företag 1974, till ett värde av 110 milj. kr. Därav svarade den numera enda tillverkaren av gipsskivor, AB Gyproc, för 97 %. Tidigare fanns ännu en tillverkare, Stockholms Reveteringsfabrik AB. Efter en fabriksbrand under våren 1975 upphörde tillverkningen av gipsskivor vid detta företag helt. Gyproc, som ingår i Euroc-koncernen övertog i slutet av 1975 Stockholms Reveteringsfabrik. Den inhemska försäljningen av gipsskivor uppgick – enligt SPK:s undersökning av byggnadsmaterialindustrin – 1975 till omkring 240 mkr varav importen utgjorde ca 30 %. En konkurrentfabrik är för närvarande under uppförande i Skåne.

Gyproc bildades 1955 och tillverkningen av gipsskivor i Sverige startades

¹ Utvecklingen inom mineralullsindustrin 1968–1976, SPK, 1976 stencil.

1957. Som delägare (25 %) i Gyproc ingår den engelska licensgivaren British Plaster Board Ltd. Gyprocs tillverkning i Sverige är förlagd till fabriker i Varberg och Bålsta.

Genom etablering i Danmark och Finland har Gyproc skaffat sig ett starkt inflytande på hela den nordiska marknaden. I Danmark har Gyproc uppfört en ny fabriksanläggning belägen i Kalundborg. Försäljningen på den danska marknaden sker genom det helägda dotterbolaget Gyproc A/S. Den nya finska gipsfabriken ligger i Kyrkslätt utanför Helsingfors. Fabriken drivs av Gyproc OY, vilket är ett nystartat företag som till hälften ägs av vardera Gyproc och det finska företaget Pargas Kalk AB. Verksamheten omfattar tillverkning och försäljning av gipsskivor för den finska marknaden. Samtidigt som Gyproc OY bildades avtalades med den tidigare tillverkaren av gipsskivor i Finland, Myllykoski OY, att dess gipsskiveproduktion skulle övergå till Gyproc.

Gyproc har ingått två konkurrensbegränsande överenskommelser med andra gipsskivtillverkare. Det ena avtalet ingicks 1955 med Gyproc Products Ltd, England, dotterbolag till British Plaster Board och det andra ingicks 1971 med Gyproc OY, Finland.

Enligt det förstnämnda avtalet har Gyproc rätt att i Sverige, Norge, Danmark och Finland tillverka och sälja gipsskivor och andra liknande gipsprodukter enligt i licensavtal angivna patent och av licensgivaren – British Plaster Board – överlämnat know-how. Så länge detta bolag är ägare av minst 10 % av aktiekapitalet i Gyproc har företaget förbundit sig att i Sverige icke direkt eller indirekt genom licensgivning tillverka eller sälja gipsskivor eller andra gipsprodukter som tillverkas av Gyproc med mindre Gyproc icke kan tillgodose efterfrågan på marknaden.

I det andra avtalet har Gyproc OY givits ensamlicensrätten att tillverka och sälja Gyprocs gipsskivor i Finland. I anslutning härtill har Gyproc OY förbundit sig att icke sälja gipsskivor utanför Finland utan AB Gyprocs medgivande.

De svenska, danska, norska och finska tillverkarna av gipsskivor bildade 1972 en gemensam branschförening, Nordisk Gipsskiveförening. Föreningen omfattar AB Gyproc, Danogips A/S, Danmark, Den Norske Gipsplatefabrikk A/S, Norge, och Gyproc OY, Finland.

Genom sin starka ställning på den svenska marknaden är Gyproc prisledare. Enligt SPK:s undersökning har följden blivit att priserna på de importerade konkurrensskivorna från Danmark och Norge regelmässigt följer Gyprocs priser.

3.4.13 *Kalksandsten*

Tillverkningen av kalksandsten, som 1974 uppgick till 50 milj. kr., är enföretagsdominerad. Det största företaget – Ytong AB (Yxhultkoncernen) – andel av produktionen uppgick 1974 till 71 %, vilket jämfört med år 1967 innebär en ökning med 5 %-enheter. Övriga tillverkare är AB Skandiasten och AB Vättertegel. Utrikeshandeln är obetydlig.

Ytong AB hade tidigare ett system med kontrakterade återförsäljare, där dessa genom avtal förband sig att enbart sälja Ytongs produkt, Mexi. Dessa avtal upphörde för ett par år sedan men Ytong arbetar numera med re-

klambidrag vars storlek är beroende av om återförsäljaren säljer enbart Mexi eller inte.

3.4.14 Lättbetong

Tillverkningen av lättbetongprodukter (exkl. lättkliniker) är koncentrerad till två företag, Siporex AB, som ingår i Eurockkoncernen, och Ytong AB, som ingår i Yxhultkoncernen. Företagen bedriver försäljning genom ett gemensamt företag, Lättbetong AB (kart. reg. nr. 1727). Samarbetet inom Lättbetong har emellertid minskat i betydelse, då försäljningen numera sker från regionkontor som handhas av resp. tillverkare.

Siporex AB var fram till 1975 det produktionsmässigt sett största företaget. Ytong förvärvade 1975 Siporex produktionsanläggningar i Skelleftehamn, samtidigt som Siporex lade ned sin produktion av lättbetong i Södertälje. Siporex har numera endast en svensk lättbetongfabrik, nämligen i Dalby i Skåne. Ytong AB är idag den största tillverkaren av lättbetong med fabriker i Hällabrottet, Falköping och Skelleftehamn och svarar uppskattningsvis för två tredjedelar av den svenska produktionen. Ytong och Siporex bedriver omfattande licensförsäljning utomlands. En icke obetydlig export av lättbetong förekommer medan importen är obetydlig. Lättbetongförsäljningen påverkas i hög grad av konkurrensen från flera substitutmaterial. Eurocs och Yxhults försäljningspolitik beträffande lättbetong redovisas i avsnitt 7.6.3.

3.4.15 Plattor av asbestbetong

Eurockkoncernen var såväl 1970 som 1974 landets enda tillverkare av asbestbetongplattor (benämns även asbestcementplattor). Produktionen bedrevs vid fabriker i Lomma och Köping och tillverkningsvärdet uppgick 1974 till 61 milj. kr. varav ca 1/5 exporterades.

Under 1976 infördes förbud mot användning av asbestbetongplattor för bl. a. tak- och väggbeklädnadsändamål från årsskiftet 1977/78. Euroc avvecklar under 1977 asbestbetongtillverkningen.

3.4.16 Armeringsjärn

Armeringsjärn tillverkas i Sverige av sju järnbruk, av vilka det största – Halmstads Järnverks AB – svarar för 36 % av produktionen. Halmstads Järnverk har under jämförelseperioden stärkt sin ställning genom företagsförvärv. År 1969 övertog Halmstads Järnverk tillverkningen av armeringsjärn vid Motala Verkstad och år 1970 överfördes vissa delar av armeringsjärntillverkningen vid Fagersta Bruk till Halmstads Järnverk.

Tillverkningen av armeringsjärn sker till allra största delen vid de järnverk som är medlemmar av Armeringsstålgruppen. Medlemmarna har träffat avtal (kart. reg. nr 2236) om gemensamma priser, rabatter och försäljningsvillkor. Gruppens medlemmar har vidare ett gemensamt distributionsbolag, BASTA, Byggnads- och Armeringsstål AB (kart. reg. nr 2237) som efter resp. tillverkares aktieinnehav i BASTA, fördelar tillverkarnas försäljning av armeringsjärn. F. n. har BASTA denna fördelningsfunktion enbart vid

köp från grossisternas lager.

Importen av armeringsstål har under jämförelseperioden varit ringa. Enligt SPK:s undersökning av byggnadsmaterialindustrin framgår dock att importen under 1975 ökat kraftigt, främst från Storbritannien och Spanien. Importen uppgår f. n. till ca 11 % av försäljningen i landet. De svenska armeringsjärnstillverkarna är dessutom utsatta för substitutkonkurrens från svetsade balkkonstruktioner. Även exporten har ökat kraftigt under hela 1970-talet och uppgår numera till mer än en tredjedel av produktionen.

3.4.17 *Normalrör*

S. k. normalrör av gjutjärn tillverkades tidigare av två företag, AB Bofors och AB Gustavsbergs Fabriker (KF). Fr. o. m. årsskiftet 1976/77 övertogs dock Bofors normalrörstillverkning av Gustavsbergs Fabriker, som numera är ensam tillverkare av normalrör av gjutjärn. Gustavsbergs Fabriker är samtidigt den störste tillverkaren av det närmaste substitutet, plaströr. Import och export av normalrör förekommer endast i liten omfattning.

3.4.18 *Trådspik*

Tillverkningen av trådspik är fåtaldominerad. De fyra största företagen har tillsammans över 90 % av produktionen i landet. Det största företaget – Gunnebo Bruks AB – svarar för närmare hälften av produktionen. Importen är av liten betydelse. Flertalet av de nio tillverkarna är anslutna till Sveriges Trådspikfabrikanters Förening. Inom föreningen har tidigare tillverkningen och försäljningen mellan medlemsföretagen reglerats med hjälp av procentuella kvoter (kart. reg. nr 1790). Dessa kvoter är sedan 1973 borttagna. Avskaffandet av kvoterna torde ha lett till en hårdare konkurrens.

3.4.19 *Värmeledningspannor*

År 1970 var AB Coronaverken genom dotterbolaget AB CTC den största tillverkaren av värmeledningspannor. År 1972 bildade AB Allmänna Svenska Järnverkstäderna (ASJ) och Huskvarna Vapenfabrik AB ett gemensamt bolag – Parca Norrahammar AB – med tillverkning av värmeledningspannor. Det nybildade företaget övertog samma år Gustavsbergs Fabrikers (KF) tillverkning av villapannor, samtidigt som Gustavsbergs Fabriker blev delägare i företaget. Parca-Norrahammar var vid denna tidpunkt landets största tillverkare.

Aga AB förvärvade emellertid år 1974 aktiemajoriteten i Coronaverken och övertog därmed det tillverkande företaget AB CTC. Då Aga redan tidigare genom dotterbolaget AB Egnahemspannor tillverkade värmeledningspannor blev Aga genom förvärvet landets största panntillverkare. Saab-Scania AB förvärvade aktiemajoriteten i Parca Norrahammar 1974.

Aga som 1974 hade en produktionsandel på 43 % svarar tillsammans med Saab-Scania och TeknoTerm AB (Eurockoncernen) för cirka 80 % av den svenska försäljningen.

3.4.20 Radiatorer

Koncentrationen inom denna varugrupp ökade år 1972 då det största företaget, Aga AB, förvärvade AB Osby Radiatorfabrik. Produktionen blev genom förvärvet fåtalsdominerad.

AGA:s andel av produktionen uppgick 1974 till över 50 %. Tillsammans med det näst största företaget – AB Fellingsbro Verkstäder – svarar Aga för närmare 75 % av försäljningen i landet. Importen av radiatorer är ringa. Omkring en tredjedel av produktionen exporteras.

Mellan radiatorleverantörerna föreligger ett kartellsamarbete, som omfattar gemensamma cirkapriser och rabatter (kart. reg. nr 2046).

3.4.21 Diskbänkar

Den största tillverkaren av rostfria diskbänkar, Ifö AB (Eurockkoncernen), förvärvade år 1969 Alfa Laval Mörrum AB med tillverkning av badkar och diskbänkar. Alfa-Laval Mörrum AB, sedermera namnändrat till Ifö Stålprensning AB, övertog senare diskbänkstillverkningen vid AB Motala Verkstad. Genom förvärven ökade Ifö:s produktionsandel från 39 % 1970 till 43 % 1974. De fyra största tillverkarna – Ifö AB, AB Gustavsbergs Fabriker (KF), Bulten Kanthal AB och AB Electrolux – svarade 1974 för mer än 90 % av produktionen. Import- eller substitutkonkurrens förekommer ej i någon nämnvärd omfattning.

3.4.22 Badkar

Badkar av plåt tillverkas av Gustavsbergs Fabriker AB (KF) och Ifö Sanitär AB (Eurockkoncernen). Gustavsbergs andel av badkarsproduktionen uppgick 1974 till 52 %. Produktionsvärdet uppgick 1974 till 45 milj. kr. Enligt SPK:s undersökning av byggnadsmaterialindustrin svarar Gustavsberg för ca 65 % av försäljningen på den svenska marknaden. Exportandelen uppgick 1974 till 23 %.

Importkonkurrens förekommer endast i mycket begränsad omfattning.

3.4.23 Kylskåp, frysskåp, diskmaskiner och spisar för hushållsbruk

Tillverkningen av kylskåp, frysskåp, diskmaskiner och spisar domineras av ett fåtal företag. Tillverkningen av kyl- och frysskåp är starkt koncentrerad till AB Electrolux, som 1974 svarade för mer än 70 % av produktionen i Sverige. En betydande importkonkurrens förekommer emellertid. Exportandelen uppgick 1974 till mer än 50 %.

Electrolux är även den största tillverkaren av diskmaskiner och spisar. Det sammanlagda saluvärdet av den svenska produktionen av kylskåp, frysskåp, diskmaskiner och spisar uppgick 1974 till ca 800 milj. kr.

3.4.24 Varmvattenberedare

Produktionen av varmvattenberedare är fåtaldominerad. De fyra största företagen svarade tillsammans för 82 % av produktionen 1974. Importandelen uppgick 1974 till 4 %. De fyra största leverantörerna på den svenska mark-

Tabell 3.2 Konkurrensbegränsande överenskommelser inom byggnadsmaterial- och byggnadsbranschen^a

	Avtalstyp				Samgående i fråga om försäljning/produktion	Överlåtelseavtal med konkurrensklausul	Summa	Av NO upptagna ärenden 1970-1976
	Marknadsindelning	Exklusivitet	Prissättning	Marknadsindelning				
Cement- och betongvaror	1	-	4	5	5	5	15	12
Lättbetong	1	1	-	-	-	-	2	2
Tegel	-	-	-	1	1	-	1	2
Krossmaterial	2	-	-	2	2	1	5	2
Trävaror	-	1	15	-	2	2	18	12
Fönster, dörrar och skåpsnickrier	2	3	-	4	4	3	12	6
Board, plywood och lamellträ	-	-	3	-	-	-	3	4
Trähus, monteringsf.	1	-	-	-	-	-	1	2
Armeringsstål	2	-	1	-	-	4	7	-
Stångstål, balk och byggplåt	1	-	1	-	-	1	3	14
Spik, tråd och bult	-	1	1	-	-	-	2	10
Järnhandelsvaror och låsartiklar	-	2	1	-	-	-	3	27
Isoleringsmaterial	1	1	-	-	-	1	3	8
Papp	-	-	-	-	-	1	1	1
Betongtakpannor; gipsskivor, asbestcementrör	-	1	-	-	-	1	2	3
Trällsplattor och ståldörrar	-	-	-	1	1	1	2	1
Hushållskapitalvaror	1	-	-	-	1	1	2	24
Entreprenödarbeten	-	-	14	-	-	12	26	13
Maskinglas	-	-	1	-	-	1	2	3
Färg, fernissor och tapeter	1	-	6	1	1	1	9	20
Undertak och trappor	-	-	-	-	3	3	3	2
Plattor, golvmaterial	-	2	-	-	-	-	2	4
Rör och rördelar	1	-	1	1	2	2	5	8
Radiatorer	-	-	1	-	3	3	4	1
Sanitetsporlin och diskbänkar	1	-	-	-	2	2	3	4
Värmepannor, varmvattenberedare	-	-	-	-	3	3	3	9
Övrigt VVS-material, VVS-installationer	-	-	2	1	1	6	9	16
Elmaterial, elinstallationer	-	-	5	-	7	7	12	40
Byggnadssmide och byggnadsdetaljer	-	-	-	-	-	-	-	6
Summa	15	12	56	16	61	160	256	

^a Exkl. anläggnings- och markarbeten samt byggkonsultverksamhet.

naden, AB Thermia-Verken (Aga), Nibe-Verken AB, Parca Norrahammar AB (Saab-Scania) och Örebro Värmeindustri AB svarade 1975 enligt SPK:s undersökning av byggnadsmaterialindustrin för ca 85 % av den svenska försäljningen på omkring 100 mkr. Den svenska marknaden för varmvattenberedare har expanderat kraftigt under 1970-talet till följd av den ökade andelen eluppvärmda bostäder.

3.5 Konkurrensbegränsande överenskommelser m. m. inom byggnadsmaterialbranschen

Vid månadsskiftet maj/juni 1977 uppgick antalet överenskommelser inom byggsektorn som införts i SPK:s kartellregister till 160. Som framgår av tabell 3.2 är den största gruppen överenskommelser s. k. överlåtelseavtal med konkurrensklausuler. Denna typ av avtal, som utgör nära 40 % av samtliga registrerade avtal, innebär att säljaren i samband med företagsförvärv förbinder sig att inte bedriva konkurrerande verksamhet. Ungefär en tredjedel av överenskommelserna är avtal om prissättning. Avtalen om prissättning kan vara utformade på olika sätt och gälla t. ex. överenskommelser om fasta priser, cirkapriser, minimipriser, gemensam rabattsättning etc.

Överenskommelser i fråga om marknadsindelning, dvs. avtal om kvotering, områdesindelning, kapacitets- och produktionsbegränsning, specialisering och hemmamarknadsskydd, exklusivitet och avtal om samgående avseende produktion och/eller försäljning, förekommer mera sällan. Ett exklusivitetsavtal innebär i regel åtaganden av ena parten att i fråga om en viss vara endast köpa från eller sälja till den andra parten.

I bil. 1 återfinns en sammanfattning av samtliga registrerade konkurrensbegränsande överenskommelser inom byggnadsmaterial- och byggnadsbranschen. Viktigare överenskommelser finns återgivna i avsnitt 3.4, som beskriver koncentrationsutvecklingen för vissa byggnadsmaterial under perioden 1967–1974.

Näringsfrihetsmannen (NO) har – som framgår av tabell 3.2 – under åren 1970–1976 tagit upp 256 ärenden inom byggnadsmaterial- och byggnadsbranschen¹ till behandling. Antalet ärenden uppgick till ca 25 per år 1970–1972. Under de senaste åren har antalet ärenden ökat och uppgick 1976 till över 50.

Ungefär en tredjedel av de berörda ärendena har kunnat avskrivas av NO sedan konkurrensbegränsningarna ändrats eller upphävts så att skadlig verkan från allmän synpunkt inge längre ansetts föreligga. I drygt 40 % av fallen har NO antingen inte funnit belägg för någon konkurrensbegränsande överenskommelse eller ansett att den aktuella konkurrensbegränsningen inte medför skadlig verkan från allmän synpunkt. Tre ärenden upptagna under perioden har föranlett framställning till marknadsdomstolen om förhandling men återkallats sedan konkurrensbegränsningen modifierats eller upphävts. Ett ärende har anmälts till åtal för brott mot anbudskartellförbundet.

Närmare 40-talet ärenden inom byggbranschen var vid årsskiftet 1976/77 inte slutligt bedömda av NO. Av dessa rörde ett 15-tal kartellavtal, nämligen kartellreg. nr 42, 2046, 2232, 2651, 2927, 3068, 3072, 3148, 3239, 3265, 3273,

¹ Exkl. anläggnings- och markarbeten samt byggkonsultverksamhet.

3280, 3289 och 3330.

Bland viktigare ärenden inom byggnadsmaterial- och byggnadsbranschen som behandlats av NO under senare år kan nämnas följande. Svenska Byggnadsentreprenörföreningen (SBEF) ändrade efter förhandlingar med NO bestämmelserna om det s. k. fastpristillägget vid byggnadsanbud från en bindande regel till en rekommendation. Prissamarbetet mellan kabeltillverkarna upphörde efter förhandlingar med NO. Det s. k. nyetableringsavtalet mellan elgrossisternas och elinstallatörernas organisationer har upphävts. Vidare har NO genom förhandlingar fått flera leverantörer av byggnadsmaterial att upphöra med områdesgränser och områdesbaserade provisioner för återförsäljarna. Ett uppmärksammat ärende som handlagts av NO och sedan förts till allmänt åtal är kartellen mellan sex rikstäckande byggnadsentreprenörer. Företagen frikändes vid prövningen i första instans. Ärendet har förts vidare till hovrätten.

Bland aktuella ärenden hos NO finns flera fall av horisontell prissamverkan. Ett exempel är Bygghandelns prisbokssystem, vilket är en prislista över flertalet byggnadsvaror. Prisboken har stor användning i handeln med byggnadsmaterial.¹ Andra exempel på horisontell prissamverkan är rör- resp. elgrossisternas och rör- resp. elinstallatörernas prisböcker. NO har hos SPK hemställt om utredningar av dessa branscher.

Den ökande koncentrationen inom vissa delar av byggnadsmaterialindustrin är en konkurrensbegränsande faktor som för närvarande uppmärksammas av NO. Inom vissa delbranscher där koncentrationsgraden är hög och importen är liten har NO begärt kontinuerlig bevakning av SPK. Sådana branscher är cement-, fabriksbetong- och betongvaruindustrin, tillverkningen av dörrar och andra snickerier, golvbeläggingsmaterial samt oljebrännare. NO behandlar för närvarande ärenden rörande bl. a. mineralull, gipskivor, planglas och isolerrutor.

¹ Struktur och konkurrensförhållanden inom handeln med byggnadsmaterial, SPK, stencil 1976.

Tabell 3:3 Koncentrationsdata för vissa varugrupper inom byggnadsmaterialområdet 1967, 1970 och 1974

Tulltaxennummer enl. Bryssel- nomenklaturen	Varugrupp	År	Avsalu- produk- tionens värde, mkr	Antal tillv. föret.	Andelar av produktion %			Stör- före- tagen	De åtta största före- tagen	Stör- före- tagen	Import andelar %	Export andelar %
					Största före- taget	De fyra största före- tagen	De åtta största före- tagen					
44.18 001	Spånskivor m. m.	1967	79	8	39	84	100	64	18	31		
		1970	139	10	30	73	94	58	16	25		
		1974	454	12	28	73	93	28	8	36		
44.23 200	Sammansatt parkettstav	1967	83	4	60	100	-	93	-	-		
		1970	95	4	63	100	-	91	0	32		
		1974	154	6	57	98	-	93	1	30		
44.23 300	Dörrar av trä	1967	214	404	21	50	58	48	1	5		
		1970	289	357	26	51	61	51	3	7		
		1974	454	241	42	63	70	67	4	14		
44.23 400	Fönster av trä	1967	209	398	13	25	37	21	0	4		
		1970	262	337	11	30	43	34	1	4		
		1974	390	231	13	40	56	58	1	4		
44.23 900	Byggnadssnickrier (skåp, trappor etc.)	1967	577	702	9	24	32	26	1	2		
		1970	738	648	12	27	34	31	1	1		
		1974	1 044	483	18	34	40	38	1	3		
48.07 110	Takpapp	1967	73	6	41	97	-	85	1	1		
		1970	62	7	31	94	-	76	7	1		
		1974	78	4	49	100	-	49	7	4		
48.09 102	Träfiberplattor hårda utan ytbehandling	1967	246	12	23	63	88	87	0	59		
		1970	278	12	28	72	95	91	0	55		
		1974	403	9	32	73	-	88	0	46		
48.09 200.1	Träfiberplattor, porösa	1967	50	8	26	69	100	65	3	56		
		1970	52	7	23	68	-	61	5	61		
		1974	76	6	24	78	-	53	5	50		
39.01 705	Plattor, duk, folier och band av porös plast	1967	-	-	-	-	-	-	-	-		
		1970	36	5	38	95	-	5	24	2		
		1974	39	5	50	..	-	9	33	6		

Tabell 3.3 Koncentrationsdata för vissa varugrupper inom byggnadsmaterialområdet 1967, 1970 och 1974

Tulltaxenummer enl. Bryssel- nomenklaturen	Varugrupp	År	Avsalupro- duktionens tillv. värde, mkr	Antal föret.	Andelar av produktion. %				Import andelar %	Export andelar %
					Största före- taget	De fyra största före- tagen	De åtta största före- tagen	Stör- före- tagen		
39.02 719-854	Slangar och rör av plast	1967	92	29	23	58	77	34	10	4
		1970	134	31	48	74	87	51	10	5
		1974	303	32	49	69	80	59	10	7
32.09 110, 190	Klara lacker	1967	49	40	20	54	75	44	15	25
		1970	58	31	36	65	82	54	27	40
		1974	124	30	..	67	85	51	24	30
32.09 702, 703, 140, 400	Lackfärger	1967	238	45	23	63	81	46	11	6
		1970	276	38	34	72	85	49	14	7
		1974	447	31	..	73	89	40	15	9
69.10	Sanitetsporslin	1967	96	2	52	-	-	100	31	43
		1970	121	2	57	-	-	100	22	40
		1974	178	2	58	-	-	100	11	41
70.05	Planglas	1967	41	2	58	-	-	100	31	4
		1970	37	2	94	-	-	100	50	11
		1974	30	1	100	-	-	100	61	14
70.07 300	Isoleringsrutor	1967	-	-	-	-	-	-	-	-
		1970	33	5	57	98	-	89	20	34
		1974	46	4	64	100	-	93	13	35
25.23 002	Portlandcement	1967	241	2	80	-	-	100	0	0
		1970	282	2	79	-	-	100	0	0
		1974	397	1	100	-	-	100	0	3
38.19	Murbruk	1967	46	52	17	57	72	55	3	11
		1970	47	32	18	60	84	55	8	4
		1974	88	23	39	77	95	70	41	29
38.19 995.1	Betong, fabriksblandad	1967	391	171	21	30	38	30	0	0
		1970	445	153	22	38	49	31	12	2
		1974	435	121	17	40	52	11	9	7
68.07 309 70.20 900.1	Varor av mineralull (stenull och glasull) för isolering m. m.	1967	146	6	44	97	-	100	12	0
		1970	208	3	50	-	-	100	9	11
		1974	420	2	51	-	-	100	1	1

Tabell 3:3 Koncentrationsdata för vissa varugrupper inom byggnadsmaterialområdet 1967, 1970 och 1974

Tulltaxennummer enl. Bryssel- nomenklaturen	Varugrupp	År	Avsalupro- duktionens värde, mkr	Antal tillv. föret.	Andelar av produktion %				Import andelar %	Export andelar %
					Största före- taget	De fyra största före- tagen	De åtta största före- tagen	Stör- före- tagen		
73.11 120-294	Profilstång, varmvalsad	1967	137	7	62	98	-	100	45	30
		1970	163	6	55	99	-	100	63	35
		1974	254	7	54	98	-	100	67	40
73.13 111-115	Varmvalsad plåt < 4,76 mm	1967	625	7	55	97	-	100	29	41
		1970	981	6	60	98	-	100	26	35
		1974	1 703	7	..	96	-	100	22	31
73.13 130-199	Varmvalsad plåt ≥ 4,76 mm	1967	208	7	41	82	-	100	29	11
		1970	342	7	59	88	-	100	17	6
		1974	209	7	48	97	-	100	31	5
73.17 007	Normalrör	1967	-	-	-	-	-	-	-	-
		1970	21	2	56	-	-	100	9	3
		1974	13	2	50	-	-	100	4	2
73.17 + 73.20, 100-209	Rör och rördelar av gjutjärn	1967	80	20	50	84	94	82	37	11
		1970	85	12	50	88	97	85	39	9
		1974	83	9	42	90	100	83	48	32
73.18 201, 202, 204, 205	Sömlösa ämnesrör	1967	-	-	-	-	-	-	-	-
		1970	207	3	60	-	-	100	54	58
		1974	194	3	..	-	-	100	77	75
74.07 101-109	Rör av olegerad koppar	1967	93	2	85	-	-	100	33	11
		1970	172	3	78	-	-	100	35	28
		1974	208	3	..	-	-	99	33	41
76.03 001-003	Plåt och band av aluminium	1967	68	1	100	-	-	100	55	35
		1970	97	3	99	-	-	99	57	36
		1974	167	3	..	-	-	99	49	35
73.21 220	Fönsterbågar, dörr- och fönsterkarmar	1967	-	-	-	-	-	-	-	-
		1970	80	68	23	41	56	30	1	3
		1974	82	58	19	44	63	20	2	21
73.21 290.1	Byggnadsdetaljer av plåt	1967	-	-	-	-	-	-	-	-
		1970	125	144	16	35	49	21	-	6
		1974	320	142	16	45	50	2	3	6

73.21 290.3	Järnkonstruktioner för byggnader	1967 1970 1974	103 198	108 118	26 17	43 35	56 48	11 26	3 -	6 -
73.27 300	Armeringsmattor	1967 1970 1974	- 50 59	5 3	- 55 ..	- 98 -	- -	- 100	22 32	4 8
73.31 100	Trådspik	1967 1970 1974	44 57 103	16 15 9	45 56 48	76 85 92	96 96 ..	52 69 69	1 4 9	2 2 9
73.37 110, 190	Värmeledningspannor	1967 1970 1974	171 210 216	11 20 35	31 30 43	67 67 75	82 84 86	64 67 74	2 3 7	28 32 35
73.37 210-290	Radiatorer	1967 1970 1974	55 83 95	21 21 16	29 31 53	59 69 82	90 89 95	38 38 54	1 2 1	18 16 29
73.38 610	Diskbänkar	1967 1970 1974	65 93 110	50 47 26	30 29 43	77 66 91	93 75 97	76 88 91	2 0 5	47 47 43
73.38 910	Badkar	1967 1970 1974	- - 45	- - 3	- - 52	- - -	- -	- 100	- 3	- 23
83.01 100, 200	Lås	1967 1970 1974	36 33 46	32 7 5	65 86 91	81 98 100	93 -	67 92 91	27 27 38	10 3 8
83.02	Beslag av oädel metall	1967 1970 1974	112 154 258	137 137 125	20 18 16	44 38 39	58 53 53	20 22 16	36 42 50	20 19 35
84.15 120-140	Kylskåp för hushålls- bruk	1967 1970 1974	129 215 361	22 8 4	65 77 79	95 92 100	98 100 -	84 85 80	45 38 30	42 56 59
84.15 300	Frys-skåp för hushålls- bruk	1967 1970 1974	109 111 149	23 5 4	60 87 73	79 99 100	94 -	68 93 73	42 42 41	50 55 54
84.19 101, 109	Diskmaskiner för hus- hållsbruk	1967 1970 1974	- 40 119	- 6 4	- 46 33	- 98 100	- 100 -	- 86 66	- 19 12	- 23 28

Tabell 3.3 Koncentrationsdata för vissa varugrupper inom byggnadsmaterialområdet 1967, 1970 och 1974

Tulltaxenummer enl. Bryssel- nomenklaturen	Varugrupp	År	Avsalupro- duktionens tillv. värde, mkr	Antal föret.	Andelar av produktion %				Import andelar %	Export andelar %
					Största före- taget	De fyra största före- tagen	De åtta största före- tagen	Stör- före- tagen		
85.12 100	Varmvattenberedare och doppvärmare	1967	-	-	-	-	-	-	-	-
		1970	44	20	30	70	90	18	5	7
		1974	130	19	30	82	95	52	4	21
85.12 501-600	Spisar och ugnar elektriska	1967	111	7	40	94	-	94	5	12
		1970	137	5	46	98	-	92	12	16
		1974	175	4	49	100	-	99	19	23
85.12 200	Apparater för lokal- uppvärmning	1967	-	-	-	-	-	-	-	-
		1970	40	28	22	52	78	31	51	16
		1974	79	24	18	58	85	49	57	31

Teckenförklaring:

- = uppgift kan ej förekomma/jämförelsuppgift föreligger ej för 1967 resp. 1970.

.. = uppgift kan ej redovisas då erforderligt tillstånd ej lämnats.

4 Byggnadsmaterialindustrins delmarknader och deras beroende av den byggnadstekniska utvecklingen

4.1 Inledning

I detta kapitel redovisas den volymmässiga utvecklingen för vissa byggnadsmaterial under en 25-årsperiod samt diskuteras vilka faktorer som påverkat de förändringar som skett i fördelningen mellan olika material och produkter över åren.

Redovisningen sker med hjälp av ett antal diagram som bygger på uppgifter huvudsakligen från officiell statistik. I många fall är dock den officiella statistiken ej tillräckligt detaljerad för att ge en rättvisande bild av utvecklingen på de områden som beskrivs, utan uppgifter från andra källor, bl. a. organisationer och företag i branschen, har utnyttjats. Detta medför givetvis att siffror som återges i detta kapitel ej alltid är exakta utan bör ses som approximativa uppgifter som syftar till att ge en så god bild som möjligt av den trendmässiga utvecklingen.

4.2 Byggnadsmaterialleveransernas fördelning på produktgrupper och varuområden

Byggnadsmaterialbranschen spänner som tidigare nämnts över flera industrigrenar såsom trävaruindustrin, järn- och stålindustrin, jord- och stenindustrin, den kemisk-tekniska industrin och verkstadsindustrin. För att få en bild av hur stor del av leveranserna till byggnadsindustrin som kommer från resp. delbransch har senast tillgängliga input-outputtabeller¹ – för 1968 – studerats.

Från input-outputberäkningarna har byggnadsindustrins inköp från exempelvis trävaruindustrin erhållits, dvs. en form av konsumtionsdata. Uppdelningen i delposter har sedan gjorts med utgångspunkt från andra källor, dels industristatistiken och andra officiella källor, dels data från organisationer och företag. Härvid har dock i allmänhet *produktionsdata* för olika material och produkter erhållits. Då produktionsdata ofta avviker från här önskade data har justering gjorts med hänsyn till i första hand följande faktorer: (a) Produktionsdata anger total produktion av en viss produktgrupp, ej enbart vad som levereras till byggnadsindustrin. (b) Många byggnadsmaterial passerar flera förädlingsled och dubbelräknas därvid i produktionsstatistiken. Exempel på detta är cement, som ingår i betongelement, och trä, som ingår i prefabricerade trähus etc. (c) Produktionsdata anger värdet

¹ Statistiska meddelanden (SCB). Input-outputtabeller för Sverige 1964 (N 1970:13) och 1968 (N 1972:44).

då materialet lämnar fabriken. Då byggnadsindustrin sedan köper samma material från grossist eller byggvaruhandel är värdet ett helt annat. Kostnader för bl. a. transport, lagring, tillkapning och administration har tillkommit. (d) Import och export.

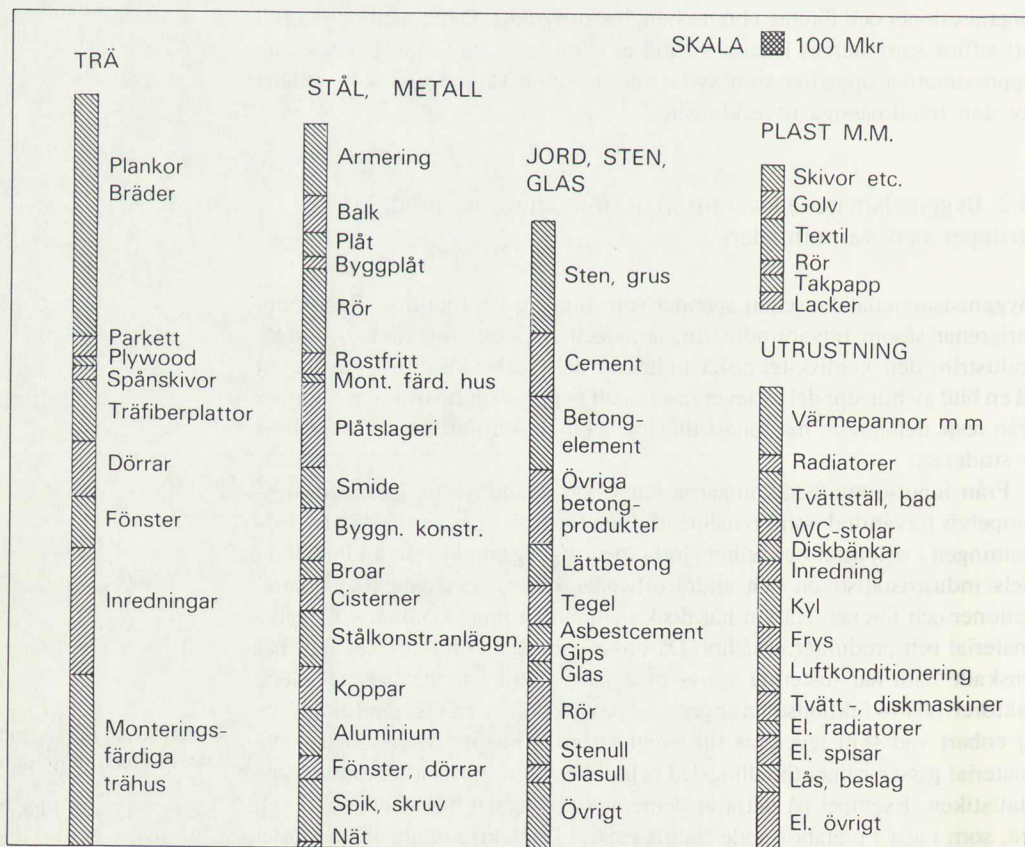
Produktionsdata har således reducerats med hänsyn till faktorerna a, b och eventuellt d, och ökats med hänsyn till c och eventuellt d. Justeringarna har gjort med hänsyn till olika fakta, men skattningar har måst göras i en del fall. Resultatet av dessa studier redovisas i figur 4.1.

Totalt levererades 1968 byggnadsmaterial för ca 12 miljarder kronor. Staplarnas längd ger en bild av fördelningen mellan olika material- eller produktgrupper.

Figur 4.1 visar hur byggnadsmaterialleveranserna fördelar sig på olika materialområden och produktområden. Som framgår av figuren utgör träprodukter den största materialgruppen, följt av stål och metall. Den tredje stora gruppen utgörs av produkter från jord- och stenindustrin.

Figuren visar att begreppet byggnadsmaterial omfattar en mängd olika material och produkter och att det inte finns några egentligen dominerande

Fig. 4.1 Byggnadsmaterialleveransernas fördelning 1968.

produkter. De "stora" byggnadsmaterial man brukar tala om, har i själva verket inte särskilt stora andelar av de totala leveranserna. Cement, armeringsstål, lättbetong och tegel låg alla i storleksordningen 1–3 % av den totala byggnadsmaterialmarknaden. Genom att installations- och inredningsmaterialandelen av den totala husbyggnadskostnaden ökat under senare år, bl. a. till följd av en ökad andel bostäder i småhus, är stommaterialmarknadens andel idag ännu mindre.

I figur 4.1 har avvikelser gjorts från input-outputdata i det avseendet att vissa verkstadsprodukter överförts till resp. varuområde. Sålunda har exempelvis stålstommar förts till stålvaror, medan de i den officiella statistiken hänförs till verkstadsindustrin. Orsaken härtill är att betongstommar i industristatistiken förs till betongvaror. Vidare har, för att undvika dubbelräkning, vissa kompromisser gjorts vid fördelning på produktgrupper för att ge en så rättvis och överskådlig bild som möjligt.

Utrikeshandeln med byggnadsmaterial har rätt liten betydelse för de flesta byggnadsmaterial. Skillnaden mellan produktion och tillförsel är ofta liten, såsom – för 1972 – beträffande cement, tegel, lättbetong, betongelement etc. Bland produktgrupper med stor skillnad mellan produktion och tillförsel kan nämnas sågade trävaror, board och byggplåt, samtliga med betydande nettoutförsel, resp. plastmattor, planglas och gipsskivor, alla med betydande nettoinförsel.

4.3 Den volymmässiga utvecklingen för vissa byggnadsmaterial 1949–1974

I detta avsnitt redovisas den volymmässiga utvecklingen för några utvalda produktgrupper under 25-årsperioden 1949–1974 i diagramform i figurerna 4.2–4.9. Orsakerna till förändringar i trenden för resp. produktgrupp diskuteras i belysning av den byggnadstekniska utvecklingen under perioden.

Kurvorna i figur 4.2, 4.3 och 4.4 redovisar utvecklingen för produktionen av material som till olika stora delar används i byggnadsindustrin, alltså ej endast för den del som används i byggnadsindustrin. Tillgängliga siffror särskiljer nämligen inte hur mycket som används till byggandet.

Från de olika källorna har produktionsstatistik insamlats i kvantitet, dvs. ton, m³, m², st. eller annat. För att möjliggöra en jämförelse mellan t. ex. en vara i ton med en annan i m², har kurvornas värden omräknats i proportion till produktionsvärdet i milj. kr. för året 1972.

Detta innebär att skalorna i milj. kr. (Mkr) är rättvisande år 1972, medan kurvorna i övrigt beskriver den volymmässiga utvecklingen utan inverkan på produkternas prisutveckling. I de fall kvantitetsdata ej funnits tillgängliga, men i stället data i produktionsvärde (Mkr), har dessa värden justerats i proportion till partiprisindex för motsvarande produkter. Underlag för figur 4.2, 4.3 och 4.4 är i första hand Industristatistiken. För en del produkter har kompletterande data erhållits från organisationer och företag. Konsumtions- eller tillförseldata finns ej för trävaror i form av bräder och plank, och endast i begränsad omfattning för träskivor, såsom kryssfanér, spånskivor och träfiberskivor. Som en skattning av byggnadsmaterialandelen

till svenska marknaden har, i syfte att ändå beskriva den trendmässiga utvecklingen, följande förenklade antaganden gjorts. För träprodukter (bräder och plank) har produktionen dividerad med sex angivits, varvid hänsyn bl. a. tagits till den betydande exporten av trävaror, medan produktionen av träskivor dividerats med två, varvid hänsyn tagits till den stora användningen av skivor i bl. a. möbelindustrin. De största andelarna av marknaden hade 1972 följande av de produktgrupper som redovisas i diagram 4.2, 4.3 och 4.4.

	%		%
Trä för byggnadsändamål	3,7	Byggplåt	1,9
Armering	3,2	Lättbetong	1,3
Träskivor för byggnadsändamål	3,0	Gipsskivor	0,8
Cement	2,8	Murtegel	0,7
Mineralull	2,2		

Fig. 4.2

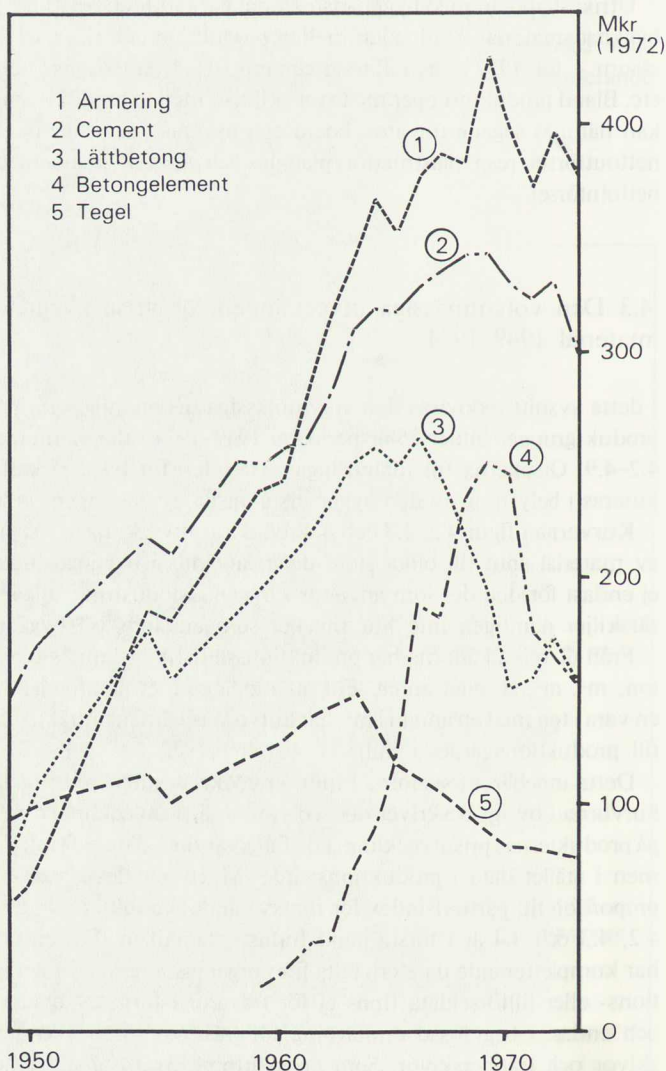

Fig. 4.2 och 4.3 Utvecklingen under 25 år för vissa produktgrupper (1949-1974).

I figur 4.2 redovisas utvecklingen för ett urval s. k. tunga stommaterial. Bilden överensstämmer bra med den allmänna bilden av utvecklingen av byggandet av flerfamiljshus. Materialen visar en snabb tillväxt och sedan en markant tillbakagång.

Motsvarande utvecklingskurvor för material använt i "lätt byggnad" ger, som framgår av figur 4.3, en annan bild. Dessa material berördes inte av nedgången i byggandet, utan produktionen av dessa material fortsatte att öka.

De tunga materialen ökade fram till mitten eller slutet av 1960-talet för att sedan gå tillbaka, medan de lätta materialen fortsatte att öka.

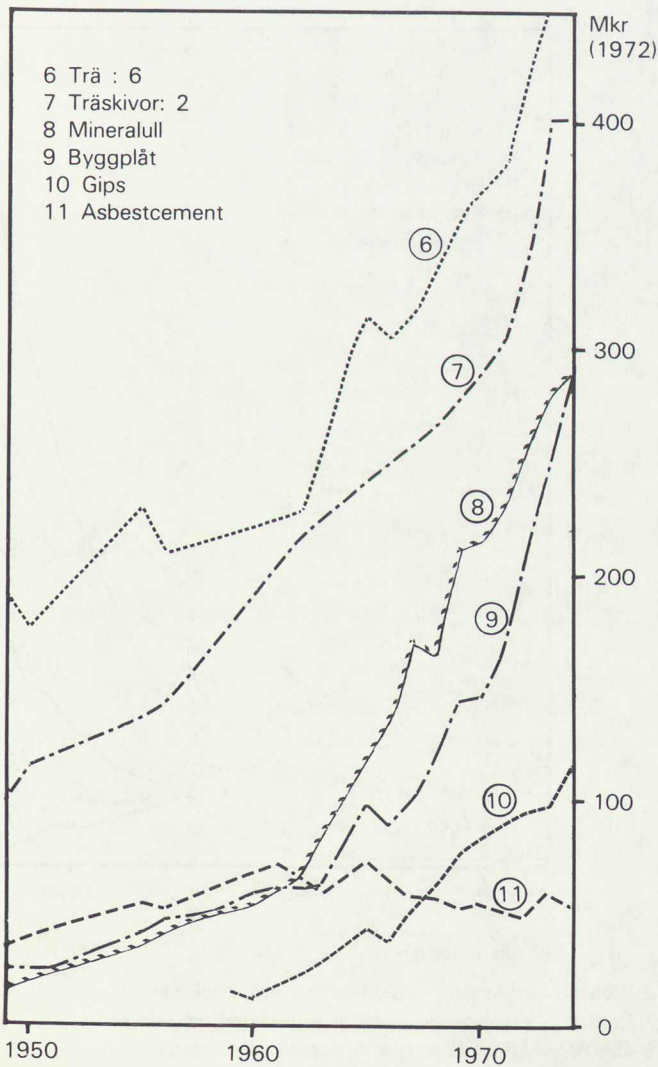

Fig. 4.3

Förklaring till produktgrupperna i figur 4.2 och 4.3 ovan

- 1 Ameringsjärn (slätt och kamjärn)
- 2 Portlandcement
- 3 Samtliga produkter av lättbetong
- 4 Element för bjälklag, väggar och tak
- 5 Vanligt murtegel och fasadtegel
- 6 Produktionen av sågade bräder, plankor etc. av barrträd, dividerad med sex (byggnadsmaterialandelen)
- 7 Produktionen av kryssfänér (plywood) av barrträd, wallboard och spånskivor dividerad med två (byggnadsmaterialandelen)
- 8 Isoleringprodukter av sten- och glasull
- 9 Profilerad tunnplåt, lackerad och olackerad stål- och aluminiumplåt (även pannplåt)
- 10 Gipsplattor
- 11 Plattor av asbestcement (korrugerad och andra)

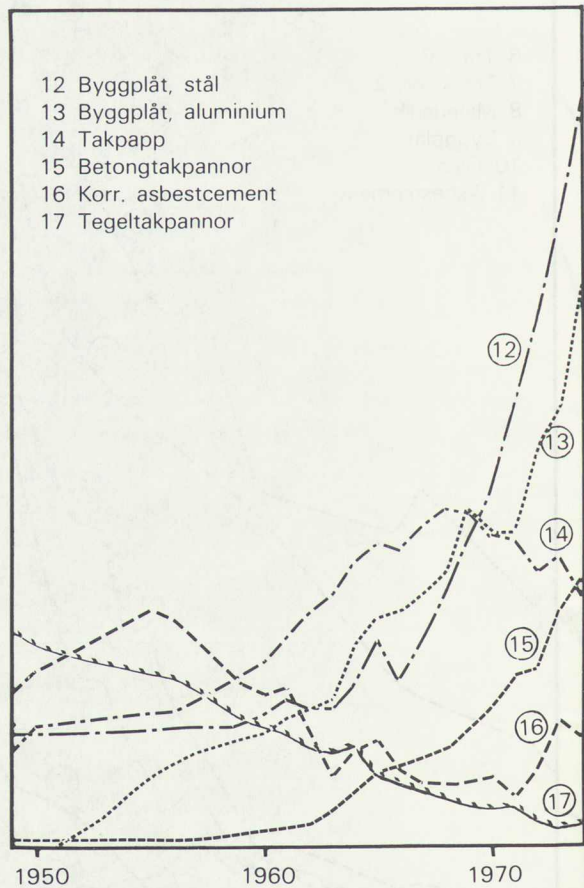

Fig. 4.4 Utvecklingen under 25 år (1949–1974) för vissa produktgrupper, i huvudsak använda som takmaterial.

Förklaring till produktgrupperna

- 12 Profilerad byggplåt av stål, lackerad och olackerad
- 13 Profilerad byggplåt av aluminium, lackerad och olackerad
- 16 Plattor av asbestcement, korrugerade

Ett närmare studium av figur 4.2 och 4.3 visar att en del "tunga" produkter började gå tillbaka redan före "byggkrisen", medan de lätta produkterna ökade mycket snabbt.

I figur 4.4 visas utvecklingen för fem produktgrupper som i huvudsak används som takmaterial. Av figuren framgår bl. a. hur tegeltakpannor praktiskt taget försvunnit ur marknaden. De har ersatts av andra material, först av asbestcement, aluminiumplåt och takpapp, senare av framför allt betongtakpannor. Asbestcementskivorna gick som takmaterial stadigt tillbaka från mitten av 1950-talet, men kom under de senaste åren tillbaka genom en ny produkt. Från och med 1978 har införts förbud mot användning av asbestcementskivor. Den svenska tillverkningen av sådana produkter upphör under 1977. Mest markant är annars den starka inbrytningen av byggplåt av aluminium och stål.

4.4 Den byggnadstekniska utvecklingen – några exempel

Figuren 4.2, 4.3 och 4.4 i föregående avsnitt illustrerar tillväxt resp. tillbakagång för olika material. För att få förklaringarna till detta måste man studera förändringarna i konstruktionen av olika byggdelar. I detta avsnitt redovisas den tekniska utvecklingen för industritak, ytterväggar i flerfamiljshus samt ytterväggar i småhus.

I figur 4.5 åskådliggörs – på basis av intervjuer med branschföreträdare – användningen av skilda konstruktioner för industritak. De äldre industritaken utfördes av trä och kläddes med takpapp eller tegel. På industritakområdet innebar lättbetongelementen en klar förbättring genom att man fick brandsäkra tak, och tak som kunde läggas i liten lutning klädda med takpapp. Därför tog lättbetongen snabbt stora delar av denna marknad. I början på 1960-talet hade lättbetong tagit ca 80 % och 1965 nära 90 % av denna marknad.

I mitten av 1960-talet började emellertid plåten, främst stålplåten, ta över marknaden för industritak. Redan 1972 beräknas stålplåten ha erövrat 80 % av marknaden. Denna utveckling illustreras även av fig. 4.6, där kurvor för lättbetong och stålplåt ur fig. 4.2 och 4.4 ställts samman. Av diagrammet framgår tydligt hur det ena materialet gått ned samtidigt som det andra gått upp. Det finns flera tänkbara förklaringar till att stålplåten så snabbt tog över marknaden för industritak. En tolkning är att stålproducenterna gjorde en skicklig insats och marknadsförde en konstruktion som var tekniskt och ekonomiskt bättre än den traditionella. En annan tolkning är emellertid att de svenska stålverken först sent upptäckte denna marknad, som under 1950-talet växte sig allt större i övriga Europa. Stålplåtens expansion började på allvar först 1966–1967, medan lättbetongen därtills fått en onaturligt stor del av marknaden. Detta ledde till en osedvanligt snabb ökning när väl konstruktionen fanns tillgänglig och till en dramatisk tillbakagång för lättbetong, med nedläggning av flera fabriker som följd. Hade stålplåtens expansion startat tidigare hade måhända de två kurvorna fått det förlopp som antyds av de streckade linjerna.

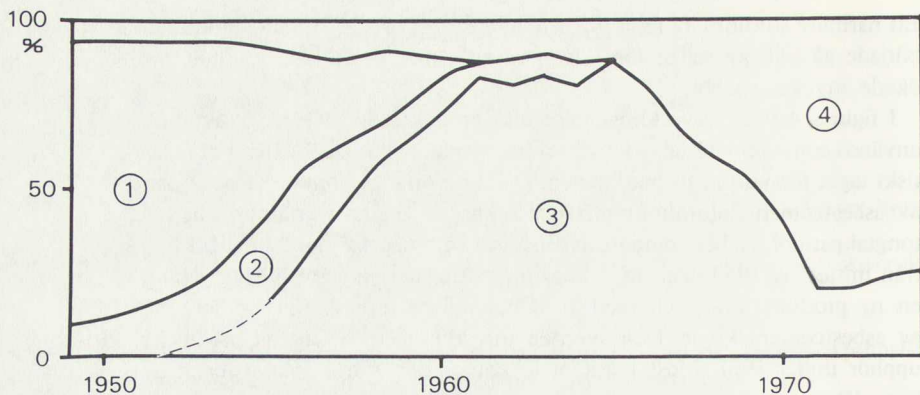

Fig. 4.5 Konstruktioner för industritak under 25 år (1949-1974). Den relativa fördelning och dess förändringar.

Förklaringar till fig. 4.5

- 1 Trä
- 2 Asbetscement
- 3 Lättbetong
- 4 Byggplåt

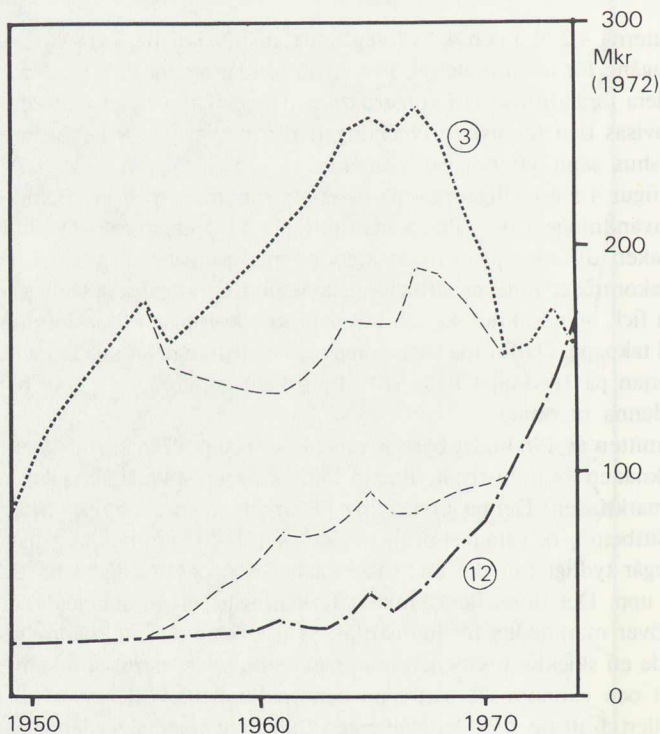

Fig. 4.6 Lättbetong resp. byggplåt av stål - en jämförelse av utvecklingen under 25 år (1949-1974).

Förklaringar till fig. 4.6

- 3 Lättbetong
- 12 Byggplåt, stål

Anm.: De streckade linjerna i fig. 4.6 är en "frihandskonstruktion", utgående från antagandet att stålplåten från år 1955 tagit den del av "industrimarknaden" som lättbetong i verkligheten tagit, så när som på 20 %. Härvid har hänsyn tagits till sambandet mellan leverans av material till tak och väggar. I många fall väljer man nämligen samma material i tak och väggar - lättbetongtak ger lättbetongväggar etc.

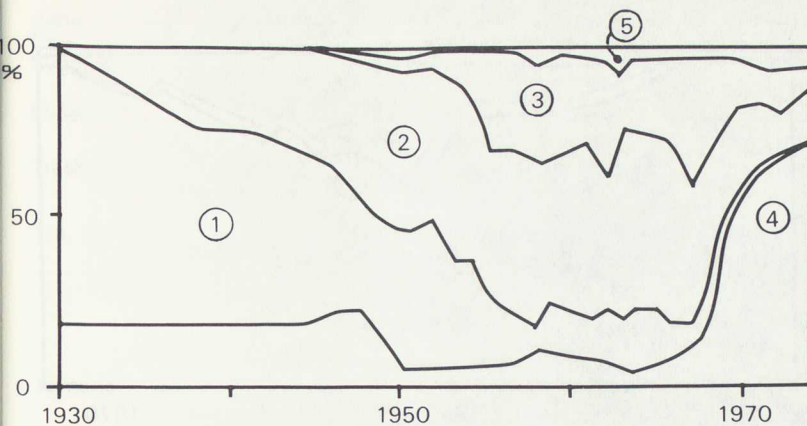

Fig. 4.7 Ytterväggsmaterial i flerfamiljshus under 25 år (1949–1974). Den relativa fördelningen och dess förändringar¹.

Förklaringar till fig. 4.7

1. Tegel
2. Lättbetong
3. Betongelement
4. Trä
5. Övrigt

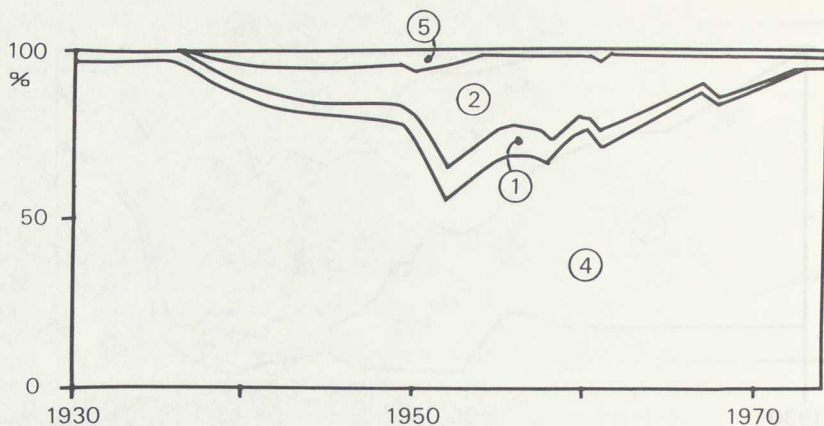
Ytterväggar i flerfamiljshus, dvs. bostadshus i flera våningar, byggdes förr till största delen av tegel (se fig. 4.7). I en del lägre hus, t. ex. landshövdingehusen i Göteborg, användes delvis träväggar. Lättbetongen utgjorde ett väggmaterial som var både lättare i vikt och lättare att arbeta med än tegel. Dessutom hade lättbetongen fördelen att i samma produkt förena bärande förmåga och isoleringsförmåga. Därför tog lättbetongen, som framgår av fig. 4.7, snabbt över denna marknad, medan tegel slogs ut.

Under 1950- och 1960-talen utvecklades betongelementområdet, bl. a. tack vare statens stöd genom den s. k. maskinlånefonden. Den expansiva utvecklingen återspeglas i fig. 4.7, som visar hur betongelementen tog en del av väggmarknaden

Emellertid visade det sig att en annan teknik gav både bättre tekniska och ekonomiska lösningar. I betonghusen, med bjälklag och bärande mellanväggar av betongelement eller platsgjuten betong, byggs numera lätta "utfackningsväggar". Dessa har stomme av träregler, inneryta av t. ex. gips-skivor, värmeisolering av mineralull, och kan utvändigt kläs med alternativa material, t. ex. asbestcement, plåt, fasadtegel etc. Med stigande energipriser har dessa välisolerade väggar blivit alltmer ekonomiska. På detta sätt har träkonstruktioner erövrat denna marknad.

Ytterväggar till småhus eller villor byggdes som framgår av fig. 4.8 på 1920-talet nästan uteslutande i trä. Några hus var dock "stenhus", murade med tegel. Även på detta område gav lättbetongen nya, bättre lösningar, men kostnadsfördelarna var här ej lika stora som för flerfamiljshus, varför lättbetongens andel här ej blev lika stor. De lätta väggarna har även när det gäller småhus tagit över och fått en dominerande ställning. Detta gäller både prefabricerade väggar, gjorda i element på fabrik, och platsbyggda väggar.

¹ Det lönar sig att isolera mera. Swedisol, Jönköping, 1975.

Förklaringar till fig. 4.8

Fig. 4.8 Ytterväggsmaterial i småhus under 25 år (1949-1974). Den relativa fördelningen och dess förändringar¹.

- 1 Tegel
- 2 Lättbetong
- 4 Trä
- 5 Övrigt

4.5 Sammanfattning

I ovannämnda tre exempel, industritak, ytterväggar till flerfamiljshus resp. småhus kan alltså konstateras en klar övergång från tungt till lätt byggande.

Motsvarande utveckling kan även återfinnas inom andra områden. Sammanfattningsvis kan detta illustreras genom jämförelse av kvantiteterna i fig. 4.2 och fig. 4.3 mellan åren 1969 och 1974, alltså under en femårsperiod. Dessa data har sammanställts i fig. 4.9, som tydligt visar hur de tunga materialen alltmer ersatts av de lätta. En ny konstruktionsteknik har radikalt förändrat situationen för byggnadsmaterialindustrin.

Byggnadsmaterialindustrin är dock inte enbart beroende av tekniken och myndigheterna utan utvecklingen är hela tiden ett samspel mellan vad som sker på marknaden och vad materialfabrikanterna själva gör. Nya konstruktioner kan utvecklas bland entreprenörerna eller av fristående konstruktörer, men de kommer lika ofta fram genom forsknings- och utvecklingsinsatser hos byggnadsmaterialfabrikanterna.

Dessa studier visar alltså att byggnadsmaterialindustrin består av ett flertal, små produktområden, vilkas inbördes storlek varierar beroende på teknikens utveckling och byggnadsverksamhetens sammansättning.

¹ Byggstatistik 1976 (och tidigare). Svenska byggnadsentreprenörföreningen.

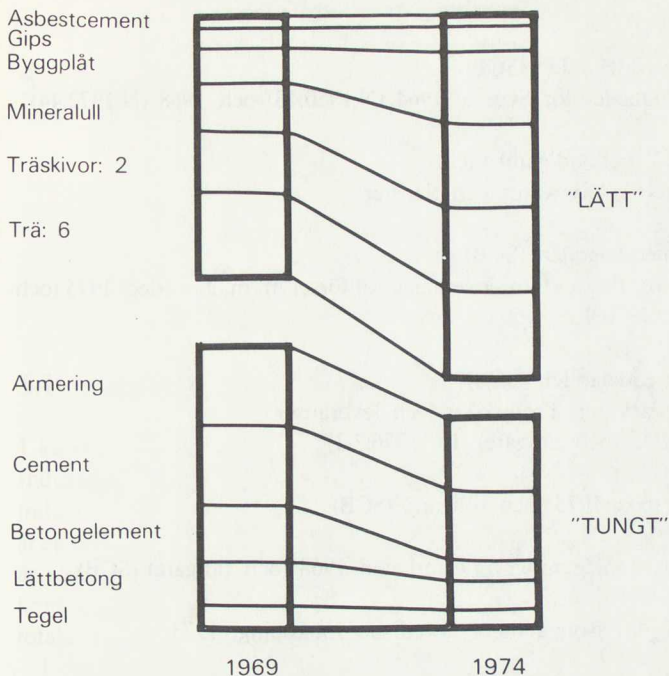

Fig. 4.9 Förändringar i produktionen av vissa produktgrupper mellan 1969 och 1974.

Källor

Statistiska meddelanden (SCB)

Input-outputtabeller för Sverige 1964 (N 1970:13) och 1968 (N 1972:44)

Industri 1973 (och tidigare) (SCB)

Del 2 Produktion av varor och tjänster

Statistiska meddelanden (SCB)

Byggnadsvaror. Produktion, leveranser, tillförsel m. m. Jan.–dec. 1975 (och tidigare) (Iv. 1976:9.2)

Statistiska meddelanden (SCB)

Vissa byggnadsvaror. Produktion och leveranser
December 1975 (och tidigare) (Iv. 1976:3.3)

Statistisk Årsbok 1975 (och tidigare) (SCB)

Byggnads- och anläggningsverksamheten 1968 (och tidigare) (SCB)

Det lönar sig att isolera mera, Swedisol, Jönköping, 1975

Byggstatistik 1976 (och tidigare). Svenska Byggnadsentreprenörföreningen

Träklassificering, Träinformation 18/6 1975

Strukturfrågor inom några byggämnesindustrier, Bodvik, K, P5–P9, 1969, Byggforskningen.

5 Större byggnadsmaterialtillverkare

5.1 Inledning

I kapitel 3 redovisas koncentrationsutvecklingen inom byggnadsmaterialindustrin på varugrupsnivå med utgångspunkt från primärmaterialet till industristatistiken för åren 1967, 1970 och 1974. Inom flera varugrupper är en och samma koncern största tillverkare. Inom vissa av dessa varugrupper är vidare importen av begränsad storlek, vilket markerar en svag importkonkurrens. Kapitel 3 ger dock inte en samlad bild av de större tillverkarnas totala verksamhet inom byggnadsmaterialområdet.

I detta kapitel kartläggs flertalet av de totalt sett största svenska byggnadsmaterialtillverkarna, tillika flera av landets största koncerner, med avseende på hittillsvarande koncentrations- och integrationsförhållanden, byggnadsmaterialproduktionens andel av koncernens totala verksamhet samt produktionens och försäljningens fördelning på Sverige och utlandet.

Uppgifterna om företagen har så långt möjligt baserats på offentliga årsredovisningar och dylikt. I åtskilliga fall är dock informationen knapphändig när det gäller enskilda varugrupper eller hur större produktområden fördelar sig mellan byggnadsmaterial och produkter för andra ändamål. I dessa fall har kompletterande uppgifter inhämtats direkt från resp. företag. Sifferuppgifter rörande försäljningen av produkter för byggnadsändamål har i många fall måst skattas av företagen, då någon exakt fördelning på byggnadsmaterial och andra produkter ej kunnat erhållas direkt ur redovisningen.

5.2 Större byggnadsmaterialtillverkare

5.2.1 Företagsstrukturen

Till byggnadsmaterialindustrin räknar Statens Industriverk (SIND) i en nyligen genomförd kartläggning företag eller arbetsställen (produktionsenheter) där byggnadsmaterialproduktionen utgör en dominerande del – dvs. mer än 50 % av företagets eller arbetsställets totala produktion.

Av industrins 12 430 arbetsställen med mer än fem sysselsatta förekom 1974 byggnadsmaterialproduktion i någon omfattning vid 71 %. Antalet arbetsställen med övervägande byggnadsmaterialproduktion utgjorde 25 % av totala antalet och svarade för 16 % av den totala sysselsättningen i industrin 1974. SIND har beräknat att antalet sysselsatta inom byggnadsmaterialindustrin 1974 uppgick till ca 150 000 personer, varav ca 80 000

var direkt sysselsatta med produktion för användning inom byggnadsindustrin.

Av specialbearbetningar av SCB:s industristatistik framgår att antalet arbetsställen med övervägande byggnadsmaterialtillverkning minskat från 3 400 år 1968 till 3 100 år 1974.

Under samma period hade en förskjutning skett mot större arbetsställen. Av byggnadsmaterialindustrins arbetsställen hade år 1974 80 % mindre än 50 sysselsatta, medan motsvarande andel 1968 uppgick till 83 %. Andelen sysselsatta inom dessa arbetsställen minskade mellan 1968 och 1974 från 34 till 28 % av det totala antalet sysselsatta inom byggnadsmaterialindustrin. Arbetsställen med 50–199 anställda ökade sin andel av såväl antalet arbetsställen som antalet sysselsatta inom byggnadsmaterialindustrin mellan åren 1968 och 1974. Det genomsnittliga antalet sysselsatta per arbetsställe ökade från 44 personer 1968 till 49 personer 1974.

Endast 1 % av antalet arbetsställen hade 500 eller fler anställda 1968 och 1974. Dessa arbetsställen sysselsatte dock 18 resp. 22 % av det totala antalet sysselsatta inom byggnadsmaterialindustrin. Som jämförelse kan nämnas att i övrig tillverkningsindustri arbetsställen med 500 eller fler anställda svarade för 3 % av antalet arbetsställen och 46 % av antalet sysselsatta 1974.

Av den totala byggnadsverksamheten¹, som 1974 uppgick till 41,2 miljarder kr., svarade byggnadsmaterialdelen för 42 % eller 17,3 miljarder kr., inkl. materialleveranser från andra industrier än byggnadsmaterialindustrin (2,6), import (2,7) och distributionsmarginaler (1,0 miljarder kr.). Exkl. distributionsmarginaler uppgick sålunda den svenska byggnadsmaterialförsäljningen till ca 16 miljarder kr. 1974.

Enligt SPK svarade storföretagen – företag/koncerner med minst 500 anställda – 1975 för omkring 60 % av den totala svenska byggnadsmaterialförsäljningen, vilken uppskattades till 15–16 miljarder kr. De enskilda storföretagen dominerade och svarade för drygt hälften av byggnadsmaterialförsäljningen medan den statliga företagssektorn svarade för omkring 5 % och den kooperativa för omkring 3 %.

5.2.2 *Större byggnadsmaterialtillverkare – en översikt*

Flera större svenska byggnadsmaterialtillverkande företag ingår i koncerner som endast delvis är inriktade på byggnadsmaterialproduktion. De största byggnadsmaterialkoncernerna har karaktären av konglomerat, dvs. de består av en rad skilda verksamhetsgrenar utan inbördes produktionsmässigt eller marknadsmässigt samband. I många fall har konglomeraten bildats genom företagsförvärv och fusioner, vilka successivt bidragit till en ökad ägarmässig koncentration inom byggnadsmaterialindustrin. En följd av företagsförvärv och fusionerna är att i de nya större företagen sammanförts inte bara industrier inom samma eller närliggande branscher utan också helt nya verksamhetsområden. Härigenom representerar de koncerner som är de största byggnadsmaterialtillverkarna inte en homogen bransch, utan ett flertal branschområden.

I tabell 5:1 har en sammanställning gjorts av tio koncerner som 1975 hade betydande tillverkning av byggnadsmaterial. Företagen har rangordnats

¹ Mätt som summan av byggnads- och anläggningsinvesteringar och byggnadsreparationstjänster.

Tabell 5:1 Större byggnadsmaterialtillverkare 1975

Koncern	Omsättning 1975 (mkr)	Därav byggnadsmaterial	
		Mkr	%
Svenska Tändsticks AB	4 356	1 420	33
Industri AB Euroc	2 153	1 380	64
Statsföretag AB	7 923	950	12
AB Electrolux	6 425	820	13
Gränges AB	5 109	660	13
Kooperativa Förbundet	10 817	570	5
Aga AB	2 250	480	21
AB Betongindustri	354	350	99
AB Industrivärdens dotterbolag ^a	1 320	340	26
Yxhult AB	410	310	75
Summa tio koncerner	41 117	7 280	18

^a Omsättningen och byggnadsmaterialdelen avser dotterbolagen Gullfiber AB, som ägs till 54,7 %, och helägda Jimor AB, en koncern i vilken ingår John Mattson Byggnads AB med dotterbolagen och Olsson & Rosenlunds AB med anslutna bolag. Industrivärden är ett investmentbolag, vars koncernomsättning utgörs av utdelning och räntor.

efter koncernens fakturering av byggnadsmaterial 1975. Tillsammans svarade dessa koncerner för en byggnadsmaterialproduktion på ca 7,3 miljarder kr. 1975. Några koncerner hade en stor del av denna produktion förlagd utomlands. Den inhemska byggnadsmaterialproduktionen vid de tio koncernerna uppgick till 6,2 miljarder kr., varav produkter till ett värde av 1,3 miljarder exporterades. Företagens sammanlagda försäljning av byggnadsmaterial i Sverige (inkl. en viss import av egen utlandsproduktion) uppgick till 5 miljarder kr., eller i storleksordningen 30 % av den totala svenska försäljningen av byggnadsmaterial.

Graden av internationell anknytning varierar avsevärt, vad gäller både tillverkning och försäljning. Ett företag, Svenska Tändsticks AB (STAB), hade 1975 ungefär hälften av byggnadsmaterialproduktionen förlagd utomlands. AB Electrolux, Industri AB Euroc, Gränges AB och Aga AB hade den helt övervägande delen av sin byggnadsmaterialproduktion i Sverige, medan Statsföretag AB, Kooperativa Förbundet, AB Betongindustri och AB Industrivärden enbart hade inhemska tillverkning av byggnadsmaterial.

När det gäller resp. koncerns anknytning till byggnadsmaterialområdet kan konstateras att av de tio angivna koncernerna endast en kan sägas utgöra en renodlad byggnadsmaterialkoncern, nämligen Betongindustri. Två koncerner, Euroc och Yxhult, har huvuddelen av verksamheten inom byggnadsmaterialområdet, medan STAB:s byggnadsmaterialtillverkning svarade för en tredjedel av koncernens omsättning. För övriga koncerner i tabell 5:1 utgjorde byggnadsmaterialtillverkningen mindre delar.

Svenska Tändsticks AB (STAB), som 1975 omsatte 4 356 milj. kr., hade samma år en sammanlagd byggnadsmaterialomsättning på 1 420 milj. kr. Den svenska tillverkningen av byggnadsmaterial uppgick till ca 750 milj. kr. och utgjordes i huvudsak av material från Byggkomponenter Norden,

och till viss del från Interiörprodukter. All produktion och nästan all försäljning från Board- och Eurodoordivisionerna låg utanför Sverige. Försäljningen av byggnadsmaterial på svenska marknaden uppgick till 550 milj. kr.

Industri AB Euroc omsatte 1975 totalt 2 153 milj. kr., varav 1 380 milj. kr. utgjorde byggnadsmaterial. Större delen av Eurocs byggnadsmaterialproduktion sker i Sverige. Eurocs svenska byggnadsmaterialförsäljning uppgick till 1 080 milj. kr., medan utlandsförsäljningen uppgick till 300 milj. kr. Byggnadsmaterialandelen har minskat från ca 80 % 1971 till drygt 60 % 1975. Den största divisionen utanför byggnadsmaterialområdet är Dynapac med försäljning i huvudsak utanför Sverige. Företaget tillverkar maskiner för betongvibrering och packning av jord- och stenfyllningar och asfaltbeläggningar. Eurockkoncernen är ensam tillverkare av cement, gipsskivor och asbestcementplattor i landet, och den ena av två tillverkare av lättbetongprodukter, sanitetsporslin och badkar.

Statsföretagsgruppen, med *Statsföretag AB* som moderbolag, omsatte 7,9 miljarder kr. 1975 varav 950 milj. kr. eller 12 % utgjorde byggnadsmaterial. Statsföretagsgruppen är ett konglomerat som spänner över flera branscher. Bl. a. svarar Statsföretags dotterbolag *Rockwool AB* för ungefär hälften av den svenska tillverkningen och försäljningen av mineralullsisolering. Vidare ingår tillverkare av snickerier, golvmaterial och skivmaterial och byggnadsplåt i Statsföretagsgruppen.

Electrolux AB omsatte 1975 totalt 6,4 miljarder kr., varav 1 860 milj. kr. på produktgruppen K-produkter. Denna produktgrupp omfattar hushållskapitalvaror av skilda slag. Huvuddelen av försäljningen, och en stor del av tillverkningen av K-produkter sker utomlands. *Electrolux* är den dominerande tillverkaren i Sverige inom hushållskapitalvaruområdet och intar en ledande marknadsställning på flertalet produktområden. Sortimentet är dock endast till en del inriktat på den egentliga byggnadsmarknaden och är till stor del konsumentorienterat med försäljning via el-fackhandeln och varuhus/stormarknader. Försäljningen av kylskåp, frysskåp, fryssboxar, spisar, spisfläktar, diskmaskiner och tvättmaskiner samt kökssnickerier, dvs. sådana produkter som ofta installeras i nyproducerade bostäder och i denna mening utgör byggnadsmaterial, uppgick 1975 till 13 % av koncernens totala omsättning eller 820 milj. kr., varav uppskattningsvis 700 milj. kr. utgjorde svensk tillverkning. Exporten är betydande och *Electrolux*koncernens försäljning av byggnadsmaterial i Sverige 1975 har uppskattats till 450 milj. kr. I många länder har emellertid flera av de ovan nämnda produkterna inte karaktären av byggnadsmaterial utan installeras separat av den boende. Endast en mindre – i Sverige ca 150 milj. kr. – del av den totala försäljningen av dessa varor säljs till entreprenörer, byggmästare, enskilda husbyggare etc. för att ingå i nybyggnation eller i "centralt" organiserad renoveringsverksamhet.

Gränges AB hade 1975 en omsättning på 5,1 miljarder kr., varav byggnadsmaterialdelen utgjorde 13 % eller 660 milj. kr. Hälften av koncernens verksamhet ligger inom framställning och förädling av metaller, varav vissa andelar går till byggnadsindustrin. Det enda renodlade byggnadsmaterialföretaget inom Grängeskoncernen är *Scanglas A/S* i Korsör, som tillverkar planglas och isolerrutor.

Kooperativa Förbundet (KF) hade 1975 en total omsättning på närmare 11 miljarder kr., varav 5 % eller 570 milj. kr. utgjorde byggnadsmaterial. KF:s industrisektor har numera stor betydelse inom Kooperationen och svarade 1975 för 33 % av koncernens omsättning. Det är i första hand AB Gustavsbergs Fabriker som arbetar inom byggnadsmaterialområdet, med bl. a. sanitetsporlin, badkar, diskbänkar, tegel och plaströr på produktprogrammet. Inom de tre första produktgrupperna är KF – tillsammans med Euroc – helt dominerande på den svenska marknaden. KF är starkt hemmamarknadsinriktat och avsatte endast 13 % av totalomsättningen i utlandet.

En betydande byggnadsmaterialtillverkare inom värmeområdet är *Aga AB*, som 1975 omsatte 2,2 miljarder kr. Agas största division är gasdivisionen, och den näst största divisionen är – efter förvärvet av Coronaverken 1975 – värmedivisionen, som med sin omsättning av 480 milj. kr. svarade för 21 % av koncernens totala omsättning. Inom värmedivisionen tillverkas värmeledningspannor, varmvattenberedare, värmeväxlare, radiatorer samt sanitetsarmatur och teknisk armatur. Aga intar en ledande ställning på samtliga nämnda produktområden. Av koncernens ca 15 000 anställda arbetade 1975 mer än hälften utomlands, och 63 % av försäljningen skedde på utlandsmarknaden. Av värmedivisionens försäljning avsåg hälften Sverige och hälften utlandsmarknaden, huvudsakligen Västeuropa.

AB Industrivärden är ett investmentbolag som i huvudsak förvaltar betydande minoritetsposter i börsnoterade företag. Därutöver är Industrivärden moderbolag till Gullfiber AB och Jimor AB, båda företagen med verksamhet inom byggnadsmaterialområdet.

Den sammanlagda byggnadsmaterialproduktionen inom Industrivärdens dotterbolag uppgick 1975 till ca 340 milj. kr. Gullfiber var tidigare ett helägt dotterbolag till AB Gullhögens Bruk. Då detta företag 1973 övertogs av Eurockoncernen, förvärvade Industrivärden motsvarande andel – 56,1 % av aktiekapitalet – som man hade i Gullhögens Bruk. Under slutet av 1973 köpte Industrivärden ytterligare 9,5 % av aktierna i Gullfiber varefter Industrivärdens andel i detta bolag uppgick till 65,6 %. Gullfibers licensgivare, Compagnie de Saint-Gobain, blev i samband med Gullhögens försäljning ägare till 29 % av aktiekapitalet i Gullfiber. Resterande del av aktierna ägdes av ett flertal mindre aktieägare. Vid slutet av verksamhetsåret 1974/75 ökades aktiekapitalet i Gullfiber genom en till Saint-Gobain riktad nyemission varvid Saint-Gobain ökade sin andel till 40 %. Industrivärdens aktieandel sjönk därvid till 54,7 %.

Gullfiberkoncernen omfattar Gullfiber AB, dotterbolagen Minwool AB, som tillverkar isolermaterial av stenull, Bilsom AB, Gullfiber International AB samt Nordisol AB. Koncernen omsatte 1975/76 440 milj. kr., varav mineralullstillverkningen – huvudsakligen glasull – svarar för omkring hälften. Gullfiber är även en ledande tillverkare av cellplast, som används för isoleringsändamål. Bilsom tillverkar hörselskydd av glasull medan Gullfiber International säljer maskiner och know-how utomlands. Nordisol är ett av de större entreprenadföretagen inom isoleringsbranschen med huvudsaklig inriktning på andra områden än byggnadsisolering. Gullfiber hade 1975 närmare 55 % av försäljningen av mineralull på den svenska marknaden, jämfört med 45 % i slutet av 1960-talet.

Jimor AB, helägt dotterbolag till Industrivärden, är moderbolag i en koncern i vilken ingår entreprenadföretaget John Mattson Byggnads AB med dotterbolag och Olsson & Rosenlunds AB med anslutna bolag (OR-företagen). OR-företagens omsättning uppgick 1975 till 186 milj. kr., varav huvuddelen utgjorde handel med byggnadsmaterial. En mindre del av byggnadsmaterialförsäljningen var egen produktion inom varugrupperna taktegel, tegelrör, fönstersnickerier, fasad- och murtegel samt trävaror.

Bland företag i vilka Industrivärden har betydande minoritetsintressen kan nämnas Fagersta AB, Aga AB, Svenska Cellulosa AB, Telefon AB LM Ericsson och Gränges AB. Vidare kan nämnas att ett ömsesidigt minoritetsägande föreligger mellan Industrivärden och Investment AB Promotion, vilka båda är Svenska Handelsbanken närstående företag.

AB Betongindustri omsatte 354 milj. kr. 1975, så gott som helt inom byggnadsmaterialområdet. De två största företagen inom koncernen är moderbolaget, som är landets största tillverkare av fabriksbetong, och dotterbolaget AB Strängbetong med tillverkning av betongelement och andra betongvaror. Betongindustri levererar 80 % av sin fabriksbetong inom Storstockholmsområdet, huvudsakligen till husbyggen. Företagets leveranser har negativt påverkats av den minskande byggnadsverksamheten i Stockholmsområdet under 1970-talet. Strängbetong med fabriker på fem olika platser i landet, har även en fabrik för tillverkning av spännkablar i Norge. Till Betongindustrikoncernen hör vidare Sand- och Grusaktiebolaget Jehander, som levererar grus huvudsakligen till betongfabriker och anläggningsbyggen i Storstockholm. Betongindustri, som är Cementas största kund, ägs till 25 % av Euroc, som har en ledamot i styrelsen. Den största ägaren – tillika styrelsens ordförande – är Arne Henriksson, som innehar över hälften av aktierna i Betongindustri.

Yxhult AB omsatte 410 milj. kr. 1975/76, varav tre fjärdedelar inom byggnadsmaterialområdet. Dotterbolaget Ytong AB inrymmer den svenska tillverkningen av Ytong lättbetong och Mexi kalksandsten. Nordiska Redland AB är tillverkare av betongtakpannor. Inom dessa tre produktgrupper är Yxhultkoncernen den utan jämförelse största tillverkaren och den största leverantören till den svenska marknaden. Ett annat dotterbolag, AB Ytonghus, marknadsför byggsatser till småhus. Yxhultkoncernen ägs till 2/3 direkt av familjen Carlén, och till 1/3 av Ytong AG, ett Västtyskt företag som till större delen ägs av familjen Carlén, dels via förvaltningsbolaget Triboliten, dels via Yxhult AB.

Utöver de i tabell 5:1 angivna koncernerna kan ytterligare några koncerner med icke obetydlig byggnadsmaterialtillverkning nämnas.

Stora Kopparbergs Bergslags AB, som är en av landets största tillverkare av armeringsjärn och byggplåt, är efter förvärvet 1976 av Bergvik och Ala AB även en av landets största tillverkare av fönster- och dörrsnickerier.

Saab-Scania AB äger 80 % av aktierna i Parca Norrahammar AB, som är en av landets största tillverkare av värme produkter vid sidan av Aga.

Inom el-sektorn intar *Asea AB* och *Telefon AB L M Ericsson* ledande positioner. Inom Asea-koncernen tillverkas el-produkter för byggnadsändamål i form av kablar och ledningar, fördelningssystem, ljusarmatur och elradiatorer. L M Ericsson-koncernen tillverkar kabel, ledning och fästmaterial. Båda koncernerna har integrerat framåt i grossistledet. Asea äger AB

Asea-Skandia medan både Asea och L M Ericsson har betydande aktieposter i Svenska Elgrossist AB Selga. De två elgrossisterna svarar tillsammans för ungefär 70 % av försäljningen i elgrosshandeln.

Sammanfattningsvis kan konstateras att de koncerner som har den största inhemska byggnadsmaterialförsäljningen är Euroc, Gränges, STAB, Statsföretag och KF (se fig. 5:1). Dessa koncerner jämte Yxhult, som är en utpräglad byggnadsmaterialkoncern och intar en ledande ställning på lättbetong-, kalksandsten- och betongtakpanneområdet, har kartlagts mera ingående med avseende på byggnadsmaterialproduktionens utveckling, omfattning och inriktning samt beträffande integrationsförhållandena.

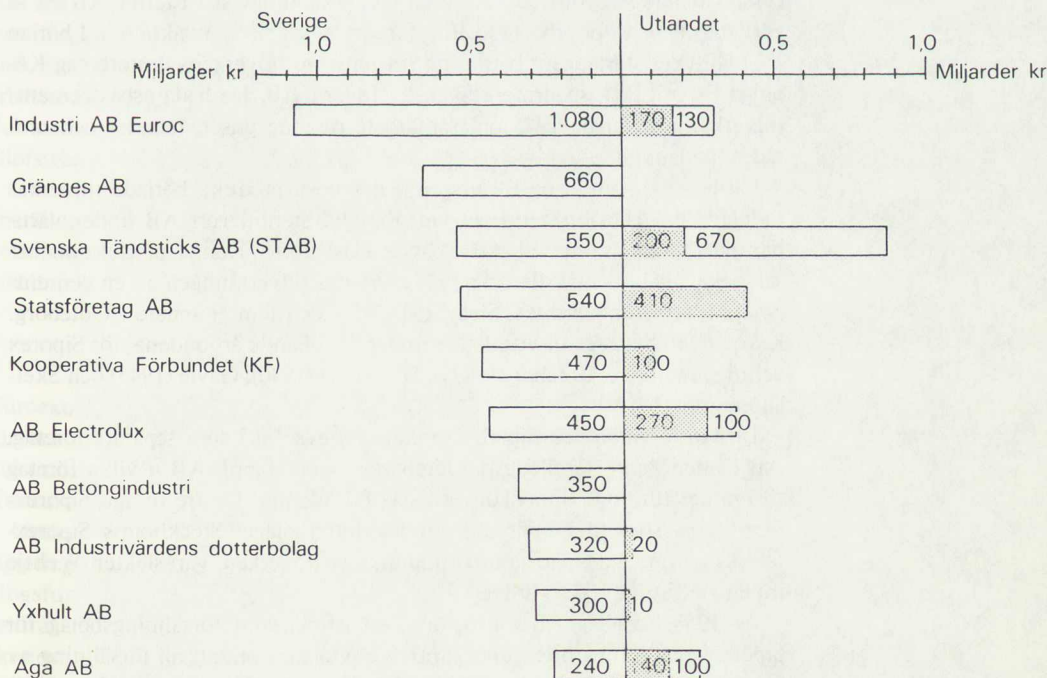
5.2.3 Industri AB Euroc

Historisk tillbakablick

Industriaktiebolaget Euroc är moderbolag och samlade beteckning för en stor svensk industrikoncern som 1975 hade en omsättning av drygt två miljarder kr.

Upprinnelsen till Euroc är det år 1871 bildade Skånska Cement AB, som 1871–1873 byggde den första svenska cementfabriken – i Lomma. Totalt har i landet grundats 14 cementfabriker, varav sju lagts ned. De sju fabriker som fortfarande är i drift är belägna i Degerhamn, Limhamn, Hällekis, Slite, Skövde, Köping och Stora Vika. Fabriken i Hällekis togs i bruk 1892 av det dåvarande Hellekis AB, som genom fusion uppgick i Skånska Cement år 1913. Aktiemajoriteten i Slite Cement och Kalk AB förvärvades 1937

Figur 5:1 Större byggnadsmaterialtillverkare 1975. Byggnadsmaterialförsäljningen fördelad på Sverige och utlandet. Skuggade partier anger export från Sverige.

och bolaget redovisades som dotterföretag fram till 1954, då det fusionerades av moderbolaget. Anläggningen i Degerhamn ägdes tidigare av Ölands Cement AB, i vilket företag Skånska Cement 1945 förvärvade nära hälften av aktierna. 1966 förvärvades resten av aktierna, varigenom Ölands Cement blev ett helägt dotterbolag. Som framgår nedan är Ölands Cement AB det bolag som nu heter Cementa AB. Bolaget äger alltså fortfarande anläggningen i Degerhamn.

Som gemensamt försäljningsorgan för Skånska Cements anläggningar fungerade tidigare dotterföretaget Cementa, Svenska Cementförsäljningsaktiebolaget, som bildades 1893. Cementa hade från början formen av en försäljningskartell mellan de då existerande cementföretagen, men blev sedermera ett helägt försäljningsbolag för Skånska Cements anläggningar.

I Bromölla startades en cementfabrik av Ifö 1908. Sedan cementfabriken lades ned 1940 koncentrerades verksamheten på andra byggnadsvaror, bl. a. keramiska produkter såsom sanitetsporسلin.

Parallellt med uppbyggandet av den svenska cementindustrin startade Skånska Cement och det närstående AB Iföverken tillverkning av andra byggnadsvaror inom jord- och stenindustrin, exempelvis plattor av asbestcement. Sålunda bildades 1906 Skandinaviska Eternit AB, vari Skånska Cement hade en stor aktiepost och danska intressenter var hälftendelägare. Tillverkningen startade året därpå i Lomma, och byggde på en i Österrike utvecklad metod för att framställa taktäckningsmaterial av asbest och cement. I samband med en uppdelning av verksamheten så att cement- och kalkintressena koncentrerades till Skånska Cement och övriga verksamhetsgrenar till Iföverken överflyttades Skånska Cements aktieinnehav i Skandinaviska Eternit till Iföverken, som därefter genom ytterligare förvärv successivt ökade sitt innehav. År 1968 blev Skandinaviska Eternit AB ett så gott som helägt dotterbolag genom förvärv av ca 50 % av aktierna. I början av 1940-talet startades tillverkning i Köping av Iföverkens dotterbolag Köpings Eternit AB, sedermera Svenska Invarit AB. De båda asbestcementtillverkarna avtalade 1945 om samarbete rörande priser, rabatter och områdesuppdelning.

Lättbetong, som är en till ursprunget svensk produkt, började tillverkas industriellt i Hällabrottet 1929 vid Yxhults Stenhuggeri AB under varunamnet Ytong, samt vid AB Skövde Gasbetong. Denna produktion baserades på kalk och skiffer. År 1934 startades tillverkningen av en cementbaserad lättbetongprodukt, Siporex, i Dalby och fem år senare i Göteborg. Kapaciteten byggdes ut ytterligare under de följande årtiondena, för Siporex del med fabriker i Göteborg (1939), Södertälje (1940), Gävle (1945) och Skelleftehamn (1952).

De två förstnämnda Siporexfabrikerna drevs 1963 som separata företag, AB Dalby Siporexfabrik resp. Göteborgs Siporexfabrik AB, i vilka företag röstvärdet till 90 % innehades av släkten Wehtje. De tre övriga Siporexfabrikerna, som utåt uppträdde under dotterbolaget Stockholms Siporexfabriks namn, ägdes vid samma tidpunkt av Iföverken, vari släkten Wehtje innehade 7 % av röstvärdet.

År 1958 bildades AB Lättbetong, ett gemensamt försäljningsbolag för Siporex- och Ytongföretagen. Samtidigt avtalades om att all försäljning av Siporex- och Ytongprodukter skulle ske genom Lättbetong enligt fastställda

kvoter och till enhetliga priser och övriga försäljningsvillkor.

Tillverkningen av gipsskivor startade på 1930-talet vid Stockholms Re-
veteringsfabrik i Tureberg. 1955 bildades AB Gyproc, dotterbolag till Skånska
Cement men till 25 % delägt av den engelske licensgivaren British Plaster
Board Ltd. Gyproc startade tillverkning av gipsskivor i Varberg 1957. Gyproc
blev snabbt det ledande svenska företaget på gipsskiveområdet.

Huvuddragen i utvecklingen under 1960-talet

Skånska Cement förvärvade 1961 AB Elementhus, ett företag som tio år
tidigare startat tillverkning av monteringsfärdiga trähus i Mockfjärd. Fö-
retaget har också eget sågverk. År 1964 förvärvade Skånska Cement AB
Vibro-Verken, som sedan 1920-talet utvecklat tekniken med betongvibra-
torer och vibrerande jordpackningsmaskiner. Samma år förvärvade Skånska
Cement Göteborgs Sand AB med verksamhet inom sand-, grus- och fab-
riksbetongområdet.

År 1967 förvärvade Skånska Cement Iföverken genom apportemission.
Moderbolaget i den sammanslagna koncernen bytte 1969 namn från Skånska
Cement AB till AB Cementa. Cementakoncernen övertog 1969 lättbetong-
fabrikerna i Dalby och Göteborg genom förvärvet av Sydsvenska Siporex
AB, f. d. Industri AB Sydsten, ett av släkten Wehtje majoritetsägt företag.
Härigenom sammanfördes den svenska tillverkningen av Siporex lättbetong
till Cementakoncernen. Vid årsskiftet 1969/70 upphörde lättbetongtillver-
kningen i Göteborg. Under 1969 påbörjades en fabrik för tillverkning av fa-
sadsten i Köping. En ny Gyprocfabrik i Bålsta togs i drift 1964 och blev
utbyggd 1969. Samma år förvärvade Cementakoncernen Värme- och Sanitets
AB IDO och Alfa Laval Mörrum AB. I samband med förvärvet av IDO,
som importerar och monterar sanitetsporlin från den finska Wärtsilä/Ara-
biakoncernen, ingick sistnämnda företag som delägare i IDO och ett sam-
arbetsavtal ingicks mellan IDO:s båda delägare. Alfa Laval i Mörrum, som
fick namnet Ifö Stålprensning AB och vars produkter säljs under namnet
Olofström, tillverkar bl. a. badkar och diskbänkar.

Cementakoncernen omsatte 1969 drygt 900 milj. kr. och hade över 11 000
anställda. Verksamheten var i stort sett inriktad på byggnadsmaterialtill-
verkning. En divisionalisering av företaget hade skett vilken redovisas i
tabell 5:2.

Utvecklingen under 1970-talet

Eurockoncernen har under 1970-talet fortsatt expansionen genom företags-
förvärv och genom breddning av produktprogrammet. Samtidigt har pro-
duktionsminskningar och företagsförsäljningar skett inom vissa områden.
Koncernens utlandsandel har ökat kraftigt.

Under 1970 sjönk leveranserna av lättbetong och beslut fattades om ned-
läggning av fabriken i Gävle. Omorganisationsarbetet av koncernens led-
ningsfunktioner fortsatte under 1970 genom uppbyggnad av en koncern-
central enhet för teknisk utveckling. Övriga centrala funktioner var 1970
ekonomi, inköp, juridik, personal, planering och revision.

Under 1971 förvärvade Cementa Göteborgs Makadam AB, som tillsam-

Tabell 5:2 Cementakncerncn 1969

Division	Antal anställda	Omsättning (mkr)	Produkter
Cement och kalk	2 414	276	Cement, kalk, bruksprodukter, fabriksbetong, grus samd m. m.
Ifö	2 802	174	Sanitetsporcelain, badkar, diskbänkar m. m. m.
Byggmaterial			
Siporex	2 131	138	Lättbetong
Eternit	872	75	Asbestcement
Gyproc	451	64	Gipsskivor
Cementa Bygg	261	28	Entreprenader
Övriga			
Vibro-Verken	1 026	94	Vibratorer m. m.
Elementhus	1 160	74	Trähus
Konstharts	186	10	Plastprodukter
Cementakncerncn	11 342	933	

mans med koncernens två övriga företag inom stenområdet – Göteborgs Sand AB och Norrköpings Sand AB – bildade en ny enhet, Betong- och ballastdivisionen. Ifödivisionen fortsatte satsningen på installationsvaror för kök och badrum genom förvärvet av AB Motala Verkstads diskbänksrörelse. Byggmaterialdivisionen expanderade genom en ny fabrik för tillverkning av gipsskivor i Kalundborg i Danmark. Det tillsammans med Pargas Kalk AB, Finland, ägda Gyproc OY började under 1971 bygga en ny gipsskivefabrik utanför Helsingfors. I samband därmed träffades ett avtal om övertagande av rörelsen vid en äldre finsk gipsskivefabrik, vars produktion senare upphörde. Under 1971 gick Cementa in som delägare i Byggma Invest i Helsingborg AB, numera moderbolag i Byggmakncerncn, en av landets största byggnadsmaterialdistributörer (se vidare avsnitt 7.9).

Vid årsskiftet 1972/73 bytte koncernens moderbolag namn till Industri AB Euroc. Ölands Cement AB blev moderbolag i cement- och kalkdivisionen och ändrade firman till Cementa AB. Övriga divisionsnamn blev Sabema Material AB (Betong- och ballastdivisionen), Ifö AB (Ifödivisionen), Interoc AB (Byggmaterialdivisionen), AB Elementhus (Elementhusdivisionen) och Dynapac Maskin AB (Vibrodivisionen). I AB Annetorp, förutvarande AB Iföverken, förvaltas fastigheter och aktier som ej ingår i divisionernas rörelser.

Efter initiativ av AB Gullhögens Bruks ägare, varibland fanns främst AB Industrivärden, den franska Saint Gobain-koncernen och svenska staten, förvärvade Eurockoncernen under 1973/74 genom sitt dotterbolag Cementa aktierna i Gullhögen, den andre svenske tillverkaren av cement¹. Beträffande svenska statens del av aktierna, 14,6 %, skedde förvärvet genom avtal² i december 1973. Överenskommelsen innebar att staten konverterade sina aktier i Gullhögen till aktier i Cementa. Gullhögen blev helägt dotterbolag till Cementa i vilket staten erhöll 5 % av aktiekapitalet. Överenskommelsen

¹Cementas förvärv av Gullhögens Bruk har ingående studerats av statens pris- och kartellnämnd efter hemställan av konkurrensutredningen.

²Bilaga 2.

godkändes av riksdagen i april 1974. Genom avtalet fick staten rätt att utse två ledamöter i Cementas styrelse, samt en ordinarie revisor i företaget. I avtalet intogs vidare riktlinjer för det framtida samarbetet i Cementa.

Cementas förvärv av Gullhögen omfattade även flertalet av Gullhögens dotterbolag, bl. a. A-betong AB, som tillverkar betongprodukter. Gullhögens mineralullstillverkande dotterbolag Gullfiber AB omfattades ej av förvärvet.

Under 1973 delades Eternitrörelsen på två enheter, en för takprodukter i Lomma under namnet Skandinaviska Eternit och en för fasadprodukter i Köping under namnet Interoc Fasad AB. Vid årsskiftet 1973/74 såldes AB Eternitrör, vari Euroc hade aktiemajoriteten, till de tidigare minoritetsägarna Eternit AG och Société Financière Eternit. Under 1974 avyttrade Euroc samtliga aktier i AB Elementhus till Norrlands Skogsägares Cellulosa AB (Ncb).

Vid årsskiftet 1973/74 innehade Euroc bl. a. följande aktier i företag utanför koncernen.

Företag	Antal aktier	Andel av aktiekap. (%)	Röstvärdet (%)
Ahlsell & Ågren AB	429 920	27,5	30,4
AB Skånska Cementgjuteriet	398 134	30,2	39,1
AB Betongindustri ^a	35 220	33,3	33,3
Byggma Invest AB ^b	16 000	40,0	40,0

^a Betongindustri ägs numera till 25 %, medan aktiemajoriteten ligger fast förankrad på annat håll.

^b Företaget ägs numera till 1/3 av Euroc, medan övriga delägare, Svenska Tändsticks AB och Säfveåns AB, äger 1/3 vardera. Företaget har under 1977 försatts i konkurs.

Ovanstående aktieinnehav representerade en betydande vertikal integration i efterföljande handels- resp. industriled med hänsyn till dels innehavens relativa storlek, dels företagens betydelse inom resp. bransch. Sålunda är Ahlsell & Ågren AB landets största VVS-grossist med en omsättning 1975/76 på 1,8 miljarder kr. AB Skånska Cementgjuteriet är landets största byggnadsentreprenör med dotterbolag inom såväl fabriksbetong- som betongvaruområdena. Omsättningen uppgick 1975 till 5,2 miljarder kr. AB Betongindustri är landets största tillverkare av fabriksbetong och är genom dotterbolaget AB Strängbetong en av landets största tillverkare av betongelement. Byggma Invest AB är en av landets största byggnadsmaterialdistributörer.

Under 1974 överförde Euroc sina aktier i Ahlsell & Ågren och Skånska Cementgjuteriet till tre nybildade förvaltningsbolag, Protorp Förvaltnings AB, AB Opus och Förvaltnings AB Laverna. Till förvaltningsbolagen överfördes också Skånska Cementgjuteriets aktier i Euroc. De tre förvaltningsbolagen, som till huvudsakliga aktieägare hade Euroc och Skånska Cementgjuteriet, redovisas ingående i kapitel 6.

Eurockoncernen 1975

Byggnads- och anläggningsverksamheten fortsatte sin tillbakagång under 1975. De totala byggnadsinvesteringarna i Sverige minskade under 1975 volymmässigt med 3 % och bostadsinvesteringarna med 10 %. Även på Eurocs viktigaste utlandsmarknader gick byggnadsverksamheten tillbaka under 1975. Eurocs utveckling under de senaste åren karaktäriseras av en fortsatt anpassning till det minskade byggandet i Sverige. Anpassningen har skett dels genom avveckling av överkapacitet i produktionen och av förlustbringande verksamhetsgrenar, dels genom upptagande av nya verksamheter utanför byggnadsmarknaden. Sålunda lades lättbetongtillverkningen i Södertälje ned under 1975. Samtidigt sålde Euroc Siporexfabriken i Skelleftehamn till Ytong AB. Härigenom kvarstår endast Siporex-fabriken i Dalby inom den svenska Siporex-rörelsen och Ytong är numera den dominerande lättbetongtillverkaren i landet. Som en följd av Interoc-divisionens negativa utveckling upplöstes divisionen under 1975 och Siporex, Gyproc, Eternit m. fl. bildade egna divisioner direkt under koncernledningen. Siporexdivisionens huvudkontor flyttades till Bryssel då lättbetongrörelsens tyngdpunkt förskjutits mot utlandet. Under 1974 förvärvade Eurockoncernen Klimatkyla AB. Det under 1973 förvärvade företaget Nordzent Teknik AB avyttrades under 1975. Klimatkyla sammanfördes med den under 1973 från AB Hill & Co förvärvade rörelsen för tillverkning av värmeledningspannor i Kalmar till en ny division, Teknoterm. I denna division ingår även det nyförvärvade företaget Värmeåtervinning AB, Staffanstorps. Eurockoncernens byggnadsmaterialtillverkande divisioner 1975 redovisas i tabell 5:3. Entreprenadföretagen Interoc Bygg i Stockholm, Göteborg och Malmö överläts till anställda i resp. företag. Gyproc övertog 1975 den tidigare arrenderade Stockholms Reveteringsfabrik.

Eurockoncernens omsättning utgjordes 1970 till ca 80 % av byggnadsmaterial. Som framgår av tabell 5:3 hade denna andel 1975 minskat till 64 %.

Cementa har f. n. produktion på åtta ställen – sju cementfabriker och ett kalkstensbrott (Storugns på Gotland). På grund av den kraftigt sjunkande cementkonsumtionen i Sverige sker en fortlöpande strukturomvandling. Cementfabriken i Köping konverteras till att bränna kalk, produktionen i Limhamn dras ned kraftigt och fabriken i Hällekis kommer att läggas ned 1978. Man satsar i stället på nyinvestering i Slite på Gotland, där man bygger en ny stor s. k. torrugn som kommer att tillåta en energisnål produktion. Övriga cementfabriker är belägna i Skövde, Stora Vika och Degerhamn.

Sabema är främst verksamt i Västsverige inom områdena sand, betong och makadam. Ett sandföretag, Norrköpings Sand, finns i Norrköping. Man tillverkar även färgade granuler för fasader och ägnar sig åt betongpumpning. Sabema har en växande trading-verksamhet, bl. a. säljer man konverterat papper till Latinamerika.

Ifö-divisionen består idag av fem separata dotterbolag. *Ifö Electric högspänning* tillverkar främst isolatorer i Bromölla och vid Porzellanfabrik Frauenthal i Österrike. *Ifö Electric lågspänning* tillverkar elektriskt installationsmaterial i Bromölla och Åkersberga (Calux) samt i Västtyskland (Henke & Theiss samt Wolfes & Weisse), Österrike (Porzellanfabrik Frauenthal)

Tabell 5:3 Eurockoncernens byggnadsmaterialtillverkande divisioner 1975

Företag	Antal anställda	Omsättning, mkr	Därav byggnadsmaterial ^a , mkr	Produkter
Cementa	2 351	594	529	cement bruksprodukter kalk m. m.
Sabema	313	77	73	fabriksbetong grus, sand
Ifö	3 988	465	171	sanitetsporslin badkar diskbänkar
Gyproc	554	167	167	gipsskivor
Siporex	1 298	193	178	lättbetong
Eternit	565	113	92	asbestcement
A-Betong	1 015	140	140	betongvaror
Teknoterm	208	35	33	värmepumpar
Summa	10 292	1 784	1 383 (78 %)	
Euroc	12 800	2 153	1 383 (64 %)	

^a Definition av byggnadsmaterial (egentillverkade):

1 för stomme och anläggningar: cement och kalk

för byggnadsändamål: betong, makadam, grus, betongelement, lättbetong, eternit.

2 för inredning och installationer: gipsskivor, sanitetsporslin, badkar, diskbänkar, storköksutrustning, plastprodukter, värmepannor/pumpar.

samt Spanien (FEFE). I lågspänningsgruppen ingår också handelsföretaget Elram (radioapparater, bandspelare). *Ifö Sanitär* tillverkar bl. a. sanitetsgods, VVS-armatur och reningsanläggningar i Bromölla, Simrishamn, Lönsboda samt i Västtyskland (Mack & Schneider). Ifö ingår också som hälftenintressent i ett japanskt tillverkningsbolag, Ina-Seito, för VVS-produkter. Stockholmsföretaget Värme- & Sanitet AB Ido ingår också i denna grupp. *Ifö-Kampri* tillverkar storköksutrustningar och diskbänkar i Mörrum och Kampen, Nederländerna. Konsultföretaget Silber-Hertel i Hamburg samt Ishammars Rostfria Inredningar ingår i Ifö Kampri. *Ifö Teknik* är ett serviceföretag för de ovannämnda Ifö-företagen, och bedriver även licensförsäljning.

Gyproc tillverkar gipsskivor, regler, tillbehör och verktyg för ytter/innerväggar samt tak vid två fabriker i Sverige – Varberg och Bålsta – och en i Danmark – Kalundborg. Gyproc är det enda av Eurocs byggnadsmaterial som inte i någon större utsträckning känt av nedgången i nybyggnationen, bl. a. på grund av att gipsskivor finner stor användning också vid ombyggnadsarbeten. Stockholms Reveteringsfabrik ingår sedan december 1975 i denna division.

Siporex har idag sin tyngspunkt utanför Sverige. En fabrik – Dalby Lättbetongfabrik – utanför Lund är nu den enda i Sverige. Tre fabriker finns numera i Frankrike och en finns i Belgien, där också Siporex huvudkontor är beläget. Licensförsäljningen är omfattande, och idag finns licensbyggda Siporexfabriker i ett 20-tal länder.

Eternit tillverkar tak- och fasadplattor av asbestcement och fasadsten av

betong, vid fabriker i Köping och Lomma. Förbud mot användning av asbestcementprodukter i Sverige har införts fr. o. m. 1978. Asbestcementrörelsen har avvecklats under 1977. Eternits marknadsföringsorganisation kommer att i fortsättningen bedriva handelsverksamhet under namnet Promotion. Till denna företagsgrupp har förts även handelsföretaget Serva Promotion, som tidigare låg inom Ifödivisionen.

A-Betong tillverkar betongelement för bostadshus, betongslipers för järnvägar och markförlagda rör vid åtta fabriker i södra och mellersta Sverige. Till A-Betong hör även Betongelement – ett företag som projekterar och säljer gångtunnlar och broar.

TeknoTerm är den minsta enheten i koncernen, som emellertid anses ha goda framtidsutsikter då den finns på en marknad som expanderar snabbt i en energimedveten tid. TeknoTerm består av ett företag i Kalmar som tillverkar värmepumpar och solfångare, TeknoTerm Klimatkyla i Svalöv, som producerar värmepumpar och solfångare och Värmeåtervinning i Staffanstorps, som gör värmeväxlare för processindustrin.

Utöver de i tabell 5:3 redovisade divisionerna finns inom Eurockoncernen ytterligare några divisioner. Dynapac, som 1975 omsatte 342 milj. kr., tillverkar utrustning för vibrering av betong, vibrerande maskiner för packning av jord- och stenfyllningar samt asfaltbeläggningar liksom vibrerande utrustningar för industriell materialhantering. Tillverkningen sker vid två fabriker i Sverige och en i vardera USA och Brasilien, samt på licens i fem länder. Av produktionen avsätts 90 % utanför Sverige. Under 1976 förvärvade Euroc 60 % av aktierna i verkstadsföretaget Tellus Maskin AB, Vallentuna, som tillverkar transportmaterial, utrustning för materialhantering och gjuterimaskiner.

De koncerncentrala enheterna utgörs av moderbolaget Industri AB Euroc, som består av koncernledningen, samt Euroc Administration AB, Edebe Promotion AB, Euroc Development AB samt Euroc SA. Euroc Administration svarar för den centrala administrationen med ekonomi, finansiering, revision, personal, juridik, inköp och långsiktplanering. Edebe Promotion ger dataservice till Eurockoncernen och säljer även tjänster utanför koncernen. Euroc Development utgörs av den tidigare Forsknings- och utvecklingsavdelningen, CTU. Euroc SA är samordnande bolag för utländska kontakter.

Ägandeförhållandena i Euroc redovisas utförligt i kapitel 6.

5.2.4 *Statsföretag AB*

Historisk tillbakablick

Statsföretag AB bildades i slutet av 1969. Syftet med skapandet av Statsföretagsgruppen var främst att åstadkomma en strikt gränsdragning mellan å ena sidan den allmänna näringspolitiken och å andra sidan statens ansvar i egenskap av ägare till de statliga aktiebolagen. Som ägare av aktierna i de bolag som ingår i företagsgruppen blev det Statsföretags uppgift att, i samarbete med eventuellt förekommande minoritetsdelägare, utöva ägarensansvaret gentemot dotterbolagen. Vidare avsåg man att genom skapandet av ett förvaltningsbolag effektivisera och samordna verksamheten i de be-

rörda aktiebolagen.

Verksamheten inom Statsföretagsgruppen skall, enligt vad som angavs vid bildande av Statsföretag, bedrivas på samma villkor som gäller för näringslivet i övrigt.

Det överordnade målet på sikt för Statsföretag är att under krav på lönsamhet expandera inom av regeringen angivna områden. På kort sikt skall dock uppgiften i första hand vara att genom rationaliserings- och samordningsåtgärder öka den statliga företagssektorns effektivitet, konkurrenskraft och lönsamhet.

Vid sidan av detta mål har andra mål uppställts. Sålunda skall de statliga bolagen i sin verksamhet tillgodose kravet på långsiktig trygghet för de anställda samt verka för ökad arbetstillfredsställelse och utvidgat medinflytande. Vidare åligger det bolagen att ta särskild hänsyn till samhällsintresset vid val mellan olika produktions- och lokaliseringalternativ. Statsföretag har därutöver ålagts att på hemställan från regeringen avge offert för fullgörandet av sådana speciella uppgifter som staten begär av bolaget skall fullgöra.

Utvecklingen 1970–1975

Statsföretagsgruppen tillfördes vid bildandet aktier i 22 företag som tidigare förvaltats av fyra olika departement. Omsättningen uppgick 1970 till 3,6 miljarder kr. och antalet anställda till 34 000. De största företagen var vid starten LKAB, NJA, ASSI och Svenska Tobaks AB, som tillsammans svarade för mer än hälften av omsättningen.

Bland de företagsköp som gjorts kan nämnas förvärvet 1973 av MoDo-Kemi, numera Berol kemi. Under 1974 förvärvades Pullmaxgruppen med tillverkning av verktygsmaskiner, och ASSI förvärvade Örebro Pappersbruk och Töreboda Limträ, det senare förvärvet som ett led i en integrering mot ökad förädling av ASSI:s sågade trävaror. Samma år förvärvades bl. a. – via Kalmar Verkstad – Lidhults Mekaniska Verkstad, som tillverkar gaffeltruckar. Vid årsskiftet 1974/75 förvärvades Hvilans Mekaniska Verkstad, med tillverkning av tyngre traverser.

Utöver ovanstående större företagsköp under 1974 förvärvade Statsföretag detta år 45 % av aktierna i Beijer Byggnadsmaterial AB.

Under 1975 fortsatte expansionen genom Statsföretags förvärv av återstående 50 % av aktierna i Rockwool AB, som alltså härigenom blev helägt dotterbolag. Vidare förvärvades bl. a. 25 % av aktierna i AB Gränges Offshore och 9,5 % av aktierna i AB Götaverken.

Under åren 1970–1975 har mycket stora investeringar gjorts i anläggningar, till stor del i Norrbottens län. Under 1975 investerades drygt 1,5 miljarder kr. i anläggningar och totalt för perioden 5,7 miljarder kr. Antalet anställda har ökat från ca 34 000 1970 till ca 46 000 1975.

Statsföretagsgruppens byggnadsmaterialtillverkning 1975

Statsföretag hade 1975 30 rörelsedrivande dotterbolag inom följande verksamhetsområden.

Statsföretags verksamhetsområden	Antal företag	Omsättning (mkr)
Gruvor	1	1 846
Järnverk	1	986
Varvs- och mekanisk verkstadsindustri	6	1 024
Skogs- och träindustri	5	1 544
Kemisk industri	3	876
Konsumentvaruindustri	1	811
Serviceföretag	6	859
Utvecklings- och etableringsföretag	3	73
Övriga företag	4	140
Statsföretag totalt	30	7 923 ^a

^a Efter avdrag för internleveranser m. m.

Som framgår av ovanstående väger alltså jämnt järnmalms- och järnverksdelen tungt i Statsföretags omsättning, men verksamheten är spridd över många olika industrigrenar. Så är fallet även med byggnadsmaterialproduktionen, vilken redovisas i tabell 5:4.

Som framgår av tabell 5:4 svarade byggnadsmaterialtillverkningen för ca 12 % av Statsföretagsgruppens omsättning 1975. Av den totala byggnadsmaterialförsäljningen 1975 på omkring 950 milj. kr. exporterades mer än 40 %, och den svenska försäljningen uppgick till omkring 540 milj. kr. All tillverkning av byggnadsmaterial ägde rum i Sverige.

Tabell 5:4 Statsföretagsgruppens byggnadsmaterialtillverkande företag 1975

Företag/ort	Antal anställda	Omsättning mkr	Därav byggnadsmaterial mkr	Produkter
<i>Norrbottens Järnverk AB, NJA, Luleå</i>	4 985	968	230	Armeringsstål, stålbalkar, plastbelagda och profilerade plåtar till tak och fasader, inredningselement
AB Statens Skogsindustrier	5 636	1 238	330	Trävaror, dörrar, board, limträkonstruktioner. (Sedan 1976 även spånskivor)
<i>Rockwool AB</i> (förvärvat under 1975) Skövde, Hässleholm, Gimo, Laxå	1 948	380	250	Isoleringsmaterial (stenull och cellplast)
ESSBO Svenska Bomaterial AB	968	143	140	Inredningsprodukter
Summa	13 537	2 729	950 (35 %)	
Statsföretag totalt	45 957	7 923	950 (12 %)	

ESSBO, Svenska Bomaterial AB, som etablerades 1975, (f. d. Skövde Gasbetong Försäljnings AB) är moderbolag för Statsföretagsgruppens byggnadsmaterialindustrier. ESSBO, som är helägt av Statsföretag, övertog vid bildandet från Svenska Industriaktiebolaget Svetab (Statsföretag) samtliga aktier i Centogruppen AB (numera Svenska Byggnadsmaterial AB), inkl. dotterbolagen Etri Fönster AB, J O Dahlberg AB, AB Kalmar Kök med dotterbolaget Kalmar Kitchen Ltd samt AB Kramfors Kök. Från Svetab övertogs vidare Nyland Mattor AB med helägda dotterbolaget Holmsund Golv samt Edströms Industrier AB (numera Ljusdals Träprodukter AB) med helägda dotterbolaget Karl Bergströms Trappfabrik AB.

ESSBO:s totala fakturering uppgick 1975 till 143 milj. kr., varav 20 milj. kr. på export. Med "bomaterial" avses enligt företaget produkter som påverkar boendekvaliteten funkmässigt och estetiskt. Sålunda tillverkas följande produkter inom gruppen.

ESSBO:s verksamhet 1975

Företag/ort	Antal anställda	Omsättning (mkr)	Produkter
<i>Etri Fönster AB</i> Norsjö	125	19	Fönster, lister
<i>Holmsund Golv AB</i> Holmsund	165	20	Plastgolv
<i>Kalmar Kök AB</i> Kalmar	210	43	Inrednings- snickerier
<i>Kramfors Kök AB</i> Kramfors	150	22	Inrednings- snickerier
<i>Ljusdals Träprodukter AB</i> Ljusdal	170	19	Board-lamell, furugolv, furutrappor
<i>Nylander Mattor AB</i> Nyland	115	20	Heltäcknings- mattor
ESSBO, totalt	935	143	

Förutom ovannämnda företag kan även nämnas Kryotherm AB, Piteå, som sysslar med klimatanläggningar och värmeåtervinning. Vid sidan av den egentliga byggnadsmaterialtillverkningen bedriver Statsföretag byggkonsultverksamhet inom BS Konsult AB med dotterbolaget Skandinavprojekt. Vidare levererar Nyckelhus AB monteringsfärdiga trähus.

I detta sammanhang bör nämnas att staten via industridepartementet äger 5 % av aktierna i Cementa efter konvertering mot Gullhögen-aktier i samband med Cementas förvärv av Gullhögen.

5.2.5 Svenska Tändsticks AB (STAB)

Historisk tillbakablick

Svenska Tändsticks AB (STAB) bildades 1917 vid sammanslagningen mellan de två dåvarande tändstickskoncernerna Jönköpings och Vulcans Tändsticksfabriks AB och AB Förenade Svenska Tändsticksfabriker, det sist-

nämnda företaget skapat och dominerat av Ivar Kreuger. STAB expanderade snabbt, inte minst utomlands, och verksamheten diversifierades till att omfatta även tillverkning av tändsticksmaskiner, kemiska fabriker, pappersbruk etc.

Efter Kreuger-kraschen 1932 flyttades huvudkontoret från Stockholm till Jönköping och bolaget rekonstruerades under ledning av Jakob Wallenberg, som var styrelseordförande under 35 år och lämnade styrelsen 1973. Under denna period utvecklades STAB till en multinationell koncern med tillverkning och försäljning i de flesta delar av världen. Tändstickstillverkningen svarar idag för omkring 15 % av koncernens totala försäljning. En betydande del av koncernens omsättning faller i stället på byggnadsmaterialsektorn.

Huvuddragen i utvecklingen under 1960-talet

STAB förvärvade 1965 genom dotterbolaget AB Starprodukter – tillverkare av skåpsnickerier, mellanväggar samt dörrprodukter – det dörrtillverkande företaget Ji-Te AB, Åstorp, till vilket STAB-koncernens dörrtillverkning vid AB Jönköping-Vulcan och sedermera vid Starprodukter överfördes. Härvid kom Svenska Tändsticks AB att äga 50 % i det 1961 etablerade bolaget Svenska Dörr AB, genom att Ji-Te och Starprodukter ägde vardera 25 % av aktierna medan de båda övriga avtalsparterna, AB Gustaf Kähr och AB WST-hus, ägde 25 % vardera. STAB tillverkade i Sverige även genom Katrinefors AB hardboard, en rörelse som dock försåldes 1968/69 till KF. Fr. o. m. 1966 övertog STAB:s dotterbolag Svenska Stabindustrier AB, benämnt STICO, i rationaliseringssyfte ett antal dotterbolags – däribland Starprodukter och Ji-Te AB – rörelser. Dotterbolagen bedrev verksamheten i eget namn som kommissionärer för STICO, men deras aktier ägdes fortfarande av STAB.

Fr. o. m. 1968 omorganiserades STAB, varvid verksamheten uppdelades på sex divisioner, nämligen tändsticks-, förpacknings-, pappers-, byggmaterial-, maskin- och elektronikdivisionerna. Koncernen omsatte 1968 1,8 miljarder kr., varav byggmaterialdivisionen svarade för 288 milj. kr. eller 16 %.

Byggmaterialdivisionens svenska verksamhet omfattade 1968 Ji-Te med en omsättning av 69 milj. kr., Starprodukter och det under året genom STICO förvärvade Marbodal AB med en sammanlagd omsättning av 85 milj. kr. STAB:s produktion av dörrar koncentrerades under 1968 till Ji-Te i Åstorp, medan dörrtillverkningen i Lidköping upphörde. Skåptillverkningen ägde rum hos Starprodukter i Lidköping och Marbodal i Tidaholm. Divisionens övriga verksamhetsgrenar var spånskivetillverkning i Norge, Italien och Portugal, plywoodtillverkning i Finland, wallboardtillverkning i Belgien och Frankrike samt tillverkning av sågade trävaror och färdiga hus i Chile.

Under 1969 utvidgade STAB sina intressen inom byggnadsmaterialområdet genom förvärv av två svenska fönsterfabriker, Vimmerby Fönsterfabrik, Vimmerby, och Bröderna Erikssons Mekaniska Snickerifabrik AB – BEMS –, Örebro, vilka samlades under företagsnamnet Starfönster AB och omsatte 29 milj. kr. 1969. Vidare förvärvades 1969 ett dörrtillverkande och ett dörr- och skåptillverkande företag i Västtyskland.

Den ovan beskrivna utvecklingen under 1960-talet gjorde STAB till det största företaget i Sverige när det gäller dörr- och skåpsnickerier.

Utvecklingen under 1970-talet

Under 1970 förvärvades Nederländernas tredje största dörrtillverkare som hade en 15-procentig marknadsandel och en kapacitet av 500 000 dörrar per år vid optimal produktmix. Ji-Te producerade samma år 700 000 dörrar, vilket motsvarade ungefär hälften av det svenska dörrbehovet. Det samarbetsbolag som bildades i Norge 1969 samt förvärvet 1970 av 50 % av aktierna i försäljningsbolaget Scandania A/S i Danmark medverkade till att exporten från Sverige till dessa båda länder ökade. Marbodal i Tidaholm ökade tillverkningskapaciteten till över 1 milj. skåp per år, motsvarande ca 60 000 lägenheter. Under 1970 förvärvades tillgångarna i Panorama AB i Ljungby, vars tillverkning införlivades med Starfönsters sortiment.

Byggmaterialdivisionens omsättning ökade kraftigt under 1970 till följd av STAB:s förvärv av aktiemajoriteten i Tarkett AB, landets ledande tillverkare av golvmaterial såsom parkett och plastgolv. Under 1970 övertog Tarkett huvuddelen av Gamlestaden AB:s mattfabrik i Göteborg. Produktionen av heltäckningsmattor överflyttades 1971 till Kallinge.

STAB:s byggnadsmaterialdivision stärkte sin ställning ytterligare inom golvområdet genom förvärv 1972 av AB Wahlbecks Fabriker, som tillverkar olika typer av heltäckningsmattor. Vidare förvärvades AB WST-Hus, landets tredje största tillverkare av dörrar, varigenom STAB blev ägare till 75 % av aktierna i Svenska Dörr. Vissa utländska företagsförvärv gjordes också under 1972 och byggmaterialdivisionens försäljning uppgick detta år till drygt 1 miljard vilket utgjorde 38 % av koncernens försäljning. Under 1972 avyttrades Tarketts plaströrsfabrik i Ronneby. Vidare koncentrerades tillverkningen av heltäckningsmattor till Ronneby och fönsterproduktionen till fabriken i Vimmerby. Fr. o. m. den 1 januari 1972 överfördes även tapetföretaget Anneplas AB från STAB:s förpackningsdivision. Företaget omsatte 1972 25 milj. kr.

Under 1973 uppvisade byggmaterialdivisionen den i särklass starkaste tillväxten både resultat- och omsättningsmässigt, och svarade för 44 % av koncernens omsättning och 49 % av rörelseresultatet. Byggmaterialdivisionens omsättning uppgick till 1,5 miljarder kr., varav 505 milj. kr. på svenska marknaden.

Byggmaterialdivisionen, som under en följd av år växte kraftigt bl. a. genom de ovan redovisade förvärven av företag inom och utanför Sverige, uppdelades 1974 i fyra divisioner, Interiörprodukter, Board, Byggkomponenter Norden och Eurodoor. Interiörproduktdivisionen omfattar huvudsakligen parkett-, golv- och väggtäckningsmaterial, som produceras i Sverige samt möbler, som produceras i Tyskland. Byggkomponentdivisionens huvudprodukter är dörrar, fönster, skåpsnickerier och möbler. Divisionens alla fabriker utom en är belägna i Sverige. Divisionens dörrfabrik i Finland såldes under 1975. Board- och Eurodoordivisionernas tillverkning är förlagd utomlands. Beslut har under 1976 fattats om sammanförande av dessa två divisioner till en enhet.

Under 1974 återköptes plaströrsfabriken i Ronneby och gjordes om för

tillverkning av plastgolv. STAB-koncernen förvärvade också under året HSB:s dörrfabrik i Nässjö, vilket ytterligare ökade koncentrationen inom dörrområdet. Dörrtillverkningen i Nässjö lades ned under 1975, men STAB planerar att starta tillverkning av papperstapeter i den nedlagda dörrfabriken genom dotterbolaget Anneplas AB, som är Nordens största tillverkare av vinyltapeter, med fabriker i Smålands Anneberg.

I samband med STAB:s övertagande av HSB:s dörrtillverkning i Nässjö ingicks ett avtal mellan å ena sidan STAB:s dotterbolag STICO, och å andra sidan HSB och dess dotterbolag HSB:s Industrier AB Borohus och Allt för byggnadsfacket AB (AFB). Avtalet, som registrerades i SPK:s kartellregister, innebär att STICO ges ensamrätt till AFB:s köp av inredningssnickerier, dörrar och golvbeläggningsmaterial för HSB-sektorn. HSB-sektorn brukar enligt praxis köpa det mesta av sitt byggmaterial genom AFB. Avtalet innehåller i övrigt bl. a. bestämmelser om priser, rabatter och bonus för STICO:s leveranser till AFB och HSB-sektorn. Beträffande inredningssnickerier och dörrar gäller att AFB inte får någon bonus under ett år om STICO:s leveranser av dessa produkter till HSB-sektorn understiger 90 % av denna sektors totala upphandling på området.

STAB-koncernens byggnadsmaterialtillverkning 1975

STAB-koncernen sysselsatte 1975 ca 35 000 anställda vid 118 fabriker och 52 försäljningsbolag i 26 länder. Koncernens omsättning uppgick till 4,4 miljarder kr. och rörelseresultatet till 140 milj. kr. samma år. De fyra byggnadsmaterialtillverkande divisionerna, svarade för en sammanlagd försäljning på 1,9 miljarder kr., vilket motsvarade 45 % av koncernens omsättning. Härav utgjorde byggnadsmaterialförsäljningen ca 1,4 miljarder kr., medan återstoden i huvudsak avsåg möbler. Försäljningen av byggnadsmaterial i Sverige uppgick till 550 milj. kr., medan STAB:s svenska byggnadsmaterialproduktion uppgick till ca 750 milj. kr.

Vid årsskiftet 1975/76 omfattade STAB-koncernen i tabell 5:5 redovisade – samtliga helägda – företag med tillverkning av byggnadsmaterial i Sverige. Board- och Eurodoordivisionernas tillverkning var 1975 helt förlagd till utlandet. Boarddivisionen, som 1975 omsatte 415 milj. kr., tillverkar spånskivor, board, samt plywood. Eurodoordivisionen, som 1975 omsatte 281 milj. kr., tillverkar dörrar, mellanväggar, innertak samt lastpallar. Interiördivisionens försäljning utgjordes till hälften av svensk tillverkning och till hälften av utländsk tillverkning, medan Bygghjälpsdivisionens hela tillverkning låg i Sverige.

Under 1975 såldes STAB:s samtliga svenska rörelsedrivande företag till Stabindustrier AB¹, varvid företagen inom Bygghjälpsdivisionen – Edsbyverken, Ji-Te, Marbodol, Starfönster, Starprodukter och WST-Hus – fördes till Stabindustrier AB:s dotterbolag Katrinefors AB, så att de fick ett eget moderbolag. Ji-Te, Marbodol, Starfönster, Starprodukter och WST-Hus bedriver verksamhet i eget namn som kommissionärer för Stabindustrier, medan det 1974 förvärvade Edsbyverken ligger utanför denna kommission.

Under 1975 avvecklades som tidigare nämnts den av HSB förvärvade dörrtillverkningen vid WST-Hus i Nässjö, i vars ställe STAB har startat tillverkning av tapeter. Vidare övertog STAB en enhet för tillverkning av

¹ Tidigare benämnt STICO.

Tabell 5:5 STAB-koncernens svenska byggnadsmaterialtillverkning 1975

Företag/ort	Antal anställda	Omsättning mkr	Därav byggnadsmaterial, mkr	Produkter
<i>Ji-Te AB</i> Åstorp	583	113	113	Dörrar
<i>Marbodal AB</i> Tidaholm	918	154	154	Skåpsnickerier
<i>Starfönster AB</i> Vimmerby	194	23	23	Fönster
<i>AB Starprodukter</i> Lidköping	351	69	52	Skåpsnickerier
<i>AB WST-Hus</i> Forserum	305	39	39	Dörrar, skåpsnickerier
<i>Tarkett AB</i> Ronnebyhamn, Hanaskog, Kallinge, Näsrum	1 550	313	313	Plastgolv, hel-täckningsmattor, parkett m. m.
<i>Anneplas AB</i> Smålands Anneberg, Nässjö	259	50	50	Tapeter m. m.
Summa	4 160	761	744	
STAB, totalt	37 750	4 356	1 425	(33 %)

mellanväggar i Bankeryd, Eurowand AB, som såldes i början av 1977.

Utöver ovannämnda helägda företag äver STAB 47 % av aktierna i Fiskarhedens Trävaru AB, Transtrand, som 1974 omsatte 13 milj. kr. och hade 45 anställda. Försäljningsbolaget Svenska Dörr AB, som ägs till 75 %, sysselsatte 1975 ett sjuttioal personer.

STAB-koncernen har integrerat framåt genom sitt delägarskap i Byggma-gruppen, som huvudsakligen bedriver handel med byggmaterial. Byggma-gruppen, som 1973 omsatte närmare 600 milj. kr. och sysselsatte ca 2 200 anställda, var ursprungligen ingen koncern i aktiebolagslagens mening. Samordnare för Byggma-projektet var Byggma Invest AB, ett gemensamt bolag för idé, utveckling och målsättning, som dessutom svarade för gemensam administration och övergripande företagsledning.

Byggma Invest AB, med säte i Helsingborg, hade 1973 ett aktiekapital på 4 milj. kr. Aktierna ägdes till 40 % av Svenska Stabindustrier AB, Jönköping (dotterbolag till STAB), till 40 % av AB Annetorp, Malmö (dotterbolag till Industri AB Euroc) samt till 20 % av Sevonia AB (dotterbolag till Säfveåns AB).

Under Byggma Invest AB finns sju regionala företag. Dessa är Byggma Syd AB, Byggma Öst AB, Byggma Mellansverige AB, Byggma Väner AB, Byggma Västsverige AB, Byggma Småland AB och Byggma Nordsvenska AB. Regionföretagens verksamhet omfattar – förutom handel med trä och övrigt byggmaterial – även annan verksamhet såsom underentreprenader.

Byggma Invest AB hade vid årsskiftet 1973/74 direkt och indirekt 40 % av aktierna i Byggma Syd AB, 20 % av aktierna i Byggma Öst AB och Byggma Mellansverige AB, 48 % av aktiekapitalet i Byggma Väner AB

Tabell 5:6 De röstmässigt sett tio största ägarna i Svenska Tändsticks AB, STAB, i september 1976. Med (A) markerade aktieinnehav består av enbart A-aktier

Aktieägare	Antal aktier	Procentuell andel av	
		AK	Röstvärdet
AB Investor	385 300 (A)	4,8	25,6
AB Custos	358 806 (A)	4,4	23,8
Förvaltnings AB Providentia	120 000 (A)	1,5	8,0
Skand. bankens pensionsstiftelse	84 896	1,0	4,8
AB Thisbe ^a	38 775 (A)	0,5	2,6
Peder Sager ^b	25 000	0,3	1,0
Försäkringsbolaget Skandia	124 453	1,5	0,8
Holger Crafoord	17 500	0,2	0,6
Rolf Deinoff	14 510	0,2	0,6
Jacob Wallenberg	7 033	0,1	0,5
Summa tio ägare	1 176 273	14,5	68,1

^a Investor och Providentia äger vardera hälften av aktierna i Thisbe.

^b Numera Sager-Wallenberg.

(senare under 1974 minskat till ca 28 %), 40 % av aktierna i Södra Snickerifabrikens AB (moderbolag till Byggma Västsverige AB), 40 % i Byggma Småland AB (via AB J Bruun, helägt dotterbolag till Byggma Invest AB) och 100 % av aktierna i Byggma Nordsvenska AB (via Byggma Miljö AB). De sex förstnämnda regionföretagen äger i sin tur vardera en sjättedel i Byggmabolagen Service AB, Byggmabolagen Kredit AB och Byggma Export AB.

I slutet av 1974 ökades aktiekapitalet i Byggma Invest till 24 milj. kr., varav STAB, Euroc och Säfveån nu äger 1/3 vardera. Byggmagruppen är idag en koncern vars moderbolag, Byggma AB, äger omkring 97 % av aktierna i regionföretagen.¹

Ägandeförhållanden

STAB har över 45 000 aktieägare, varav de 63 största 1975 innehade 35 % av aktiekapitalet. Av de totalt 8 089 702 aktierna är 1 500 000 A-aktier med vardera 1 röst, och 6 589 702 B-aktier med vardera 1/1 000 röst. Denna starka röstdifferentiering innebär att några få ägare med ett relativt begränsat innehav A-aktier tillsammans kan få absolut majoritet vid en bolagsstämma. De större aktieägarna redovisas i tabell 5:6. Totalt finns i STAB 1 506 590 röster.

Som framgår av tabell 5:6 svarade de röstmässigt sett tio största ägarna i STAB för sammanlagt 68,1 % av rösterna men endast 14,5 % av aktiekapitalet. Enbart Investor, Custos och Providentia, med tillsammans 10,7 % av aktierna, har 57,4 % av rösterna i STAB. Om man till "Wallenberggruppen" räknar Investor, Providentia, Thisbe, Jacob Wallenberg och Peder Sager-Wallenberg, förfogar denna grupp över 7 % av aktierna och 37,5 % av rösterna i STAB.

Övriga större ägare – med huvudsakligen B-aktier – var i september 1975

¹ Byggma AB har i maj 1977 försatts i konkurs (se avsnitt 7.9).

Svenska Personal-Pensionskassan (3,1 % av aktiekapitelet), Försäkringsbolaget Trygg-Hansa (2,9 %), Sicovam AS Nomineé (1,6 %), Société De Banque Suisse AS Nomineé (1,3 %), Svenska Arbetsgivareföreningen (0,9 %) och Export-Invest AB (0,8 %). Dessa sex övriga större aktieägare svarade alltså tillsammans för 10,6 % av aktierna – eller ungefär lika mycket som Investor, Custos och Providentia tillsammans – men endast för 0,3 % av röstvärdet.

5.2.6 Gränges AB

Historisk tillbakablick

Gränges AB bildades 1896 under namnet Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund genom sammanförande av gruvintressen i Grängesbergsområdet och tre järnvägsföretag längs linjen därifrån till Oxelösund. Senare utvidgades gruvintressena till Lappland och en tredje rörelsegren – rederiet – tillkom. År 1957 utnyttjade svenska staten sin avtalsenliga rätt att lösa in Gränges 50-procentiga andel av aktierna i LKAB, mot en ersättning av drygt 900 milj. kr., varav ca 100 milj. kr. dock utgjordes av nya aktier i LKAB, motsvarande 4,3 % av aktiekapitalet.

Det frigjorda kapitalet användes bl. a. till att bygga ett nytt stålverk i Oxelösund för produktion av grovplåt. Gruvverksamheten utvidgades genom utländska engagemang och rederirörelsen utvidgades. Gränges AB, som fick sitt nuvarande namn 1971, har därefter utvecklats till en mångsidig koncern med tonvikten på förädling av järn och andra metaller samt tunga transporter. Något som kanske i allmänhet inte uppmärksammats är Grängeskongcernens stora betydelse som leverantör av hel- och halvfabrikat till byggnadsindustrin. Även om endast en mindre del av Gränges totala verksamhet omfattar byggnadsmaterial är koncernen genom sin storlek i dag en av landets största byggnadsmaterialtillverkare.

Huvuddragen i utvecklingen under 1960- och 1970-talen med speciell hänsyn till byggnadsmaterialområdet

Gränges järn- och stålverk i Oxelösund byggdes ut successivt i början av 1960-talet. År 1964 framställdes omkring 600 000 ton tackjärn och 350 000 ton grovplåt. Genom förvärvet 1964 av Nyby Bruk, som tidigare ägdes av grossistföretaget Bröderna Edstrand, etablerade sig Gränges på kvalitetsstålområdet.

Ett av de största industriförvärven under 1960-talet inträffade 1969 då Gränges förvärvade AB Svenska Metallverken, som senare ändrade namn till Gränges Essem AB. Vid förvärvstillfället övertog Gränges ca 78 % av aktierna, en andel som numera ökat till 79 %. Återstoden av aktierna ägs fortfarande av Alcan Aluminium Ltd, Canada. Metallverken tillverkade andra varor än Gränges, varför förvärvet inte påverkade marknadsandelarna för Gränges egna produkter. Motivet till förvärvet av Metallverken angavs vara att man önskade en utvidgning av Gränges internationella gruvverksamhet samt en breddning av bolagets produktsortiment på metallområdet. Genom förvärvet tillfördes Gränges tillverkning och förädling av koppar och dess legeringar, aluminium och dess legeringar samt plastprodukter.

Grängeskongcernen sysselsatte 1969 16 250 personer och omsatte ca 1,5 miljarder kr., medan Metallverken samma år hade 7 600 anställda och en omsättning av 1,2 miljarder kr. Metallverken förvärvade år 1969 Wedaverken, Södertälje, som bl. a. tillverkar gjutgods av lättmetall och aluminiumprofiler. Året därpå förvärvades den återstående hälften av aktierna i AB Lättmetallfasader, Tyresö, som tillverkar entrépartier och fasader av aluminium. Gränges Essem uppdelades 1973 på Gränges Aluminium och Gränges Metallverken.

År 1970 togs det nya glasverket – Scanglas A/S – i Korsör, Danmark, i bruk. Scanglas ägdes vid starten till 70 % av Gränges och till 30 % av de danska ägarna av det äldre glasverket i Korsör. I det förutvarande glasbruket i Oxelösund sker manufakturering av isolerrutor inom dotterbolaget Scanglas Svenska AB, som också är försäljningsbolag för den svenska och norska marknaden. Scanglas var, före Pilkingtons etablering i Sverige, den största planglasproducenten med en kapacitet på 15 milj. m² per år.

Gränges ökade 1974 sitt aktieinnehav i Platzer Bygg AB till 70 %, varefter företaget ingår i Gränges-kongcernen. I slutet av 1975 förvärvades Gränges återstoden av aktiekapitalet i Scanglas, som numera är ett helägt dotterbolag till Gränges.

Grängeskongcernens byggnadsmaterialtillverkning 1975

Gränges-kongcernen består i dag av följande enheter, Gränges Oxelösunds Järnverk, Gränges Hedlund, Gränges Graver, Gränges Offshore, Gränges Nyby, Gränges Metallverken, Gränges Aluminium, Gränges Weda, Scanglas, Gränges Engineering, Gränges Gruvor, Gränges International Mining, Gränges Shipping, Gränges TGOJ, Gränges Kraft, Gränges Mark och Platzer Bygg. Antalet anställda inom Gränges uppgick 1975 till drygt 28 000 och omsättningen till 5,1 miljarder kr.

Grängeskongcernens roll som byggnadsmaterialtillverkare och som leverantör eller avnämare till byggnadsmaterialindustrin kan ej utläsas ur officiellt material. Den ovan redovisade divisionsindelningen är ej baserad på användningsområden utan mera från teknologisk utgångspunkt. Sålunda producerar Gränges Oxelösunds Järnverk exempelvis dels råstål, dels vidareförädlad grovplåt som till en del används inom byggnadsindustrin. Större delen av produktionen avser dock specialkvaliteter. Gränges Hedlund, som är kongcernens eget entreprenadföretag inom stålområdet, tillverkar stålkonstruktioner för byggnader samt för anläggningar såsom broar, cisterner. Vidare svetsas rör för olje- och gasledningar och för fjärrvärme- och vattenledningar.

Gränges Nyby tillverkar rostfritt stål i form av plåt, rör och rördelar m. m. Som tillverkare av rostfri plåt är Gränges Nyby en viktig underleverantör till de företag som tillverkar rostfria diskbänkar. Gränges Weda är ett samlande namn för flera skilda rörelsegrenar, varav en – Essem Plast, Upplands Väsby – tillverkar produkter för byggnadsindustrin, nämligen plaströr.

Gränges Aluminium spänner över flera förädlingsled från metallframställning till färdiga produkter. I smälteelektrolytverket i Sundsvall, landets enda i sitt slag, tillverkas ca 85 000 årston primäraluminium av råvaror – aluminiumoxid utvunnen ur bauxit – från delägaren Alcan Aluminium Ltd.

I företagets valsverk i Finspång tillverkas halvfabrikat. Den största enskilda produkten är profilerad och ytbehandlad byggplåt. Inom byggnadsindustrin använder man aluminiumprofiler till bl. a. fasadsystem, fönster, dörrar, balkongräcken och lister. Vid dotterbolaget Lättmetallfasader, Tyresö, tillverkas bl. a. fasad- och entrépartier i aluminium. I Mönsterås vidareförädlas halvfabrikat från Finspång till fasadbeklädnader i form av kassetter, fasadplåt och balkongräcken. Byggnadsmaterial av aluminium tillverkas även vid en Gränges-fabrik i Finland.

Gränges Metallverken har sin produktion huvudsakligen inriktad på halvfabrikat och vidareförädling av koppar- och kopparlegeringar. De viktigaste produkterna inom byggområdet är kopparrör för VVS-ändamål. En betydelsefull produkt är det plastbelagda kopparröret, Prisol, som främst konkurrerar med plastbelagda stålrör, Wirsboflex, från Wirsbo Bruk. En annan produkt av betydelse är fjärrvärmerör.

Inom Gränges Weda, som är en diversifierad division, återfinns Essem Plast, Upplands Väsby, som tillverkar polytenrör för avloppssystem (Aka-therm), markvärme och fjärrvärmerör samt sjöförlagda VA-rör. Vidare tillverkas plastfolie för byggnadsändamål. Gränges Weda har även tillverkning av denna produktgrupp vid en norsk fabrik.

Det sedan 1975 helägda företaget Scanglas, Korsör, tillverkar planglas och isolerrutor främst för byggnadsändamål. I Oxelösund svarar dotterbolaget Scanglas Svenska AB för manufakturering av isolerrutor samt för försäljning på de svenska och norska marknaderna.

Utöver de nämnda byggmaterialproducerande delarna av Grängeskoncernen finns entreprenadföretaget Platzer Bygg, som ägs till 70 % av Gränges. Platzer Bygg har även en trähusfabrik i Lindome och – genom dotterbolaget Dagonatt – trähustillverkning i Morjärv. Vidare har Grängeskoncernen ett särskilt markförvaltande företag, Gränges Mark, som delvis sysslar med exploatering av tomtmark för fritidshus.

I tabell 5:7 redovisas en sammanställning över Grängeskoncernens tillverkning av byggnadsmaterial.

Som framgår av tabell 5:7 är det endast en division som så gott som helt sysslar med byggnadsmaterialtillverkning, nämligen Scanglas. I övrigt utgör byggnadsmaterial endast en begränsad del av divisionernas produktion. Totalt sett svarar byggnadsmaterialtillverkningen för ungefär 13 % av Grängeskoncernens omsättning eller ca 660 milj. kr., varav huvuddelen i Sverige. Genom att koncernens huvudsakliga inriktning varit framställning och vidareförädling av metaller för en mängd olika ändamål har någon övergripande samordning av verksamheten gentemot byggnadsmaterialmarknaden ej funnits utan varje division svarar själv för forskning, utveckling, marknadsföring m. m. inom resp. område. Sistnämnda omständigheter har ytterligare bidragit till att Grängeskoncernen vanligen inte kopplas samman med byggnadsmaterialtillverkning trots att Grängeskoncernen alltså är en av landets största tillverkare av byggnadsmaterial.

Inom Gränges Aluminium satsar man idag på funktionsinriktad produktutveckling inom framför allt tre områden, bygg, transport och förpackningar. Beträffande byggsidan innebär detta att man kommer att vidareutveckla byggplåten samt att fönsterkarmar och fönsterbågar av aluminium beräknas få en kraftig tillväxt i framtiden. Den expansion Gränges Aluminium räknar

Tabell 5:7 Grängeskonzernens byggnadsmaterialtillverkande divisioner 1975

Företag/ort	Antal anställda	Omsättning mkr	Därav byggnadsmaterial, mkr	Produkter
<i>Gränges Oxelösunds Järnverk, Oxelösund</i>	3 468	993	140	Grovplåt
<i>Gränges Hedlund Stockholm, Jordbro, Västerås</i>	1 359	232	60	Stålkonstruktioner
<i>Gränges Aluminium Finspång, Mönsterås, Tyresö, Helsingfors</i>	3 377	575	240	Plåt, profiler, m. m. av aluminium
<i>Gränges Metallverken, Västerås, Finspång, Granefors</i>	3 087	934	80	Kopparplåt, kopparrör
<i>Gränges Weda Upplands Väsby, Porsgrunn</i>	2 390	460	40	Plaströr, plastfolie
<i>Scanglas Korsör, Oxelösund</i>	888	106	100	Planglas, isoler-rutor
Summa	14 569	3 300	660 (20 %)	
Grängeskonzernen	28 470	5 109	660 (13 %)	

med kan delvis komma att ske genom köp av andra aluminiumföretag. För den övriga delen av koncernen finns såvitt kunnat utredas inga expensionsplaner inom byggnadsmaterialområdet.

I september 1976 övertog Gränges Aluminium SAPA, Skandinaviska Aluminiumprofiler från den brittiske ägaren RTZ Industries för 60 milj. kr. SAPA, som har en årsomsättning på 150 milj. kr., sysselsätter ca 550 personer i Vetlanda, Sjunnen och Torsby. Genom köpet övertog Gränges omkring en tredjedel av den svenska marknaden för strängpressade aluminiumprofiler och beräknas få en marknadsandel på över 60 % för aluminiumprofiler.

Ägandeförhållanden

I Gränges finns drygt 60 000 aktieägare. De 48 största ägarna svarar tillsammans för omkring 35 % av aktiekapitalet, som uppgår till 725 milj. kr. fördelat på 7 259 170 aktier à 100 kr. Alla aktier har enligt bolagsordningen en röst och medför rösträtt utan begränsning. De tio största ägarna redovisas i tabell 5:8.

Som framgår av tabell 5:8 är ägandet i Gränges mycket spritt och ingen ägare har mer än 4,5 % av aktierna eller rösterna. De tio största ägarnas sammanlagda aktieinnehav uppgick i september 1976 till 21 % av aktiekapitalet.

Tabell 5:8 De tio största aktieägarna i Gränges AB i september 1976

Aktieägare	Antal aktier	Andel av AK %
Försäkringsbolaget Skandia	327 528	4,5
Svenska Personal-Pensionskassan	302 800	4,2
AB Industrivärden	187 500	2,6
AB Custos	175 000	2,4
AB Vestentia	100 000	1,4
Betre Knut Edstrand & Co, KB	100 000	1,4
Fjärde AP-fonden	96 750	1,3
Stiftelsen Bergslagens praktiska skolor	81 298	1,1
Försäkringsbolaget Folksam	78 750	1,1
Skandinaviska Bankens Pensionsstiftelse	72 090	1,0
Summa tio största ägarna	1 521 716	21,0

5.2.7 Kooperativa Förbundet (KF)

Historisk tillbakablick

Kooperativa Förbundet (KF) bildades 1899 genom beslut av 41 kooperativa föreningar. År 1905 ombildades KF till affärsdrivande kooperativ partihandelscentral och under 1920-talet upptogs industriell verksamhet.

Den industriella verksamheten under 1920-talet och 1930-talet karaktäriseras i första hand av inköp och etablerande av konsumtionsvaruindustrier. Under 1930-talet började även KF att etablera sig på specialvaruområdet (Luma 1931, Gustavsberg 1937) och på andra områden. På 1940-talet utvecklades Gustavsberg till ett betydande företag på byggnadsmaterialområdet. Produktionen av sanitetsgods började 1940 och följdes av badkars- och rörproduktion. År 1947 förvärvades Mälardalens Tegelbruk. Utvecklingen under 1950- och 1960-talen kom i huvudsak att innebära en utvidgning av de befintliga verksamhetsområdena.

De konsumentföreningar som genom medlemskap äger KF är juridiskt sett självständiga enheter.

Antalet konsumentföreningar uppgick 1975 till 188 stycken med över 1,8 miljoner medlemmar.

Huvuddragen i utvecklingen under 1970-talet inom byggnadsmaterialområdet

KF-koncernen har under hela 1970-talet varit ganska passiv i fråga om företagsförvärv med anknytning till byggnadsmaterialområdet. Under 1972 förvärvade AB Gustavsbergs Fabriker Tarkett AB:s plaströrsfabrik i Ronnebyhamn, vilken hade 140 anställda. Verksamheten överfördes dock 1974 till Gustavsbergs huvudfabrik i Fristad och lokalerna samt personal överläts åter till Tarkett AB. Vidare förvärvade Gustavsberg 1974 Nordland Värmekulvert AB och Nordland Försäljnings AB, tidigare dotterbolag till Nordland Export Import AB, som är representant för utländska

tillverkare av byggprodukter i Sverige. Kooperativa Förbundet övertog 1974 samtliga aktier i Dala-Floda Snickeri AB, som varit KF:s leverantör av inredningssnickerier under en längre period. Dala-Floda sysselsatte 1974 över 70 personer.

Sedan 1970 ägde Gustavsberg hälften av aktierna i AB Perfecta-Silenta. År 1975 övertog Gustavsberg resterande 50 % av aktierna i Perfecta-Silenta från AB CTC. Perfecta-Silenta tillverkade oljebrännare och värmeledningspumpar. Oljebrännarrörelsen överfördes vid förvärvet till den förutvarande delägaren. Under 1975 förvärvade KF även Trävaru AB N Axelsson med försäljning av sågade trävaror.

KF-koncernens byggnadsmaterialtillverkning 1975

KF-koncernen sysselsatte 1975 närmare 29 000 anställda och hade en omsättning av 10 800 milj. kr. KF:s verksamhet var uppdelad på sju olika sektorer – VD-sektorn, specialvarusektorn, livsmedelssektorn, industrisektorn, upplysningssektorn, detaljhandelssektorn och ekonomisektorn. Inom special- och livsmedelssektorn har de företag samlats som huvudsakligen avsätter sin produktion till konsumentföreningarna. Industrisektorn omfattar således företag som till stor del avsätter sin produktion till andra köpare. KF:s engagemang inom byggnadsmaterialområdet var i huvudsak samlade inom industrisektorn (ej Dala-Floda Snickeri AB som ingår i specialvarusektorn). Industrisektorn, som 1975 var uppdelad i fyra divisioner – byggmaterialdivisionen, divisionen för gummi och läder, skogsindustri-divisionen och en övrig-division – hade samma år en försäljning av 3 497 milj. kr. varav 963 milj. kr. avsåg exportmarknaden. Industrisektorn svarade således för ca 33 % av KF-koncernens totala försäljning.

Vid årsskiftet 1975–1976 omfattade KF-koncernen nedanstående – samtliga helägda – företag med tillverkning av byggmaterial i Sverige.

Tillverkning av byggnadsmaterial utgjorde som framgår av tabell 5:9 ca 5 % av KF-koncernens totala försäljning. Den största delen av byggnads-

Tabell 5:9 KF:s byggnadsmaterialtillverkning 1975

Företag	Antal anställda	Omsättning mkr	Därav bygg-nadsmate-rial, mkr	Produkter
AB Gustavsbergs fabriker	3 486	560	480	Sanitetsporlin, diskbänkar, vatten- och avloppsrör, plastprodukter, tegel, reningsverk och kyldiskar
Karlholms AB	606	82	80	Träfiberskivor
Dala-Floda Snickeri AB	81	14	10	Inredningssnickerier
Summa	4 173	656	570 (87 %)	
KF totalt	28 943	10 817	570 (5 %)	

materialproduktionen sker vid Gustavsbergs Fabriker, som intar en stark ställning på flera av områdena.

För sanitetsporlin var sålunda Gustavsbergs andel av den svenska marknaden 1974 ca 50 %. Gustavsberg svarade även för en betydande del av exporten av sanitetsporlin. Enda svenska konkurrent är Ifö AB (Euroc) och Ifös dotterbolag IDO, som importerar finskt porlin. Gustavsbergs andel av den svenska badkarsmarknaden uppgick 1974 till närmare 60 %. Exporten av badkar är ringa. Tillverkningen sker i Gustavsberg. Enda konkurrent i Sverige är Ifö AB.

Gustavsberg är också landets största tillverkare av plaströr. År 1971 svarade Gustavsberg för 50–60 % av totalmarknaden. Tillverkningen av plaströr sker i Fristad genom dotterbolaget N Lundbergs Fabriks AB¹. Den svenska tillverkningen av PVC-rör för VVS-ändamål är nästan helt koncentrerad till Gustavsbergs Fabriker.

KF:s tillverkning av diskbänkar sker i Mölntorp. Av försäljningen på den svenska marknaden, vilken domineras av Ifö AB och av Gustavsbergs Fabriker, svarade det senare företaget år 1974 för en marknadsandel av ca 30 %. Därutöver tillverkas standarddiskbänkar av Bulten-Kanthal AB. Gjutjärnsrör tillverkas av Gustavsberg i Oxelösund. Gustavsberg är tillsammans med AB Åkers Styckebruk de enda svenska tillverkarna av gjutjärnsrör. KF tillverkar även tegel i Uppsala och Stallarholmen inom dotterbolaget AB Mälardalens Tegelbruk. Andelen av den svenska marknaden är ringa. Under 1976 förvärvades Haga Tegel, ett mindre tegelbruk med en omsättning av ca 4 milj. kr.

Karlholms AB, som tillverkar träfiber (board), hade 1974 en produktionsandel i landet på ca 15 %. Därmed var Karlholms tillsammans med Masonite AB och AB Statens Skogsindustrier (ASSI) ledande tillverkare i landet, och de tre företagen svarade tillsammans för ca hälften av försäljningen på den svenska marknaden år 1974. Dala-Floda Snickeri AB:s produktion av inredningssnickerier utgjorde år 1974 endast 3 % av den totala produktionen i landet.

Till KF:s industrisektor hör – utöver de byggnadsmaterialtillverkande företagen – bl. a. även VVS-grossisterna GG-Areco AB och AB Park & Co, som sammanlagt omsatte närmare 130 milj. kr. 1975, samt byggvarugrossisterna Bertil Boström AB och Trävaru AB Moberg & Co med en sammanlagd omsättning av ca 100 milj. kr. 1975. KF-koncernen har vidare integrerat framåt genom sitt delägarskap i Beijer Byggmaterial AB, Ahlsell & Ågren AB och i Fosselius & Alpen AB. Beijer Byggmaterial – en av landets två största byggvarudistributörer – ägs till 45 % av KF. Övriga delägare är Statsföretag (45 %) och Beijerinvest (10 %). Ahlsell & Ågren AB – landets största VVS-grossist – ägs av KF genom Gustavsbergs Fabriker och AB Superco till ca 11 %. Fosselius & Alpen AB, som också är en ledande VVS-grossist, ägs till 35 % av Gustavsberg och till 65 % av det danska företaget Brödrene Dahl. Vidare kan nämnas att KF genom Gustavsberg har 20 % av aktierna i Parca-Norrahammar AB som är en av landets största tillverkare av värmepannor. Övriga 80 % av aktierna ägs av SAAB-Scania AB.

¹ Numera Gustavsberg-Lubonyl AB.

5.2.8 *Yxhult AB*

Historisk tillbakablick

Industriell produktion av ånghärdad lättbetong påbörjades 1929 vid Yxhults Stenhuggeri AB:s fabrik i Hällabrottet samt vid AB Skövde Gasbetong, under produktnamnet Ytong resp. Durox. Ytterligare Ytongfabriker uppfördes i Borensberg 1935, i Grönhögen 1943 samt – efter övertagande av Svenska Cellton AB – i Falköping 1951. Sedermera övergick Yxhults Stenhuggeri till att bli dotterbolag till Ytong AB, huvudbolag i Ytongkoncernen, med huvudkontor i Falköping. År 1954 bedrevs lättbetongtillverkning vid tio produktionsställen, varav fyra tillhörde Ytongkoncernen. En viktig del av Ytongkoncernens verksamhet har dessutom hela tiden legat inom naturstensområdet.

År 1958 bildade de båda stora konkurrenterna på lättbetongområdet – Ytong och Siporex – ett gemensamt försäljningsbolag, AB Lättbetong. Minwool AB bildades 1959/60 som ett dotterbolag till Ytong. Företaget, som är beläget i Katrineholm, tillverkar mineralullsisolering baserad på diabas.

Huvuddragen i utvecklingen under 1960-talet

Under 1960-talet inträffade flera betydelsefulla förändringar i Ytongkoncernens struktur och ägandeförhållanden. Koncernens utländska engagemang ökade och nya produkter inom stenvaruområdet tillkom. Under 1964/65 förvärvade Ytong samtliga aktier i det år 1946 bildade AB Ytonghus, som marknadsför byggsatser till småhus samt även uppför grupphusbebyggelse på totalentreprenad.

Under 1966 inledde Ytong ett samarbete, främst på forsknings- och utvecklingsområdet, med det cementtillverkande företaget AB Gullhögens Bruk, som sedan 1959 var majoritetsägt av AB Industrivärden. I samband med att Gullhögen 1966 ökade sitt aktiekapital förvärvade Ytong 1/3 av aktierna i Gullhögen. Samtidigt förvärvade Gullhögen 1/3 av Ytongs aktiekapital i samband med en motsvarande ökning av aktiekapitalet. Gullhögen var genom avtal med det danska företaget Fiskbaek Produkt A/S återförsäljare av lättklinkerprodukten Fibo, som används för tillverkning av block och plattor av lättklinker, ett ur användningssynpunkt näraliggande substitut till vissa lättbetongprodukter. Av Gullhögens övriga verksamheter kan nämnas betongvarutillverkning vid dotterbolaget A-Betong AB, Växjö, och mineralullstillverkning vid dotterbolaget Gullhögens Mineral AB, Billesholm.

Under verksamhetsåret 1967/68 såldes dotterbolaget Borensbergs Ytong AB:s anläggningar i Borensberg till det nybildade företaget Nordiska Redland AB, i vilket Ytong ingick som delägare till 39 %. Företaget började samma år bygga en fabrik för tillverkning av betongtakpannor under varunamnet Zanda på licens från det nederländska företaget Redland-Braas-Bredero, som var delägare i Nordiska Redland.

Under 1968/79 minskade Ytongs leveranser av lättbetong på svenska marknaden, och den strukturrationalisering som inlemts fortsatte med nedläggning av den ena fabriken i Hällabrottet.

Genom beslut av 1965 års riksdag godkändes att Svenska Skifferolje AB

förvärvade aktierna i Svenska Durox AB. I förvärvet ingick bl. a. de av Svenska Durox direkt och indirekt helägda Skövde Gasbetong AB och AB Svenska Stenhus samt hälften av aktierna i Rockwool AB. Bl. a. mot bakgrund av den vikande lättbetongmarknaden med åtföljande överkapacitet inom lättbetongindustrin ingicks i december 1968 ett avtal mellan å ena sidan staten och skifferoljekoncernen samt å andra sidan Gullhögen och dess aktieägare, i syfte att samordna delar av den svenska lättbetongtillverkningen. Per den 1 januari 1969 inträdde Ytong i så gott som samtliga de rättigheter och skyldigheter som enligt avtalet ålåg Gullhögen. Detta innebar att Ytong förvärvade Skifferoljekoncernens samtliga anläggningar i Skövde. Genom separat avtal förvärvade samtidigt Ytonghus större delen av den rörelse som tidigare bedrivits av AB Svenska Stenhus. Avtalet innebar vidare att staten ingick som delägare i Gullhögen till 12,5 % av aktiekapitalet och 11,4 % av röstvärdet. Statens delägarskap i Rockwool berördes ej av dessa avtal. Överenskommelsen innebar en viss ökning av koncentrationen inom lättbetongindustrin, men konkurrensen från andra material beräknades eliminera eventuella negativa effekter av koncentrationen. Överenskommelsen ansågs också innebära att den medverkan och det medinflytande i byggnadsmaterialindustrin från samhällets sida som förvärvet av Durox 1965 syftade till breddades genom statens delägarskap i Gullhögen.¹

Genom den ovan beskrivna utvecklingen under 1960-talet hade Ytongkoncernens omsättning ökat till 340 milj. kr. 1969/70 mot 70 milj. kr. tio år tidigare och antalet anställda ökat från 2 000 till 3 500. En betydande del av koncernens verksamhet avsåg 1969/70 utländsk tillverkning och försäljning, huvudsakligen lättbetongtillverkning i Västtyskland och Österrike. Härutöver tillverkades stora kvantiteter lättbetong på licens från Ytong genom dotterbolaget Intong AB. Kalksandstenmarknaden hade utvecklats kraftigt under 1960-talet och Ytongs leveranser av Mexi kalksandsten uppgick 1969/70 till drygt 60 milj. sten till ett värde av ca 20 milj. kr. Koncernens övriga verksamhetsgrenar var leveranser av natursten, mineralull och byggsatser till stenhus.

Utvecklingen under 1970-talet

I början av 1970-talet minskade leveranserna av lättbetong från de svenska fabriker. Ytongs marknadsandel sjönk något under 1971 och produktionen av lättbetong i Grönhögen på Öland upphörde. Fr. o. m. 1972 upphörde Lättbetong AB att fungera som försäljningsbolag för Ytong och Siporex.

Ytong AB ändrade 1973 namn till Yxhult AB. Samtidigt ändrade Yxhults Stenhuggeri AB namn till Ytong AB, som därefter inrymmer den svenska byggnadsmaterialrörelsen. Under verksamhetsåret 1973/74 upplöstes det ömsesidiga aktieägandet mellan Gullhögens Bruk och Yxhult, varvid Gullhögens innehav av aktier i Yxhult förvärvades av Yxhults tyska dotterbolag Ytong AG och Yxhults innehav av aktier i Gullhögen såldes till övriga aktieägare i Gullhögen. För att förhindra ömsesidigt ägande överlät Yxhult 51 % av aktierna i Ytong AG till Trilobiten AB med dotterbolag. Efter dessa förändringar ägs Yxhult AB med dotterbolag till 2/3 av arvingarna efter framlidne direktören C A Carlén, vilka samtidigt äger 100 % av aktierna i Trilobiten, och till 1/3 av Ytong AG. Sambanden mellan det av familjen

¹ Prop. 1969:11.

Carlén majoritetsägda Yxhult AB med dotterbolag (Yxhultskoncernen) och det helägda Trilobiten AB med dotterbolag (Trilobitenkoncernen) redovisas i fig. 5:2.

Under 1973/74 avyttrades samtliga aktier i dotterbolaget Minwool AB till Gullfiber AB. Samma år ökade Yxhult sin andel av aktiekapitalet i Nordiska Redland till 58 %, varigenom detta företag införlivades med Yxhultskoncernen. Under 1973/74 startade Nordiska Redland ytterligare en fabrik, belägen i Sennan utanför Halmstad.

De i fig. 5:2 beskrivna ägandesambanden mellan Yxhult och Trilobiten gäller fortfarande.

Under 1974 förvärvade Yxhult AB samtliga aktier i Stellana Plast AB, Laxå, som tillverkar plastprodukter för industrisektorn. Företaget omsatte 1975/76 24 milj. kr. Förvärvet betraktades som ett steg mot en diversifiering av Yxhultskoncernens verksamhet, som hittills nästan yteslutande varit inriktad på byggnadsmaterialsektorn.

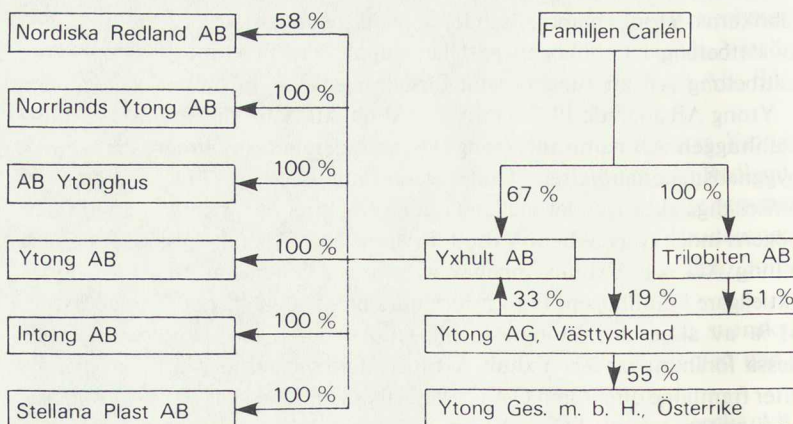
Yxhultskoncernen 1975

Yxhultskoncernen sysselsatte 1975/76 ca 2 170 anställda och omsatte drygt 400 milj. kr. Härvid bör noteras att de tyska och österrikiska företagen numera ej ingår i Yxhultskoncernen, utan i den närstående Trilobitenkoncernen. Yxhultskoncernen är huvudsakligen verksam inom byggnadsmaterialindustrin.

Fr. o. m. den 1 juli 1975 övertog Yxhult genom ett dotterbolag, numera Norrlands Ytong AB, lättbetongfabriken i Skelleftehamn av Siporex AB. Sedan Siporex lagt ned sin lättbetongfabrik i Södertälje, och numera endast har kvar Dalbyfabriken i Sverige, är Yxhultskoncernen den helt dominerande lättbetongtillverkaren i landet.

År 1975/76 omfattade Yxhultskoncernen i tabell 5:10 redovisade företag (inkl. dotterbolag) med tillverkning av byggnadsmaterial i Sverige.

Utöver de byggnadsmaterialtillverkande enheterna med tillhörande entreprenadverksamhet omfattar Yxhultskoncernen Intong AB, AB Ytonghus och Stellana Plast AB.

Figur 5:2 Ägandeförhållanden i Yxhult AB och Trilobiten AB.

Tabell 5:10 Yxhultkoncernens verksamhet 1975/76

Företag/ort	Antal anställda	Omsättning mkr	Därav byggnadsmaterial, mkr	Produkter
Yxhult AB Hällabrottet		25	23	Lättbetong
Ytong AB Hällabrottet, Kvarntorp, Fal- köping	1 270	237	220	Lättbetong, kalk- sandsten, natur- sten
Norrlands Ytong AB Skelleftehamn	145	11	11	Lättbetong
AB Ytonghus	402	93	10	Snickerier, bygg- satser, entreprenader
Intong AB Hällabrottet	65	27	–	Licensförsäljning
Nordiska Redland AB Borensberg, Sennan	204	45	45	Betongtakpannor
Stellana Plast AB	120	24	–	Plastprodukter
Yxhultkoncernen	2 170	410 ^a	309 (75 %)	

^a Exkl. internleveranser.

Intong är koncernens internationella marknadsförings- och utvecklingsbolag med en omsättning av 9 milj. kr. 1975/76. Försäljningen avser dels kompletta fabriker och maskinutrustning, dels know-how och licensrättigheter till utländska köpare. Samtidigt bedrivs i egna laboratorier forsknings- och utvecklingsarbete inom byggnadsmaterialområdet. Stellana Plast, som 1975/76 omsatte 24 milj. kr., tillverkar plastprodukter för industrisektorn. Produktmaterialet är termoplast och hårdplast.

AB Ytonghus bedriver entreprenadverksamhet inom småhusområdet. Lönsamheten på denna byggnadsproduktion är otillfredsställande och verksamheten kommer på sikt att skäras ned. Den av Ytonghus tidigare bedrivna försäljningen av byggsatser till småhus har under 1976 överförts till Ytong. Ytonghus omsättning uppgick 1975/76 till 93 milj. kr.

Som framgår av ovanstående utgör den egna tillverkningen av byggnadsmaterial ca 3/4 av koncernens omsättning. Utanför byggsektorn i vidare bemärkelse ligger endast Stellana Plast som 1975/76 svarade för ca 6 % av Yxhultkoncernens omsättning.

The first part of the paper discusses the theoretical background of the model. The second part describes the empirical model and the data used. The third part presents the results of the empirical analysis. The fourth part discusses the policy implications of the results. The fifth part concludes the paper.

The theoretical background of the model is based on the work of Hotelling (1929) and others. The model is a simple one, but it captures the essential features of the problem. The empirical model is based on the work of Hotelling (1929) and others. The data used are from the United States and the United Kingdom.

The results of the empirical analysis show that the model is a good approximation of the data. The policy implications of the results are that the government should subsidize the production of the good. This is because the private market equilibrium is socially suboptimal.

The policy implications of the results are that the government should subsidize the production of the good. This is because the private market equilibrium is socially suboptimal. The government should also consider other policies, such as taxes and subsidies, to improve the welfare of the economy.

The government should also consider other policies, such as taxes and subsidies, to improve the welfare of the economy. The results of the empirical analysis show that the model is a good approximation of the data.

Figure 1. The relationship between the variables in the model.

6 De tre förvaltningsbolagen – Protorp, Opus och Laverna

6.1 Inledning

6.1.1 *Bakgrund*

I december 1974 skedde en uppmärksammas förändring av ägandeförhållandena i byggnadsmaterialindustrin. Industri AB Euroc, AB Skånska Cementgjuteriet (SCG) och Ahlsell & Ågren AB överförde då allt inbördes aktieinnehav till tre förvaltningsbolag, nämligen Protorp Förvaltnings AB, Förvaltnings AB Laverna och AB Opus (tidigare Maskin AB Järnet). Till förvaltningsbolagen fördes också de poster Eurocaktier som Euroc indirekt ägde via dotterbolag.

SCG bildades 1887 på initiativ av dåvarande Skånska Cement Aktiebolaget (namnändrat först till Cementa AB, senare till Euroc), som från början var den största aktieägaren. Bakgrunden var att Cementbolaget vid sidan av cementproduktionen bedrev tillverkning av betongvaror. Denna hade 1887 nått en sådan omfattning, att det ansågs lämpligt att bilda ett särskilt bolag för vad som kallades cementgjuterirörelsen. Cementbolaget inbjöd därför intresserade att teckna aktier i "Skånska Cementgjuteri-Aktiebolaget". Cementbolaget förbehöll sig emellertid rätten att själv teckna hälften av minimiaktiekapitalet, vilket hade satts till 200 000 kr. Inför den konstituerande bolagsstämman hade Cementbolaget tecknat aktier för 100 000 kr. medan 67 personer tecknat aktier för tillsammans 107 500 kr. Aktiekapitalet uppgick således till 207 500 kr.

Cementbolagets aktiepost överläts på 1930-talet till AB Iföverken och kvarlåg sedan där. Genom att AB Iföverken år 1967 övertogs av Cementbolaget genom en apportemission kom aktieposten åter i Cementbolagskoncernens ägo. Iföverken (som sedermera ändrade sin firmabeteckning till AB Annetorp) var fram till december 1974 SCG:s största aktieägare. Det ursprungliga nära 50-procentiga innehavet har efterhand minskat. Från 1964 till december 1974 låg det dock tämligen oförändrat kring 30 % vilket motsvarade ca 40 % av röstvärdet.

Skånska Cements aktieinnehav i SCG motsvarades tidigare av en stark representation (majoritet) i SCG:s styrelse och därigenom av ett starkt inflytande på SCG:s verksamhet. Denna bild av inflytandet var dock redan innan förvaltningsbolagen bildades helt förändrad genom att antalet Euroc-representanter i SCG:s styrelse reducerats. Under 1974 hade Euroc endast två ledamöter (av 9) i SCG:s styrelse och en suppleant (av 4). Sedan 1975 har Euroc endast en ordinarie styrelseledamot (av 9) och en suppleant (av 4).

Om alltså ägarbilden i SCG varit stabil under företagets hela existens har situationen varit en annan i Euroc. Av Eurocs omkring 20 000 aktieägare förfogade i slutet av 1960-talet de tio största ägarna över ca 15 % av aktiekapitalet och röstvärdet. Ingen ägare hade ensam mer än 4 % av aktierna. De största aktieägarna vid bolagsstämman i maj 1969 var Custos (3,5 %) och SPP (2,72 %). Euroc var alltså vid denna tidpunkt ett s. k. flytande bolag där ingen ägare hade ett dominerande inflytande.

Under 1970-talet har ägarbilden i Euroc förändrats flera gånger.

Ett mindre antal aktier som SCG hade i Euroc avyttrades 1967 som dellikvid i samband med SCG:s övertagande av Byggnadsfirman Ohlsson & Skarne AB.

Under 1970-talet har SCG i två etapper köpt betydande poster Euroc-aktier. Bakgrunden till köpen i den första etappen var följande. Eurocs låga börskurs (70–80 kr/aktie) hade lockat nya intressenter till Euroc. Detta gällde i första hand LKAB, genom dotterbolaget Bergverks AB Freja, och Beijerinvest samt så småningom även AB Investor och Förvaltnings AB Providentia.

I detta läge fann SCG det nödvändigt att köpa Eurocaktier för att neutralisera de nya intressenternas inflytande och därmed förhindra en förändring av kontrollen över Euroc och indirekt över SCG. Euroc ägde ju en stor del av aktierna i SCG. Köpen av Eurocaktier bedömdes dessutom som förmånliga med hänsyn till den låga kursen. De stora sammanlagda köpen av Eurocaktier jämte redovisade resultatförbättringar för Euroc medförde dock en icke obetydlig kursuppgång. När kursen nått 110–115 kr/aktie upphörde SCG med sina köp. SCG:s köp av aktier i Euroc gjordes via flera kanaler och i olika dotterbolags namn. De dotterbolag till SCG som fick stå som ägare till Eurocaktierna var AB Decoronia, AB Rateba samt ABAtnemecc.

I december 1972 var – enligt den av VPC förda aktieboken – LKAB den största aktieägaren i Euroc med 112 930 aktier motsvarande en andel på 4,08 %. SCG hade ett nästan lika stort innehav, 3,79 %, fördelat på de tre ovannämnda dotterbolagen. Investor och Providentia hade vardera 50 000 aktier, vilket motsvarade en sammanlagd andel på 3,61 %.

Under 1973 började BPA Byggproduktion AB köpa aktier i Euroc. Enligt BPA:s bokslut per den 30 september 1973 uppgick bolagets innehav till 2,5 % av Eurocs aktiekapital. I förvaltningsberättelsen angavs att BPA:s innehav av börsnoterade aktier (Euroc) uppgick till 9 milj. kr. och att ytterligare köp skedde. I december 1973 hade BPA ökat sitt innehav till 3,7 % av Eurocs aktiekapital.

BPA fortsatte att köpa Eurocaktier även under 1974. Köpen gjordes dels direkt, dels indirekt genom dotterbolaget Byggfackens Central AB. Bakgrunden till köpen var att Eurocs redan tidigare dominerande ställning som leverantör av byggnadsmaterial, främst inom jord- och stenvaruområdet, hade stärkts ytterligare. Genom köpet av Gullhögens Bruk hade Eurocs dotterbolag Cementa AB sålunda i praktiken fått en monopolställning som cementtillverkare. Staten hade genom avtalet med Euroc insyn i Cementa. Insynen utövades dels genom två av staten utsedda styrelseledamöter och en av staten utsedd revisor i Cementa, dels genom en av staten utsedd styrelseledamot i Euroc. Vidare hade Cementa åtagit sig bl. a. att förhandsanmäla prishöjningar på cement till statens pris- och kartellnämnd (SPK)

och att därvid ange skälen för dessa. BPA avsåg att genom köp av Eurocaktier få även en direkt insyn i Euroc. BPA ville också skaffa sig inflytande i form av styrelserepresentation. Bl. a. på fackligt håll befarade man nämligen att Cementa skulle utnyttja sin ställning för att åstadkomma osunda pris- och leveransvillkor. BPA avvisar däremot bestämt att BPA genom sina köp av Eurocaktier skulle ha sökt – eller kunnat – få något inflytande i SCG. Inför Eurocs bolagsstämma i maj 1974 framförde BPA under hand sitt önskemål om en plats i Eurocs styrelse. BPA hade då 4 % av aktierna i Euroc. Eurocledningen informerade emellertid om att staten enligt sitt avtal med Euroc var berättigad till den enda vakanta styrelseplatsen. Efter valet av styrelseledamöter tillkännagav BPA på stämman att man önskade en styrelseplats. I samband med att de tre förvaltningsbolagen bildades i december 1974 erbjöds BPA en plats i styrelsen.

BPA:s aktieköp i Euroc föranledde SCG att på nytt söka undvika att man via Euroc blev beroende av nya intressenter. SCG fortsatte därför att köpa Eurocaktier. I december 1973 hade SCG över 6 % och i december 1974 inemot 17 % av aktierna i Euroc (tabell 6:1).

De ägandeförhållanden som härmed kom att råda i Euroc i december 1974, före förvaltningsbolagens bildande, redovisas i tabell 6:2. Tabellen omfattar innehav överstigande 2 % av aktiekapitalet.

Bland större ägare som inte redovisas i tabellen fanns AB Custos, Investment AB Asken, AB Cardo, AB Bankfirman Langenskiöld, Investment AB D Carnegie & Co och Investment AB Öresund.

Man kan alltså konstatera att SCG i december 1974 var den klart största ägaren i Euroc med 16,6 % av aktiekapitalet. Euroc ägde i sin tur 30,2 % av aktierna i SCG, vilket motsvarade 39,1 % av röstetalet. Samtidigt hade Euroc ett antal aktier i det egna företaget. Vid sidan härav hade Euroc emellertid ett betydande intresse i Ahlsell & Ågren AB. Detta kom att påverka konstruktionen med förvaltningsbolagen.

Ahlsell & Ågren är en handels- och industrikoncern med en omsättning på 1,8 miljarder kr. 1975/76. Företaget är landets största VVS-grossist och en av de största järn- och stål-grossisterna. Företaget leder sitt ursprung till 1877. Genom fusioner, samgåenden och företagsförvärv har det utvecklats till sin nuvarande storlek med 2 500 anställda. Eurockoncernens intressen i Ahlsell & Ågren härstammar från år 1947 då Iföverken från Flykt-

Tabell 6:1 AB Skånska Cementgjuteriets köp och innehav av aktier i Industri AB Euroc 1971–1974

År	Inköp av aktier		Ackumulerat innehav	
	Antal	% av AK	Antal	% av AK
1971	78 218	2,83	78 218	2,83
1972	26 661	0,96	104 879	3,79
1973	62 890	2,27	167 769	6,06
1974	291 521	10,59	459 290	16,60

Tabell 6:2 Ägandeförhållanden i Industri AB Euroc före bildandet av förvaltningsbolagen i dec. 1974

Ägare	Innehav av aktier i Euroc	
	Antal	% av AK och röstvärde
AB Skånska Cementgjuteriet (SCG) (via dotterbolag)	459 290	16,6
BPA Byggproduktion AB (inklusive dotterbolag)	176 247	6,4
LKAB (via dotterbolag)	99 796	3,6
Försäkringsbolaget Trygg-Hansa	90 000	3,2
Svenska Personal Pensionskassan, SPP	77 100	2,8
Försäkringsbolaget Skandia	66 624	2,4
AB Annetorp (Euroc)	62 904	2,3
SE-bankens Pensionsstiftelse	61 100	2,2
Summa innehav överstigande 2 % av AK	1 093 061	39,5

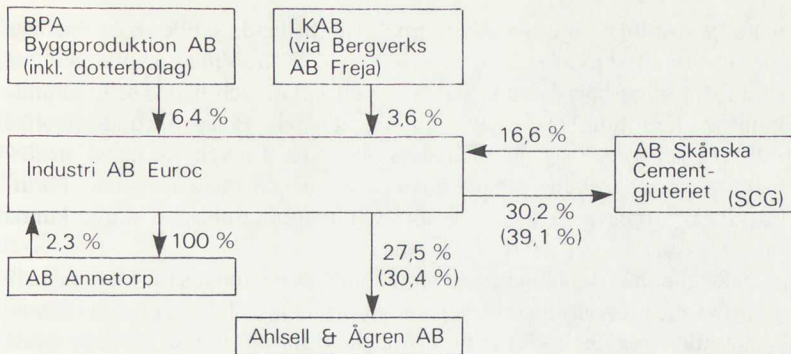
kapitalbyrån förvärvade 25 % av aktierna i AB Rylander-Asplund. När detta företag gick samman med AB Ahlsell & Bernström blev Iföverkens resulterande andel i det nybildade företaget, AB Ahlsell-Rylander, ca 15 %. Detta innehav tunnades successivt ut genom apportemissioner, bl.a. vid bildandet av Ahlsell & Ågren AB. Vid årsskiftet 1971/72 uppgick sålunda Eurocs andel av aktiekapitalet i Ahlsell & Ågren till 5,7 %. Omkring årsskiftet 1972/73 köpte Euroc stora poster Ahlsell & Ågren-aktier av den gamla ägarfamiljen Ågren. Bakgrunden till köpen var en befarad försäljning av betydande minoritetsposter till utländska intressen. Ett av motiven för Euroc att behålla ett visst ägarinflytande i Ahlsell & Ågren var att man den vägen fick återföring av erfarenheter från marknaden till VVS-materialtillverkningen inom den egna koncernen. I december 1974 ägde Euroc 27,5 % av aktierna i Ahlsell & Ågren med ett röstvärde av 30,4 %. Eurocs representation i Ahlsell & Ågrens styrelse hade utökats från en till två ledamöter.

En sammanfattande bild av det inbördes ägandet mellan Euroc, SCG och Ahlsell & Ågren före bildandet av förvaltningsbolagen i december 1974 redovisas i fig. 6:1.

6.1.2 *Motiven för bildandet av förvaltningsbolagen*

Det är svårt att klarlägga det egentliga syftet med bildandet av de tre förvaltningsbolagen. Utsagor och tolkningar från olika håll går starkt isär. Studier av källmaterial och intervjuer ger dock en bild av vad som varit vägledande för stiftarföretagen.

Eurocs styrelse hade sedan länge diskuterat möjligheterna att frigöra det enligt styrelsens mening lågavkastande kapital, ca 170 milj. kr., som låg bundet hos Euroc i egna aktier samt i SCG och Ahlsell & Ågren. Vidare

hade Euroc bl. a. från fackligt håll kritiserats för den integration i andra led i byggprocessen som dessa aktieinnehav innebar. Kritiken växte fram i samband med bl. a. förvärvet av Gullhögens Bruk. Euroc blev genom detta köp ensam tillverkare av cement i landet. Man beförde att Euroc skulle kunna utnyttja denna situation till en osund prissättning.

De i tabell 6:2 redovisade nya ägandeförhållanden i Euroc i december 1974 innebar för Eurocs del att ytterligare en faktor kommit in i bilden. Genom att SCG nu förfogade över nära 17 % av aktierna i sin största ägare, Euroc, förelåg ett korsäggande mellan företagen. Detta förhållande bedömdes som mindre lämpligt från aktiebolagsrättsliga synpunkter. Dessutom ägde Euroc genom dotterbolag en mindre post egna aktier.

Euroc kunde naturligtvis i viss mån ha löst de nämnda problemen genom att sälja sina aktieposter i SCG och Ahlse & Ågren, så att ägarintressena i dessa bolag spreds. För att kritiken mot integrationen i andra led skulle kunna motverkas fordrades emellertid också att SCG sålde sitt innehav av aktier i Euroc. Resultatet skulle annars bara ha blivit att kritiken istället kommit att riktas mot SCG. En långsam och kontinuerlig utförsäljning av Eurocs ifrågavarande aktieposter skulle vidare ha inneburit att lösningen av de nämnda problemen därmed ha dragit långt ut på tiden. Euroc ansåg detta olämpligt av flera skäl. Man väntade sålunda att realisationsvinstskatten skulle skärpas vid årsskiftet 1974/75. En successiv avveckling skulle under lång tid ha verkat tryckande på börskurserna för SCG och Ahlse & Ågren. Härtill kom att Euroc med denna metod inte snabbt kunde stoppa kritiken mot Eurocs stora ägarintressen i SCG och Ahlse & Ågren.

För att nå en snabb lösning av problemen tillsattes en arbetsgrupp med representanter för företagsledningarna i Euroc och SCG. Arbetsgruppen utarbetade under oktober–november 1974 ett förslag till avveckling av de inbördes ägarrelationerna.

Vid ett styrelsesammanträde i Euroc den 12 december 1974 redovisades arbetsgruppens förslag. Det innebar att tre förvaltningsbolag skulle bildas samt att Euroc och SCG till dessa skulle sälja sina innehav av aktier i Euroc, SCG och Ahlse & Ågren.

Skälen för en konstruktion med tre förvaltningsbolag – inte bara ett – var enligt arbetsgruppen av dels aktiebolagsrättslig, dels "aktiemarknads-teknisk" natur. Att lägga samtliga aktier i ett enda förvaltningsbolag ansågs

Figur 6:1 Större aktieägare i Industri AB Euroc, AB Skånska Cementgjuteriet och Ahlse & Ågren AB före bildandet av förvaltningsbolagen i dec. 1974. Procentalen anger andel av aktiekapitalet (röstvärdet).

medföra risk för att ett moder-dotterbolagsförhållande skulle anses föreligga mellan förvaltningsbolaget och i första hand SCG. Vidare skulle aktierna i tre förvaltningsbolag kunna spridas på ett lättare och bättre sätt. Sålunda kunde en framtida börsintroduktion ske etappvis. Bolagen kunde få olika substans och vända sig till olika slags placerare. Tanken var också att förvaltningsbolagen skulle erhålla olika styrelser och olika revisorer. Förutsättningar kunde m. a. o. skapas för att förvaltningsbolagen skulle kunna utvecklas var för sig efter skilda vägar.

På fackligt håll uppfattade man situationen på ett annat sätt. Man menade att syftet med förvaltningsbolagen var att utestänga BPA från insyn i Euroc. Transaktionerna ansågs ha kommit till stånd för att endast formellt sprida ägandet, medan de gamla ägarna i realiteten skulle ha kvar sin dominerande makt över företagsgrupperna.

Ett liknande synsätt redovisade dåvarande industriministern i ett anförande vid 1975 års socialdemokratiska partikongress. Han framhöll att – såvitt då kunde bedömas – konstruktionen med förvaltningsbolagen onekligen pekade på ambitioner hos vissa intressenter att konservera, samordna och kanske bygga ut maktpositionerna inom byggsektorn.

6.1.3 *Förvaltningsbolagskonstruktionen*

Enligt det av Euroc och SCG i arbetsgruppen utarbetade förslaget skulle de tre förvaltningsbolagen konstrueras på följande sätt.

Förvaltningsbolag A skulle erhålla ett eget kapital om 120 milj. kr. Dess substans – direkt eller i dotterbolag – skulle utgöra ca 10 % av aktierna i Euroc, ca 15 % av aktierna i SCG och ca 11 % av aktierna i Ahlsell & Ågren. Förvaltningsbolag A skulle introduceras på börsen först. Därför borde eftersträvas att institutionella placerare redan från början tog så stor del som möjligt. Målet borde vara att 20 % av aktierna utan alltför stort dröjsmål placerades hos andra än Euroc, SCG och Ahlsell & Ågren.

Förvaltningsbolag B skulle erhålla ett eget kapital om 100 milj. kr. Dess substans – direkt eller i dotterbolag – skulle utgöra ca 10 % av aktierna i Euroc, ca 10 % av aktierna i SCG samt ca 9 % av aktierna i Ahlsell & Ågren. Aktierna i Förvaltningsbolag B skulle närmast efter aktierna i Förvaltningsbolag A spridas bland allmänheten. Även här borde därför en relativt stor del av aktierna placeras hos utomstående redan från början. Det behövde dock i detta fall inte vara fråga om slutliga placerare. Även bankirfirmor och andra fondkommissionärer kunde temporärt träda in för att underlätta en utslussning av aktierna t. ex. vid fondhandlarlistan.

Förvaltningsbolag C skulle erhålla ett eget kapital om 76 milj. kr. Dess substans – direkt eller i dotterbolag – skulle utgöra ca 10 % av aktierna i Euroc, ca 5 % av aktierna i SCG och ca 8 % av aktierna i Ahlsell & Ågren. Aktierna i detta bolag ansågs kunna spridas först längre fram i tiden. Euroc, SCG och Ahlsell & Ågren fick därför räkna med att t. v. ensamma stå som aktieägare.

Totalt sett borde eftersträvas att gruppen "Övriga aktieägare" tecknade ca 16 % (eller ca 49 Mkr) av det sammanlagda kapitalet i de tre förvaltningsbolagen, Ahlsell & Ågren ca 10 % (eller ca 30 Mkr) varefter det återstod för Euroc och SCG vardera ca 37 % (eller vardera ca 108 Mkr). Det ansågs

önskvärt att SCG:s och Eurocs andelar kunde minskas avsevärt. Arbetsgruppen menade dock att detta kunde ske först på längre sikt.

Försäljningen av aktierna i SCG, Ahlsell & Ågren och Euroc till de tre förvaltningsbolagen borde enligt arbetsgruppen ske till en kurs som ungefär motsvarade ett genomsnittligt börsvärde under närmast föregående tid eller 280 kr/aktie för SCG ser. B, 140 kr/aktie för Ahlsell & Ågren ser. A och B samt 139 kr/aktie för Euroc. SCG ser. A noterades inte på börsen. För dessa aktier borde köpeskillingen vara 10 kr. högre än börsvärdet för SCG ser. B eller 290 kr/aktie. Försäljningarna skulle enligt förslaget innebära följande. Euroc säljer aktier i SCG för ca 112 Mkr, aktier i Ahlsell & Ågren för ca 60 Mkr och aktier i Euroc för ca 9 Mkr, SCG säljer aktier i Euroc för ca 58 Mkr, medan utomstående säljer aktier i Euroc för ca 58 Mkr.

Vid Eurocs styrelsesammanträde den 12 december 1974 anförde verkställande direktören att det låg i Eurocs intresse att ett eventuellt genomförande av förslaget skedde snabbt. Aktieöverlåtelseerna skulle ge Euroc omfattande realisationsvinster, med en realisationsvinstskatt på ca 5 Mkr enligt dåvarande lagstiftning. I ett dröjsmål låg fara bl. a. för en skärpt beskattning.

Efter en ingående diskussion beslöt Eurocs styrelse enhälligt bemyndiga VD att genom AB Annetorp *dels* teckna aktier i de tre förvaltningsbolagen intill ett belopp av sammanlagt högst 135 Mkr, *dels* till förvaltningsbolagen avyttra – helt eller delvis – koncernens aktieinnehav i SCG, Ahlsell & Ågren samt Euroc. Omfattningen av aktieteckningen och aktieförsäljningen fick av VD bedömas bl. a. efter utgången av förhandlingar med andra presumtiva aktietecknare i de tre förvaltningsbolagen.

I och med att motsvarande beslut fattades av SCG var den nya konstruktionen i princip klar. Ett pressmeddelande om bildandet av förvaltningsbolagen lämnades den 13 december 1974.

6.2. Nya ägandeförhållanden genom bildandet av förvaltningsbolagen

6.2.1 Ägandeförhållanden omedelbart efter genomförandet

Bildandet av de tre förvaltningsbolagen – Protorp Förvaltnings AB, AB Opus¹ och Förvaltnings AB Laverna – genomfördes i stort sett efter de i föregående avsnitt redovisade riktlinjerna. Den omedelbara effekten var att Euroc blev delägare i de tre förvaltningsbolagen mot betalning i SCG- och Ahlsell & Ågren-aktier. SCG blev lika stor delägare i förvaltningsbolagen genom betalning i Eurocaktier och likvida medel. Ahlsell & Ågren blev den mindre delägaren mot kontant betalning. Försäljning av aktier gav för Eurocs del en bokföringsmässig realisationsvinst på ca 95 milj. kr. Eftersom Eurocs aktieinnehav i SCG och Ahlsell & Ågren var större än vad som motsvarade dessa företags andel i de nya förvaltningsbolagen tillfördes Euroc i samband med bildandet av bolagen kontant ersättning på 60 milj. kr.

Förvaltningsbolagen tillfördes i inledningskedet också vissa andra poster Eurocaktier mot betalning i aktier i förvaltningsbolagen. Vissa aktieposter låg dock formellt kvar i f. d. dotterbolag till SCG, som istället blev dotterbolag till förvaltningsbolagen.² I tabell 6:3 redovisas förvaltningsbolagens ägandeförhållande och egna aktieinnehav³ så som de såg ut i mars 1975.

¹ Före mars 1975 Maskin AB Järnet.

² AB Decoronia (Protorp), AB Atneme (Opus) och Förvaltnings AB Skäret (Laverna).

³ Direkt och via dotterbolag.

Utöver de företag som redovisas i tabellen hade även Kooperativa Förbundet (KF) och Fjärde AP-fonden erbjudits att teckna aktier i förvaltningsbolagen, men tackat nej. För KF hade även en styrelseplats ställts i utsikt, vilket emellertid avböjdes. Fortsättningsvis avses med förvaltningsbolagen även deras resp. dotterbolag.

Av tabell 6:3 kan utläsas att förvaltningsbolagens sammanlagda innehav av Euroaktier i mars 1975 motsvarade 26 % av aktiekapitalet. SCG:s och Eurocs sammanlagda andel av aktiekapitalet i Euroc hade i december 1974 legat på ca 19 %. Ökningen med ca 7 procentenheter härrörde från de aktieägare som bytt ut sina innehav i Euroc mot aktier i Protorp och Opus. Förvaltningsbolagens sammanlagda andelar av SCG och Ahlsell & Ågren uppgick i mars 1975 till 30,2 resp. 27,6 %, dvs. lika mycket som Euroc tidigare hade haft i sin egen portfölj.

Tabell 6:3a Ägandeförhållanden (% av aktiekapitalet) i de tre förvaltningsbolagen i mars 1975

Ägare	Protorp Förvaltnings AB %	AB Opus %	Förvaltnings AB Laverna %
Industri AB Euroc	40,2	44,0	45,0
AB Skånska Cementgjuteriet, SCG	40,2	44,0	45,0
Ahlsell & Ågren AB	4,6	2,1	10,0
AB Cardo	5,1		
Svenska Personal-Pensionskassan, SPP	4,8	4,7	
AB Bankirfirman Langenskiöld	2,5	4,6	
Investment AB D Carnegie & Co	2,1		
Jacobson & Ponsbach AB	0,4	0,5	
AB Fondkommission	0,1	0,1	
Summa	100,0	100,0	100,0

Tabell 6:3b Förvaltningsbolagens aktieinnehav i mars 1975

Förvaltningsbolagens aktieinnehav (antal och i % av AK) i stiftar- företagen	Industri AB Euroc	Skånska Cement- gjuteriet SCG	Ahlsell & Ågren AB
Protorp Förvaltnings AB	267 000 (9,6 %)	197 850 (15,0 %)	172 000 (11,0 %)
AB Opus	253 391 (9,2 %)	133 000 (10,1 %)	140 000 (9,0 %)
Förvaltnings AB Laverna	199 029 (7,2 %)	67 284 (5,1 %)	119 650 (7,6 %)
Summa	719 420 (26,0 %)	398 134 (30,2 %)	431 650 (27,6 %)

Till styrelseledamöter i Protorp valdes f. d. landshövding Gösta Netzén (ordförande), verkställande direktörerna Folke Mårtensson (Supra), Sten Lindh (Euroc), Ulf Widerström (SCG) samt Sven Östling (Ahlseil & Ågren). Sedermera har till verkställande direktör och styrelseledamot utsetts f. d. bankdirektör Åke Lundgren. I Opus utsågs f. d. generaldirektör Åke Sundelin till styrelseordförande. Övriga styrelseledamöter är bankdirektör Hans-Erik Wihlborg (SIGAB) samt direktörerna Carl Langenskiöld (AB Bankfirman Langenskiöld), Stig Sunne (Euroc), Bengt Haak (SCG). Verkställande direktör är civ.ek. Erland Fridén (SCG). I Laverna utsågs t. v. tjänstemän från stiftarföretagen till styrelseledamöter.

Protorp blev det största företaget med ett aktiekapital på 95 milj. kr. Det närmast största blev Opus med 80 milj. kr. i aktiekapital, och det minsta Laverna med ett aktiekapital på ca 60 milj. kr.

6.2.2 Viktigare förändringar i ägandeförhållandena 1975–1976

Ägandesituationen i förvaltningsbolagen har inte blivit bestående utan ändrats successivt genom att Euroc och SCG sålt ut aktier i förvaltningsbolagen. Samtidigt har förvaltningsbolagen ändrat sina portföljers sammansättning genom i första hand utförsäljning av Eurocaktier. Parallellt härmed har också pågått större affärer i Eurocaktier vid sidan av förvaltningsbolagen, vilket ändrat ägarbilden i Euroc.

Sedan de tre förvaltningsbolagen bildades har fyra viktigare händelser inträffat.

För det första gjorde intressenterna bakom Opus i oktober 1975 ett misslyckat försök att placera ut 200 000 Opusaktier på marknaden. Priset, 128 kr. per aktie, bedömdes då av börskommentatorerna som alltför högt mot bakgrund av börsens värdering av andra förvaltningsbolag. Av olika skäl noterades aktier i sådana bolag normalt till 70–80 % av aktieportföljens och övriga tillgångars dagsvärde. Bolaget möttes också av en viss misstro efter debatten om de tre förvaltningsbolagen. Under april och maj 1976 gjordes nya försök att sprida Opusaktierna, denna gång via Bankfirman Langenskiöld, Jacobson & Ponsbach, Fondkommission och Sparbankernas Bank. Sålunda utbjöd Sparbankernas Bank under slutet av maj 100 000 Opusaktier till sparbankskunderna, i första hand privatpersoner. Enligt Sparbankernas Bank hade tidigare under hand sålts ca 100 000 aktier. Bl. a. såldes 20 000 aktier till Sparbankernas Aktiefond Kapitalinvest. Däremot riktades inga erbjudanden direkt till allmänheten. Priset var 135 kr. per aktie. Efter den närmast föregående tidens kursuppgång för SCG och i någon mån för Euroc hade nämligen den av Opus ägda aktieportföljens dagsvärde ökat till ca 185 kr. per Opusaktie. Utförsäljningskursen motsvarade drygt 70 % därav. Samtidigt hade börsens intresse för främst SCG ökat efter bolagets starka vinstökning 1975 och en kraftig utdelningshöjning.

För det andra sålde Opus under tiden 1 oktober 1975 – 30 april 1976 ca 65 000 Eurocaktier över börsen. Dessutom sålde bolaget ca 3 000 Ahlseil & Ågren-aktier och ca 9 400 SCG-aktier. Genom försäljningen skapades också resurser för en breddning av Opus aktieportfölj inför det nämnda nya introduktionsförsöket. Ännu den 30 april 1976 hade Opus dock inte skaffat sig något nytt innehav av börsaktier. Däremot hade bolaget köpt

ett familjeföretag, Pastejköket AB. Vidare hade man undersökt flera rörelsedrivande bolag.

För det tredje såldes under mars 1976 hela Förvaltnings AB Laverna till Inter-Invest AB. Detta företag är dotterbolag till Läkartjänst AB och Tandläkartjänst AB, vilka till större delen ägs av privatpraktiserande läkare resp. tandläkare. Priset för Laverna, vars aktieportföljs dagsvärde kunde uppskattas till 100 milj. kr., var 80 milj. kr. Sannolikt var detta ett något högre pris än aktiemarknaden hade varit villig att betala för mindre aktieposter. För storplacering som Läkartjänst och Tandläkartjänst kan det emellertid vara svårt eller omöjligt att komma över stora aktieposter även i spridda bolag som SCG eller Euroc utan att driva upp börskursen. Detta kan motivera att man betalar ett högre pris än det som marknaden sätter vid handel i mindre poster.

För det fjärde uppträdde Läkartjänst och Tandläkartjänst under sommaren och hösten 1975 som stor köpare av Eurocaktier. I november 1975 hade de båda bolagen uppnått sammanlagt ca 10 % av aktiekapitalet. Aktierna köptes över börsen och kom sannolikt från LKAB samt från investmentbolag som Custos, Företagsfinans och Öresund. Vid denna tidpunkt hade också Opus börjat sina försäljningar av Eurocaktier.

Till följd av Läkartjänsts och Tandläkartjänsts stora aktieinnehav i Euroc invaldes på bolagsstämman 1976 två representanter för Läkartjänst och Tandläkartjänst som suppleanter i Eurocs styrelse.

6.3 Aktuella ägandeförhållanden i förvaltningsbolagen resp. stiftarföretagen

6.3.1 *Inledning*

Som framgår av tidigare avsnitt har såväl förvaltningsbolagen som stiftarföretagen – Euroc, SCG och Ahlsell & Ågren – efterhand ändrat sina inbördes aktieinnehav. Ägandeförhållandena i dessa bolag har ändrats även vad gäller övriga ägare. Värdepapperscentralen VPC AB redovisar offentliga aktieböcker och förvaltarregistrerade innehav för flertalet börsnoterade och vissa andra företag två gånger per år. Med utgångspunkt från dessa uppgifter per september 1976 har ägarstrukturen kartlagts för Euroc, SCG, Ahlsell & Ågren, Protorp och Opus. Härvid har aktier som hos VPC registrerats i skilda poster, exempelvis i flera olika dotterbolags namn, sammanförts i koncernmoderbolagets namn.

6.3.2 *Industri AB Euroc*

Fram till den 30 september 1975 då förvaltningsbolagens första verksamhetsperiod gick ut hade resp. företags innehav av Eurocaktier inte ändrats. Under tiden oktober–december 1975 sålde Opus ut 47 000 Eurocaktier. Andra större förändringar under 1975 var att LKAB sålde ut större delen av sitt innehav i Euroc, medan den nya stora ägaren, Läkartjänst/Tandläkartjänst, vid årsskiftet 1975/76 hade samlat drygt 10 % av Eurocaktierna,

dock inte på en hand utan fördelat på flera juridiska personer. Fram till Eurocs bolagsstämma i maj 1976 fortsatte Opus viss försäljning av Eurocaktier. Även Protorp hade då gjort vissa försäljningar av Eurocaktier medan Laverna, som sedan mars 1976 tillhörde Läkartjänst/Tandläkartjänst, inte hade gjort några affärer i Eurocaktier.

Eurocs aktiekapital uppgår till 276,7 milj. kr. fördelat på 2 767 213 aktier å 100 kr. Samtliga aktier har samma röstvärde, en röst per aktie. Enligt bolagsordningen gäller emellertid att vid bolagsstämma ingen får rösta för mer än 10 % av det på stämman företrädda kapitalet. Totalt var vid bolagsstämman i maj 1976 representerade 1 234 019 aktier, varför ingen fick rösta för mer än 123 401 aktier, vilket motsvarar ca 4,5 % av aktiekapitalet.

Den största aktieägaren, Läkartjänst/Tandläkartjänst, hade i maj 1976 sammanlagt 21,5 % av aktierna. Dessa aktier var dock enligt den offentliga aktieboken fördelade på sex juridiska personer, nämligen Förvaltnings AB Laverna, Förvaltnings AB Skäret, Läkartjänst AB:s Pensionsstiftelse, AB Läkarlaboratoriet, Östermalms Fysikaliska Institut AB och Inter-Invest & Co AB, vilka samtliga tillhör Läkartjänst/Tandläkartjänst. Aktierna har numera sammanförts i ett särskilt bolag, Investment AB Collector (företvarande Laverna¹), som också övertagit Läkartjänst/Tandläkartjänsts övriga aktieplaceringar.

Protorp och Opus, som Euroc äger stora aktieposter i, hade i maj 1976 tillsammans 15,6 % av aktierna. Eurocs andel av Protorps aktiekapital hade vid denna tidpunkt sjunkit från ursprungliga 40 till 34 %, medan andelen av aktiekapitalet i Opus hade minskat från 44 till 36 %. Som tidigare nämnts hade Eurocs aktier i Laverna – 45 % av aktiekapitalet – sålts tidigare under året.

De tio största ägarnas sammanlagda andel av aktierna uppgick i maj 1976 till 54 %, medan återstoden av aktierna var fördelade på omkring tjugo tusen ägare, i huvudsak fysiska personer med innehav fysiska personer med innehav på mindre än 500 aktier. Aktieägarstrukturen och de största ägarnas innehav ändrades endast marginellt fram till september 1976. De tio största ägarna i Euroc i september 1976 redovisas i tabell 6:4.

Som framgår av tabell 6:4 var i september 1976 Investment AB Collector den ojämförligt största ägaren i Euroc, med 21,5 % av aktierna. Protorp och Opus innehade tillsammans närmare 15,4 % av aktierna, vilket kan jämföras med 18,8 % i mars 1975. BPA:s innehav av Eurocaktier hade ökat något jämfört med förhållandena vid förvaltningsbolagens bildande och uppgick till 6,7 %. Genom den ovan nämnda rösträttsbegränsningen kan ingen av dessa aktieägare utnyttja hela röstvärdet på bolagsstämmorna om – som vid stämman 1976 – ca hälften av aktiekapitalet företräds.

I avsnitt 6.3.8 lämnas en närmare redogörelse för Investment AB Collectors ägandeförhållanden och aktieinnehav.

6.3.3 AB Skånska Cementgjuteriet (SCG)

Så sent som i början på 1960-talet fanns endast ca fyra hundra aktieägare i SCG. När SCG 1965 introducerades på fondbörsens A-lista hade antalet aktieägare snabbt ökat till drygt sex tusen. Efter börsintroduktionen ökade

¹ Namnändringen registrerades vid Kungl. Patent- och registreringsverket 1976-09-06.

Tabell 6:4 De tio största aktieägarna i Industri AB Euroc i september 1976

Ägare	Antal aktier	Andel av AK %
Investment AB Collector ^a	595 945	21,5
Protorp Förvaltnings AB ^b	244 662	8,8
BPA Byggproduktion AB ^c	184 343	6,7
AB Opus	180 386	6,5
Försäkringsbolaget Trygg-Hansa	98 000	3,5
Försäkringsbolaget Skandia	71 724	2,6
Skand. Bankens Pensionsstiftelse	61 100	2,2
AB Custos	25 000	0,9
Svenska metallindustriarbetareförbundet	22 300	0,8
Svenska Arbetsgivareföreningen	20 000	0,7
Summa tio största ägarna	1 503 460	54,3

^a Enligt VPC fördelat på ett flertal företag och stiftelser.

^b Direkt och via AB Decoronia.

^c Direkt och via Byggfackens Central AB.

antalet ägare ytterligare och uppgick 1975 till drygt nio tusen. I april 1975 var förvaltningsbolagen, institutionella placerare och några privatpersoner de största ägarna. Ifrågasvarande privatpersoner hade fått aktier i SCG när detta köpte andra företag. En intressant ägargrupp är ca 750 SCG-anställda, sammanslutna i Ellenbogenkonsortiet. En ungefär hälften så stor grupp anställda äger aktier i AB Ellenbogen, som i sin tur innehar huvudsakligen A-aktier i SCG. Tillsammans hade de två grupperna i april 1975 ca 3 % av aktierna och 4 % av rösterna. Eurocs gamla innehav, som 1974 utgjorde 30,2 % av aktiekapitalet, var i april 1975 fördelat på Protorp (15,0 %), Opus (10,1 %) och Laverna (5,1 %).

Denna bild ändrades endast obetydligt under 1975. Förvaltningsbolagens andelar av aktiekapitalet ändrades inte genom SCG:s fondemission 1975 på 1:3 men motsvarade i september 1975 likväl något mindre procentuella andelar. SCG hade nämligen också gjort en riktad nyemission, varigenom personalen fått SCG-aktier som gratifikation. Under våren 1976 såldes Laverna till Läkartjänst/Tandläkartjänst dotterbolag Inter-Invest AB och namnändrades till Investmen AB Collector.

Under verksamhetsåret 1975/76 sålde förvaltningsbolagen emellertid ut mindre poster SCG-aktier. I tabell 6:5 redovisas ägandeförhållandena i september 1976.

Som framgår av tabell 6:5 hade de tio största ägarna i september 1976 sammanlagt 42,5 % av aktierna och 49,2 % av rösterna i SCG, medan återstoden var fördelad på ca nio tusen aktieägare. Opus och Protorps sammanlagda innehav, som i mars 1975 uppgick till 25,1 % av aktiekapitalet hade i september 1976 minskat till 23,9 %. Collector som i september 1976 hade 3,0 % av aktiekapitalet i SCG, sålde samtliga SCG-aktier i slutet av 1976.

SCG:s aktiekapital uppgår till 89,7 milj. kr. fördelat på 1 794 306 aktier å nominellt 50 kr. Härav utgör 99 554 A-aktier med 10 röster/aktie och

Tabell 6:5 De tio största aktieägarna i AB Skånska Cementgjuteriet (SCG) i september 1976

Ägare	Antal aktier	Procentuell andel av	
		AK	Röstvärde
Protorp Förvaltnings AB	259 550	14,5	15,5
AB Opus	167 933	9,4	19,2
Allan Skarne	90 102	5,0	3,3
Sv. Handelsbankens Pensionstiftelse	55 492	3,1	4,0
Investment AB Collector	54 800	3,0	2,0
Försäkringsbolaget Trygg-Hansa	40 000	2,2	1,5
LKAB	29 000	1,6	1,1
Bejerinvest AB	23 000	1,3	0,8
Försäkringsbolaget Skandia	20 805	1,2	0,8
Tjänstemännens Trygghetsfond	21 946	1,2	0,8
Summa tio största ägarna	762 628	42,5	49,2

återstoden B-aktier med 1 röst/aktie utan rösträttsbegränsning. En stor del av A-aktierna ägs av förvaltningsbolagen (tidigare av Euroc), vilka härigenom har ett större rösträttsinflytande än som motsvaras av kapitalandelarna.

6.3.4 Ahlsell & Ågren AB

Den stora aktiepost Euroc tidigare hade i Ahlsell & Ågren delades i december 1974 upp på de tre förvaltningsbolagen. Genom några riktade nyemissioner i samband med företagsförvärv ökades aktiekapitalet i Ahlsell & Ågren. Härigenom minskades förvaltningsbolagens andelar av aktiekapital och röstvärde i motsvarande mån. Fram till våren 1976 hade endast ett av förvaltningsbolagen, Opus, ändrat sitt innehav av Ahlsell & Ågren-aktier. Det hade minskats genom en mindre försäljning.

Ahlsell & Ågrens aktiekapital uppgick i september 1976 till 79,5 milj. kr. fördelat på 1 589 000 aktier å nominellt 50 kronor. Antalet aktieägare uppgår till ca fem tusen. Av aktierna utgjorde 164 000 B-aktier med 1/10 röst/aktie, medan återstoden utgjorde A-aktier med 1 röst/aktie. Genom att flertalet större ägare har A-aktier, ligger röstvärdena för dessa något över vad som motsvaras av deras andel av kapitalet. Ägandeförhållandena i september 1976 redovisas i tabell 6:6.

Av tabell 6:6 framgår att den största aktieägaren, Opus, och Protorp i september 1976 tillsammans hade 21,7 % av aktierna och 23,9 % av rösterna i Ahlsell & Ågren, vilket är en mindre ökning jämfört med förhållandena i mars 1975. Av dåvarande Lavernas ursprungliga innehav på ca 120 000 aktier i Ahlsell & Ågren hade Investment AB Collector i september 1976 kvar endast 20 000, motsvarande 1,3 % av aktiekapitalet, vilka såldes i slutet av 1976. Den näst största ägaren var i september 1976 Kooperativa Förbundet, som genom dotterbolagen AB Superco och AB Gustavsbergs Fabrik ägde 10,6 % av aktierna med ett röstvärde av 11,7 %. De tio största ägarna hade i september 1976 tillsammans 56,4 % av aktierna och 60,8 %

Tabell 6:6 De tio största aktieägarna i Ahlsell & Ågren AB i september 1976

Ägare	Antal aktier	Procentuell andel av	
		AK	Röstvärde
AB Opus	178 983	11,3	12,4
Kooperativa Förbundet ^a	168 415	10,6	11,7
Protorp Förvaltnings AB	166 000	10,4	11,5
AB Custos	93 000	5,9	6,2
AB Industrivärden	75 000	4,7	5,2
Försäkringsbolaget Trygg-Hansa	73 000	4,6	4,0
Sv. Handelsbankens Pens.stiftelse	54 860	3,5	3,8
Aktiefonden Sparinvest	31 580	2,0	2,2
Investment AB Asken	30 000	1,9	2,1
Ulf Theodor K:son Lundahl	24 667	1,6	1,7
Summa tio största ägarna	895 505	56,4	60,8

^a Via dotterbolagen AB Superco och AB Gustavsbergs Fabriker.

av röstvärdet i Ahlsell & Ågren. Genom en riktad nyemmission i samband med företagsförvärv ökades Ahlsell & Ågrens aktiekapital under senare delen av 1976 till 83,2 milj. kr., varvid en viss uttunning av de dittillsvarande ägarnas andelar skedde.

6.3.5 Protorp Förvaltnings AB

De i avsnitt 2.1 redovisade ägandeförhållandena i Protorp våren 1975 var oförändrade fram till våren 1976. Därefter har dock Euroc och SCG försått relativt stora aktieposter i Protorp och deras sammanlagda innehav hade i september 1976 minskat från ursprungliga 80 % till 67 % (se tabell 6:7). Samtidigt har många nya ägare tillkommit.

Protorps aktiekapital uppgår till 95 milj. kr. fördelat på 950 000 aktier å 100 kr. Aktierna har enligt bolagsordningen samma röstvärde, och rösträtt får på bolagsstämmor utnyttjas utan begränsning.

Som framgår av tabell 6:7 hade de tio största ägarna i september 1976 en sammanlagd andel på 94 % av Protorps aktiekapital. Därutöver fanns ett tiotal ägare med vardera minst 500 aktier. De största var Investment AB Asken, Försäkringsbolaget Trygg-Hansa och Svenska Arbetsgivareföreningen med vardera 10 000 aktier.

De ojämeförligt största ägarna i Protorp är fortfarande SCG och Euroc. En viss spridning av aktierna har dock skett under 1976 och SCG:s och Eurocs sammanlagda andel av aktiekapitalet har minskat från 80,4 % i mars 1975 till 67 % i september 1976. Ahlsell & Ågrens andel av Protorps aktiekapital var i september 1976 oförändrad, 4,6 %.

6.3.6 AB Opus

De ursprungliga ägandeförhållanden i Opus bestod i huvudsak alltjämt våren 1976. Mindre poster hade förvärvats av två nya aktieägare, Ollie och Elof

Tabell 6:7 De tio största aktieägarna i Protorp Förvaltnings AB i september 1976

Ägare	Antal aktier	Andel av AK %
AB Skånska Cementgjuteriet, SCG ^a	325 301	34,2
Industri AB Euroc ^b	311 402	32,8
AB Cardo	48 000	5,1
Svenska Personal-Pensionskassan, SPP	46 050	4,8
Ahlsell & Ägren AB	44 062	4,6
Investment AB D Carnegie & Co ^c	43 435	4,6
AB Dagens Nyheter ^d	35 000	3,7
Sparbankernas Aktiefond Sparinvest	15 000	1,6
Länsförsäkringsbolagen	15 000	1,6
Gränges AB	10 000	1,1
Summa tio största ägarna	893 250	94,0

^a Direkt och via Jacobson & Ponsbach AB, som 1976 förvärvades av SCG.

^b Via dotterbolaget AB Annetorp.

^c Direkt och via dotterbolaget AB Bankfirman Langenskiöld.

^d Direkt och via dotterbolaget AB Svensk Filmindustri.

Ericssons Stiftelse samt Kenneth Johansson. Den senare hade förvärvat sina aktier i samband med försäljningen av samtliga aktier i Pastejköket AB till Opus.

Ägarkretsen i Opus utökades genom de tidigare nämnda utförsäljningarna av Opusaktier till olika intressenter under våren 1976 (se avsnitt 6.2.2). Det misslyckade utbudet av Opus till 128 kr/aktie följdes av försäljning till en krets anställda inom SCG och Euroc till samma pris. Samtidigt erbjöd Bankfirman Langenskiöld, Jacobson & Ponsbach och Fondkommission sina kunder Opus till 135 kr/aktie. Erbjudandet gick via Langenskiöld även ut till Aktiespararnas Riksförbund. I maj 1976 följde ett erbjudande till kunder i Sparbankernas Bank. I första hand fick köparna teckna sig för poster om 50 aktier. Man ville på detta sätt sprida aktierna med tanke på den planerade introduktionen på fondhandlarlistan. Härför brukar nämligen krävas att aktierna är spridda på åtminstone 500 poster med minst 50 aktier i varje. Det var Euroc och SCG som ställde Opusaktier till förfogande vid dessa erbjudanden.

I juni 1976 hade Opus mer än två tusen ägare med vardera minst 50 aktier. Företaget ansökte då om notering på fondhandlarlistan, vilken ansökan beviljades. Opus aktiekapital uppgår till 80 milj. kr. fördelat på 800 000 aktier å 100 kr. Samtliga aktier har samma röstvärde och ger rösträtt utan begränsning. Den aktuella ägandebilden redovisas i tabell 6:8.

Av tabell 6:8 framgår att de tio största ägarna i september 1976 tillsammans hade 77,1 % av aktiekapitalet. Totalt har Opus ca 2 200 aktieägare.

Som framgår av tabellen har Eurocs och SCG:s sammanlagda andel av Opus minskats från ursprungligen 88 % till 59 %. Vidare har aktierna i Opus fått stor spridning. Euroc och SCG är dock fortfarande de utan jämförelse största ägarna. Ahlsell & Ägren, som redan från början hade en

Tabell 6:8 De tio största aktieägarna i AB Opus i september 1976

Ägare	Antal aktier	Andel av AK %
AB Skånska Cementgjuteriet ^a	235 417	29,4
Industri AB Euroc ^b	233 489	29,2
Svenska Personal-Pensionskassan, SPP	38 428	4,8
Investment AB Carnegie & Co ^c	35 000	4,4
Kenneth Johansson	16 000	2,0
Sparbankernas Aktiefond Kapitalinvest	15 000	1,9
Svenska Yllekoncernen AB	13 829	1,7
Ahlsell & Ågren AB	10 236	1,3
Bejjerinvest AB	10 000	1,3
Svenska Intern. Investmentfonden	9 190	1,1
Summa tio största ägarna	616 589	77,1

^a Direkt och via Jacobson & Ponsbach AB.

^b Via AB Annetorp.

^c Via AB Bankfirman Langenskiöld.

mycket liten post i Opus, hade i september 1976 minskat sitt innehav till 1,3 % av aktiekapitalet.

6.3.7 *Förvaltnings AB Laverna*

Laverna var det minsta av förvaltningsbolagen. Företaget gjorde inte någon aktieaffär under tiden december 1974 – mars 1976. Inte heller ändrades ägandeförhållandena under denna period. Euroc ägde hela tiden 45 %, SCG 45 % och Ahlsell & Ågren 10 % av aktierna i Laverna. Stiftarföretagen hade också räknat med att Laverna skulle stanna längre inom den ursprungliga ägarkretsen än de andra förvaltningsbolagen. I mars 1976 såldes dock hela aktiestocken till Läkartjänst/Tandläkartjänst. Stiftarföretagens ägande i Laverna upphörde. Därmed upplöstes det inbördes ägande som ditintills rått mellan stiftarföretagen och Laverna.

6.3.8 *Investment AB Collector*

Läkartjänst och Tandläkartjänst förfogade redan före mars 1976 över en betydande post Eurocaktier. Genom köpet av Laverna kom man att äga mer än 20 % av aktierna i Euroc. Läkartjänst/Tandläkartjänst har därmed blivit en betydande intressent i byggnadsmaterialindustrin. Läkartjänst/Tandläkartjänsts uppbyggnad och övriga aktieinnehav bör därför i korthet redovisas.

Delägare i Läkartjänst/Tandläkartjänst är främst ca två tusen privatpraktiserande läkare, tandläkare och sköterskor. Läkartjänst AB, bildat 1959, och Tandläkartjänst AB, bildat 1966, äger gemensamt servicebolaget Praktikertjänst AB, finansieringsföretaget Kreditjänst e. för., Inter-Invest AB, samt vissa andra företag. Till gruppen hör också Läkartjänsts resp. Tandläkartjänsts pensionsstiftelser som har samlat upp en stor del av delägarnas

Tabell 6:9 Investment AB Collectors aktieinnehav 1976-12-31

Aktieinnehav	Antal aktier	Procentuell andel av	
		AK	Röstvärde
AB SKF	1 253 206	7,0	12,7
Industri AB Euroc	609 759	22,0	22,0
AB Volvo	580 870	3,3	3,3
Telefon AB LM Ericsson	143 265	0,7	0,0
Broströms Rederi AB	34 000	1,8	1,8

överskott i form av pensionsavsättningar. Dessa medel har delvis placerats i fastigheter, bl. a. i s. k. läkarhus. Under de senaste åren har pensionsstiftelsernas förmögenhet i ökad utsträckning placerats i börsnoterade aktier. Efter vissa under år 1975 gjorda ändringar i reglerna för pensionsstiftelser fann man det lämpligt att låta pensionsstiftelserna sälja aktierna till ett särskilt investmentbolag. Detta skulle förvalta aktieportföljen och tillföra pensionsstiftelserna en jämn avkastning i form av ränta på de skuldebrev som utgjorde betalningen för aktierna.

Laverna blev det nya investmentbolag som – efter namnbyte till Investment AB Collector – tog över Läkartjänst/Tandläkartjänsts aktieportfölj. Collectors aktieinnehav 1976-12-31 redovisas i tabell 6:9.

Collector kommer att få ökat rörelsekapital under många år framöver i takt med att läkarna och tandläkarna gör pensionsavsättningar som är större än pensionsutbetalningarna. Collector har planer på börsintroduktion under den närmaste framtiden. Man avser därför att vidga ägarkretsen i Collector. Eventuellt kan en riktad nyemission till allmänheten komma i fråga.

I styrelsen för Collector sitter bl. a. Thorsten Aggeryd (ordf.) och Hans-Magnus Fajersson. Dessa har ledande positioner inom den s. k. Praktikerbolagsgruppen. Sedan maj 1976 är de också medlemmar av Eurocs styrelse. Till verkställande direktör i Collector har från 1977-06-01 utsetts förutvarande verkställande direktören i Svenska Tändsticks AB (STAB), Rolf Deinoff. Collectors styrelse kommer troligen att kompletteras med utomstående expertis i samband med den planerade börsintroduktionen. Aktiekapitalet i Collector har nyligen ökats. Läkartjänsts resp. Tandläkartjänsts Pensionsstiftelse äger numera vardera 50 000 A-aktier med tio röster per aktie. Stiftelsernas sammanlagda andel av aktiekapitalet uppgår till 8,3 % med ett röstvärde av 47,6 %. Övriga aktier – B-aktier med en röst per aktie – ägs av privatpraktiserande läkare, tandläkare och biträden till dessa, totalt ca två tusen personer.

Det är oklart vilket ägarinflytande Collector avser att utöva i olika företag. Å ena sidan uppger man från Collector att de aktieposter som man har satsat på – större blockplaceringar i börsnoterade företag – är rena kapitalplaceringar med goda tillväxtpotentialer och relativt god avkastning. Förändringar i portföljen efter dessa riktlinjer är sannolika. Å andra sidan har

man samlat mer än en femtedel av Eurocs aktiekapital och låtit sig representeras i Eurocs styrelse. Numera är Collector representerat också i SKF:s styrelse. Detta tyder på längre gående engagemang än en ren kapitalplacering.

6.4 Effekterna av förvaltningsbolagskonstruktionen

6.4.1 *Utgångspunkter*

Enligt utredningsdirektiven skall utredas effekterna av koncentrations- och integrationstendenserna inom vissa delar av byggnadsmaterialindustrin. Därvid bör företagens beteende karläggas främst inom de delar av byggnadsmaterialindustrin där koncentrationsprocessen har gått långt och där importkonkurrensen är av relativt begränsad omfattning. Ägandeförhållanden och beslutsformer som kan antas vara av betydelse för ifrågavarande företags beteende bör enligt direktiven undersökas.

Här avser utredningen att klarlägga effekterna av de förändrade ägandeförhållanden som uppkommit genom bildandet av förvaltningsbolagen, främst med avseende på de olika intressenternas inflytande över beslutsprocessen.

Frågan om olika personers eller grupperns makt och inflytande över det svenska näringslivet diskuterades ingående av koncentrationsutredningen.¹ Denna underströk emellertid svårigheterna att dra objektiva slutsatser om hur stort faktiskt inflytande vissa personer har i förhållande till andra. Utredningen framhöll bl. a. att inflytande och makt inte kan mätas och att det inte heller finns någon generell och allmänt accepterad teori rörande inflytande och makt som kan bilda utgångspunkt för en analys av de faktiska förhållandena. Koncentrationsutredningen inriktade sig därför på en kartläggning av de yttre, påvisbara faktorer som kan antas stå i samband med inflytandets fördelning inom det privata näringslivet.

6.4.2 *Förvaltningsbolagens inflytande*

I aktiebolagslagen regleras den formella ansvarsfördelningen mellan de fyra bolagsorganen bolagsstämma, styrelse, verkställande direktör och revisor. Bolagsstämman är det överordnade, i sista hand beslutande organet. Styrelsen har hand om förvaltningen av bolagets angelägenheter. Finns verkställande direktör, handhar han den löpande förvaltningen medan ledningen i övrigt tillkommer styrelsen.

Aktieägandet i stora bolag är ofta spritt och bara en mindre del av aktieägarna utövar sin rösträtt. Detta är ägnat att stärka styrelsens ställning. I praktiken har idag den reella makten i aktiebolagen alltmera glidit över till företagsledningen, dvs. styrelsen och verkställande direktören. En liknande maktförskjutning kan emellertid märkas också inom själva företagsledningen, särskilt i mycket stora bolag. Verkställande direktören och hans närmaste medarbetare har fått allt större befogenheter. I många stora företag torde idag ledningen i själva verket ligga i händerna på verkställande direktören och hans medarbetare medan styrelsen har en mer övervakande, kontrollerande och långsiktigt planerande funktion.²

Denna beskrivning överensstämmer i huvudsak med de iakttagelser som

¹ Koncentrationsutredningen V, Ägande och inflytande och inflytande inom det privata näringslivet (SOU 1968:7).

² Johan Lind: Aktiebolagslagen. Kommentarer till 1975 års lagstiftning, sid. 162.

Tabel 6:10 Personer som ingår i ledningen för mer än ett av förvaltningsbolagen och/eller stiftarföretagen (1976)

Namn	Euroc	SCG	Ahlsell & Ågren	Protorp	Opus
Sten Lindh	VD, SL	SL		SL	
Stig Sunne	vVD	SS	SO		SL
Ulf Widerström	SL	VD, SL		SL	
Bengt Haak		vVD, SS			SL
Sven Östling			VD, SL	SL	
Olle Karleby	SL		SL		

Anm. SO = styrelseordförande
 SL = styrelseledamot
 SS = styrelsesuppleant
 VD = verkställande direktör
 vVD = vice verkställande direktör

utredningen gjort beträffande Euroc, SCG och Ahlsell & Ågren i samband med att utredningen har studerat förvaltningsbolagen. I praktiken konstruerades dessa inom Eurocs och SCG:s verkställande ledningar. Styrelserna i stiftarföretagen fattade de formella besluten.

Av intresse i detta sammanhang är att flera personer ingår i företagsledningen för mer än ett av förvaltningsbolagen och/eller stiftarföretagen. Detta framgår av tabell 6:10.

När man diskuterar makt över beslutsprocessen är det viktigt att göra en distinktion. Man bör sålunda skilja på faktiskt utövad makt och potentiell makt. Med potentiell makt menas ett inflytande som tas i anspråk när det behövs för att exempelvis skydda viktiga intressen medan beslutsfattandet i övrigt överläts åt andra.

Utredningen har tagit del av protokoll från samtliga styrelsesammanträden i Protorp och Opus t. o. m. augusti 1976. Syftet har varit att utreda vilka beslut som har fattats i styrelserna och vilka riktlinjer som har getts för de verkställande direktörernas arbete. Vi har därvid funnit att verkställande direktören i Protorp resp. Opus uteslutande har ägnat sig åt inköp och försäljning av aktier och därmed sammanhängande verksamhet. Diskussionerna vid styrelsesammanträdena har vidare gällt resp. förvaltningsbolags framtida inriktning etc. Det finns inte någonting som tyder på att Eurocs, SCG:s eller Ahlsell & Ågrens angelägenheter skulle ha avhandlats inom ramen för förvaltningsbolagens verksamhet. Intressant är självfallet frågan huruvida sådana angelägenheter skulle ha kunnat avhandlas på angivet sätt, dvs. frågan om förvaltningsbolagens potentiella makt.

6.4.3 Effekterna av förvaltningsbolagens hittillsvarande verksamhet

Enligt vad som framkommit har från förvaltningsbolagens sida inte utövats något inflytande på Euroc, SCG eller Ahlsell & Ågren.

Möjligheterna till insyn och medbestämmande för de anställda i Euroc, SCG och Ahlsell & Ågren torde inte ha påverkats av förvaltningsbolagskonstruktionen. Varken före eller efter bildandet av förvaltningsbolagen har

det rätt koncernförhållande mellan några av de inblandade företagen.

Euroc har genom förvaltningsbolagskonstruktionen kunnat frigöra kapital, upphäva korsägandet visavi SCG och tysta kritiken mot den integration i senare led i byggprocessen som aktieinnehaven i SCG och Ahlsell & Ågren innebar. Genom försäljningar av Protorp- och Opusaktier och genom försäljningen av Laverna till utomstående har Euroc fått ytterligare ca 60 milj. kr. till sitt förfogande. Ett lika stort kapital har tillförts SCG.

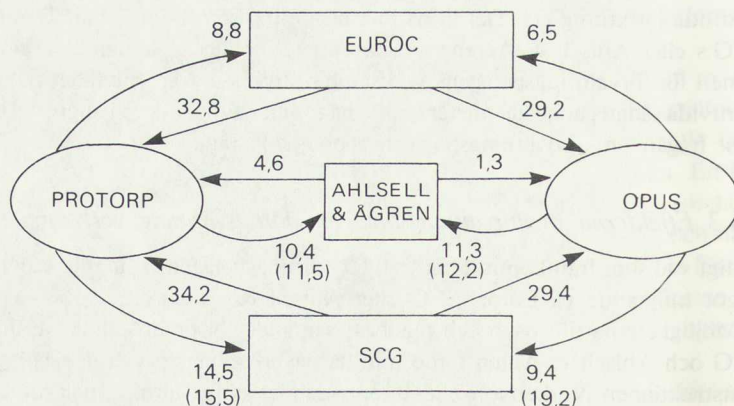
Vid bildandet av förvaltningsbolagen ville också SCG värna om sin självständighet. SCG är Sveriges största entreprenadföretag och fastighetsägare med en mycket stark finansiell ställning. Största aktieägare var tidigare Euroc som hade 30 % av aktierna och 39 % av röstvärdet i SCG. Andra finansgrupper kunde för överkomliga belopp ha tagit kontrollen över koncernen, i första hand via Euroc, som uppfattades som lågt värderat på börsen, åtminstone med hänsyn till tillgångarnas värde. Genom bildandet av förvaltningsbolagen eliminerades denna möjlighet.

Genom Läkartjänst/Tandläkartjänsts stora köp av Eurocaktier under sommaren och hösten 1975 och köp av Laverna på våren 1976 har fler Eurocaktier än SCG hade i december 1974 samlats hos en ny ägare, Investment AB Collector. Detta företag ägs dock inte till någon del av stiftarföretagen. Collector har numera också sålt samtliga aktier i SCG och Ahlsell & Ågren, varför några ägandesamband via Collector inte föreligger.

Det tidigare korsägande som förelåg mellan Euroc och SCG har ersatts av ett korsägande dels mellan Euroc och Opus resp. Protorp, dels mellan SCG och Opus resp. Protorp. Vidare har Eurocs direkta ägande i Ahlsell & Ågren ersatts av ett korsägande mellan Ahlsell & Ågren och Opus resp. Protorp. Detta åskådliggörs i figur 6:2. Av figuren framgår också att dessa företag genom förvaltningsbolagskonstruktionen indirekt äger aktier i sig själva.

Förvaltningsbolagskonstruktionen har vissa likheter med det som av koncentrationsutredningen¹ betecknades som "pyramidbyggande" eller "aski-ask-ägande". Detta innebär att aktieägare genom dominerande minoritetsintressen i ett företag får praktisk kontroll över detta företag, vilket i sin tur har dominerande minoritetsintressen i ett annat företag, osv. En

¹ Koncentrationsutredningen V, Ägande och inflytande inom det privata näringslivet (SOU 1968:7).

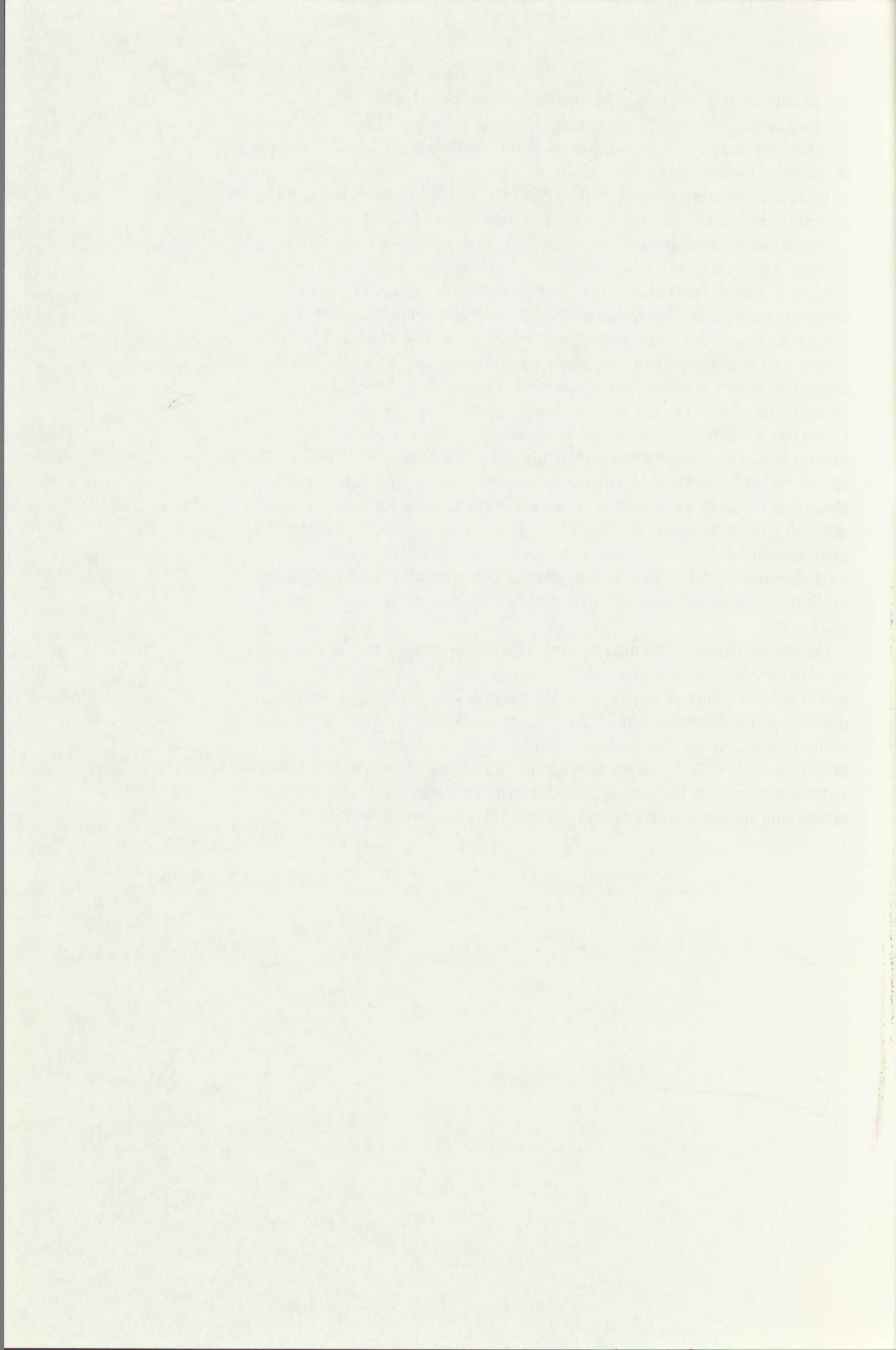
Figur 6:2 Ägandesamband mellan förvaltningsbolagen och stiftarföretagen i september 1976, procent av aktiekapitalet (röstvärdet).

sådan uppbyggnad av ägandet är "kapitalbesparande". Inflytandet kan ändå bli betydande, om antalet aktieägare – såsom i Euroc, SCG och Ahlsell & Ågren – är stort. I än högre grad gäller detta, om flera större minoritetsägare är passiva, institutionella placerare.

Likheten kan exemplifieras med att SCG har en betydande minoritetspost i Protorp, som i sin tur har betydande minoritetspost i Ahlsell & Ågren.

Några väsentliga skillnader föreligger dock. Förvaltningsbolagen Opus och Protorp har vardera två ägare med tillsammans dominerande minoritetsintressen. Vidare har Opus och Protorp var för sig betydande minoritetsintressen i Euroc, SCG och Ahlsell & Ågren. Några konsortialavtal mellan företagen uppges dock inte föreligga. Aktieposterna kan sålunda inte utan vidare sammanräknas. Inte ens vid en summering av Opus och Protorps aktier föreligger i praktiken någon dominans i Ahlsell & Ågren eller Euroc, men möjligen i SCG. Beträffande Euroc gäller, förutom det faktum att Collectors aktieinnehav är större än Opus och Protorps tillsammans, att ingen enligt bolagsordningen får rösta för mer än en tiondel av det på stämman företrädda kapitalet. Denna bestämmelse torde i praktiken begränsa rösträtten för flera av de större ägarna, däribland Opus och Protorp, och eliminera möjligheterna för enstaka ägare att uppnå praktisk kontroll på bolagsstämman. Vidare föreligger den principiella skillnaden mellan "ask-i-ask-ägandet" och förvaltningsbolagskonstruktionen att den senare, i varje fall hittills, huvudsakligen omfattar inbördes ägande mellan de inblandade företagen.

Genom konstruktionen med tre skilda förvaltningsbolag har en spridning av inbördes ägda aktieposter i stiftarföretagen kunnat ske utan att dessa poster behövs säljas ut omedelbart. De rådande inbördes ägandeförhållandena torde i kombination med de tidigare redovisade personsambanden mellan företagen för närvarande tillförsäkra företagsledningarna i Euroc, SCG resp. Ahlsell & Ågren ett betryggande skydd mot plötsliga förändringar vid bolagsstämmor. De långsiktiga effekterna påverkas givetvis av i vilken omfattning aktierna fortsätter att spridas till en större ägarkrets.

7 Vissa storföretags beteende

7.1 Inledning

Byggkoncentrationsutredningen har enligt direktiven haft till uppgift bl. a. att kartlägga företagets beteende inom vissa delar av byggnadsmaterialindustrin, främst sådana delar där koncentrationsprocessen gått långt och där importkonkurrensen är av relativt begränsad omfattning. Kartläggningen omfattar allmän företagspolitik, investeringspolitik, forsknings- och utvecklingspolitik, inköpspolitik, försäljningspolitik samt lönsamhetspolitik. Vidare har formerna för medbestämmande för de anställda kartlagts.

I kapitel 3 redovisas de varugrupper där koncentrationen gått långt och där importkonkurrensen är av begränsad omfattning. Där framgår att hög koncentration råder för varugrupper ur ett flertal branscher, och att åtskilliga olika företag finns representerade bland de största företagen inom de skilda varugrupperna.

I kapitel 5 redovisas tio koncerner med stor tillverkning av byggnadsmaterial. Företag tillhörande dessa koncerner är ej sällan något av de största inom resp. varugrupp. Samtliga koncerner är dock inte utpräglade byggnadsmaterialföretag, utan byggnadsmaterialtillverkningen utgör – som redovisas i kapitel 5 – vanligtvis en begränsad del av koncernens totala omsättning. Att i sådana fall kartlägga samtliga större företags policy med avseende på byggnadsmaterialtillverkningen har ej ansetts meningsfullt. Utredningen har i stället valt att närmare studera nämnda frågor med utgångspunkt från tre koncerner som till övervägande eller till stor del är inriktade på byggnadsmaterialtillverkning, nämligen Industri AB Euroc, Svenska Tändsticks AB (STAB) och Yxhult AB. Byggnadsmaterialtillverkningen svarade 1975 hos dessa tre koncerner för 64, 33 resp. 75 % av den totala omsättningen. Dessa koncerner är samtidigt stora tillverkare inom bl. a. sådana delar av byggnadsmaterialindustrin där koncentrationen gått långt och där importkonkurrensen är av relativt begränsad omfattning.

Kartläggningen av företagets politik i olika avseenden har baserats på en skriftlig enkät till de tre företagen, hearings med företagen samt studier av andra källor såsom årsredovisningar, uttalanden på bolagsstämmor etc. Avslutningsvis redovisas berörda företags politik beträffande Byggmakoncernen.

7.2 Allmän företagspolitik

7.2.1 *Industri AB Euroc*

Industri AB Euroc har – i likhet med de övriga studerade företagen – inte upprättat någon av styrelsen godkänd skriftlig allmän concernpolitik. De senaste årens utveckling ger dock en god bild av Eurockoncernens nuvarande inriktning. Vidare har uttalanden i samband med bolagsstämmor m. m. gjorts rörande concernens politik i skilda frågor.

Under inverkan av bl. a. den fortgående minskningen i byggnadsverksamheten under 1970-talet och åtföljande överkapacitet i stora delar av den svenska byggnadsmaterialindustrin har Euroc under den senaste femårsperioden haft som målsättning att minska beroendet av den svenska byggmarknaden och i stället diversifiera till andra marknader, främst produkt- och branschmässigt men även geografiskt. I siffror uttryckt har byggnadsmaterialandelen, inkl. installations- och inredningsmaterial, minskat från närmare 80 % 1971 till 64 % 1975, samtidigt som utlandsförsäljningen ökat från 26 % till 34 % av Eurocs totala omsättning resp. år. Concernens nyorientering har tagit sig uttryck i försäljningar av några byggnadsmaterialföretag såsom Interoc Bygg, Elementhus, Eternitrör och Siporexfabriken i Skelleftehamn. Vidare har överkapacitet avvecklats genom neddragningar eller nedläggningar av produktionen på flera orter. En bidragande orsak till kapacitetsminskningarna har enligt Euroc varit snabbt stigande kostnader som ej alltid kunnat kompenseras genom prishöjningar bl. a. på grund av prisregleringar på byggnadsmaterial under den aktuella tidsperioden. Under åren 1971–1975 lade Euroc ned bl. a. Siporexfabriken i Södertälje, lättklinkertillverkningen i Bred samt betongstationer och betongvarufabriker på flera platser i landet. F. n. avvecklas eternitfabrikerna i Lomma och Köping sedan användningen av asbestcementprodukter förbjudits av arbetarskyddsstyrelsen fr. o. m. 1978. Vidare planeras nedläggning av cementtillverkningen vid tre av företagets sju fabriker i landet, nämligen i Hällekis, Köping och Limhamn. Detta sker som ett led i den strukturplan Euroc gjort upp rörande den svenska cementindustrins framtid, och enligt vilken Slitefabriken byggs ut med modern energibesparande kapacitet.

Nedgången i byggnadsmaterialandelen motsvaras av företagsförvärv inom angränsande eller helt nya produktområden både i Sverige och utomlands. Bl. a. har Eurockoncernen köpt verkstadsföretag och handelsföretag inom transportutrustningsområdet resp. elbranschen. De utländska engagemangen avser till stor del s. k. joint ventures och legotillverkning då egna nyinvesteringar i utlandet skulle kräva alltför stora kapitalinsatser. De nya satsningarna sker på elområdet, på avlopps- och reningsverksområdet, på värmeområdet – exempelvis soluppvärmning av bostäder – och på försäljning av know-how. Många av dessa områden har karaktären av högteknologiska verkstadsindustrier med stora exportmöjligheter. Generellt för de förändringar som skett och sker i Eurockoncernens struktur gäller att concernen strävat efter att utvecklas från ett produktions- och materialstyrt företag till ett marknadsstyrt företag.

Den ovan skisserade omstruktureringen av Eurockoncernen är inte avslutad utan fortgår alltjämt och företaget kan i framtiden komma att avyttra ytterligare intressen inom byggnadsmaterialområdet om lämpligt tillfälle ges.

Beträffande koncentrations- och integrationsutvecklingen har Euroc den inställningen att man inte strävar efter att förvärva företag eller gör sådana investeringar att den vertikala integrationen ökar. Horisontell integration, dvs. förvärv av konkurrerande företag, säger sig koncernledningen vilja undvika om marknadsandelen därigenom blir större än hälften. Skälet härtill är dels att Euroc sällan uppfattar några ekonomiska fördelar av ökad integration, dels att man inte vill ge anledning till anmärkningar från de konkurrensvårdande myndigheterna.

I Eurocs årsredovisning för 1976 anför koncernchefen följande beträffande koncernens utveckling:

”Euroc fortsätter att utveckla sin verksamhet utanför byggsektorn och koncernens nya profil avtecknar sig efterhand alltmer.

Huvuddragen i den nya profilen utgörs av metoder och system med anknytning till vattenbehandling, värme och elektricitet liksom industriella specialtekniker på hög teknologisk nivå. Därtill kommer ren handelsverksamhet. I riktlinjerna ingår att ligga så nära marknaden/slutförbrukaren som möjligt och undvika underleverantörsituationer.

Operativt förverkligas den nya profilen både genom egen produkt- och marknadsutveckling och genom företagsförvärv. Forsknings- och utvecklingskostnaderna i Euroc under 1976 kan beräknas till inemot 50 Mkr, varav ca 7 Mkr i koncerncentrala insatser och resten i divisionerna. Därvid har inte medräknats förlusten i värmedivisionen TeknoTerm som till övervägande del föranletts av koncernledningens direktiv till divisionsledningen att inte skära ned utvecklingsinsatsen till divisionens nuvarande löpande intjäningsförmåga.

Bland företagsförvärven märks Tellus Maskin AB, specialist på transport- och materialhanteringsutrustningar med lovande exportutsikter.

Fortsatta rent organisatoriska åtgärder hör också till vidareutvecklingen. Uppdelningen av den tidigare Ifö-divisionen i en högspännings-, en lågspännings-, en sanitets- och en köksdivision kommer att ytterligare effektivisera produkt- och marknadsutvecklingen på vattenbehandlings- och elektricitetsområdena.

Bakom den här nyinriktningen ligger i första hand bedömningen att verksamheten är lovande och kan ge goda resultat. Dessutom finns ett starkt inslag av – kalla det gärna handlings- och affärslust, något som bl. a. beaktas vid chefsrekryteringen.

Men till motivbakgrunden hör naturligtvis också en del allmänna överväganden och erfarenheter som dämpar benägenheten att huvudsakligen satsa på byggmaterial. Det gäller därvid inte i första hand konjunkturberoendet: det delar man med annan industri även om de cykliska förloppen inte alltid sammanfaller. Snarare är det den stora sårbarheten för prisstoppningripanden av myndigheterna med åtföljande planeringssvårigheter och resultat tapp.

Byggmaterialindustrin är kapitalintensiv och volymkänslig. Har man som Euroc redan det finansiella ansvaret för både en cement- och gipsskiverörelse i Sverige är det nog mot nyssnämnda bakgrund klokt att begränsa sitt engagemang på byggmaterialområdet i övrigt. Kanske kan man då också nära en from förhoppning om att Euroc skall utsättas för något mindre politisk mobbning än tidigare.

Vad själva byggmarknaden beträffar borde eljest det långa återtåget från 1960-talets framskjutna positioner nu vara avslutat. Detsamma gäller i huvudsak den därav föranledda avvecklingen av överskottskapacitet inom Euroc. Den har varit smärtsam för de anställda och kostsam för koncernen. Men den har varit ofrånkomlig och till slut räddat stora personella och finansiella resurser från att gå till spillo.

I några av de tidigare mest förlustdrabbade rörelsegrenarna som Siporex och A-betong har det dessutom gått att ”vaska fram” en livskraftig kärna med lovande framtidsutsikter. Det är signifikativt att dessa båda företag givit det största bidraget,

31 Mkr, till Eurocs resultatförbättring under 1976, ett år då t. ex. Cementa och Dynapac fått se sina resultat minska. Skulle den svenska byggnadsverksamheten så småningom börja öka igen, vilket vore naturligt, bör Eurocs kvarvarande byggmaterialföretag ha goda utsikter att hävda sig.

Euroc har under de senaste årens omvandling vidmakthållit sin balanssoliditet vid 30 %-nivån. Avvecklingsförlusterna har varit stora men kunnat kompenseras genom frigörande av kapital. Likviditeten har höjts.

Även om den stora cementinvesteringen i Slite föranleder en viss planerad minskning av soliditeten är det Eurocs föresats att 30 % soliditet icke skall underskridas under längre perioder utan tvärtom något ökas. Detta leder i första hand till att ställa lönsamhetskrav på divisionerna som, direkt och indirekt, möjliggör ett realiserande av soliditetsmålsättningen.

Euroc kan med andra ord inte slå sig till ro med vad som hittills uppnåtts. Koncernen måste ytterligare höja sin avkastningsgrad för att bli tillräckligt intressant för att behålla och dra till sig riskkapital och säkra sig en uthållig livskraft och sysselsättningsförmåga. Det förra kan inte ske utan att aktieägarna och aktiemarknaden är nöjda. Det senare är i högsta grad i de anställdas intresse. Det är att hoppas att samarbetet inom ramen för den nya medbestämmandelagen skall utvecklas i fullt medvetande om att detta är en av de allra viktigaste betingelserna för ett företags trygga utveckling."

7.2.2 Svenska Tändsticks AB (STAB)

I kapitel 5 redovisas Svenska Tändsticks AB:s (STAB) utveckling från en ren tändstickstillverkare till ett internationellt industrikonglomerat. Expansionen har gått via förvärv eller etableringar av hjälpiindustrier, exempelvis tillverkning av tändsticksmaskiner, till förvärv av företag inom helt andra branscher. Den diversifiering som genomfördes under en följd av år ledde fram till en divisionalisering av verksamheten fr. o. m. 1968, då en uppdelning gjordes på tändsticks-, byggnadsmaterial-, pappers-, förpacknings-, maskin- och elektronikdivisionerna. Målsättningen med den nya organisationen var bl. a. att inom divisionerna effektivisera produktutveckling, produktionsteknik och marknadsföring, samtidigt som man räknade med att uppnå en bättre kostnadskontroll och ett bättre utnyttjande av koncernens samlade resurser. Byggmaterialdivisionernas snabba tillväxt under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet är ingen tillfällighet utan skall ses som resultatet av en strävan från koncernledningen att öka vissa verksamheter inom koncernen genom nyinvesteringar och företagsförvärv i syfte att få en såväl produktmässigt som geografiskt mera spridd riskfördelning samt att uppnå starkare marknadspositioner för de olika produktgrupperna. Vad gäller byggnadsmaterialområdet satsade STAB på att få så stora marknadsandelar som möjligt inom hela interiörområdet, dvs. golv, väggar, tak och inredning. Byggmaterialdivisionens expansion från 11 % av koncernomsättningen 1965 till 44 % 1973, då den delades upp på fyra separata enheter, karaktäriseras av såväl produktmässig expansion som satsningar på utländsk tillverkning och försäljning.

I 1971 års verksamhetsberättelse sägs att arbetet på att genom företagsförvärv och utbyggnader åstadkomma en balanserad expansion fortsätter planenligt. Då STAB vid denna tidpunkt nått stora eller mycket stora marknadsandelar i Sverige måste expansionen ske utomlands. Koncernledningen

påpekade samtidigt att en multinationell och diversifierad verksamhet ställer stora krav på effektiva kontroll- och planeringssystem, varför man inom koncernen skulle satsa på förstärkningar av sådana styrsystem under kommande år. Organisatoriskt motsvarades denna utveckling av att divisionerna fick eget lönsamhetsansvar och att beslutsfattandet decentraliserades från koncernledningen till de olika rörelsegrenarna.

Den målmedvetna satsningen på EG-marknaden som förutskickades fortsatte under 1972 och innebar för byggmaterialdivisionens del att detta område fick större betydelse både som marknad för lokalt framställda produkter och som exportmarknad för divisionens svenska fabriker. Totalt sett för hela STAB-koncernen låg dock utlandsandelen på ca 30 % under hela första delen av 1970-talet.

Under de senaste åren har STAB-koncernen kommit in i en ny fas som närmast kan betecknas som en konsolideringsperiod. De delar av den utländska verksamheten som tidigare bedömdes som nödvändiga för att ge en bas för expansionen men som ej längre behövs eller är olönsamma avvecklas. I stället kommer STAB – enligt vad som framkommit vid intervjuer med företaget under hösten 1976 – att satsa på tre produktområden, nämligen konsumentprodukter (tändstickor, tändare, pennor m. m.), interiörprodukter (nuvarande interiör- och komponentdivisionerna) och verkstadsprodukter (tändsticks-, förpacknings- och gjuterimaskiner m. m.). Övriga produktområden kommer inte omedelbart att avyttras, men vissa divisioner kommer att trappas ner genom företagsförsäljningar. Satsningen på ovanstående tre produktområden görs med tanke på STAB:s speciella kunnande på dessa områden. Till skillnad från tändsticksförsäljningen, som i många länder sker i form av monopolförsäljning för STAB, är flera av de nämnda produktområdena utsatta för stark konkurrens och det ingår därför i STAB:s policy att finna sådana nischer där STAB kan skapa sig en stark position.

I slutet av 1976 blev det känt att KemaNord AB hade långt framskridna planer på att genom en riktad nyemission erbjuda STAB:s aktieägare att byta sina STAB-aktier mot aktier i KemaNord, varefter företagen skulle fusioneras. Det planerade erbjudandet kom dock av sig sedan planerna läckt ut i massmedia utan att aktieägarna, styrelserna eller de anställda informerats. I början av 1977 avrådde STAB:s styrelseordförande aktieägarna i STAB att anta ett erbjudande från KemaNord då STAB:s framtidsutsikter ansågs vara bättre än vad som motsvarades av den dittills rådande börskursen på STAB-aktierna, och då fördelarna av ett samgående med KemaNord bedömes som mycket begränsade och ej uppvägde de nackdelar som en fusion skulle kunna medföra. I samband med fusionsplanerna har företrädare för de anställda i STAB reagerat mot den bristfälliga informationen rörande framtiden i ett tänkt sammanslaget företag. De anställda i STAB hade då inte utnyttjat sin lagliga rätt att utse styrelserepresentant i STAB. Till saken hör dock att fusionsplanerna ej behandlats i STAB:s styrelse innan de blev allmänt kända utan i en trängre krets av personer.

I STAB-koncernens årsredovisning för 1976 anförde koncernchefen bl. a. följande i en översikt:

”1976 kom att kännetecknas av fortsatt svag konjunktur på de flesta marknader. Låg sysselsättning, otillräckliga priser, industriell och politisk oro samt därav betingade

valutakriser har för många branscher i såväl Sverige som utlandet inneburit starka störningar. Räntabiliteten har pressats nedåt. Hela näringsgrenar har redovisat stora förluster. Investeringsviljan har generellt sett varit låg.

STAB-koncernen har givetvis inte undgått att påverkas negativt av ovanstående förhållanden, men utfallet 1976 blev dock betydligt bättre än vad som under en period förväntades.

Vårt långsiktiga arbete på att bygga upp en stark ställning på *interiörprodukter* (möbler undantagen) och *byggkomponenter* i Skandinavien har varit framgångsrikt. Vi är idag marknadsledare på flertalet av våra produktområden. Lönsamheten är god för dessa verksamhetsgrenar och nådde 1976 ett rörelseresultat av närmare 100 mkr.

Satsningen 1973 i Tyskland på hem- och kontorsmöbler har däremot varit misslyckad. Vi har även under 1975 och 1976 lidit stora förluster som framgår av tabellen härintill. En snabb minskning och koncentration av möbeltillverkningen genomförs nu och beräknas vara i huvudsak avslutad under innevarande år. Även för 1977 måste vi räkna med förlust. Inklusiva avgångsvederlag och andra kostnader av engångskaraktär har förlusten budgeterats till ungefär samma belopp som utfallet för 1976.

Vårt redan hösten 1975 intensifierade program för att komma tillrätta med förlustbringande eller udda företag har fortsatt. Hittills genomförda avvecklingar har utfallit med betydligt bättre resultat än vi vågade tro. Huvudparten av detta program kommer att vara genomfört vid 1977 års utgång.

Rationaliseringsarbete och kostnadsjakt har bedrivits intensivt under 1976. Betydande avgångsvederlag och andra engångskostnader har belastat resultatet under året, för koncernen totalt ca 30 mkr.

Någon mera allmän förbättring i konjunkturen har vi ej räknat med i budgeten för 1977. Koncernen kommer även under innevarande år att få bära betydande omstrukturerings- och uppbyggnadskostnader, främst på möbel- och tändarområdena. En fortsatt låg investeringsvilja i näringslivet gör att vi ej heller vågar räkna med någon förbättring för maskindivisionen under året.

KemaNords erbjudande att förvärva STAB (varom mera nedan) har försenat och försvärat koncernledningens arbete på att lösa strukturella problem och att slutföra olika pågående förhandlingar. Utspelet skapade givetvis också betydande oro bland koncernens anställda i in- och utlandet och försenade omorganisationsarbetet.

Mot denna bakgrund har vi därför nödgats nedjustera vår budget. Vi räknar dock fortfarande med en viss förbättring av rörelseresultatet jämfört med 1976.

Företagsförvärven under 1976 har varit begränsade.

Företagsförsäljningarna under 1976 har varit av större omfattning. Från Eurodoordivisionen har sålts Interwandgruppen för företag i Nederländerna, Tyskland m. fl. länder och rörelsen i Eurowand AB i Örebro. Beslut har fattats att lägga ned Star Baelemente GmbH i Tyskland. Alla dessa företag är i huvudsak tillverkare av mellanväggar.

Maskindivisionen har avyttrat Norba AB:s avfallshanteringsrörelse, medan gjuteriet fortfarande befinner sig i koncernens ägo.

Tändsticksdivisionen har sålt det icke rörelsedrivande företaget Gosch A/S i Danmark.

Därutöver har koncernens minoritetsandelar i det spanska träindustriföretaget Esteban y Bartolomé, det spanska tobaksföretaget Tabaco Banda och det chilenska företaget Copihue SA (skogar och sågverk) sålts till lokala intressenter.

Under innevarande år har Eurodoordivisionen sålt det nederländska dörrföretaget Halbertsma BV."

I förvaltningsberättelsen redovisas följande beträffande erbjudandet från KemaNord:

”Som tidigare framgått såväl i massmedia som på annat sätt meddelade styrelsen för KemaNord den 28 december 1976 officiellt att man avsåg att lämna ett anbud till STAB:s aktieägare att överlåta sina aktier i STAB till KemaNord, varvid för *fyra* aktier i STAB av serie A eller B skulle erhållas *en* aktie i KemaNord jämte ett konvertibelt skuldebrev om kr 200. Skuldebrevet skulle löpa med 9 % ränta och konverteringskursen motsvarar ett värde av kr 333 per KemaNord-aktie.

STAB:s styrelse meddelade att den för sin del ej kunde finna att de industriella och kommersiella fördelar som skulle komma STAB tillgodo genom en fusion med KemaNord vore tillräckliga för att motivera en rekommendation från styrelsens sida till aktieägarna att acceptera anbudet.

Sedan samråd ägt rum med fackliga representanter för STAB-koncernen har dessa meddelat att de stöder styrelsens ställningstagande och icke ser någon fördel för de anställda i STAB-koncernen i ett samgående med KemaNord. Representanter för de anställda i båda koncernerna har dock tillsammans framfört önskemål om nya utredningar.

KemaNords styrelse fann efter ytterligare undersökningar bland STAB:s aktieägare att förutsättningar saknades att få 90 % att acceptera erbjudandet, vilket var ett villkor för att kunna fusionera de båda koncernerna. KemaNords styrelse beslöt därför den 26 februari 1977 att återtaga erbjudandet i samband med att styrelserna i de båda bolagen beslöt att fortsätta undersökningarna för att ytterligare utröna förutsättningarna för ett samgående eller formerna för ett förbjudat samarbete mellan de båda koncernerna.”

7.2.3 Yxhult AB

Yxhultkoncernen är starkt förankrad vid byggnadsmaterialproduktion och koncernens utveckling är därför i hög grad avhängig av byggnadsindustrins utveckling. Under 1940-talet integrerade koncernen framåt genom att man startade försäljning av färdiga byggsatser för framför allt småhus. Verksamheten utvidgades även till nyckelfärdig produktion. Lättbetongtillverkningen har kompletterats med andra byggnadsmaterial såsom kalksandsten och betongtakpannor. Någon medveten strävan att diversifiera verksamheten till andra branscher kan inte spåras förrän i början på 1970-talet då den starka anknytningen till byggnadssektorn blev besvärande genom den markanta nedgången i bostadsbyggandet. Under 1974 förvärvades ett företag i plastbranschen, Stellana Plast AB, som ett första steg mot en produkt- och branschmässig diversifiering. Genom detta företagsförvärv erhöll Yxhultkoncernen know-how inom en ny bransch. Målsättningen är att successivt bygga upp en större kapacitet både inom och utanför Sverige inom plastindustrin. Några planer på att gå in i andra branscher finns dock inte f. n. Några planer på integration framåt eller bakåt inom byggnadssektorn finns inte heller. I stället genomförs f. n. en avveckling av entreprenadverksamheten. Yxhultkoncernens tyngdpunkt kommer för överskådlig framtid att ligga inom byggnadsmaterialområdet.

Efter en omorganisation 1973 överfördes koncernens utländska lättbetongtillverkning vid de egna fabriker i Tyskland och Österrike till en särskild företagsgrupp, Trilobiten AB, som ägs av familjen Carlén. Licensverksamheten ligger dock kvar inom Yxhultkoncernen. Denna verksamhet

har utvecklats stabilt och bedöms ha goda framtidsutsikter, även om den internationella konkurrensen på detta område är mycket hård.

7.3 Investeringspolitik

7.3.1 *Allmänt*

Eurocs investeringspolitik har under flera år präglats av en strävan att diversifiera verksamheten såväl geografiskt som branschmässigt. Nyinvesteringar, expansionsinvesteringar och företagsköp har med hänsyn till den nedåtgående trenden inom byggnads- och anläggningsverksamheten inriktats på andra branscher än traditionellt byggnadsmaterial. Rationaliserings- och utbytesinvesteringarna har med undantag av den nya cementfabriken i Slite, varit mer knutna till befintliga produktionsresurser och återspeglar icke någon ändrad policy. Avgörande för beslut om investeringar inom Eurockoncernen är generellt företagspolicyn och den långsiktiga strategin som fastlagts i divisionernas långsiktplaner mot bakgrund av bedömningar om framtida erforderlig kapacitet för olika produkter och marknader. Investeringsbehoven avstäms mot koncernens samlade finansiella resurser. Inom ramen för koncernens system för ekonomisk planering och kontroll finns en detaljerad investeringsrutin som syftar till att värdera investeringsprojektens ekonomiska och finansiella konsekvenser.

Underlaget för lönsamhetsbedömning av investeringsprojekt innehåller sammanfattningsvis en lönsamhetsberäkning enligt kapitalvärdekvotmetoden, i vissa fall kompletterad med en internränteberäkning, en beräkning av pay-off-tiden ur likviditetssynpunkt samt känslighetsanalyser för väsentliga variabler. Till ovanstående fogas också en beskrivning av investeringens icke i pengar mätbara konsekvenser. Exempel på svårkvantifierade konsekvenser av en investering är effekter på arbetsmiljö och yttre miljö. Investeringsäskanden görs inom divisionerna och sammanställs centralt i koncernens investeringsbudget, vilken fastställs av Eurocs styrelse.

Eurocs totala bruttoinvesteringar i anläggningar uppgick åren 1971–1975 till 512 milj. kr. Inom Eurockoncernens byggnadsmaterialtillverkande enheter har under femårsperioden investerats ca 400 milj. kr. i anläggningar varav drygt 80 milj. kr. eller ca 20 % utomlands. De största enskilda svenska projekten var oceanutlastningsanläggningen för cement i Limhamn 1973–1975 och kalkugnen i Köping 1974–1975. Större delen av investeringarna utomlands avser gipsskivefabriken i Kalundborg i Danmark och siporexfabriken i Bernon i Frankrike. F. n. genomför Eurockoncernen som ett led i omstruktureringen av den svenska cementindustrin en mycket stor investering – i storleksordningen 600 milj. kr. – i en ny, mindre energikrävande cementfabrik i Slite på Gotland. Den nya kapaciteten på ca 1,4 milj. årston ersätter äldre kapacitet som läggs ned i Hällekis, Limhamn och Köping. Oceanutlastning av Slitecement kommer att ske vid anläggningen i Limhamn.

STAB-koncernens investeringar baseras på planer, vilka är konstruerade på basis av de planer som fastställs inom varje enhet (enhetsplan). Enhetsplanerna sammanställs av divisionsledningen till en divisionsplan. Di-

visionsplanerna samordnas i koncernledningen till en koncerninvesteringsplan som fastställs i koncernstyrelsen, utom beträffande kapacitetsbevarande investeringar som beslutas i resp. dotterbolag.

STAB har alltsedan 1969 gjort stora investeringar i företagsköp, såväl i Sverige som i utlandet. De utländska företagsförvärven har framför allt motiverats av att den svenska delen av byggnadsmaterialdivisionen varit olönsam, bl. a. till följd av en vikande byggnadsverksamhet. Satsningen på exportmarknaden har av STAB betraktats som en förutsättning för att bibehålla tillverkningen i Sverige. För att direkt få marknadskanaler i utlandet har STAB valt att expandera på exportmarknaden genom företagsförvärv. STAB-koncernens investeringar i anläggningar uppgick åren 1971–1975 till ca 1,1 miljard kronor. Inom STAB-koncernens byggnadsmaterialtillverkande enheter uppgick investeringarna i anläggningar brutto till ca 460 milj. kr. under samma period, varav ungefär hälften i Sverige. De största enskilda investeringsprojekten under perioden gällde Tarkett i Hanaskog och Ronnebyhamn, samt WST-Hus i Forserum. De utländska investeringarna avsåg till stor del dörrtillverkning i flera Europeiska länder.

Företagen inom *Yxhultkoncernen* har varje år en investeringsram inom vilken varje företag agerar självständigt. Investeringsramen baseras på avdelningsvisa önskemål, vilka diskuterats och prioriterats av arbetsledningen och fabriksledningen. Vissa investeringsförslag kommer emellertid från företagsledningen. Dessa investeringsförslag, vilka ofta rör nödvändiga förändringar, föregås av samtal med arbetstagarrepresentanterna.

F. n. arbetar koncernen med treårsplaner. Dessa, liksom årsplanerna, fastställs i Yxhults styrelse. Koncernens investeringspolicy innefattar ej någon strävan mot vertikala företagsköp. Däremot har koncernen en uttalad policy att diversifiera på lång sikt om möjligheter till detta ges. Yxhultkoncernens problem uppges vara att resultaten ej står i proportion till de investeringar som man anser önskvärda och investeringspolitiken påverkas naturligtvis av detta. Under den senaste femårsperioden har investeringsvolymen kraftigt varierat.

Yxhultkoncernens totala investeringar i anläggningar i Sverige uppgick under åren 1971–1975 till 63 milj. kr., varav det största enskilda projektet var utvidgningen av kalksandstenfabriken i Hällabrottet 1973/74.

7.3.2 Företagsförvärv

Statens pris- och kartellnämnd (SPK) analyserar fortlöpande i enlighet med sina riktlinjer köp och försäljning av företag eller delar av företag inom det svenska näringslivet. Denna verksamhet, som påbörjades 1969, syftar till att ge information om ändrade koncernförhållanden bland större företag och kännedom om koncentrationsutvecklingen inom olika varu- och tjänsteområden. Fusionsverksamheten redovisas – tillsammans med registrerade kartellavtal – årligen i samlingsverket "Marknad och fusioner".

SPK:s kartläggning omfattar endast köp och försäljning av i Sverige verk samma företag. Utländska företags köp av svenska företag har således medtagits, däremot inte svenska företags köp i utlandet. Kartläggningen omfattar ej företagsköp som gjorts av enskilda personer.

Tabell 7:1 Antal företagsförvärv inom det svenska näringslivet och antal anställda i uppköpta företag åren 1969–1975

År	Antal företagsförvärv	Antal anställda i uppköpta företag
1969 ^a	309	71 000
1970 ^a	328	38 500
1971	309	52 000
1972	404	46 500
1973	495	48 000
1974	728	50 400
1975	828	72 000

^a Exkl. bank- och försäkringsrörelse.

Källa: SPK.

Som framgår av tabell 7:1 har förvärvsaktiviteten ökat successivt sedan 1971 och omfattade 824 förvärv 1975. Antalet anställda i uppköpta företag låg åren 1971–1974 på ca 50 000/år och ökade 1975 till 72 000 anställda.

Av SPK:s kartläggning över svenska företagsförvärv kan konstateras att STAB-koncernen under åren 1969 och 1970 förvärvade sex företag med tillsammans 2 165 anställda och därmed var nummer sju bland de 20 fusionsaktivaste företagen mätt efter antalet anställda i köpta företag. Ytong AB förvärvade samma år 7 företag med 886 anställda. År 1972 gjorde STAB tre företagsköp som berörde tillsammans 633 anställda och 1974 tre företagsköp som berörde 984 anställda, och var dessa år det fjortonde resp. nionde företaget sett från fusionsaktivitetssynpunkt. Euroc var 1973 det tredje fusionsaktivaste företaget med köp av fyra företag med tillsammans 3 145 anställda, varav den största delen gällde Gullhögens Bruk.

Eurockoncernens företagsförvärv i Sverige inom byggnadsmaterialområdet omfattar – förutom Gullhögens Bruk med dotterbolaget A-Betong – Göteborgs Makadam AB, Nordzent Teknik AB, som avyttrades efter två år, Stockholms Reveteringsfabrik, AB Ishammars Rostfria Inredningar, Klimatkyla AB och Värmeåtervinning AB. *STAB-koncernens* svenska företagsförvärv inom byggnadsmaterialområdet omfattar AB WST-Hus, AB Wahlbecks Fabriker och HSB:s snickerifabrik i Nässjö. *Yxhultkoncernen* blev under femårsperioden 1971–1975 majoritetsägare i Nordiska Redland AB.

Euroc och STAB förvärvade under åren 1971–1975 flera utländska företag. Bland Eurockoncernens utländska företagsförvärv kan nämnas BV Kampri i Nederländerna, Frauenthal i Österrike, Henke & Theiss och Ifö Mebach i Västtyskland, samtliga med verksamhet inom Ifödivisionens områden. Bland STAB-koncernens utländska företagsköp inom byggnadsmaterialområdet kan nämnas Ets. Viktor Mesclé SA i Frankrike, Kübel AG i Västtyskland samt Weyroc Ltd i England, samtliga företag med spånskivetillverkning på produktprogrammet. Det franska företaget tillverkar bl. a. dörrar och det tyska företaget möbler.

Eurockoncernens företagsförvärv uppgick åren 1971–1975 till totalt 250 milj. kr. STAB-koncernens förvärv av byggnadsmaterialtillverkande företag (inkl. investeringar i aktier) uppgick åren 1972–1975 till 209 milj. kr. Yxhultkoncernens företagsförvärv uppgick åren 1971–1975 till 10 milj. kr.

7.4 Forsknings- och utvecklingspolitik

7.4.1 Omfattningen av forskning och utveckling i den svenska industrin

Inom industrin bedrivs en omfattande forsknings- och utvecklingsverksamhet (FoU). Enligt statistiska centralbyrån (SCB) utfördes 1973 FoU inom den svenska industrin till ett värde av 2,1 miljarder kronor och kan 1975 uppskattas till 2,5 à 3 miljarder kronor.¹ Forskningen är ojämnt fördelad inom industrin. Företag med mer än 1 000 anställda svarar för mer än fyra femtedelar av FoU-kostnaderna medan endast 0,2 % av kostnaderna faller på företag med färre än 50 anställda. Bland företagen med fler än 1 000 anställda låg FoU-kostnadernas andel av omsättningen 1973 på 2,2 % medan andelen bland de minsta företagen var 0,0 %.

FoU-kostnadernas fördelning på branscher är också mycket ojämn. Särskilt FoU-intensiva branscher räknat efter såväl FoU-kostnadernas andel av omsättningen som i absoluta tal är läkemedelsindustrin, järn- och stålindustrin samt verkstadsindustrin. Den genomsnittliga FoU-kostnaden i relation till omsättningen låg 1973 för den svenska industrin på 1,5 %. De lägsta FoU-kostnaderna i relation till omsättningen uppvisade trävaruindustrin och grafiska industrin, båda med 0,1 %.

Eurockkoncernens FoU-kostnader inom byggnadsmaterialområdet uppgick 1973 till ca 17 milj. kr. motsvarande 1,3 % av byggnadsmaterialomsättningen. STAB-koncernens byggnadsmaterialdivisioner hade 1973 mycket låga särredovisade FoU-kostnader. Även Yxhultkoncernens FoU-kostnader var mätta i relation till omsättningen mycket låga.

7.4.2 Industri AB Euroc

Inom Eurockkoncernen har varje division ansvar för sin egen FoU. Omfattningen och inriktningen skall medge en anpassning av det nuvarande produktsortimentets tekniska nivå till marknadens krav och framtagning av nya produkter inom divisionens intresseområden.

Eurocs koncerncentrala FoU-verksamhet, som numera bedrivs inom ett särskilt dotterbolag, Euroc Development, är inriktad på dels markerat långsiktiga projekt inom divisionernas nuvarande intresseområden, dels på långsiktiga projekt inom för koncernen helt nya verksamhetsområden, ofta helt utanför byggnadsmaterialområdet, dels på vissa projekt, för vilka divisionernas personella och ekonomiska resurser är mindre än motsvarande koncerncentrala FoU-resurser (t. ex. projektet ersättningsmaterial för asbest).

Inom de intresseområden som Euroc arbetar pågår många externa utvecklingsaktiviteter, ofta av kort varaktighet. Exempel på mera långsiktiga utvecklingsarbeten är samarbetet med STU, Cement- och Betonginstitutet och Ytkemiska Institutet.

FoU-verksamheten inom Cementa är primärt inriktad på att svara för de tekniska aspekterna i samband med utvecklingen av nya produkter och nya användningsområden för de befintliga produkterna cement, kalk m. m. Cementa är genom utvecklingssektorn, som handhar Cementas FoU-verksamhet, representerad i Programrådet för svensk betongforskning. Företaget är den största bidragslämnaren till Stiftelsen Svensk Betongforskning (f. n.

¹ Finansieringen av forskningsstöd. Betänkande av forskningsavgiftskommittén (SOU 1976:65).

är bidraget 1,6 milj. kr./år), som är huvudfinansiär för Cement- och Betonginstitutet, men som även lämnar bidrag till forskning vid de tekniska högskolorna. Därutöver bidrar företaget direkt genom utvecklingssektorn till projektbunden FoU-verksamhet vid de tekniska högskolorna, delvis genom Statens Betongkommitté. Totalt uppgår engagemanget i FoU-verksamheter utanför företaget till knappt 2 milj. kr. Ett långsiktigt FoU-program har upprättats av Programrådet för svensk betongforskning. Publiceringen av detta program har bekostats av företaget. Jämfört med tidigare avsätts idag en större del av FoU-insatserna till problem i samband med produkt-säkerhet och deklaration och kontroll av kvaliteten hos företagets produkter. Företaget har tre väsentliga produktgrupper: cement, kalk och byggprodukter (bruksbindemedel, torrprodukter, byggkemiska produkter). På cement- och kalkområdet är FoU-verksamhet (på grund av produktionsapparatusens kapitalintensiva karaktär) primärt inriktad på produktmodifikationer. Inom produktgruppen byggprodukter är däremot en större del av verksamheten inriktad på nya produkter.

FoU-arbetet inom lättbetongområdet är inriktad på förbättringar av lättbetongens egenskaper, anpassning av produkterna till marknaden, kombinationsmöjligheter med andra material, samt sänkning av tillverkningskostnaderna. Vissa FoU-projekt drivs gemensamt med Ytong AB.

Gyprocs utvecklingsarbete inriktas främst på ökad förädling och nya användningsområden, t. ex. gipsskivor för utvändigt bruk (vindskyddsskiva) och för fartygsinredning. Ökad prefabriceringsgrad, t. ex. innerväggselement och gipsskivor med färdig ytbehandling, är ett annat inslag i utvecklingsarbetet. Gyproc deltar i gemensamma FoU-aktiviteter dels inom Industrigruppen för lättbyggeri, dels inom Nordisk Gipsskiveförening. FoU-kostnaderna fördelar sig jämnt mellan nya produkter och förbättringar av existerande produkter.

FoU-aktiviteterna inom asbestcementområdet har siktat mot en framgångsrik introduktion av modulerade taktäckningssystem lämpade för lätt och snabb montering på bygplatsen. Vidare har man satsat på produktutveckling för att få fram en ur arbetsmiljösynpunkt bättre produkt. Omfattande forskning har bedrivits för att kunna ersätta asbest med annat material. När asbestcementverksamheten läggs ner under 1977, till följd av förbudet fr. o. m. 1978 mot användning av sådana produkter innehållande asbest, finns dock ingen ersättningsprodukt klar att sättas i produktion.

Beträffande sanitetsporslinsområdet pågår utveckling av komplett sanitetsarmatur inom VVS-området, slutna avloppssystem (vakuum), minireningsverk och vattensnåla VVS-installationer. Huvudvikten av FoU-verksamheten ligger på existerande produkter. Vissa gemensamma FoU-insatser görs inom standardiseringsorganen.

Beträffande badkar och diskbänkar pågår bl. a. utveckling av termostatreglerade blandare för badkar. FoU- och produktionsresurserna kommer på sikt att omfördelas mot nya produkter inom storköks- och arbetsmiljöområdena.

Inom fabriksbetongområdet sker en satsning på utveckling av system för infärgning av granuler och betongtakpannor. Euroc har en representant i Svenska Fabriksbetongföreningen, som bedriver vissa gemensamma FoU-

aktiviteter.

Inom A-Betong, vars marknad minskar genom minskat byggande, inriktas utvecklingen på andra områden där betongprodukter kan vara intressanta, t. ex. behållare inom lantbruksområdet och inom avfallshanteringen, slipers och kraftledningsstolpar.

FoU-arbetet inom Teknotermdivisionen inriktas på att pröva nya alternativa värmeenergisystem och komponenter, huvudsakligen inom sektorn för bostadsuppvärmning samt för småindustrins behov, bl. a. genom tillvaratagande av erfarenheter och produktkunnande inom det mycket energiflexibla området "vattenburen värme" i kombination med t. ex. värmepumpar och solenergi.

Teknoterm deltar i externa FoU-aktiviteter bl. a. genom remissarbete inom Mekanförbundets branschgrupper för pannor och vattenvärmare/värmeväxlare och genom medverkan i standardiserings- och harmoniseringsarbete inom Sverige och gentemot EG.

7.4.3 Svenska Tändsticks AB (STAB)

Någon egen forskning på byggnadsmaterialområdet existerar knappast inom STAB och något särskilt forskningsbolag eller särskilda forskarlag finns ej. Forskningskostnaderna har därför under hela den studerade perioden 1971–1975 varit försumbara. Däremot bedriver STAB – inom ramen för den löpande produktionen – en omfattande produktutveckling inom byggnadsmaterialområdet.

Någon uttalad politik i frågor rörande forskning och utveckling finns ej. I huvudsak inriktar STAB dock sitt utvecklingsarbete på förbättring av existerande produkter, speciellt inom sådana områden där STAB har ett speciellt kunnande. Vad gäller interiörprodukterna har STAB samlat ett stort produktionstekniskt kunnande som givit STAB en framträdande position. Exempel på detta är utvecklingen av den symmetriska dörren. På golvsidan har STAB också utvecklat en lång rad delpatent. STAB satsar nu på marknadsutveckling för att förbättra sin konkurrenssituation ytterligare.

STAB:s utvecklingsarbete var tidigare centraliserat till industrilaboratoriet i Jönköping. Under de senaste åren har utvecklingsarbetet decentraliserats till resp. dotterbolag, men produktutvecklare och tekniker från resp. företag träffas dock regelbundet och utbyter erfarenheter. Koncernledningen överblickar nu FoU-verksamheten inom STAB genom koncernens rullande femårsplan, men påverkar dock endast i liten utsträckning de enskilda FoU-aktiviteterna i dotterbolagen. Produktutvecklingen särredovisas ej utan är en integrerad del av produktionen. STAB är även med som deltagare i vissa utvecklingsprojekt, och är medlem i Trämanufakturtekniska forskningsinstitutet.

Det framtida utvecklingsarbetet kommer att ligga på marknadssidan. Marknadsutvecklingen anser STAB grundläggande för att uppnå stora volymer och låga styckkostnader, vilket i sin tur möjliggör konkurrens på exportmarknaden. STAB kan ej få någon dominerande ställning på världsmarknaden utan söker internationellt nischer där man är särskilt konkurrenskraftiga. Exempel på sådana nischer är dörrförsäljningen i Tyskland.

Härigenom kan det know-how som finns i Sverige användas utomlands.

STAB bedriver som nämnts ingen egen forskning utan använder redan etablerade forskningsresurser, dvs. man köper kunskap från forskningsinstitut, universitet och högskolor osv. STAB gör gällande att man har haft vissa svårigheter att lägga ut forskningsprojekt på universitet och högskolor. Detta torde enligt STAB bero på dels att det uppfattats som mindre renomméerande att forska direkt för enskilda företag, dels att man från institutionernas sida ogärna utför forskningsarbete som endast kommer uppdragsgivaren till del. STAB säger sig välkomna en ökad statlig forskning inom byggnadsmaterialområdet.

7.4.4 *Yxhult AB*

Yxhultkoncernens FoU bedrivs centralt inom dotterbolaget Intong AB där produktutveckling inom framför allt lättbetongområdet sker. Vidare sker FoU beträffande teknisk isolering, dvs. rörisolering och maskinisolering. I huvudsak har man använt de tillgängliga resurserna till att utveckla existerande produkter. Inom Intong bedrivs även utlandsförsäljning av kompletta lättbetongfabriker, know-how och licensrättigheter. Inom koncernen finns en informationsgrupp som regelbundet besöker och samlar in forskningsresultat från de totalt 28 licensfabrikerna och de 16 egna fabrikerna inom Yxhult- och Trilobitenkoncernen. Några långsiktiga FoU-planer finns inte inom Yxhult utan varje år bedöms för sig. Koncernen deltar endast undantagsvis i externa forskningsprojekt.

7.5 Inköspolitik

Eurockkoncernen har en central enhet för inköp av vissa strategiska råvaror – bl. a. från utländska leverantörer – av vilka kan nämnas eldningsolja, kol, gas, gipssten, ugnstegel, malkroppar, säckemballage, kartong, armeringsstål och asbest. I övrigt svarar divisionerna eller de enskilda förvaltningarna för varuinköpen. I vissa fall förekommer inköp från andra företag inom koncernen. Som exempel kan nämnas att Siporex, Sabema och A-Betong köper cement från CEMENTA. I samtliga fall sker sådana interna köp/försäljningar till marknadspriser på samma villkor som gäller för externa leverantörer/kunder.

Eurocs upphandling sker dels till fasta eller indexreglerade priser i samband med långtidskontrakt, dels till avropsdagens pris. Allmänt gäller att långtidskontrakt är eftersträfvansvärda i marknad med stigande priser och korttids- eller engångsaffärer i marknad med sjunkande priser. Exempel finns under senare år på båda fallen, även när det gäller samma vara vid inköp till samma koncernföretag men med något års mellanrum. Denna inköspolitik gäller i tillämpliga delar även för divisionerna.

För cement existerar sålunda varken kontrakt eller fasta priser. För grus och singel träffar Sabema oftast års- eller flerårsavtal om leveranser, varvid priserna i allmänhet är fasta för ett år och därefter indexreglerade.

Ifö-divisionens plåtinköp för diskbankar och badkar sker från flera olika

leverantörer i Europa, i regel på halvårskontrakt. För Teknotermdivisionen förekommer som regel inte längre fastpriskontrakt på stål- och kopparvaror än sex månader, även om helårskontrakt eftersträvas i en uppåtgående pristrend.

Ett företag inom koncernen, Cementa, kan exemplifiera en långtgående kontroll över den egna råvaruförsörjningen genom innehavet av egna kalkbrott. Under den senaste femårsperioden har inom de flesta divisionerna någon ökad kontroll över råvaruförsörjningen genom integration bakåt dock inte förekommit.

Ett undantag är Sabema, som sökt trygga försörjningen av grus och singel genom förvärv eller arrende av grusfyndigheter, något särskilt viktigt inom Göteborgsregionen, där grus är mindre allmänt förekommande. Sabema har därför under årens lopp förvärvat eller arrenderat sådana fyndigheter. År 1974 bildade Sabema och Samuelsson-bolagen AB (ägt till 60 % av BPA och 40 % av A-Betong AB) ett bolag, AB Samsand, som övertog fyndigheter och anläggningar i Gråbo från intressenterna. Några aktuella planer på integration bakåt finns ej inom de aktuella varuområdena.

STAB-koncernen har ej någon koncerncentral upphandling av råvaror m. m. utan resp. enhet inom divisionerna genomför inköpen helt självständigt. Råvaruinköpen till byggnadsmaterialtillverkningen sker till största delen utanför koncernen. Som exempel kan nämnas att alla råvaror till fönster-, golv- och inredningstillverkningen köps av svenska leverantörer som är helt fristående från STAB. Några planer på ökat inflytande över råvaruförsörjningen finns inte f. n.

Yxhultkoncernen köper till största delen sina råvaror från externa källor. Kalken och cementen köps exempelvis från Cementa. Endast i fråga om natursten och sandsten har koncernen egna fyndigheter.

7.6 Försäljningspolitik

7.6.1 Försäljningssystem och prissättningsprinciper inom byggnadsmaterialindustrin

Försäljningen av byggnadsmaterial baseras antingen på direkta kontakter mellan tillverkare och förbrukare – direktförsäljning – eller på förekomsten av ett eller flera handelsled. Allmänt kan sägas om byggnadsmaterialdistributionen att någon enhetlighet mellan olika typer av material inte föreligger.

Av den totala försäljningen av byggnadsmaterial svarar enligt SPK¹ direktförsäljningen för en tredjedel och försäljningen genom återförsäljare för två tredjedelar. Direktförsäljningens betydelse som distributionskanal uppvisar mycket stora variationer mellan olika materialgrupper. Generellt sammanhänger en hög andel direktförsäljning med faktorer som högt försäljningsvärde per enhet, hög specialiseringsgrad, låg inköpsfrekvens och höga relativa distributionskostnader samt behov av teknisk service och rådgivning. Försäljningen av sådana produkter som cement i lös vikt, betongvaror och fabrikstillverkad betong distribueras i huvudsak genom direkta kontakter mellan leverantör och förbrukare. Andra produkter där direktförsäljningen är omfattande är t. ex. ventilationsanläggningar. Direktförsäljningens andel

¹ Struktur och konkurrensförhållanden inom handeln med byggmaterial. SPK 1976, stencil.

av den totala försäljningen uppvisar stora variationer mellan företagen i en viss bransch och också inom ett och samma företag mellan olika tidsperioder.

Försäljningen av byggnadsmaterial över återförsäljare är den dominerande försäljningsformen för större delen av byggnadsmaterialindustrin. Någon enhetlighet i distributionsmönstret vad gäller byggnadsmaterial föreligger dock inte. Sortimentsspecialiserade återförsäljare förekommer för elinstallationsmaterial, VVS-produkter, golvprodukter, glasprodukter, färger, tapeter och järnvaror. Ett utmärkande drag för byggnadsmaterialdistributionen är att partihandels- och detaljistfunktionerna i hög grad kommit att integreras i samma företag.

De slutliga köparna av byggnadsmaterial består av ett stort antal kunder av skilda slag allt ifrån de största byggnadsentreprenörerna till enskilda konsumenter. Byggnadsindustrin är den mest betydelsefulla köpargruppen. Antalet verk samma företag är drygt 4 000, varav flertalet är småföretag. Ett fåtal stora företag inom byggnadsindustrin – 15 stycken – svarar dock för omkring hälften av det totala produktionsvärdet inom entreprenörsledet. De svarar för större delen av nyproduktionen av flerfamiljshus och har under senare år i ökad omfattning börjat producera småhus i form av gruppbebyggelser.

Inom byggnadsmaterialområdet tillämpar leverantörerna av likvärdiga produkter ofta enhetliga prislistor och i vissa fall också enhetliga rabattsystem. Prisbildningen koncentreras vanligtvis till förhandlingar mellan säljare och köpare om rabatternas storlek. I regel berörs därvid inte leverantörernas listpriser utan dessa kan under leveransperioden bli föremål för ändringar. Fastpriskontrakt förekommer med vissa större köpare.

Prisbildningen för olika typer av material är väsentligt olika. För trävaror och stålbaseerade stommaterial spelar den internationella prisutvecklingen en avgörande roll. Vad gäller trävaror styrs den inhemska prisnivån i stort sett av exportpriserna. För stålprodukter styrs priserna av de priser som de kontinentala järnbruken tillämpar inom ramen för det samarbete som förekommer inom CECA. Priserna på cement styrs av den ende tillverkaren i landet, Cementa AB, i enlighet med de riktlinjer som avtalats mellan Euroc/Cementa och svenska staten. Priserna på fabriksbetong är i hög grad beroende av priserna på cement. I samband med prisändringar på cement sker motsvarande ändringar av fabriksbetongpriserna.

Mot bakgrund av den fötalskonkurrens som gäller för flera stomkompletterings- och inredningsmaterial förekommer vanligtvis enhetliga listpriser. Enhetliga priser uppstår ofta genom prisledarskap. Prisdifferentiering mellan olika köpare förekommer med hjälp av olika rabatter. Ibland tillämpas gemensamma riktlinjer för rabattgivningen.

I de fall leverantörerna konsekvent tillämpar gemensamma pris- och rabattsystem begränsas priskonkurrensen väsentligt. För vissa produktgrupper inom stomkompletteringsområdet – främst mineralull och gipsskivor – har enligt SPK denna situation förelegat under många år. Inom andra varugrupper har enligt SPK en omfattande priskonkurrens uppstått trots förekomsten av en horisontell prissamverkan. Den bakomliggande orsaken har därvid i regel varit en överkapacitet inom branschen såsom under senare år inom spånskiveindustrin och byggpappindustrin.

Det bör dock i detta sammanhang framhållas att priset inte är det enda konkurrensmedlet vid försäljning av byggnadsmaterial. I förhandlingarna ingår även frågor som produktutformning, leveransomfattning, garantiåtaganden, teknisk service, monteringsanvisningar och annan teknisk information. Som närmare redovisats i kapitel 3 föreligger i många fall en betydande substitutkonkurrens.

De av byggkoncentrationsutredningen närmare studerade företagens försäljningspolitik belyses i det följande med utgångspunkt från tre olika delmarknader, nämligen cement, lättbetong och dörrsnickerier.

7.6.2 Cement

Cementförsäljningen i Sverige uppgick – efter en expansionsperiod under hela 1960-talet – till ca 4 milj. ton år 1970. Därefter har den inhemska cementförsäljningen successivt minskat till följd av den stagnerande byggnadsverksamheten. År 1975 avsattes 3,0 milj. ton cement – inkl. en mindre kvantitet klinker – i Sverige. Bortfallet i cementförsäljningen på svenska marknaden har Cementa tidigare i stort sett kunnat kompensera genom ökad utlandsförsäljning. Den ojämförligt största exportvolymen – 800 000 ton – noterades 1973. Cementas totala försäljning av cement och klinker uppgick 1975 till drygt 3,3 milj. ton och målsättningen för exportförsäljningen ligger numera på i genomsnitt 200 000 ton/år. Prisutvecklingen för cement var lugn under 1960-talet, vilket bland annat berodde på den kraftiga volymsökningen under denna tidsperiod. Från 1963 t. o. m. 1969 ökade cementpriset enligt statistiska centralbyråns byggnadskostnadsindex med 7 %, dvs. med i genomsnitt omkring 1 % per år. Mellan åren 1970 och 1976 fördubblades priset på cement, vilket motsvarar en årlig genomsnittlig prishöjning med ca 12 %. Denna starka prisökning sammanhänger till icke oväsentlig del med de mycket kraftiga prishöjningarna på olja i början av 1974. Cementas avkastning på det arbetande kapitalet har av SPK beräknats till 13, 14 och 9 % för 1973, 1974 resp. 1975. Enligt Cementas egen beräkningsmetod uppgick avkastningen till 5, 4 och 4 % för resp. år. Som en jämförelse kan nämnas att lönsamheten enligt Eurocs beräkningsmetoder 1975 uppgick till 17 % i Gyproc, 12 % i Dynapac medan övriga divisioner uppvisade negativ avkastningsgrad.¹

Cementa, som efter förvärvet 1973 av AB Gullhögens Bruk är ensam tillverkare av cement i Sverige, täcker så gott som helt den svenska marknaden. I samband med Cementas förvärv av Gullhögens Bruk träffades ett avtal² mellan Euroc/Cementa och svenska staten, som härvid förvärvade 5 % av aktiekapitalet i Cementa, rörande bl. a. riktlinjerna för det framtida samarbetet. I korthet innebär överenskommelsen i detta avseende bl. a. att

- Cementa skall drivas efter normala företagsekonomiska principer.
- Cementa skall tillämpa en prissättning som innebär att dess ställning på den svenska marknaden ej missbrukas. Det förutsätts att de rationaliseringsmöjligheter, som kommer att uppstå, tillvaratas i den utsträckning som kan anses rimligt med hänsyn till Eurockcernens finansiella resurser. De ekonomiska effekterna härav skall i skäligen utsträckning påverka prissättningen. Cementa har i detta sammanhang förbundit sig

¹ SPK har vid sina beräkningar medräknat prisvinster i lager, gjort avdrag för planliga avskrivningar och beräknat det arbetande kapitalet på basis av anläggningstillgångarnas anskaffningskostnader. Cementa har exkluderat prisvinster i lager, gjort avdrag för kalkylmässiga avskrivningar och beräknat arbetande kapital med utgångspunkt från återanskaffningsvärdet på anläggningstillgångarna.

² Avtalet återges in extenso i bil. 2.

att fortlöpande informera SPK om företagets kostnads- och marknads-situation och till nämnden meddela planer på prishöjningar på cement till den svenska marknaden samt skälen för dessa. Anmälan om plamerad prishöjning skall ske senast 30 dagar före ikraftträdandet.

Före Cementas förvärv av Gullhögens Bruk tillämpades två system för prissättning på cement i Sverige. Cementa noterade priset fritt fabrik resp. depå, medan Gullhögen angav priset fritt utkört till kunden. Gullhögen, som endast hade en fabrik – belägen i Skövde – följde i stort sett Cementas priser i olika delar av landet. Cementa hade sex fabriker och ett tjugotal depåer. Fabrikspriset var under början av 1970-talet lika vid Cementas samtliga fabriker. Fr. o. m. juli 1973 tillämpas vissa differentieringar vid de olika fabriker. Priset vid depå är differentierat, bl. a. med hänsyn till transportkostnaderna, som är betydande för cement.

Den priskonkurrens på cementområdet som tidigare fanns, framför allt i de områden där de båda tillverkarnas transportkostnader var likvärdiga, tog sig uttryck i lämnade rabatter, bonusar etc.

I statens avtal med Euroc/Cementa anges under punkten "Riktlinjer för det framtida samarbetet med Cementa" bl. a. följande.

Punkt 2

"Cementa skall tillämpa vid varje tillfälle rådande marknadspriser på varor vid leveranser till företag inom Eurockoncernen . . ."

Punkt 4

"Cementa äger icke i sin cementförsäljning att ifråga om pris, leveranstid, leveransvillkor i övrigt eller på annat sätt diskriminera några kunder eller kategorier av kunder i Sverige. Detta innebär dock inte något förbud mot en från Cementas synpunkt, fristående från Eurockoncernen i övrigt, på affärsmässiga grunder motiverad differentiering av priserna. Cementa förbinder sig att låta alla prislistor, generella rabattsatser och allmänna försäljningsvillkor vara öppna och tillgängliga.

Huvuddelen – omkring 85 % – av cementförsäljningen i Sverige sker i lös vikt (bulkleveranser) medan återstoden levereras i säckar om 25 eller 50 kg. Priserna noteras fritt fabrik och depå i tryckta prislistor för lös resp. säckad cement. Dessa priser avspeglar en föresats att låta priserna i viss utsträckning vara ett uttryck för bakomliggande produktions- och distributionskostnader.

Frakterna från fabrik eller depå särdebiteras numera öppet på fakturan. Frakterna överensstämmer i allt väsentligt med de kostnader Cementa drabbas av. Frakterna ombesörjs till närmare 90 % av inledda åkare, medan Cementa med egna specialbyggda bilar och järnvägsvagnar svarar för omkring 10 % av frakterna från fabrik/depå till kund.

Om Cementa av optimeringsskäl önskar att leveranser sker från en annan fabrik eller depå än den som är närmast kunden, medger Cementa s. k. zonutjämning. Denna form av fraktabsorbition förekommer huvudsakligen i Mälardalen, där omfördelning av leveranser mellan fabriker i Köping eller Stora Vika eller depåerna i Västerås, Bålsta eller Stockholm ibland

är önskvärd ur Cementas synpunkt. Totalt utgår zonutjämning till omkring 10 % av kunderna. Fraktabsoptionen innebär att den enskilda köparen efter överenskommelse betalar ett pris inkl. frakt som motsvarar priset vid leverans från närmast belägna fabrik/depå. Anledningen till att Cementa ej kan byta levererande fabrik utan överenskommelse med köparen är att cementens egenskaper skiljer sig åt med hänsyn till skiftande råmaterialförutsättningar.

Cementen används huvudsakligen inom byggnadsverksamheten i betongkonstruktioner etc. Till största delen tillverkas dock betongen vid fabriker som levererar den färdigblandade massan i specialfordon. Omkring 60 % av all cement levereras till fabriksbetongindustrin. Vid utgången av 1974 var 123 företag med 227 betongstationer anslutna till kontrollnämnden för fabriksbetong och därmed till Svenska fabriksbetongföreningen, vilken omfattar uppskattningsvis 90 % av antalet tillverkare av fabriksbetong. Av samtliga kontrollerade betongstationer var 217 godkända i klass I. Vid leverans till dessa stationer lämnar Cementa en bonus med 2 kr/ton. I den mån en tillverkare av fabriksbetong även använder cement för andra ändamål än fabriksbetong, exempelvis för betongprodukter, medges ej bonus för denna del av cementleveranserna. Bonusen dras av direkt på fakturan. Bakgrunden till denna bonus är att Cementa vill gynna en fabriksbetongtillverkning som sker under kvalitetskontroll, vilken i sin tur anses främja betongbyggandet som sådant och därmed avsättningen av cement. Fabriksbetongtillverkarna anses genom sin storlek underlätta Cementas distribution.

För säckad cement utgår en särskild expeditionsavgift med 1 kr./säck om 50 kg vid samtidigt uttag av mindre än sammanlagt 5 ton cement, bruksbindemedel och/eller torrbruk. Till återförsäljare av säckad cement betalas en ersättning upp till 6 kr./ton säckad cement om återförsäljaren gör Cementa vissa tjänster innebärande visst årsuttag, hämtning i fulla laster vid fabrikena, och tillhandahållande av viss produktkunskap. Årskvantiteten varierar beroende på lokalisering och avsättningsmöjlighet, men har som riktvärde 1 000 årston.

7.6.3 Lättbetong

Lättbetongförsäljningen nådde sin höjdpunkt omkring år 1967 då den uppgick till omkring 1,5 milj. m³. År 1975 hade tillverkningen halverats och uppgick till ca 750 tm³ till ett värde av ca 190 milj. kr. Orsakerna till nedgången har berörts i kapitel 4. En förskjutning från blockprodukter till armerade produkter har skett under den senaste tioårsperioden. Utrikeshandeln med lättbetong är liten på grund av de höga transportkostnaderna i relation till varans värde. Samtidigt är positionerna mellan de nordiska länderna låsta genom att fabrikena i Norge, Danmark och Finland ursprungligen är baserade på de svenska patenten från Siporex resp. Ytong. En ytterligare faktor som begränsar den internationella konkurrensen på lättbetong är skiljaktigheten i fråga om dimensioner, profiler etc.

Försäljningen av lättbetong bedrivs genom försäljningsbolagen Lättbetong AB som ägs till lika delar av Siporex (Eurockkoncernen) och Ytong (Yxhultkoncernen). Försäljningen regleras genom ett avtal från 1958 (kart. reg.

nr. 1727) som i sin dåvarande lydelse hade till uttalat syfte att hävda lättbetongens ställning på byggnadsmarknaden och vidga dess användningsområde samt att åstadkomma en rationell distribution av lättbetong. Avtalet omfattade såväl armerad som oarmerad lättbetong, och innebar att leveranserna kvoterades på den svenska marknaden, att landet indelades i försäljningsdistrikt inom vilka Siporex resp. Ytong främst borde avsättas, samt att Lättbetong fastställde gemensamma priser.

Försäljningsbolaget omorganiserades 1971–1972 i syfte att få till stånd effektivare marknadsbearbetning och en kraftig nedskärning av kostnaderna. Försäljningsarbetet decentraliserades till av Siporex och Ytong ledda och administrerade regionkontor, medan Lättbetong behöll den övergripande administrativa och teknisk-ekonomiska samordningen. Lättbetongs verksamhet består idag huvudsakligen av följande delar, samordning av pris- och leveransvillkor inom ett arbetsutskott med representanter för Ytong och Siporex, erfarenhetsåterföring rörande tekniska egenskaper och produktutformning, kontakter med myndigheter och organisationer (exempelvis planverket och bostadsstyrelsen), teknisk information (Lättbetonghandboken och tidskriften Lättbetong) och marknadsföring (annonserkampanjer etc.).

Prislista finns för alla standardprodukter. I många fall lämnas totalofferter på hela projekt. Större direktköpande kunder erhåller en kvantitetsbaserad bonus. Återförsäljarnas provision regleras enligt regionala avtal.

Lättbetong AB hade tidigare avtal med dess återförsäljare (marknadsombud) angående viss områdesindelning och exklusivitet i fråga om handel med lättbetong (kart. reg. nr. 3043). Fr. o. m. den 1 januari 1975 tillämpar dock Lättbetong nya avtal med sina återförsäljare. I de nya avtalen har bestämmelserna i tidigare tillämpade avtal, om att viss del av den provision ombudet var berättigat till var begränsad till att utgå på leveranserna inom ombudets marknadsområde, utgått. I övrigt varierar avtalen regionalt. I bl. a. två av de nya avtalen förbinder sig ombudet att ej under avtalstiden bedriva aktiv försäljning eller säljfrämjande aktiviteter för produkter av lättbetong eller lättklinkerbetong som konkurrerar med Siporex eller Ytongs lättbetongprodukter.

Då samarbetet inom Lättbetong AB minskat i betydelse och Lättbetongs områdesbegränsade provisioner för återförsäljarna upphört, har Näringsfrihetsombudsmannen (NO) avskrivit de båda kartellregistreringarna från vidare handläggning.

Numera är landet uppdelat i två huvudförsäljningsområden, nämligen södra Sverige där det av Siporex ledda regionskontoret handhar försäljningen, och mellersta och norra Sverige där av Ytong ledda regionskontor svarar för försäljningen. Samtliga kontor arbetar liksom tidigare i Lättbetong AB:s namn och tillhandahåller båda tillverkarnas produkter efter kundernas önskemål. Fabrikenas belägenhet och transportkostnadernas betydelse har emellertid praktiskt lett till att det södra kontoret till helt övervägande del säljer Siporex-produkter och övriga kontor huvudsakligen Ytong-produkter.

Sedan Siporex Södertälje-fabrik lades ned administrerar Siporex ingen försäljningsorganisation i Stockholm, men genom ett särskilt avtal skall Ytong förmedla leveranser av armerade siporexprodukter på sammanlagt minst 30 tm³ per år i Stockholmsregionen. Det nuvarande avtalet mellan Ytong och Siporex gäller till medio 1980.

7.6.4 Dörrsnickerier

Den sammanlagda inhemska försäljningen av dörrsnickerier uppgick enligt SPK¹ 1974 till omkring 350 milj. kr. Dörrsnickerier omfattar ett flertal olika typer av dörrar varav den omsättningsmässigt största är innerdörrar i standardutförande, som 1974 svarade för ungefär 45 % av den totala dörrförsäljningen. Sammanlagt finns ett tjugotal dörrtillverkare i landet.

Svenska Dörr AB – ett majoritetsägt företag inom STAB-koncernen – är försäljningsbolag för tre dörrtillverkande företag, Ji-Te AB, AB WST-Hus och AB Gustav Kähr (kart. reg. nr. 1914). De två förstnämnda företagen ingår i STAB-koncernen. Svenska Dörr dominerar försäljningen av inner- och ytterdörrar i standardutförande. Företaget svarade 1975 för ungefär 70 % av den inhemska försäljningen av innerdörrar.

Svenska Dörr säljer innerdörrar och ytterdörrar i standardutförande. Företaget omsatte år 1975 omkring 190 milj. kr. varav ungefär 25 % var export. Försäljningen av innerdörrar utgör omkring 75 % av företagets försäljning på svenska marknaden.

Den del av den inhemska dörrförsäljningen som inte omfattar standardinnerdörrar är heterogen både vad gäller sortiment och företagsstruktur. Svenska Dörr har även en betydande försäljning av standardytterdörrar och exklusivare ytterdörrar.

Försäljningen av dörrar till större byggnads- och småhusföretag sker i stor utsträckning genom direkta kontakter mellan köpare och säljare. Direktförsäljningen har även totalt sett en betydande omfattning. För innerdörrar gäller att ungefär hälften av försäljningen sker genom direkta kontakter mellan leverantör och säljare. Resterande del säljs genom byggnadsmaterialhandeln, som också svarar för största delen av ytterdörrförsäljningen. Förutom med större byggnads- och småhusindustri förekommer direkta affärskontakter mellan tillverkare och vissa större byggherrar.

STAB-koncernens produktion av byggnadsmaterial omfattar snickerier och golvmaterial. På samtliga marknader har företaget en ledande ställning. Traditionellt har produktionen och försäljningen inriktats på nyproduktion av bostäder. Produktionen bygger på standardprodukter som framställs i långa serier i produktionslinjer med hög mekaniseringsgrad. Marknadsföringen har genom produktionens uppläggning naturligt kommit att vända sig direkt till de större köparna. Försäljningen har koncentrerats till objektmarknaden (försäljning direkt till större byggobjekt, t. ex. flerfamiljshus, gruppbyggda småhus, större kontor och sjukhus). Den strukturförändring av efterfrågeförhållandena som skett har dock inneburit att STAB i ökad utsträckning under senare år börjat marknadsföra sina produkter genom byggnadsmaterialhandeln. Något selektivt urval av återförsäljare förekommer inte idag.

Hösten 1974 köpte STAB HSB:s dörrfabrik i Nässjö. Under år 1975 påbörjades avvecklingen av fabriken. Tillverkningen flyttades till STAB-företaget AB WST-Hus i Forserum.

Köpet av HSB-fabriken får ses mot bakgrund av de förändringar av byggnadsproduktionen som skett under 1970-talet. HSB-fabriken producerade i stort sett samma produkter som STAB. HSB:s teoretiska kapacitet var 300 000 innerdörrar medan försäljningen år 1974 endast uppgick till omkring 150 000 dörrar. Rörelsen drevs med förlust.

¹ Konkurrensförhållanden vid försäljning av dörrsnickerier, SPK 1976, stencil.

Nässjö-fabriken tillverkade dessutom kökssnickerier. Den sammanlagda kapaciteten var ca 30 000 kök uppdelat på tre moderna produktionslinjer. Produktionen uppgick emellertid endast till 10 000 kök år 1974.

I samband med köpet av HSB-fabriken gjordes en överenskommelse med HSB:s inköpsorganisation – Allt för Byggnadsfacket AB – som går ut på att HSB-sektorns behov av snickerier och golvmaterial i princip skulle täckas genom inköp från STAB-företag. Denna leveransöverenskommelse var också kopplad till köpeskillingen som skulle reduceras på särskilt angivet sätt om HSB-föreningarnas totala inköp under ett år understeg viss fastställd del av deras totala inköpsbehov. Detta innebär att Allt för Byggnadsfackets frihet att välja alternativa leverantörer av byggmaterial beskas. Tidigare köpte man snickerier dels från egna företag, dels från andra snickeriföretag. Golvmaterial av plast köptes av Forbo-Forshaga AB, textila golvmaterial köptes av Holmsunds Golv och parkettmaterial från AB Gustav Kähr.

STAB fick genom förvärvet av HSB-fabriken tillgång till HSB-marknaden för såväl dörrar som för samtliga andra byggnadsmaterial som tillverkas av STAB. Under 1970-talet sjönk efterfrågan från HSB-föreningarna i sådan omfattning att endast omkring hälften av HSB-fabrikens försäljning absorberades av dessa.

Köpet av HSB-fabriken torde inte ha inneburit att STAB uppnådde några större produktionstekniska fördelar i form av sänkta styckekostnader och mer rationell hantering. De rörliga kostnaderna för tillverkning av standarddörrar ligger enligt SPK på ca 70 % av försäljningsvärdet. De skalfördelar som kan uppnås genom längre serier torde redan vara utnyttjade och ytterligare ökad serielängd har en försumbar inverkan på styckekostnadens storlek. HSB-fabrikens produktion innehöll inte heller några produkter som i väsentlig grad kompletterade STAB:s försäljning. För STAB:s del innebar fusionen en ökad marknadsandel och eliminering av potentiell konkurrens, såväl inom dörrsektorn som inom inredningssektorn.

STAB äger en tredjedel av aktierna i Byggma Invest AB,¹ en av landets största byggnadsmaterialdistributörer, som dock endast svarar för en del av Svenska Dörrs försäljning. Utöver STAB:s intressen i Byggmakoncernen har man sedan länge arbetat med en omfattande vertikal integration vad gäller marknadsföringen av produkterna genom att i betydande utsträckning gå förbi återförsäljarledet och knyta direkta kontakter med byggnads- och småhusindustrin, liksom med större byggherrar. STAB:s snickeriverksamhet har i stort sett byggt på förekomsten av stora byggnadsobjekt och stora köpare med vilka man gjort långa avtal om leveranser av snickerier. Ungefär 70 % av Svenska Dörrs försäljning faller enligt SPK på denna typ av affärer.

Svenska Dörrs försäljning av inner- och ytterdörrar av standardutförande baseras på en prislista på vilken differentierade rabatter utgår. Svenska Dörr är prisledande på innerdörrar. De övriga tillverkarna av innerdörrar tillämpar med smärre variationer samma priser som Svenska Dörr. Den genomsnittliga rabatten till återförsäljare ligger enligt SPK på omkring 30 %. Större förbrukare – inkl. HSB – har högre rabatter. Under perioden 1970–1975 har priserna på standardinnerdörrar ökat med mellan 50 och 90 % och i genomsnitt med ungefär 65 %.

¹ Namnändrat till Byggma AB.

7.7 Lönsamhetspolitik

Det interna styrsystemet inom de studerade koncernerna Industri AB Euroc, Svenska Tändsticks AB (STAB) och Yxhult AB har, bygger på olika former av ekonomisk planering och kontroll.

Euroc har formaliserat den strategiska administrativa och operativa planeringsprocessen i en budgethandbok och en redovisningshandbok. Planeringsarbetet utmynnar i divisionsvisa femårsplaner, vilka adderas till en concernplan. Grundläggande för verksamheten är dels att verksamheten måste gå ihop resultatmässigt, dvs. ge täckning för låneräntor, avskrivningar, utdelning och skatter, dels att sysselsättningen kan vidmakthållas.

Under de senaste 7–8 åren har Eurocs lönsamhet enligt företagets bedömning ej varit fullt tillfredsställande, bl. a. på grund av det sjunkande bostadsbyggandet i Sverige. Utdelningen har sänkts och driftsinskränkningar har måst vidtagas. Internt arbetar Euroc med lönsamheten mätt som avkastningen på det arbetande kapitalet i den operativa styrningen av divisionen. Avkastningsgraden definieras som rörelseresultat efter avdrag för prisvinster i lager och kalkylmässiga avskrivningar i relation till summan av anläggningstillgångarnas kalkylmässiga återanskaffningsvärde och rörelsekapitalet. Koncernledningens krav på tillfredsställande avkastning infrias självfallet inte alltid. På kort sikt accepteras lägre avkastningsgrad i huvudsak i två fall, nämligen dels för en nystartad rörelse som måste bära kraftiga utvecklings- och initialkostnader, dels för rörelser i tillfällig strukturell obalans (s. k. "övervintring").

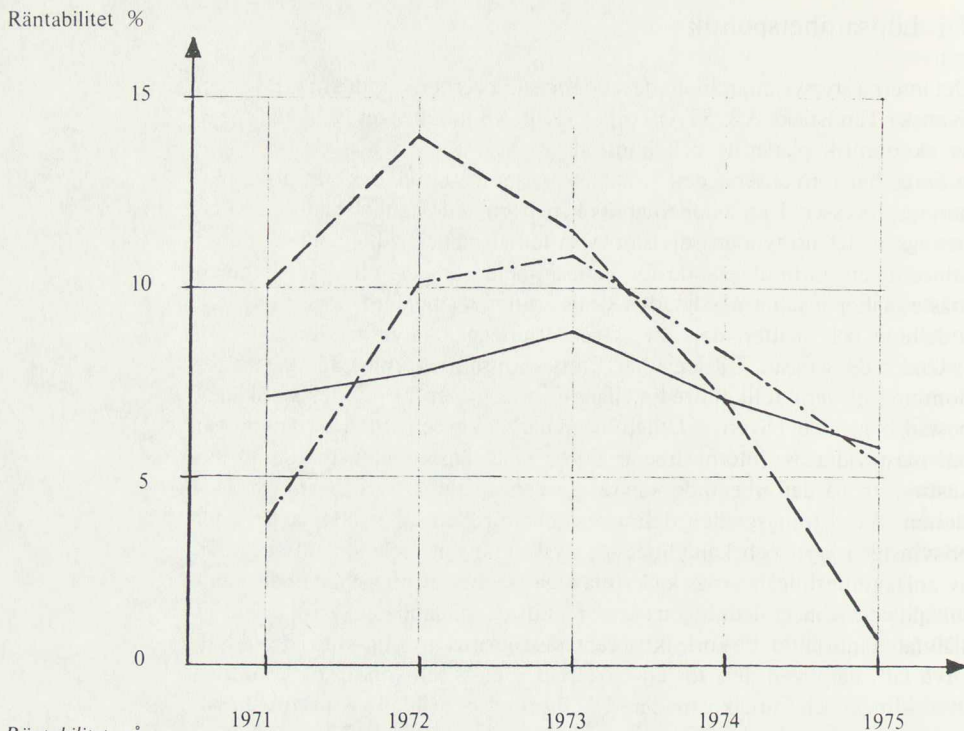
Avkastningsgraden för 1975 var enligt Eurockoncernen tillfredsställande för två divisioner, nämligen Dynapac (12 %) och Gyproc (17 %). Cementas avkastningsgrad uppgick till 4 % medan övriga divisioner uppvisade negativ avkastningsgrad.

Även inom *STAB-koncernen* arbetar man med en rullande femårsplan som byggs upp från produktgruppsnivå via divisionsnivå till koncernnivå. Lönsamhetskriteriet för den operativa styrningen är avkastningsgraden beräknad som rörelseresultat efter avdrag för kalkylmässiga avskrivningar men före räntor, bokslutsdispositioner och skatter i relation till balansräkningens tillgångar till indexuppräknade värden minus icke räntebärande skulder. Generellt eftersträvas f. n. en avkastningsgrad på 15 %. Kortsiktigt accepteras dock lägre avkastning inom olika divisioner. Enligt årsredovisningarna för de senaste åren är avkastningsgraden mycket varierande för de olika divisionerna.

Inom *Yxhultkoncernen* uppställer varje dotterbolag produktionsmål för de närmaste åren. Någon egentlig concernplan för verksamheten finns inte. Dotterbolagen fungerar självständigt inom ramen för av moderbolaget fastställd budget. Det finns inte några för samtliga dotterbolag uppställda lönsamhetskrav. De i årsredovisningarna angivna lönsamhetsmåten – avkastningen på sysselsatt kapital – används i den operativa styrningen inom koncernen.

Räntabiliteten¹ på totalt kapital, före skatt för Euroc, STAB:s byggmaterialdivision och Yxhult åren 1971–1975 redovisas i fig. 7:1. Figuren visar att räntabiliteten för de tre företagen ökade mellan 1971 och 1972. STAB:s byggnadsmaterialföretag visade därefter – 1973, 1974 och 1975 – en sjun-

¹ Rörelseresultatet inkl. prisförändringar i lager efter avdrag för planenliga avskrivningar och med tillägg av finansiella intäkter i relation till genomsnittlig balansomslutning inkl. ackumulerade avskrivningar utöver plan. Beträffande STAB har avdrag dock gjorts för kalkylmässiga avskrivningar. Yxhults avskrivningar är baserade på uppindexerade anskaffningsvärden.

Figur 7:1 Räntabilitet på totalt kapital (före skatt) 1971–1975 för Industri AB Euroc, Svenska Tändsticks AB:s Byggmaterialdivision^a och Yxhult AB.

— Industri AB Euroc, totalt
 - - - Svenska Tändsticks AB:s Byggmaterialdivision^a
 - · - · Yxhult AB, totalt

^a Fr. o. m. 1974 Bygghälsöprodukter Norden, Interiörprodukter, Board- och Eurodoordivisionerna.

kande räntabilitet. För Euroc och Yxhult ökade räntabiliteten ytterligare något 1973, varefter även dessa företags räntabilitet sjönk.

7.8 De anställdas inflytande

7.8.1 Inledning

En uppgift för utredningen har varit att kartlägga beteendet hos företag som verkar på de områden av byggnadsmaterialindustrin där koncentrationsprocessen har gått långt. Inom ramen för denna uppgift har utredningen ägnat viss uppmärksamhet åt frågor om de anställdas möjligheter till insyn och inflytande i berörda företag.

Under de senaste åren har utvecklingen på det företagsdemokratiska området gått snabbt. Sålunda har lagen (1974:12) om anställningsskydd och

lagen (1974:13) om vissa anställningsfrämjande åtgärder förbättrat anställningsskyddet. Vidare har lagen (1976:351) om styrelserepresentation för de anställda i aktiebolag och ekonomiska föreningar och lagen (1976:580) om medbestämmande i arbetslivet betydligt förbättrat möjligheterna till insyn och medbestämmande för de anställda.¹ Möjligheter till insyn och inflytande vid tiden före tillkomsten av de ovan nämnda lagarna reglerades bl. a. i kollektivavtal mellan arbetsmarknadens parter.

7.8.2 *Avtalen om företagsnämnd, ekonomikommitté och arbetstagar-konsulter*

När det gäller kollektivavtal med inriktning på att åstadkomma insyn och inflytande för de anställda bör först och främst nämnas företagsnämndsavtalen mellan SAF och LO samt mellan SAF och TCO. De senast gällande företagsnämndsavtalen tillkom genom uppgörelse mellan parterna den 29 april 1966 samt underkastades vissa ändringar år 1974. Avtalen har antagits som kollektivavtal på förbunds nivå och har därmed blivit gällande för företag, där minst hälften av arbetarna resp. tjänstemännen tillhör avtalslutande förbund. LO-avtalet och TCO-avtalet är i huvudsak likalydande. En närmare redogörelse för avtalens innehåll har lämnats i arbetsrättskommitténs betänkande (SOU 1975:1) Demokrati på arbetsplatsen (s. 103 ff.). Här skall nämnas följande.

Företagsnämnden är ett organ för information och samråd mellan företagsledningen och de anställda genom deras fackliga organisation. Nämndens uppgift är att verka för ökad produktivitet och ökad arbetstillfredsställelse. Det åligger härvid nämnden bl. a. att upprätthålla fortlöpande samverkan mellan arbetsgivaren och de anställda och att bereda de anställda insikt i förutsättningarna för och resultatet av företagets verksamhet.

Enligt företagsnämndsavtalen är det förutsatt att man i företagsnämnden – i syfte att tillvarata arbetstagarnas insikter och erfarenheter – informerar och samråder om frågor som är väsentliga för företaget och dess personal. Företagsnämnden äger dock inte ta befattning med sådana tvister rörande arbetsvillkorens reglering som normalt ankommer på facklig organisations handläggning. Skyldighet till information och samråd föreligger inte heller i de fall då det skulle kunna medföra skada för arbetsgivaren att uppenbara visst förhållande. I och för sig ankommer det på arbetsgivaren ensam att avgöra om sådant fall föreligger. Härvid har arbetsgivaren dock att göra en avvägning mellan sitt intresse av sekretess och de anställdas intresse av information i visst fall.

Områdena för information och samråd i företagsnämnden är produktionsfrågor, ekonomiska frågor och personalfrågor.

Beträffande produktionsfrågor gäller enligt avtalen bl. a. att arbetsgivaren är skyldig att lämna nämnden fortlöpande produktionsöversikter med redogörelse för ifrågasatta eller företagna omläggningar eller andra viktigare förändringar av drifts- eller arbetsförhållandena vid företaget. Såvitt angår företagets ekonomi åligger det arbetsgivaren att lämna företagsnämnden regelbunden och framåtriktad information, som givetvis skall vara korrekt och begriplig. I personalfrågor skall i nämnden bl. a. äga rum information och samråd beträffande de allmänna riktlinjerna för företagets personal-

¹ En närmare redogörelse för lagstiftningen om styrelserepresentation och om medbestämmande i arbetslivet lämnas under 8.1.4.

politik, t. ex. när det gäller omflyttning av personal vid strukturförändringar.

I fråga om nedläggande, inställelse eller väsentlig inskränkning av företags drift skall samråd äga rum inom företagsnämnden beträffande åtgärdens inverkan på anställningsförhållandena. Om åtgärd av sådant slag anmäls till offentlig myndighet (jfr exempelvis lagen om vissa anställningsfrämjande åtgärder), skall sådan anmälan delges nämnden och denna hållas fortlöpande underrättad om ärendets utveckling.

I avtalen sägs, att av samrådets natur följer att det föregår företagsledningens beslut och äger rum innan eventuella förändringar genomförs. Vid samråd bör nämnden söka komma fram till en gemensam uppfattning. Resultatet av nämndens arbete skall fortlöpande delges berörda personer inom företagsledningen. När företagsledningen har fattat beslut i fråga som är av betydelse för personalen bör enligt avtalen information därom lämnas i nämnden, särskilt om frågan tidigare har behandlats där. Härigenom ges möjlighet för nämnden att följa frågans fortsatta handläggning.

Twister om tolkning eller tillämpning av bestämmelserna i företagsnämndsavtalen upptas och avgörs av arbetsmarknadsnämnden.

Den 18 februari 1975 träffades mellan å ena sidan SAF samt å andra sidan LO och PTK överenskommelsen om ekonomikommitté och arbetstagararkonsulter. Överenskommelsen utgör ett komplement till och en utveckling av företagsnämndsavtalens bestämmelser om den ekonomiska informationen i företagsnämnden. Överenskommelsen syftar till att tillförsäkra arbetstagarna fullgod insyn i företagets ekonomiska förhållanden och att främja det förtroendefulla samarbetet mellan arbetsgivare och arbetstagare i hithörande frågor. Den har antagits på förbunds nivå med verkan för företag, vilka enligt företagsnämndsavtalen har inrättat företagsnämnd.

Enligt överenskommelsen skall företagsnämnden inrätta en ekonomikommitté, om det begärs av arbetstagarledamöterna i nämnden. Ekonomikommittén består av högst tre representanter för arbetstagarna vid företaget och lika många representanter för arbetsgivaren. Samtliga väljs bland företagsnämndens ledamöter. I fråga om ekonomikommitténs uppgifter gäller att den skall löpande följa företagets ekonomiska ställning och utveckling samt medverka när ekonomisk information för företagsnämnden sammanställs och lämnas. Den som handhar företagets förvaltning (styrelsen, VD eller annan) skall ge ekonomikommittén tillgång till företagets böcker och räkenskaper samt sådana ekonomiska rapporter, analyser, prognoser och andra handlingar som är av betydelse för att bedöma företagets ekonomiska ställning och utveckling. Företagsledningen skall också i övrigt lämna de upplysningar och det biträde som kommitténs arbetstagarledamöter begär. På arbetstagarledamöternas begäran skall företagsledningen anmoda företagets revisor att medverka i ekonomikommitténs arbete. – Ekonomikommittén skall ägna särskild uppmärksamhet åt vidareinformation från företagsnämnden till arbetstagarna. Företagsnämndens övriga arbetstagarledamöter samt ev. styrelserepresentanter för de anställda har rätt till information och biträde av ekonomikommittén eller av dess arbetstagarledamöter.

Som ett alternativ till inrättande av ekonomikommitté har enligt överenskommelsen arbetstagarledamöterna i företagsnämnden rätt att utse en person bland de anställda i företaget till sin arbetstagararkonsult (intern ar-

betstagarkonsult). Intern arbetstagarkonsult har samma uppgifter som ekonomikommitté samt skall i frågor som rör företagets ekonomiska ställning och utveckling informera och biträda arbetstagarledamöterna i företagsnämnden ävensom ev. styrelserepresentanter för de anställda. Intern arbetstagarkonsult har samma rätt till information och biträde av företagsledningen som ekonomikommitté.

Överenskommelsen ger vidare arbetstagarledamöterna i företagsnämnden rätt att för viss mandattid utse utomstående expert som arbetstagarkonsult (extern arbetstagarkonsult). Extern arbetstagarkonsult har samma uppgifter samt samma rätt till information och biträde som intern arbetstagarkonsult. För att extern arbetstagarkonsult skall få utses gäller emellertid enligt överenskommelsen vissa särskilda förutsättningar. I huvudsak krävs aningen att samtliga ledamöter i företagsnämnden är ense om åtgärden eller att man under viss tid har prövat ett system med ekonomikommitté eller intern arbetstagarkonsult men arbetstagarledamöterna anser detta fungera otillfredsställande eller att nämnden trots försök under viss tid inte har kunnat enas om en metod att utveckla informationsgivningen och förståelsen av lämnad information. För extern arbetstagarkonsult uppställs särskilda krav på kompetens och vissa regler om jäv.

Överenskommelsen innehåller vissa särskilda bestämmelser rörande företag med flera företagsnämnder samt rörande koncerner. I det förra fallet tillämpas överenskommelsen för varje företagsnämnd för sig och i koncerner för varje företag för sig. I varje företagsnämnd lämnas information om den egna enhetens (det egna företagets) ekonomi. Vidare skall i varje företagsnämnd behandlas företagets (koncernens) totala ekonomi. Härvid förutsätts enligt överenskommelsen att en samordnad lösning åstadkoms så att företagets (koncernens) administrativa resurser inte betungas i onödan.

Överenskommelsen om ekonomikommitté och arbetstagarkonsulter uppstår också vissa bestämmelser om utbildning av arbetstagarledamöter i ekonomikommitté och av intern arbetstagarkonsult. Vidare ges bl. a. vissa regler om sekretess. Dessa torde kunna sägas bygga på principen att information i regel skall få föras vidare till arbetstagarledamöterna i företagsnämnden samt till ev. arbetstagarrepresentanter i styrelsen.

Medbestämmandelagen är självfallet på det sättet generellt tillämplig att den omfattar företag i alla branscher. Detsamma gäller med vissa undantag styrelserepresentationslagen. Detsamma gäller, i den mån de har antagits som kollektivavtal på förbunds nivå, företagsnämndsavtalen och överenskommelsen om ekonomikommitté och arbetstagarkonsulter.

Överenskommelsen om ekonomikommitté och arbetstagarkonsulter tillkom sedan industridepartementet hade lagt fram och låtit remissbehandla en promemoria (Ds I 1973:6) med förslag till lagstiftning om försöksverksamhet med arbetstagarkonsulter. I promemorian redovisas bl. a. sådana problem för arbetstagar sidan att tillgodogöra sig ekonomisk information i företagsnämnderna som utgjort bakgrunden till den ifrågavarande överenskommelsen.

I detta sammanhang bör också nämnas att det sedan länge pågår viss forsknings- och försöksverksamhet på det företagsdemokratiska området. En bild av verksamhetens omfattning och inriktning ges i SOU 1975:1 (avsnittet 2).

Avtalen om företagsnämnd och överenskommelsen om ekonomikommitté och arbetstagarkonsulter har sagts upp med anledning av medbestämmandelagens ikraftträdande.

7.8.3 *Formerna för inflytande för de anställda i berörda företag*

De berörda koncernerna, Euroc, STAB och Yxhult, tillämpade redan tidigare viss styrelserepresentation för de anställda. I *Eurockoncernen* fanns sålunda redan tidigare representanter för de anställda i flera av dotterbolagens styrelser. I början av 1977 utsåg de fackliga organisationerna med stöd av lagen om styrelserepresentation för de anställda ledamöter i Eurocs koncernstyrelse. Idag finns totalt för de anställda 35 ordinarie styrelseledamöter och 34 suppleanter inom Eurockoncernens moderbolag och dotterbolag. Vid årsskiftet 1976/77 fanns inom Euroc 41 företagsnämnder med vardera ett betydande antal representanter för de fackliga organisationerna vid enskilda förvaltningar, samt fem divisionsnämnder. Under dessa sorterade i storleksordningen 250 partssammansatta organ. Vidare anordnas två gånger per år informations- och diskussionsmöten för samtliga fackklubbsordförande inom Euroc. Den koncerncentrala personalenheten har bl. a. utarbetat ett omfattande personalpolitiskt program. Syftet har varit att ge de anställda möjlighet att påverka sin egen arbetssituation. Personalenheten har också utarbetat allmänna riktlinjer för personalavveckling i samband med nedläggning av företag eller driftsinskränkningar inom Eurockoncernen och en detaljerad manual för vilka praktiska åtgärder som skall vidtas i samband härmed.

Inom *STAB-koncernen* har i anslutning till den nya lagstiftningen om styrelserepresentation under 1976 byggts upp ett nytt system för medinflytande för de anställda. Genom att man sammanfört alla svenska tillverkningsbolag under Stabindustrier AB har en underkoncern bildats inom vilken de anställda är representerade. Inom Stabindustrier har bildats sex företagsgrupper med relativt enhetlig branschtillhörighet. Härigenom är de anställdas fackliga organisationstillhörighet i stort sett enhetlig inom företagsgrupperna. I Stabindustriers styrelse finns sex företrädare för de fackliga organisationerna, tre ordinarie ledamöter och tre suppleanter. Genom denna sammansättning av styrelsen har det varit möjligt för arbetstagarna att fördela platserna på ledamöter som representerar de fackförbund i vilka majoriteten av de anställda ingår. Dessa förbund är PKT-förbunden SIF och SALF samt inom LO Metall-, Trä- och Fabrikarbetareförbunden samt Grafiska Fackförbundet. De anställda är sedan juni 1977 representerade även i STAB:s koncernstyrelse.

Inom Stabindustrier med dotterbolag fanns vid årsskiftet 1976/77 37 ordinarie styrelseledamöter och 36 suppleanter representerande arbetstagarna. Antalet företagsnämnder inom dessa företag uppgick till 33. Inom Stabindustrier har vidare bildats samordningsorgan för styrelsearbete och personaladministrativt samarbete. Samordningsorganen har bildats mot bakgrund av den nya lagstiftningen på arbetsrättsområdet och de höga krav som ställs på personer som skall företräda de anställda och på personer som har personaladministrativa uppgifter i företagen.

Inom *Yxhultkoncernen* har de anställda redan tidigare varit representerade

i dotterbolagens styrelser. Någon representant för arbetstagarna i moderbolagets styrelse finns dock ej. Varje dotterbolag har också en företagsnämnd, men någon koncerncentral nämnd finns inte.

Av avgörande betydelse för de anställdas inflytande i företagen är givetvis att beslutsprocessen och ansvarsfördelningen inom företagen är fastlagd och redovisad för de anställda. Detta gäller särskilt i större koncerner där beslutsprocessen omfattar många nivåer i företaget och därför blir mer svåröverskådlig. Att här redogöra för hur beslutsprocessen i de studerade företagen ser ut generellt är ej möjligt. Beslutsfattandet och företagets styrsystem är olika uppbyggt för olika ändamål. I föregående avsnitt har exempelvis redovisats hur företagets investeringsbeslut fattas samt hur forsknings- och utvecklingsfrågorna fördelats på olika nivåer i koncernerna. I avsnittet om inköps- resp. försäljningspolitiken redogörs för hur besluten i vissa fall fattas centralt, medan hur i andra fall besluten och ansvaret delegerats till divisioner eller lokala förvaltningar.

Koncernernas organisatoriska uppbyggnad påverkar självfallet det företagsdemokratiska arbetet. Snabba förändringar av den organisatoriska uppbyggnaden av företagen kan förorsaka svårigheter i det företagsdemokratiska arbetet och ställer krav på motsvarande anpassningar i formerna för medbestämmandet. Ju mer vittförgrenad en koncern är, desto viktigare är det att beslutsprocessen kan relateras till en organisationsplan för koncernen. Som ett exempel på en vittförgrenad koncern som genomgått snabba organisatoriska förändringar kan väljas *STAB-koncernen*. Dess organisatoriska uppbyggnad vad gäller den svenska byggnadsmaterialverksamheten redovisas i figur 7:2.

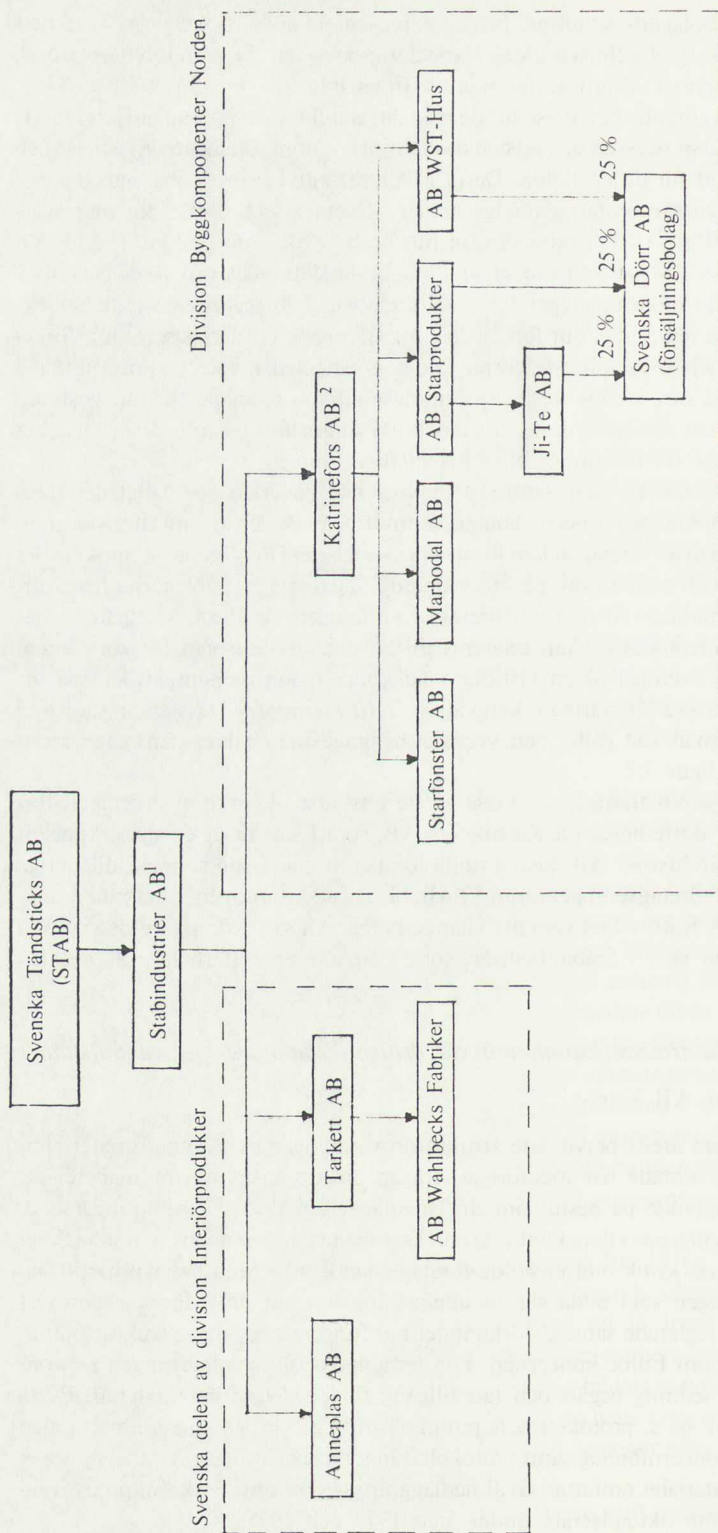
Av figuren framgår att vissa av de enskilda tillverkningsföretagen formellt är dotterbolag till Katrinefors AB, som i sin tur är en underkoncern till Stabindustrier AB. Sistnämnda företag är också moderbolag till övriga svenska företagsgrupper inom STAB, bl. a. Tarkettgruppen. I praktiken uppges dock Katrinefors vara ett vilande bolag. All samordning av de svenska företagen sker i Stabindustrier, som i sin tur är dotterbolag till STAB.

7.8.4 Samrådsverksamheten vid driftsinskränkningar – tre fallstudier

Industri AB Euroc

De senare årens betydande strukturomvandlingar på byggnadsmaterialindustrins område har medfört att frågan om de anställdas möjligheter att öva inflytande på beslut om driftsnedläggelser, driftsinskränkningar o. d. har aktualiserats i flera konkreta fall. I samband därmed har bl. a. från fackligt håll riktats kritik mot enskilda företags handlande. Med hänsyn härtill har utredningen sökt bilda sig en uppfattning om hur det i företagsnämndsavtalen reglerade samrådsförfarandet har fungerat vid vissa strukturförändringar inom Euroc-koncernen. För detta ändamål har utredningen av koncernens ledning begärt och fått tillgång till visst skriftligt material. Detta består av bl. a. protokoll och protokollsutdrag från styrelsesammanträden i olika koncernföretag samt protokoll från företagsnämnden, samrådsgrupper o. d. Materialet omfattar såväl nedläggnings- som driftsinskränkningssituationer som aktualiserats under åren 1974 och 1975.

Figur 7:2 Organisationen av STAB-koncernens svenska byggmaterialenheter vid årsskiftet 1976/77. Pilarna anger den ägandemässiga organisationen.

¹ Stabindustrier är moderbolag även till övriga svenska företagsgrupper
² Katrineforsgruppen ingår även AB Edsbyverken.

Det material som utredningen sålunda har skaffat sig tillgång till kan självfallet inte bilda underlag för några generella slutsatser rörande bl. a. tillämpningen inom Euroc-koncernen av företagsnämndsavtalens bestämmelser om samråd före viktigare beslut m. m. Inte heller har utredningen ansett skäl föreligga att företa någon mer inträngande kartläggning av hitillsvarande samrådsverksamhet. Utredningen har därför i detta sammanhang stannat för att beröra ett par fall där arbetstagsidan på ett mer formaliserat sätt – t. ex. genom att begära förhandling angående ifrågasatt brott mot bl. a. företagsnämndsavtalen – har framställt anmärkningar mot samrådsförfarandet.

Det ena fallet gäller nedläggningen av Siporex AB:s fabrik i Södertälje. Såvitt framgår av tidigare nämnda handlingar förekom därvid i huvudsak följande.

Vid styrelsesammanträde i Interoc AB (moderföretag till Siporex) den 2 oktober 1974 redovisades att Södertäljefabriken för år 1974 skulle uppvisa en avsevärd förlust. Anledningen härtill angavs vara en inträffad nedgång i byggandet i kombination med det prisstopp på de flesta byggmaterial som hade införts i mars 1974. Vid sammanträdet framhöll verkställande direktören att han för sin del inte kunde se någon annan lösning än att driften vid Södertäljefabriken avvecklades. Vidare framhölls att "arbetskraftssituationen" i Södertälje vid tillfället kunde anses gynnsam, vilket skulle mildra konsekvenserna för de anställda. Efter diskussionen fick verkställande direktören styrelsens uppdrag att inleda samråd med de anställda i Södertälje om en avveckling av driften.

Samrådsförfarandet enligt företagsnämndsavtalen synes ha inletts den 11 oktober 1974 med att ett arbetsutskott inom företagsnämnden i Södertälje informerades om det nyss nämnda styrelsebeslutet. Vid extra företagsnämndssammanträde den 14 oktober 1974 lämnades samma information samt upplysningar rörande bakgrunden till styrelsebeslutet. Vid sammanträdet utsågs en särskild samrådsgrupp bestående av företrädare för arbetsgivaren och fackliga representanter för arbetstagarna. Samma dag lämnades information till de anställda och därefter till pressen.

Den utsedda samrådsgruppen sammanträdde härefter den 18, 25 och 31 oktober samt den 6 november 1974. Under gruppens arbete togs fram vissa kalkyler och annat material av betydelse för bedömningen av Södertäljefabrikens framtid. I ett yttrande den 25 oktober 1974, som tillställdes företagsledningen, uttalade samrådsgruppen att den ansåg fortsatt drift vid fabriken med acceptabelt ekonomiskt resultat vara möjlig, under förutsättning att prisstoppet på lättbetong upphörde att påverka resultatet vid fabriken. Samrådsgruppen lade därjämte fram vissa förslag till åtgärder som enligt gruppens mening skulle öka möjligheterna till fortsatt drift. I en ytterligare skrivelse till företagsledningen den 31 oktober 1974 redovisade samrådsgruppen sin uppfattning att det var värt att fortsätta driften i Södertälje samt motiven för denna uppfattning. Vid samrådsgruppens sammanträde den 6 november 1974 – i vilket deltog bl. a. Siporex' verkställande direktör samt en representant för de anställda i Interoc Aktiebolags styrelse – diskuterades samrådsgruppens bedömningar. Vid sammanträdet förklarades från representanterna för de anställdas fackliga organisationer att man inte under några förhållanden kunde tillstyrka en nedläggning av Södertäljefabriken.

Vid styrelsesammanträde i Interoc den 8 november 1974 beslöt styrelsen enhälligt att driften vid Södertäljefabriken skulle läggas ned vid halvårsskiftet 1975. Av det material som utredningen haft tillgängligt framgår att i underlaget för beslutet ingick de utredningar och bedömningar som gjorts inom ramen för samrådsgruppen. Information om beslutet lämnades vid extra företagsnämndssammanträde i Södertälje den 11 november 1974. Senare samma dag lämnades information till samtliga anställda samt därefter till massmedia.

Den 20 januari 1975 påkallade Svenska fabriksarbetareförbundet, Svenska industritjänstemannaförbundet (SIF) och Sveriges arbetaledareförbund (SALF) lokala förhandlingar med Siporex rörande handläggningen av samrådsfrågorna inför beslutet om nedläggningen av Södertäljefabriken. Som grund för förhandlingsframställningen åberopades att organisationerna ansåg att företagsledningens handläggning av samrådet inte hade skett i enlighet med "förutsättningarna enligt" företagsnämndsavtalens bestämmelser om samråd före beslut i för företaget och dess personal väsentliga frågor. Av protokoll från lokal förhandling mellan parterna den 24 januari 1975 synes framgå att de fackliga organisationerna i huvudsak hävdade att arbetsgivar- sidan åsidosatt företagsnämndsavtalen genom att samrådstiden varit alltför kort samt genom att beslutet om nedläggning av Södertäljefabriken i realiteten hade fattats redan innan samrådet inleddes. I sammanhanget åberopades att samrådet var "inriktat" på nedläggning och att föga hänsyn hade tagits till samrådsgruppens synpunkter och förslag. Det kan anmärkas att synpunkter i denna riktning framfördes redan under samrådsförfarandet. Att samrådstiden varit alltför kort hävdades också av en av de anställdas representanter i styrelsen för Interoc vid styrelsesammanträdet den 8 november 1974, då nedläggningsbeslutet fattades.

Arbetsgivar- sidan bestred vid den lokala förhandlingen att företagsnämndsavtalen hade åsidosatts. Frågan har hänskjutits till centrala förhandlingar mellan berörda förbund.

Utredningen anser sig självfallet inte böra gå in på en bedömning huruvida handläggningen av samrådet inför det aktuella beslutet om driftsnedläggning innefattat brott mot företagsnämndsavtalen. Vid en bedömning från mer allmän synpunkt synes tiden för samrådsförfarandet emellertid – med hänsyn till frågans vikt för de anställda samt till samrådsgruppens och de fackliga representanternas ställningstaganden – ha varit tämligen kort. Detta torde ha bidragit till att skapa intrycket att nedläggningsbeslutet reellt sett var fattat redan före samrådsförfarandet. Den förhållandevis korta tiden för samrådsförfarandet måste å andra sidan givetvis ses i belysning av att Södertäljefabriken tydligen gick med avsevärd förlust. Här inställer sig dock frågan om skälen till att detta inte medförde att samråd om fabriken framtid aktualiserades tidigare än som skedde.

Det andra fall av samrådsförfarande som utredningen har funnit skäl att något beröra i detta sammanhang gäller en år 1974 aktualiserad nedläggning av det i A-Betonggruppen ingående Sydelement Betong AB:s fabrik i Bjuv.¹ Vid Bjuvfabriken hade sedan en tid förelegat vissa ekonomiska problem. Av de för utredningen tillgängliga handlingarna framgår att fabriken framtid diskuterades i A-Betong AB:s direktion den 7 oktober 1974. Två dagar senare, den 9 oktober 1974, hölls ett extra företagsnämndssam-

¹ Sydelement Betong AB ägdes till 50 % av A-Betong och till 50 % av Svenska Industribyggen AB, SIAB.

manträde i Bjuv, varvid företagsledningen redovisade sin syn på Bjuvfabrikens framtid. Enligt tillgängliga uppgifter uppmanades i samband härmed "medarbetare med synpunkter" att kontakta företagsledningen eller de anställdas representanter i A-Betongs styrelse före den 11 oktober 1974, då beslut skulle fattas. Sistnämnda dag beslöt företagsledningen i Sydelement Betong att lägga ned Bjuvfabriken. Den 14 oktober 1974 lämnades varsel om uppsägningar, berörande 73 personer, till vederbörande länsarbetsnämnd och till de fackliga klubbarna i Bjuv.

Den 6 november 1974 hölls på arbetstagsidans begäran överläggningar mellan bl. a. företrädare för A-Betong samt å andra sidan företrädare för fabriksarbetareförbundet, SIF och SALF angående varselåtgärderna. Vid överläggningarna hävdade arbetstagsidan att arbetsgivaren hade brutit mot bl. a. företagsnämndsavtalens regler om samråd före nedläggningsbeslutet. Arbetsgivarsidan bestred detta och synes ha gjort gällande att vad som förekommit vid det extra företagsnämndssammanträdet den 9 oktober 1974 hade innefattat avtalsenligt samråd. Frågan hänsköts sedermera till centrala förhandlingar.

Enligt utredningens mening är det tämligen uppenbart att sammanträdet med företagsnämnden den 9 oktober 1974 inte kan anses ha inneburit sådant samråd före beslut som avses i företagsnämndsavtalen. Mera väsentligt i detta sammanhang är emellertid att de nyssnämnda överläggningarna ledde till att man bildade en samarbetskommitté eller samrådsgrupp med företrädare för såväl arbetsgivar- som arbetstagsidan, vilken fick i uppdrag att förutsättningslöst arbeta med frågan om Bjuvfabrikens framtida utveckling. Ett par veckor senare återtogs utfärdat varsel t. v. Samrådsgruppen synes ha fått rimlig tid för sitt arbete. I början av december 1974 beslöt arbetsgivarsidan att följa en av samrådsgruppen framlagd rekommendation som innebar viss fortsatt drift vid delar av Bjuvfabriken. Såvitt framgår av protokoll från extra företagsnämndssammanträde den 11 december 1974 ansåg berörda fackliga organisationer då att de nu redovisade åtgärderna hade inneburit att arbetsgivarsidan fullgjort sin avtalsenliga samråds skyldighet. – I sammanhanget skall slutligen nämnas att driften vid Bjuvfabriken avvecklades från årsskiftet 1975/76. Detta skedde efter samråd med de anställdas representanter i en samrådsgrupp, som rekommenderade driftsnedläggning.

I de nu berörda fallen har alltså anmärkningar i mera formell ordning riktats mot arbetsgivarsidans handläggning av samrådsförfarandet enligt företagsnämndsavtalen. Detta utesluter självfallet inte att i det av utredningen granskade materialet finns andra fall då arbetstagsidan varit missnöjd med den information och det samråd som har förekommit. Till undvikande av missförstånd vill utredningen emellertid också framhålla att materialet inte heller ger underlag för någon generell kritik mot koncernen eller dess olika företag i de nu ifrågakvarande hänseendena.

I anslutning härtill skall nämnas att utredningen har fått det av en på Eurocs uppdrag genomförd undersökning angående bl. a. erfarenheterna av samrådet mellan företag och anställda inom koncernen. Undersökningen, som har utförts av ett konsultföretag under hösten 1976, har i huvudsak grundats på intervjuer med företrädare för arbetsgivar- resp. arbetstagsidan vid ett drygt tjugotal arbetsplatser inom koncernen. Undersökningens re-

sultat förmedlar bilden av ett i stora drag tämligen väl fungerande system för att ge de anställda information och möjligheter till inflytande enligt hittills gällande förutsättningar.

Svenska Tändsticks AB (STAB)

STAB-koncernens förvärv 1974 av HSB:s snickerifabrik i Nässjö har berörts i avsnitt 7.6.4 i utredningen. Detta förvärv har ingående studerats av SPK efter hemställan från konkurrensutredningen. I denna studie¹ redogörs bl. a. för samrådsverksamheten vid förvärvet och vid den nedläggning av snickerifabriken som skedde drygt ett år senare. Av studien framgår bl. a. följande.

”Ingen information gavs till de anställda vid Nässjöanläggningen före STAB:s förvärv. Dessa mottog naturligt nog beskedet om överlåtelsen mycket negativt eftersom det innebar en minskning av sysselsättningen, i första hand till ca 200 personer.

Enligt en representant för Nässjö kommun föregicks inte STAB:s förvärv av några kontakter med de kommunala myndigheterna. På kommunalt håll var man dock införstådd med att snickerifabriken drabbats av svåra lönsamhetsproblem. Man anser dock att det var svårt att få information från de berörda företagen i samband med och efter förvärvet.

STAB:s ledning framhåller också att samtliga inblandade parter delade STAB:s bedömning av Nässjöfabrikens framtida möjligheter i samband med förvärvet. Det låg också i kommunens intresse att differentiera näringslivet i regionen eftersom denna var mycket ”träberoende”.

Inga kontakter mellan STAB och regeringen förekom i samband med förvärvet av HSB:s Nässjöfabrik.

Efter STAB:s förvärv av HSB:s snickerifabrik överfördes produktionen av köksskåp och garderober enligt planerna till Marbodol AB i Tidaholm. Produktionen av dörrar fortsatte knappt ett år men i maj 1975 varslade STAB om nedläggning av driften i och med årets utgång. Anledningen var enligt STAB en drastisk nedgång i bostadsbyggandet i övriga Europa som helt oförutsett minskade exportmarknaden under åren 1974/75. Dessutom visade sig kostnadsläget i snickerifabriken vara åtskilligt högre än man från början räknat med vilket medförde att produktionen inte var konkurrenskraftig på exportmarknaden. Avsättningssvårigheterna på den engelska marknaden ökade också genom att pundet sjönk under den kurs på 9 kronor som man från STAB:s sida räknat med. Som ytterligare en anledning till nedläggningen har angivits att den nya företagsledningen misslyckades med att engagera snickerifabrikens personal i den nya satsningen. STAB:s bedömning av Nässjöfabrikens framtid visade sig alltså på många punkter vara alltför optimistisk.

Nedläggningen väckte naturligtvis kritik bland de anställda och övriga intressenter speciellt mot bakgrund av att STAB endast ett år tidigare utlovat sysselsättning åt en del av arbetsstyrkan. Många såg STAB:s agerande som ett sätt att eliminera konkurrens på marknaden. Från STAB:s sida anser man att kommunen i viss mån uppvisade en klugen inställning till förvärvet och dess konsekvenser. Utåt (mot massmedia bland annat) visade man en kritisk attityd medan man å andra sidan hade delat STAB:s bedömning av Nässjöfabrikens svårigheter vid själva förvärvet.

¹ STAB:s byggmaterialdivision och dess förvärv av HSB:s Riksförbund ek för, Snickerifabriken, Nässjö, 1974. SPK 1976, stencil.

Produktionen av dörrar överfördes efter nedläggningen av snickerifabriken till STAB-företagen AB WST-Hus i Forserum samt Ji-Te AB i Åstorp. WST-Hus förvärvades av STAB under 1972 men dess tillverkning av mellanväggar och takelement drabbades av svåra avsättningsproblem då bostadsbyggandet minskade i omfattning. Efterfrågan sjönk också på grund av att byggföretagen i ökande utsträckning började tillverka mellanväggar ute på byggarbetsplatserna för att undvika att friställa personal. WST:s väggar och takelement var dessutom på grund av sin konstruktion mindre konkurrenskraftiga. Genom att föra över en del av HSB:s tillverkning kunde WST:s produktion av dörrar utökas och sysselsättningen vid företaget därigenom tryggas. Av två svaga industrier har man enligt STAB i stället skapat en konkurrenskraftig enhet.

I samband med överföringen av Nässjöanläggningens tillverkning utökades personalstyrkan vid Marbodal AB och Ji-Te AB med ca 75 resp. 80 personer. Summan av dessa nyanställningar kan dock inte direkt jämföras med antalet anställda vid Nässjöanläggningen (450) eftersom en del produktion även övertogs av personal vid WST i Forserum som tidigare sysslats med tillverkning av väggar och takelement. Kostnadsänkningarna i samband med övertagandet torde dock ha varit avsevärda vilket också visas av det faktum att tillverkningsvärdet per anställd i Nässjö låg på ungefär 100 tkr 1973 medan motsvarande uppgift för exempelvis Marbodal AB uppgick till ca 150 tkr per år. Enligt SPK-utredningen angående konkurrensförhållanden vid försäljning av dörrsnickerier (Dnr 120/75) uppnådde STAB dock inte några större produktionstekniska fördelar i de övriga anläggningarna i och med förvärvet av HSB:s fabrik. Utredningen menar att skal-fördelarna i produktionen av standarddörrar redan var utnyttjade och att ökade serielängder har en liten inverkan på styckkostnaderna.

Som tidigare nämnts varslades 25 tjänstemän om uppsägning då STAB tog över Nässjöfabriken. Efter övertagandet ökade dock den frivilliga avgången från företaget och när varslet om nedläggning kom i maj 1975 återstod knappt 260 av de ursprungliga 450 anställda. Enligt den lokala arbetsförmedlingen torde övervägande delen av de personer som slutade frivilligt ha fått nytt arbete inom Nässjöregionen. Möjligt är att de tjänstemän som permitterades i högre utsträckning fick söka sig till andra orter.

Även om varslet i maj 1975 inträffade under en lågkonjunktur var arbetsmarknadsläget i Nässjö-regionen ganska gott för tillfället med många expanderande företag. Dessutom var större delen av den arbetskraft som berördes yrkesutbildad eller åtminstone van vid industriarbete vilket underlättade omplaceringen. När arbetet lades ned vid utgången av 1975 återstod ungefär 235 personer att placera. Läget beträffande dessa personer var i september 1976 följande:

- 147 personer hade fått nytt arbete på orten
- 20 personer hade fått arbete på annan ort
- drygt 10 personer hade pensionerats
- 24 personer var sjukskrivna
- knappt 10 personer deltog i utbildning
- ungefär 20 personer var arbetslösa.

Enligt STAB har sammanlagt ett 40-tal personer från Nässjöfabriken an-

ställt vid WST i Forserum. Ett mindre antal har återanställt i Nässjö och sysslar med underhållsarbeten. Huvuddelen av dem som fått arbete har anställt i den övriga träbearbetande industrin på orten (Nässjö-hus) samt i diverse verkstadsföretag (Eldon m. fl.). De personer som fortfarande är arbetslösa är huvudsakligen äldre personer med medicinska och andra handikapp.

STAB planerar för närvarande att i stället för dörstillverkning starta produktion av papperstapeter i anläggningarna i Nässjö. Investeringskostnaderna är beräknade till ungefär 20 mkr och tillverkningen beräknas ge sysselsättning åt ungefär 100 personer. Tillverkningen skall bedrivas av det närbelägna företaget Anneplas AB i Smålands Anneberg och utgöra en breddning av Anneplas produktsortiment. En gemensam distributionscentral skall byggas i Nässjö. Omskolning och utbildning av personal för den nya tillverkningen kan också ske vid Anneplas AB. Den personal som hittills sysselsatts i verksamheten kommer dock från företaget i Anneberg. Från Nässjö kommuns sida ser man mycket positivt på att STAB etablerat en ersättningsindustri på orten.”

Den kan tilläggas att Anneplas vid årsskiftet 1976/77 sysselsatte 290 personer, varav ett åttiotal i Nässjö.

7.9 Berörda företags politik beträffande Byggnadskoncernen

Byggnadsmaterial distribueras inte enligt något enhetligt mönster. Produkterna marknadsförs och distribueras dels genom ett stort antal olika återförsäljare, dels direkt från leverantören till förbrukaren. Särskilda distributionskanaler utanför den egentliga byggnadsmaterialhandeln förekommer för exempelvis el-, VVS-, järn- och stålvaror. Produkter för husstomme, stomkomplettering, beklädnad och inredning distribueras huvudsakligen genom den egentliga byggnadsmaterialhandeln, som ofta kombinerar en grossist- och detaljistfunktion.

Större delen av byggnadsmaterialhandeln utgörs av enskilda företag. Den strukturomvandling mot färre och större enheter som pågår inom varudistributionen har hittills varit av mindre omfattning inom byggnadsmaterialhandeln, som utmärks av många och små företag. Enligt en undersökning av SPK fanns 1973 över 700 försäljningsställen inom byggnadsmaterialhandeln i Sverige. Sedan slutet av 1960-talet har emellertid två rikstäckande distributionskedjor baserade på ägargemenskap etablerat sig på marknaden, Beijer Byggmaterial AB och Byggma Invest AB.¹ Dessa företagsgrupper svarade 1973 för 25 % av byggnadsmaterialhandelns omsättning, som samma år uppgick till 4,5 miljarder kronor. Beijer Byggmaterial består av ett moderbolag och ett trettiotal rörelsedrivande dotterbolag. Företaget ägs av Statsföretag (45 %), Kooperativa Förbundet (45 %) och Beijerinvest (10 %).

Byggnadskoncernens bildande sammanhänger med dels vissa strukturella förändringar i byggandet, dels Beijer Byggmaterials snabba expansion genom företagsförvärv. Byggnadsmaterialhandeln var anpassad till den typ av stora byggnadsobjekt som vanligen förekom under senare delen av 1960-talet. En anpassning till den ökande renoveringsmarknaden var nödvändig då objektbyggnadsvolymen sjönk. Bl. a. krävdes ökade finansiella resurser för

¹ Försäljningskedjor förekom redan tidigare inom byggnadsmaterialhandeln. Dessa kedjor byggde dock inte på ägargemenskap utan, som exempelvis Interpares- och Båvern-företagen, på gemensamma funktioner för inköp etc.

att täcka det större kapitalbehov som lagerförsäljning medför. Vidare krävdes ett ökat distributionstekniskt kunnande för att klara denna omställning. Genom bildandet av Byggma avsåg man att underlätta såväl kapitalanskaffning, bl. a. genom bankupplåning, som omställningsprocessen till ökad lagerförsäljning.

När det gäller Beijerkedjans expansion uppfattades denna som så kraftig av konkurrerande fristående byggnadsmaterialhandlare att man önskade en motvikt till Beijer.¹ Byggmagruppen bildades sålunda på initiativ av ett antal fristående byggnadsmaterialhandlare, vilka fick gehör för sina tankar hos byggnadsmaterialtillverkarna Euroc och STAB.

Byggmagruppen var från början inte en koncern i aktiebolagslagens mening utan bestod av ett antal regionala företag som vart och ett helt eller delvis ägde ett antal lokala handelsföretag.² Som samordnare för Byggmaföretagen bildades 1971 Byggma Invest AB med säte i Helsingborg. Byggma Invest skulle svara för utveckling, gemensam administration och övergripande företagsledning. Byggma Invest skulle sålunda vara ett holding- och finansieringsbolag och endast äga en mindre del av aktierna i regionbolagen. Byggma Invest, som ursprungligen hade ett aktiekapital på 1,2 milj. kr., ägdes från starten av Euroc (40 %), STAB (40 %) resp. Säfveåns AB (20 %), mellan vilka förelåg konsortialavtal.³ Meningen var att Byggma Invest på sikt skulle äga 20 % av aktierna i de sju regionbolagen, de gamla ägarna mellan 20 och 40 %, företagsledningen i regionbolagen mellan 20 och 40 % och de anställda 20 % av aktierna. Byggma Invest blev dock senare ägare till betydligt större andelar av aktierna i regionbolagen. Byggma Småland AB och Byggma Nordsvenska AB ägdes dock till 100 % av Byggma Invest redan från början. Byggma Invest tecknade vidare borgen för de regionala företagens upplåning av rörelsekapital och deras skuldförbindelser, lämnade i likvid vid uppköp av lokala företag. År 1973 höjdes aktiekapitalet till 4 milj. kr.

Till styrelseledamöter i Byggma Invest utsågs professor Curt Kihlstedt (ordförande), direktör Sverker Ovesson (STAB), direktör Gunnar Rosenborg (Euroc), direktör Bengt Dunér (Säfveån) samt advokat Magnus Thorfinn. Till verkställande direktör utsågs Arne Johansson, som betecknas som den drivande kraften bakom Byggmagruppens bildande.

Byggma Invests verksamhet hade 1974 fått en sådan omfattning – bl. a. uppgick företagets borgensåtaganden till ca 75 milj. kr. – att det bedömdes som nödvändigt att öka aktiekapitalet. Parallellt härmed hade olika uppfattningar rörande policymässigt viktiga frågor börjat brytas mot varandra i Byggma Invests styrelse. För att lösa dessa frågor hölls i oktober 1974 ett konsortiesammanträde med aktieägarna i Byggma Invest varvid enhälligt beslöts att höja aktiekapitalet med 20 milj. kr. till 24 milj. kr. Teckning skulle ske till pari och betalning skulle ske kontant. Aktieägarna skulle efter nyemissionen äga vardera 1/3 av aktierna. I enlighet med vad Euroc anförut vid sammanträdet skulle i samband med kapitalökningen för vederbörande kreditinstitut klargöras att Byggma Invests aktieägare förutsatte att bedömningar av Byggmagruppens kreditvärdighet fortsättningsvis skulle ske på grundval av allenast Byggmagruppens egna resurser, utan hänsynstagande till aktieägarnas. Såvitt känt informerades sedermera vissa större banker härom. Likaledes efter förslag av Euroc beslöt man enhälligt att

¹ De små byggnadsmaterialhandelsföretag som ej själva hade resurser att klara strukturomvandlingen och därför erbjöds till försäljning accepterade inte alltid Beijer Bygg som köpare.

² Den regionala företagsstrukturen redovisas i avsnitt 5.2.5.

³ Aktierna ägdes formellt av dotterbolagen AB Annetorp, Svenska Stabin-dustrier AB resp. Sevonia AB.

förstärka företagens finansfunktion. Vidare beslöts att ge ledningen för Byggma Invest en viss begränsad ram för medverkan i ytterligare företagsförvärv utan föregående konsortiesammanträde. Slutligen beslöt man vid detta sammanträde att lämpliga företag sedermera skulle erbjudas att teckna aktier i Byggma Invest i en riktad nyemission. De nytillkomna ägarnas andel skulle utgöra omkring en femtedel av aktiekapitalet.

Den förstnämnda kapitalökningen genomfördes omedelbart, medan den riktade nyemissionen aldrig kom till stånd. Den beslutade förstärkningen av finansfunktionen i Byggma dröjde.

Redan under 1975 uppkom frågan om ytterligare kapitaltillskott från Byggma Invests aktieägare, då det visat sig att ett av regionbolagen, Byggma Syd, under 1974 redovisat förluster på närmare 15 milj. kr. och förlorat hela sitt aktiekapital. För att underlätta ett täckande av förlusterna i Byggma Syd gjordes detta företag till dotterbolag till Byggma Invest. Enligt vad som senare framkommit uppgick den verkliga förlusten till det dubbla. Förlusterna i Byggma Syd uppstod delvis i samband med tomtaffärer i Sverige och utomlands.¹ Under 1975 uppkom vidare frågan om att bilda en koncern av Byggmagruppen genom att Byggma Invest övertog samtliga aktier i resterande fyra regionbolag. Samtliga tre aktieägare och revisorerna var i princip positiva till idén om en koncernbildning. Eurockoncernen ville dock ej ta definitiv ställning i frågan förrän ett mera detaljerat beslutsunderlag förelåg utvisande en långsiktig bedömning av Byggmas utveckling.

Mot bakgrund av att Byggma Syd även under 1975 beräknades gå med förlust beslöt Byggma Invest vid ett styrelsemöte i juli 1975 att genom en till Byggma Invest riktad nyemission höja aktiekapitalet i Byggma Syd från 2,5 till 5 milj. kr. Eurocs representant reserverade sig mot beslutet.

Euroc sonderade samtidigt möjligheterna att sälja sina aktier i Byggma Invest till de båda övriga delägarna, då man ej längre var tillfreds med Byggmas utveckling och ej ansåg sig få gehör för sina synpunkter i styrelsearbetet.

I augusti 1975 hölls ett konsortiesammanträde med aktieägarna i Byggma Invest, varvid frågan huruvida en finansiell rekonstruktion av Byggma Invest skulle genomföras diskuterades. Rörelsen finansierades nämligen till stor del med långa leverantörskrediter och extern upplåning. Ca 30 milj. kr. behövde tillföras genom tillskott från aktieägarna eller genom ytterligare upplåning. En av anledningarna till Byggmas försämrade finansiella situation var att Byggma fick oförmånligare avtal om rabatter etc. med leverantörerna sedan man börjat bli långsamma betalare. Man diskuterade åter frågan om en koncernbildning, vilken skulle kunna underlätta täckande av förlusterna i Byggma Syd. Vidare ansågs en koncernbildning kunna möjliggöra erforderlig styrning av de regionala bolagen och möjliggöra skattemässig resultatjämnning mellan Byggmabolagen. Vidare diskuterades en försäljning av rörelsefrämmande bolag.

Eurocledningen underströk vid sammanträdet nödvändigheten av att full klarhet nåddes om Byggmagruppens ställning innan aktieägarna fattade beslut om att tillskjuta ytterligare kapital. Frågorna bordlades i avvaktan på beslut av resp. aktieägarbolags styrelser.

I september 1975 fattade Byggma Invests styrelse beslut om att koncernbildningen omgående skulle genomföras och att Byggma Invest i utbyte

¹ En väsentlig orsak till Byggma Syds förluster uppges ha varit att man gick in på försäljning av byggsatser till färdiga småhus. Tomtaffärerna sammanhängande med färdighusidén.

mot konvertibla skuldebrev skulle förvärva minst 90 % av aktierna i varje regionalt Byggmabolag. Eurocs representant reserverade sig mot beslutet – som enligt konsortialavtalet krävde enighet – med hänvisning till att en pågående revisorsutredning rörande Byggmagruppens ekonomiska förhållanden borde avvaktas. Kort härefter ställde Euroc – som protest mot beslutet – sin styrelseplats i Byggma Invest till förfogande. Euroc förklarade samtidigt att man inte skulle delta i något kapitaltillskott som kunde föranledas av beslutet.

STAB:s hittillsvarande ledamot i styrelsen utsågs till ordförande i februari 1976. Till ny verkställande direktör utsågs i början av 1976 Rolf Strand, tidigare verkställande direktör i Eurodoordivisionen inom STAB. STAB:s dåvarande VD gick in i Byggma Invests styrelse fr. o. m. juni 1976.

Underskottet i Byggmakoncernen visade sig efter ytterligare undersökningar vara större än man tidigare räknat med – underskottet uppgick enligt vissa beräkningar till 50–60 milj. kr. – varför frågan om en finansiell rekonstruktion av Byggmakoncernen krävde en snabb lösning. Alternativet utgjorde risk för konkurs för Byggmakoncernen med åtföljande risker för dess leverantörer och borgenärer. I ett avtal mellan aktieägarna i Byggma Invest, undertecknat i månadsskiftet april/maj 1976, träffades en uppgörelse med följande huvudsakliga innebörd.

Aktieägarna, Euroc, STAB och Säfveån, utfäste sig att villkorligt efterskänka 10 milj. kr. vardera av sina fordringar på Byggmakoncernen. Det villkorliga efterskänkandet innebar att nämnda del av fordringarna var ränte- och amorteringsfria t. o. m. utgången av år 1981, varefter den skulle löpa med vid varje tillfälle gällande marknadsränta och – under vissa förutsättningar – amorteras under en tioårsperiod. Säfveån, vars därefter kvarstående fordringar uppgick till 24 milj. kr., medgav Byggmakoncernen amorteringsfrihet t. o. m. 1977, varefter amortering skulle ske under en tioårsperiod. Parterna krediterade Byggmakoncernen sina kvarstående krav på dröjsmålsräntor avseende tiden före april 1976. STAB och Säfveån förband sig att teckna borgen för Byggmakoncernens utökade krediter upp till 25 milj. kr., varav STAB svarade för 20 milj. kr. Euroc och Säfveån gav STAB en oåterkallelig option att senast den 31 mars 1981 förvärva deras samtliga aktier i Byggma Invest å nominellt 16 milj. kr. för 1 kr. per aktiepost.

STAB och Säfveån förklarade sig i det nu träffade avtalet införstådda med att som en förutsättning för Eurocs deltagande i avtalet gällde att ifrån STAB och Säfveån inga ytterligare ekonomiska anspråk ställdes på Euroc i dess egenskap av aktieägare i Byggma Invest. Eurockoncernen å sin sida förklarade sig införstådd med att STAB och Säfveån icke hade någon skyldighet att tillskjuta ytterligare medel eller ikläda sig ytterligare engagemang utöver vad som stipulerades i avtalet. I avtalet står bl. a. följande. "Vid omröstning (på bolagsstämmor i Byggma) gäller i princip, att Euroc och Säfveån endast skall agera för att utöva sina rättigheter enligt vid var tidpunkt gällande aktiebolagslag." Denna passus synes vara ett uttryck för att Euroc och Säfveån ej vidare skulle aktivt engagera sig i Byggmas skötsel.

Det kan tilläggas att samtliga tre delägare skrev ned sina aktier i Byggma Invest till noll kr. i sina resp. bokslut för 1975.

Under 1975 inledde Beijer Byggmaterial förhandlingar om en eventuell

fusion mellan detta företag och Byggma. På våren 1976 fanns ett avtalsförslag klart. Avtalet gick ut på att Byggma skulle säljas till Beijer Byggmaterial. Olika förslag till ny ägarbild fanns. Det är troligt att huvuddelägarna skulle ha blivit KF, LKAB, STAB, Euroc och Beijerinvest. En vinst med fusionen skulle ha blivit att den dubbeletablering som fanns på drygt 20 platser i landet hade kunnat elimineras. Vidare skulle rationaliseringsvinster kunnat erhållas beträffande den centrala administrationen.

Avtalet slöts aldrig, enligt vad som uppges på grund av att erforderliga balansgarantier – försäkringar rörande värdering av tillgångar och skulder m. m. – ej lämnades från alla tre delägarna i Byggma. Under sommaren 1976 upptogs förnyade kontakter i frågan utan resultat.

Under hösten 1976 utarbetades inom Byggmas styrelse en långsiktig sarteringsplan för koncernen. Planen, som förankrades hos STAB i december 1976, gick ut på att Byggma under 1977 skulle sälja och avveckla ett stort antal lokala företag och minska omsättningen till 2/3 av den dåvarande. Samtidigt med att förluskällor på detta sätt eliminerades skulle friskt kapital tillföras.

I början av april 1977 var större delen av aktiekapitalet förbrukat och Byggmakoncernen inställde betalningarna. STAB var visserligen berett att tillskjuta ytterligare kapital för att – åtminstone delvis – täcka förlusterna men de båda övriga delägarna ställde sig i detta skede avvisande till ytterligare kapitaltillskott. Byggmakoncernen hade vid denna tidpunkt ca 1 700 anställda i 60 företag i Syd- och Mellansverige.

Beskedet om betalningsinställelsen synes ha kommit överraskande för många intressenter såsom anställda, leverantörer, kreditgivare m. fl. Härtill bidrog säkert det faktum att Byggmakoncernen ägdes av tre börsnoterade företag, vilket antogs borga för att Byggmakoncernen skulle fullfölja sina åtaganden. Betalningsinställelsen följdes av en omfattande publicitet i massmedia, där även en viss argumentering mellan de inblandade parterna ägde rum.

Ackordscentralen i Stockholm tillsatte inom kort en samsarbetsgrupp med företrädare för flertalet intressentgrupper, vilken skulle utarbeta en räddningsplan för Byggmakoncernen. Enligt vad som framkommit har Byggmakoncernen skulder på drygt 500 milj. kr. varav till STAB, Säfveån och Euroc ca 130 milj. kr., till affärsbanker 200 milj. kr., och till en rad leverantörer 120 milj. kr. Ett försök till helhetslösning av Byggma genom kapitaltillskott och avskrivningar av fordringar från samtliga tre delägare, ackord på leverantörsfordringar m. m. misslyckades sedan bankerna för sin del avvisat förslaget att skriva av räntefordringar. I stället undantogs successivt flera av de ingående regionala och lokala företagen från ackordsförhandlingarna genom åtgärder från övriga intressenter i dessa företag.

Ännu i början av maj 1977 är läget oklart för flera av de inblandade regionala och lokala företagen. Flera spekulanter finns på delar av Byggmakoncernen, men en räddning av hela koncernen förefaller mindre trolig. Moderbolaget, Byggma Invest,¹ har i början av maj försatts i konkurs. Underskottet uppgår preliminärt till ca 130 milj. kr. Byggmakoncernens snabba expansion i början av 1970-talet, beslutsprocessen i koncernen under senare år och koncernens pågående sönderfall under 1977 aktualiserar flera frågeställningar som berörts i andra sammanhang i utredningen.

¹ Namnändrat till Byggma AB.

En fråga gäller de näringspolitiska effekterna av Byggmakerns tillkomst. Fanns det utrymme för två rikstäckande kedjor för distribution av bygnadsmaterial? En annan fråga gäller konkurrensen. Utgjorde kedjorna effektiva konkurrentföretag, som tävlade med pris, service osv. eller hade man lokalt monopol genom att Byggma och Beijer i huvudsak fanns på skilda orter. Beslutsprocessen i Byggmakern och de anställdas inflytande är andra frågor som inställer sig.

Utredningen har inte närmare studerat förhållandena i bygnadsmaterialhandeln. Med hänsyn till att två av utredningen närmare studerade företag emellertid är delägare i Byggmakern kan bl. a. följande vara av intresse att notera.

Av tillgängligt material anser sig utredningen kunna utläsa att Byggma Invest haft dålig insyn i och kontroll över de regionala och lokala bolagen. Även efter koncernbildningen 1975 synes företagsledningen ha saknat många av de styrinstrument som erfordras för att fördelarna med en stor företagsgrupp skall kunna tillvaratas. I några fall har revisorerna i sin berättelse framfört vissa erinringar mot redovisningen i regionbolagen.

De anställda i Byggmakern har inte varit representerade i Byggma Invests styrelse. Många väsentliga frågor har avgjorts vid sammanträden mellan aktieägarna och reglerats i konsortialavtal mellan parterna. En eventuell styrelseplats för de anställda i Byggma Invest torde inte automatiskt ha givit insyn i dessa avgöranden. Styrelserepresentationslagen täcker nämligen inte det fallet att ett företag äger – låt vara betydande – minoritetsintressen i ett annat företag, utan ger endast rätt till styrelserepresentation i moderbolaget för anställda i en koncern i aktiebolagslagens mening.

I samband med ackordsförhandlingarna har ansvarsfrågan ägnats ett betydande utrymme i massmedia. Följande påpekanden bör göras. Aktieägande konstituerar i sig inget juridiskt ansvar för aktiebolagets affärer, utan aktieägaren svarar endast med sitt aktiekapital. Enligt gängse praxis svarar dock moderbolaget i en koncern moraliskt för sina dotterbolag då moderbolaget har inflytandet över bolaget genom sitt dominerande eller totala aktieinnehav. I Byggma-fallet har man – trots att det ej är fråga om koncernförhållande – sökt utkräva delägarnas ansvar under hänvisning till att delägarna är börsnoterade företag. Euroc har i princip avvisat kravet på moraliskt ansvar i Byggma, mot bakgrund av att man ansett sig överröstade i fråga efter fråga av de två andra delägarna.

Vid Eurocs bolagsstämma i maj 1977 anförde Eurocs koncernchef följande beträffande Byggmakern:

”Eftersom dagens bolagsstämma inträffar strax efter en omfattande publicitet om krisen inom Byggmakern vill jag med några ord beröra den principiella frågan om Eurocs ansvar som aktieägare för Byggmas affärer.

Låt mig därvid till en början slå fast att det inte gäller något juridiskt ansvar. Den springande punkten i aktiebolaget som företagsform är ju just att aktieägaren endast svarar med sitt insatta aktiekapital, såvida han inte iklätt sig särskilt ansvar genom t. ex. borgen, vilket Euroc inte gjort för Byggma.

Låt mig vidare slå fast att ett moderbolag, det må vara börsnoterat eller ej, har ett moraliskt ansvar för sina dotterbolag. Det rör sig ju här om aktieinnehav som konstituerar ett avgörande inflytande på ledningen i det ägda bolaget, ett inflytande som ger ägaren möjlighet att driva sin vilja igenom mot oppositionen från eventuella övriga aktieägare.

Frågan om det moraliska ansvaret blir egentligen komplicerad först då det gäller vilket ansvar som konstitueras då aktieägaren är i minoritet, dvs. saknar möjlighet att driva sin uppfattning igenom om aktie- eller styrelsemajoriteten är av annan mening. Enligt Eurocs sätt att se kan en nedröstad minoritetsaktieägare inte anses ha moraliskt ansvar för en företagspolitik mot vilken han stått i opposition och reserverat sig.

Euroc verkade inom Byggma först förgäves för en upprustning av administration och finanser, motsatte sig sedan koncernbildningen, erbjöd sig att överlåta sina aktier, sökte få styrelse och verkställande direktör i Byggma utbytt och lämnade hösten 1975 Byggmas styrelse efter att i fråga efter fråga ha drivits ut i reservantposition. När Euroc lämnade Byggmastyrelsen konstaterade såväl fack- som dagspress att det var på grund av meningsskiljaktigheter om Byggmas skötsel.

Sedan hösten 1975 har Eurocs insats varit att i ett aktieägaravtal för drygt ett år sedan efterskänka sina varufordringar på Byggma, då uppgående till 10 Mkr, och att ge STAB en femårig, fast oåterkallelig option att för 1 krona överta Eurocs aktiepost i Byggma på nominellt 8 Mkr. I detta sammanhang avstod övriga aktieägare uttryckligen från att göra anspråk på vidare ekonomiska bidrag till Byggma från Eurocs sida. Det är mot denna bakgrund som frågan om Eurocs moraliska ansvar bör bedömas."

Vid STAB:s bolagsstämma i juni 1977 anförde STAB-koncernens styrelseordförande följande beträffande Byggma-krisen.

"Låt mig därefter som nästa punkt komma in på *Byggma-affären* och försöka lite närmare precisera STAB:s roll i det olyckliga drama, vilket är så mycket mera angeläget, som vissa kommentarer i pressen synes vilja pådyvla STAB ett alldeles speciellt ansvar för vad som inträffat.

Det är då först nödvändigt att teckna något av bakgrunden för att få perspektiv på affären. När Byggma-gruppen på sin tid bildades, var det ett initiativ som togs gemensamt av tre företag, nämligen Euroc, STAB och Säfveån. Initiativet syftade till att skapa en samordning av en rad enskilda byggmaterialhandlare och förbättra deras finansieringsmöjligheter. Byggma-gruppen har aldrig ingått i STAB-koncernens rörelse. Men vi hade ett affärsmässigt intresse av att det fanns en stark och av producentintressen oberoende byggmaterialhandel. Det var därför som vi gick in som aktieägare i Byggma Invest. Våra egna leveranser till Byggma-gruppens företag har i förhållande till våra totala leveranser av byggmaterial varit ganska obetydliga under 1976, ca 70 mkr eller ca 7 % av koncernens totala försäljning i Sverige.

Idén med bildandet av Byggma-kedjan var nog i och för sig riktigt. Tyvärr kom den emellertid inte att fullföljas på det sätt som var avsett. Redan efter några års verksamhet visade det sig att företagsledningen i Byggma utvecklat verksamheten i riktningar, som var direkt äventyrliga. Genom förvärv av produktionsföretag och genom vissa markförvärv utomlands kom gruppen att belastas med engagemang, som så småningom visade sig leda till betydande förluster. Detta ledde under loppet av 1975 fram till en mycket prekär finansiell situation, som dessutom förvärrades av att Byggma Invest under året – tvärtemot den ursprungliga uppläggningsen – inträdde som 100 % ägare av de olika regionsbolagen och en rad andra bolag. Denna s. k. koncernering kom att få ödesdigra konsekvenser. STAB:s styrelse hade icke hållits underrättad om den utvidgning av Byggmas affärskoncept som ägt rum, men fann ändå skäl att på våren 1976 medverka i en rekonstruktion av Byggma. De tre aktieägarna bidrog därvid vardera med ett kapitaltillskott på 10 mkr, samtidigt som de skrev bort sin aktieinvestering om 8 mkr var. Beslut fattades därvid också om en plan för avveckling av förlustengagemang och vissa svaga delar av kedjan samt om tillsättande av en ny företagsledning. Vid denna tid uppställda prognoser gav vid handen, att Byggmakoncernen efter dessa åtgärder och med det kapitaltillskott som skett skulle vara livskraftigt.

De rapporter som sedan under 1976 gavs för STAB:s styrelse, angav att utvecklingen inom Byggma fortlöpte enligt budget. Först i januari 1977 inkom alarmerande rapporter, som gav vid handen, att Byggma behövde ytterligare kraftiga kapitaltillskott för att klara sig solvens- och likviditetsmässigt. Anledningarna till denna plötsliga försämring var flera. De tidigare förlusterna på engagemang utomlands hade visat sig väsentligt större än man tidigare haft klarhet om, avvecklingen av vissa svaga Byggma-företag hade visat sig dra betydande kostnader och, sist men inte minst, den allvarliga försvagningen av byggnadskonjunkturen i vårt land hade menligt påverkat det löpande affärsresultatet.

Ett nytt kapitaltillskott var alltså nödvändigt. I detta läge godkände STAB:s styrelse ett förslag att STAB skulle medverka till ett sådant, dock endast under förutsättning att även de övriga aktieägarna bidrog med sin del. För att vinna tid för en sådan rekonstruktion påtog sig STAB också själv betalningsansvaret för Byggmas förfallna växelskulder på 20 mkr. Det visade sig emellertid omöjligt att vinna de övriga aktieägarnas medverkan i en rekonstruktion, och en betalningsinställelse blev då den enda utvägen. Vi gav ändå inte tappt. Sedan betalningsinställelsen blivit ett faktum, fortsatte STAB sina ansträngningar att få en rekonstruktion till stånd och lyckades också få en överenskommelse mellan de tre aktieägarna att i en ackordsuppgörelse efterskänka fordringar på Byggma-företagen till ett sammanlagt belopp av ca 60 mkr. En förutsättning för att man i detta läge skulle få Byggma på fötter var att även övriga fordringsägare medverkade i en ackordsuppgörelse. Ett förslag härom förkastades emellertid på ett borgenärssammanträde och konkursen blev oundviklig.

I vissa presskommentarer kring Byggma-affären har gjorts gällande, att STAB borde ha trätt in och tagit hela det finansiella ansvaret för Byggma. Till detta är bara att säga, att ett sådant handlande från STAB:s sida av flera skäl skulle ha varit en orimlighet. Låt mig precisera varför.

- a) *För det första* är det skäl att erinra om att en aktieägare i ett aktiebolag icke har någon *juridisk* skyldighet att svara för mer än sin aktieinsats. Aktiebolagsinstitutionen vilar på denna princip.
- b) *För det andra* kan sägas, att en aktieägare i vissa lägen kan känna ett *moraliskt* ansvar att gå längre än vad aktiebolagslagen kräver. STAB skulle aldrig tveka att när det gäller ett dotterbolag ta på sig en moralisk skyldighet att svara för dotterbolagets skulder. Byggma är emellertid inget dotterbolag till STAB. STAB har bara satt in en tredjedel av aktiekapitalet och Byggma är gentemot STAB ett helt fristående bolag, som icke på något sätt ingår i koncernens rörelse.
- c) *För det tredje* har icke STAB:s styrelse och vederligen heller icke någon annan företrädare för STAB gjort uttalanden av innebörd, att STAB *ensam* skall svara för Byggmas förpliktelser. Påståenden av denna innebörd är oriktiga. Vad STAB har gjort är att i handling visa en allvarlig strävan att söka rädda Byggma och STAB har också i det syftet gjort finansiella insatser, som gått långt utöver företagets juridiska förpliktelser. Men den omständigheten kan väl rimligen inte anföras mot STAB?
- d) *För det fjärde*, om STAB ensam skulle ha tagit på sig det fulla finansiella ansvaret för Byggma, skulle detta som läget utvecklade sig ha inneburit, att STAB utan att därtill vara juridiskt eller moraliskt förpliktad, skulle ha tagit på sig ett förlustengagemang, som till sin storleksordning är helt omöjligt att överblicka. Det skulle också ha inneburit, att STAB i sin koncernbalans fått lov att ta in Byggmas enorma skuldbörda, vilket skulle ha försämrat STAB-koncernens solvens till en grad, som allvarligt äventyrat dess kreditvärdighet. STAB:s styrelse har inte ansett att den gentemot bolagets aktieägare kan stå till svars för ett sådant handlande.

Byggma-affären har betecknats som en stor affärsskandal, och det är sannerligen ingen överdrift. Även om det i efterhand kan ges rimliga förklaringar till den ka-

tastrofala utveckling som skett, måste det även för STAB:s styrelse te sig som en skandal att vad som från början uppfattats som en limiterad aktieinvestering i ett extern bolag med denna plötslighet utvecklats till ett betydande förlustengagemang för koncernen. Hur stor förlusten sist och slutligen kan bli, låter sig idag icke med någon exakthet beräkna. Styrelsen har valt att i årsredovisningen ange storleksordningen av vårt totala engagemang i Byggma-bolagen till 92 mkr. De beräkningar vi nu kan göra tyder på, att den slutliga förlusten kan komma att ligga någonstans mellan 40 och 70 mkr, framför allt beroende på den skattemässiga behandlingen. Så länge klarhet inte kunnat vinnas i detta hänseende har vi inte ansett det meningsfullt att göra någon avskrivning i bokslutet för 1976. Vi har nöjt oss med att påpeka, att Stabindustrier AB, som drabbas av förlusten, har reserver som vida överstiger även det totala engagemanget av 92 mkr. Stabindustrier AB har i själva verket en lagerreserv uppgående till 130 mkr."

8 Utredningens bedömningar

8.1 Utgångspunkter

8.1.1 *Inledning*

Byggkoncentrationsutredningen har i de föregående avsnitten redovisat koncentrationsutvecklingen inom byggnadsmaterialindustrin. Vidare har integrations- och ägandeförhållanden kartlagts. Berörda företags beteende i olika avseenden har studerats. Utredningen bör enligt direktiven på grundval av denna kartläggning göra en bedömning av förhållandena utifrån konkurrenspolitiska, industripolitiska, sysselsättningspolitiska och företagsdemokratiska synpunkter. Utifrån denna allsidiga bedömning bör utredningen enligt direktiven analysera och redovisa alternativa handlingslinjer som syftar till att ge samhället och de anställda det inflytande som kan visa sig motiverat för att minska eller eliminera sådana effekter vilka framstår som påtagligt negativa från samhälleliga synpunkter.

Den bedömning som gjorts av fördelar och olägenheter med nuvarande förhållanden redovisas i avsnitt 8.2. Som en bakgrund härtill klargörs i detta avsnitt utgångspunkterna för utredningens bedömningar i olika avseenden.

8.1.2 *Konkurrenspolitiken*

De konkurrenspolitiska bedömningarna bör enligt direktiven göras i huvudsak utifrån de riktlinjer som idag ligger till grund för konkurrenslagstiftningen och i samråd med konkurrensutredningen.

Det övergripande målet för konkurrenspolitiken har från statsmakternas sida angivits vara att åstadkomma en effektiv konkurrens¹. Konkurrensbegränsningslagen – *lagen (1953:603) om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet*² – syftar till att främja en från allmän synpunkt önskvärd konkurrens, dvs. en effektiv konkurrens som gagnar konsumenterna och innebär det bästa utnyttjandet av samhällets resurser³.

En aktiv pris- och konkurrenspolitik från samhällets sida kan vara utformad efter endera av två principiellt skilda linjer, ofta benämnda regleringslinjen och konkurrenslinjen. Tillämpar man regleringslinjen låter man det ankomma på statliga myndigheter att fortlöpande detaljreglera pris- och försäljningsvillkor för enskilda varor. Begagnar man konkurrenslinjen lutar man till konkurrensen som den bästa prisregulatorn och inriktar statens verksamhet på åtgärder mot konkurrensbegränsning i förening med prisövervakning och konsumentupplysning. Avskaffandet av krisårens prisikon-

¹Prop. 1956:148.

² Omtryckt 1970:418, ändrad senast 1972:733.

³ Byggkonkurrensutredningens betänkande (SOU 1972:40) "Konkurrens i bostadsbyggnad".

trollagstiftning 1956 och de samtidigt vidtagna ändringarna i konkurrensbegränsningslagstiftningen manifesterade den slutliga övergången i Sverige från regleringslinje till konkurrenslinje.¹

Av stor vikt för konkurrenspolitikens effektivitet är att samhällets övriga åtgärder i näringspolitiskt syfte bedrivs i enlighet med konkurrenspolitikens angivna målsättning. Riktprisutredningen framhöll i sitt betänkande "Prissamverkan och konkurrens" att de sociala och sysselsättningspolitiska verkningar som kan uppkomma genom undanröjande av priskarteller och andra konkurrensbegränsningar borde avhjälpas genom en aktiv och välplanerad arbetsmarknads- och sysselsättningspolitik.

Chefen för handelsdepartementet tillkallade under 1974 sakkunniga för att företa en genomgripande översyn av konkurrensbegränsningslagstiftningen. Bakgrunden till tillsättandet av denna utredning, konkurrensutredningen, är enligt direktiven att de förutsättningar som rådde vid lagens tillkomst successivt förändrats. Samhället har sålunda under de senaste årtiondena tagit ett allt större ansvar för medborgarnas sociala trygghet och välfärd. Detta har kommit till uttryck bl. a. i lagstiftning och inrättande av nya myndigheter inom ramen för arbetsmarknadspolitik, regionalpolitik, industripolitik, miljöpolitik, konsumentpolitik, osv. I direktiven nämns också den skärpta prisövervakningen och användningen av tillfälliga prisregleringar, som innebär att statsmakterna i vissa fall tar ett direkt ansvar för prisutvecklingen.

Koncentrationsutvecklingen inom näringslivet är en annan faktor som påverkar förutsättningarna för konkurrensbegränsningslagen. Den ökade koncentrationen, bl. a. genom större företagsenheter, har i allt större utsträckning medfört oligopol- och monopolmarknader. Vidare påverkar den internationella utvecklingen förutsättningarna för konkurrenslagstiftningen på flera sätt. Företagssamarbetet sträcker sig ofta över nationsgränserna, och konkurrensbegränsningarna har i många fall verkningar i flera länder.

8.1.3 *Industri- och sysselsättningspolitiken*

De *industripolitiska* bedömningarna bör enligt direktiven göras med utgångspunkt i strävandena att uppnå en rationell industristruktur och en tillfredsställande hög utvecklingstakt på lång sikt.

De *sysselsättningspolitiska* bedömningarna bör enligt direktiven göras med utgångspunkt från att produktionsanpassningar och strukturomvandlingar skall ske på ett sätt som tillgodoser de anställdas berättigade krav på anställningstrygghet och samhällets krav på långsiktig regionalpolitisk planering.

I ett blandekonomiskt system blir samhällets påverkan av näringslivet tvåfaldigt. Å ena sidan måste man genom mer generella ekonomisk-politiska åtgärder värna om näringslivets effektivitet bl. a. i förhållande till konkurrensländer. Effektivitetsutvecklingen i näringslivet – tillväxttakten – styr utvecklingen av levnadsstandarden och sysselsättningen m. m. En hög effektivitetsutveckling förutsätter en någorlunda fungerande marknadsekonomi. Å andra sidan måste samhället med selektiva åtgärder motverka negativa konsekvenser som kan följa av en sådan fri marknadsekonomi, t. ex. arbetslöshet, regional obalans, ojämn inkomstfördelning och risker för instabilt penningvärde m. m. Traditionellt brukar de samhälleliga målen för

¹ Riktprisutredningens betänkande (SOU 1966:48) "Prissamverkan och konkurrens".

denna tvåfaldiga politik vara att åstadkomma (1) full, produktiv och fritt vald sysselsättning för medborgarna (2) stabil ekonomi (fast penningvärde, balans i utrikeshandeln m. m.) (3) hög tillväxttakt i näringslivet (4) jämn inkomstfördelning.

Sysselsättningspolitik är enligt ett visst betraktelsesätt den gemensamma benämningen för samhällets åtgärdssystem för att ge arbete åt alla med bevarad samhällsekonomisk balans. Däri ingår generella ekonomisk-politiska åtgärder som finanspolitik, penningpolitik, näringspolitik, regionalpolitik, lokaliseringspolitik och arbetsmarknadspolitik m. m.

Med *näringspolitik* avses enligt detta synsätt aktivt statligt omgestaltande av näringslivets struktur i syfte att nå sysselsättningspolitiska, lokaliseringspolitiska och på längre sikt även tillväxtpolitiska mål. I en riksdagsdebatt 1971 angav dåvarande industriministern att näringspolitikens syfte var att möta människornas krav på tryggad sysselsättning, att åstadkomma en bättre balans mellan olika regioner i vårt land, att förstärka det svenska näringslivets konkurrenskraft genom att ersätta den produktion som eventuellt försvinner på grund av näringslivets strukturförändringar samt att förbättra arbetsmiljön och arbetsvillkoren i svensk industri. Regionalpolitiken syftar till att förena ett effektivt resursutnyttjande och ökad ekonomisk tillväxt med förbättrad jämvikt i den näringsgeografiska utvecklingen.

I årets budgetproposition¹ anges följande beträffande regeringens principiella syn på näringspolitiken. "Näringspolitiken utformas så att den befordrar uppkomsten och utvecklingen av ett mångskiftande och dynamiskt näringsliv. Detta skall så långt möjligt ske utan detaljreglerande ingrepp från samhällets sida, men med beaktande av de anställdas rätt till insyn och medinflytande. Härav följer dock inte att strukturomvandlingen inom näringslivet helt kan överlåtas till näringslivet självt och dess intressenter. Samhället måste ge de allmänna ramarna, varvid näringspolitiken anpassas så att de övergripande målen om ekonomisk tillväxt, arbete åt alla, balans i de utrikes betalningarna, rimlig prisstabilitet, bättre inkomstfördelning och regional balans kan uppnås. Detta innebär bl. a. att den ökade koncentration av ägande och sysselsättning som ofta följer i strukturomvandlingens spår måste effektivt motverkas. Vi måste få ett näringsliv med bättre balans vad gäller fördelningen mellan branscher, regioner och företagstyper. Näringspolitiken inriktas därför i högre grad än tidigare på att skapa bättre förutsättningar för mindre och medelstora företag att ta fram och utveckla nya idéer och produkter samt finansiera produktionen av dessa. Vidare utformas insatserna så att de främjar en bättre hushållning med våra energi- och naturtillgångar samt medverkar till framtagande och nyttjandet av förnyelsebara energikällor. Den svenska industrin är i hög grad beroende av de konjunktur- och strukturförändringar som ständigt pågår i världsekonomin. Näringspolitiken måste därför också snabbt kunna anpassas till förändringar i vår omvärld. En förutsättning härför är bl. a. att vi noga följer och analyserar skilda utvecklingslinjer i svenskt näringsliv – inte minst i det framåtriktade perspektivet".

Av gällande lagar på det industri- och sysselsättningspolitiska området har följande betydelse för byggkoncentrationsutredningens bedömningar.

*Lagen (1974:12) om anställningsskydd*² reglerar förhållandena mellan arbetsgivare och arbetstagare vid uppsägning. Bl. a. krävs enligt lagen saklig

¹ Prop. 1976/77:100, bil. 17, industridepartementet.

² Ändrad 1974:367 och 378.

grund för uppsägning och stipuleras vissa minimiuppsägningstider. Vidare innehåller lagen regler om företrädesrätt till ny anställning och regler om varsel och överläggning vid uppsägning eller driftinskränkning.

*Lagen (1974:13) om vissa anställningsfrämjande åtgärder*¹ innehåller regler om varsel till länsarbetsnämnd om driftinskränkningar som rör minst fem anställda. Vidare kan arbetsgivare under vissa omständigheter åläggas informationskyldighet och överläggningsskyldighet rörande åtgärder för att främja anställning för äldre arbetstagare och arbetstagare med nedsatt arbetsförmåga.

Genom delegationen för informationssystemet företag-samhälle (DIS) pågår på grundval av *lagen (1976:349) om uppgiftsskyldighet i planeringsfrågor* ett organiserat informationsutbyte mellan vissa företag och samhällsorgan som syftar till att bl. a. förbättra underlaget för den lokala, regionala och centrala näringspolitiken. Nuvarande informationsinhämtande från näringslivet (rapportsystemet) är begränsat till näringsgrenarna industri och partihandel. I prop. 1975/76:166 framhölls att utbyggnaden bör begränsas till de sektorer av näringslivet från vilka myndigheternas uppgiftsbehov inte lämpligen kan täckas på annat sätt. Delegationen har enligt förordningen (1976:462) om tillämpningen av *lagen om uppgiftsskyldighet i planeringsfrågor* att verka för att myndigheters insamlande av uppgifter om företagens planering samordnas så att onödigt dubbelarbete undviks.

År 1969 träffades en *överenskommelse* mellan regeringen och Sveriges Industriförbund om ett *närmare samarbete i lokaliseringspolitiska frågor* i syfte att tillföra sysselsättningssvaga regioner ytterligare arbetstillfällen inom industrin. Under 1975 och 1976 intensifierades detta samarbete. Företrädare för arbetsmarknadsdepartementet och Industriförbundet hade överläggningar med representanter för ett antal större industriföretag för att dels inhämta upplysningar om företagens investeringsplaner, dels lämna informationer om de riktlinjer som statsmakterna har fastställt för regionalpolitiken. Företagen var positiva till att redovisa sina investeringsplaner och diskutera lokaliseringsfrågor.

Mot bakgrund av de vunna erfarenheterna fann regeringen och Industriförbundet det lämpligt att ge samrådsförfarandet en mera organiserad form och enades i april 1976 om följande riktlinjer för den fortsatta verksamheten.

1. Syftet med samrådet skall vara att skapa förutsättningar för att de av statsmakterna fastställda riktlinjerna för regionalpolitiken och sysselsättningspolitiken beaktas på ett tidigt stadium vid planeringen av investeringar inom industrin. Vid samråd om investeringar som medför ökad sysselsättning skall bl. a. beaktas frågan om fördelningen av nya arbetstillfällen mellan män och kvinnor.
2. Samrådet bör vara så enkelt som möjligt och i stor utsträckning bygga på muntliga överläggningar om företagens investeringsplaner mellan å ena sidan det organ som av regeringen tillsatts för att handha samrådet (etableringsdelegationen), å andra sidan de enskilda företagen. Initiativet till överläggningar skall kunna tas såväl av lokaliseringsorganet som av företagen. Som underlag för samrådet skall tjäna de skriftliga och översiktliga uppgifter om företagens investeringsplaner m. m. på längre sikt

¹ Ändrad 1974:368.

- som företagen årligen skall redovisa till etableringsdelegationen. Uppgifter inhämtas årligen om bl. a. planeringen i ett femårsperspektiv rörande etablering samt flyttning, nedläggning eller inskränkning av produktionen. Vidare inhämtas uppgifter om produktionens och sysselsättningens planerade utveckling inom koncernen, samt om investeringsplanerna. Mera omfattande förändringar i företagets investeringsplaner som uppkommer mellan redovisningstillfällena skall på företagets initiativ meddelas till etableringsdelegationen.
3. De skriftliga uppgifter som företagen lämnar inom samrådets ram ges ett särskilt sekretesskydd enligt beslut av regeringen. Dessa uppgifter får ej spridas utanför den grupp av befattningshavare som ingår i etableringsdelegationen. Sveriges Industriförbund beredes möjlighet att följa verksamheten genom en särskild av regeringen utsedd referensgrupp.
 4. Samrådet skall gälla de koncerner/företag som inom landet sysselsätter minst 500 industrianställda, och omfattar f. n. ca 150 koncerner.

Det kan tilläggas att de tre närmare studerade företagen, Industri AB Euroc, Svenska Tändsticks AB (STAB) och Yxhult AB omfattas av samrådsförfarandet.

8.1.4 Företagsdemokratin

De *företagsdemokratiska* bedömningarna bör enligt direktiven utgå från att de anställda skall ha reella möjligheter att påverka beslut inom ifrågavarande företag, bl. a. genom styrelserepresentation.

I avsnitt 7.8 redovisades bl. a. tidigare gällande avtal på det företagsdemokratiska området och formerna för medbestämmande för de anställda i Industri AB Euroc, Svenska Tändsticks AB (STAB) och Yxhult AB samt tre fallstudier rörande samrådsverksamheten vid driftsinskränkningar.

De företagsdemokratiska frågorna har sedan utredningen tillsattes varit ett centralt inslag i samhällsdebatten. Under senare tid har en snabb och betydelsefull utveckling ägt rum genom bl. a. lagstiftning som syftar till att ge de anställda reella möjligheter att få insyn i arbetsgivarens verksamhet och kunna påverka de beslut som fattas i verksamheten.

Den 1 juli 1976 ersatte lagen (1976:351) om styrelserepresentation för de anställda i aktiebolag och ekonomiska föreningar den tidigare lagen (SFS 1972:829) i samma ämne. Genom 1976 års lag permanentas den tidigare försöksverksamheten med styrelserepresentation för de anställda i berörda företag. Den nya lagen innebär även en del andra betydelsefulla förändringar. Bl. a. har kretsen av företag där arbetstagarna har rätt till representation i styrelsen vidgats. Den omfattar numera aktiebolag och ekonomiska föreningar med minst 25 (mot tidigare minst 100) arbetstagare. Vidare har införts vissa koncernregler som är av omedelbart intresse för det företagsbestånd som har berörts av utredningens arbete. Dessa regler innebär att de anställda i en koncern har rätt till styrelserepresentation i moderföretags styrelse. Om det finns flera moderföretag i en och samma koncern, blir koncernreglerna tillämpliga på varje moderföretag för sig (jfr prop. 1975/76:166 s. 165 f.) En annan viktig nyhet är att en av arbetstagarrepresentanterna i ett företags styrelse enligt 1976 års lag har rätt att närvara

och delta i överläggningarna i s. k. arbetsutskott, dvs. när ärende som senare skall avgöras av styrelsen förbereds av därtill särskilt utsedda styrelseledamöter.

Samtidigt med införandet av 1976 års styrelserepresentationslag gjordes också i den associationsrättsliga lagstiftningen vissa ändringar i syfte att förstärka arbetstagarrepresentanternas ställning. Arbetstagarrepresentant har sålunda fått rätt att påkalla sammanträde med styrelsen. Beslut får inte fattas i styrelsen, om inte såvitt möjligt samtliga styrelseledamöter har fått tillfälle att delta i ärendets behandling samt erhållit tillfredsställande underlag för att avgöra ärendet (jfr prop. 1975/76:166 s. 147 ff. och 173 f.).

Lagen (1976:580) om medbestämmande i arbetslivet trädde i kraft den 1 januari 1977. Medbestämmandelagen syftar till att ge arbetstagarerna genom deras fackliga organisationer ökad del i beslutsprocessen inom företagen. Grunden härför läggs genom att lagen öppnar möjlighet för de fackliga organisationerna till ett kollektivavtalsreglerat medbestämmande i alla frågor som rör förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagarer, även rena företagsledningsfrågor. Medbestämmandelagen innehåller emellertid också regler som direkt ger arbetstagsidans insyn i och möjligheter till inflytande över arbetsgivarens verksamhet. Detta åstadkoms genom bestämmelser om vidgad rätt för arbetstagsidans till bl. a. fortlöpande information rörande företagets situation och planer samt genom en förstärkt förhandlingsrätt.

Arbetsgivare är enligt medbestämmandelagen skyldig att informera berörda lokala kollektivavtalsbärande organisationer om den ekonomiska och produktionsmässiga utvecklingen av arbetsgivarens verksamhet samt om riktlinjerna för personalpolitiken. Arbetsgivaren skall dessutom bereda sådan arbetstagarorganisation tillfälle att granska böcker, räkenskaper och andra handlingar som rör arbetsgivarens verksamhet, i den omfattning som organisationen behöver för att tillvarata medlemmarnas gemensamma intresse i förhållandet till arbetsgivaren. Denne är också skyldig att i rimlig utsträckning biträda arbetstagarorganisation med utredningsarbete som behövs för nyssnämnda ändamål. Utgångspunkten för informationsreglerna är att arbetstagsidans skall ha samma rätt till insyn och överblick som arbetsgivaren. Bedömningen av vilken information som en arbetstagarorganisation behöver för att tillvarata sina medlemmars intressen bör enligt förarbetena till lagen i första hand göras utifrån vad organisationen själv anser vara angeläget (prop. 1975/76:105, Bilaga 1, s. 234 f.)

Den förstärkta förhandlingsrätten – för vars utövande rätten till information är en viktig förutsättning – består framför allt i regler om s. k. primär förhandlingsskyldighet för arbetsgivaren. Den primära förhandlingsskyldigheten innebär att arbetsgivaren, innan han fattar beslut om viktigare förändringar av sin verksamhet, först måste på eget initiativ förhandla med de fackliga organisationerna om den tilltänkta åtgärden. Det kan här vara fråga om t. ex. utvidgning, omläggning, inskränkning eller nedläggning av driften eller om organisationsförändringar, överlåtelse av företaget helt eller delvis etc. Också viktigare förändringar av betydelse för enskild arbetstagarer, t. ex. omplaceringar, omfattas av den primära förhandlingsskyldigheten. I andra frågor kan arbetsgivaren bli förhandlingsskyldig om den fackliga organisationen påkallar förhandling. Förhandlingsskyldigheten fullgörs i första hand gentemot den berörda lokala kollektivavtalsbärande organisationen.

Uppnås därvid inte enighet om arbetsgivarens tilltänkta beslut kan frågan tas upp på central nivå med det berörda fackförbundet. Arbetsgivaren är enligt lagen skyldig att avvakta med att fatta eller verkställa beslut intill dess att förhandlingsskyldigheten har fullgjorts. I undantagsfall, såsom i nödsituationer o. d., befrias arbetsgivaren från denna uppskovsskyldighet. Själva förhandlingsskyldigheten kvarstår dock även i sådana fall.

För utredningen är det av intresse att konstatera att förarbetena till medbestämmandelagen (prop. 1975/76:105, Bilaga 1) innehåller vissa uttalanden om den nu berörda informations- och förhandlingsskyldighetens innebörd i koncernförhållanden. Arbetstagarans rätt till information i koncernföretag bör enligt departementschefen (prop. s. 366) omfatta material som företaget har tillgängligt och som belyser förhållandena inom koncernen, såvitt materialet i fråga har betydelse för den fackliga verksamheten på den egna arbetsplatsen. När det gäller förhandlingsskyldigheten åvilar denna i princip den enskilde arbetsgivaren. För koncernförhållanden med skilda juridiska enheter följer härav att det är de anställda i var och en av de i koncernen ingående enheterna som har förhandlingsrätt gentemot ledningen för den enheten. Departementschefen uttalar emellertid (prop. s. 353) att t. ex. ledningen för ett dotterföretag inte bör kunna åsidosätta sin förhandlingsskyldighet under hänvisning till att den visserligen fattar de formella besluten men att den verkliga makten ligger hos koncernledningen. Bedrivs planeringsarbete av reell betydelse för dotterföretaget utanför detta kan, framhåller departementschefen, inte formella beslut fattas inom det företaget utan att arbetstagarparten fått ta del i planeringsarbetet som ett led i de primära förhandlingarna. Till dessa uttalanden av departementschefen kan läggas att det är möjligt att träffa kollektivavtal om en vidgad informations- och förhandlingsrätt för de anställda i dotterföretag inom ramen för koncernen.

Medbestämmandelagen innehåller åtskilliga andra regler med syftet att ställa arbetsgivaransidan och arbetstagaransidan på mera jämbördig fot i företagen. Här kan nämnas bl. a. bestämmelser om s. k. tolkningsföreträdare för arbetstagaransidan vid tvist om tolkning av avtal, däribland kollektivavtal om medbestämmanderätt för arbetstagaransidan, samt bestämmelser om s. k. vetorätt för arbetstagarorganisation i vissa fall när arbetsgivaren vill anlita utomstående arbetskraft som entreprenörer o. d. Tillämpningen av medbestämmandelagen blir beroende av de avtal som kommer att träffas mellan parterna på arbetsmarknaden.

I samband med att lagen om styrelserepresentation för de anställda i aktiebolag och ekonomiska föreningar resp. lagen om medbestämmande i arbetslivet förberetts har skett en omfattande inventering av önskemål och problem inom det företagsdemokratiska området. När det gäller styrelserepresentationen för de anställda i aktiebolag och ekonomiska föreningar kan hänvisas till den av statens industriverk genomförda utvärderingen av försöksverksamhet med styrelserepresentation (se SIND PM 1975:1 och utredningen SIND 1975:4) samt till prop. 1975/76:166. Beträffande medbestämmandelagen kan hänvisas till arbetsrättskommitténs betänkande (SOU 1975:1) och till prop. 1975/76:105.

8.2 Fördelar och olägenheter med nuvarande förhållanden

8.2.1 *Inledning*

Utvecklingen mot färre och större enheter inom många näringsgrevar behövs – som anges i direktiven – inte nödvändigtvis vara av ondo. För att hävda sig i den internationella konkurrensen kan sålunda de ofta, internationellt sett, små svenska företagen behöva gå samman i större enheter. En ökad koncentration inom en viss bransch kan också ha positivt värde genom att den skapar möjlighet till ökad planmässighet. Mot sådana eventuella positiva effekter får enligt direktiven ställas tänkbara negativa i form av exempelvis tendenser till monopolvinster och lägre produktivitetsokningstakt.

Utredningens studier av konkurrensförhållandena och koncentrationsutvecklingen inom byggnadsmaterialindustrin visar att stora olikheter råder mellan olika delbranscher. Byggnadsmaterialindustrin omfattar såväl högkoncentrerade varugrupper som varugrupper med ett mycket stort antal tillverkare. Av kartläggningen, som redovisas i kapitel 3, kan utläsas att andelen varugrupper med enföretagsdominans eller fåtalsdominans ökat från hälften 1967 till två tredjedelar 1974. Koncentrationen har ofta uppstått till följd av företagsförvärv. Det bör dock framhållas att det många gånger redan tidigare rådde en försvagad konkurrens genom konkurrensbegränsande överenskommelser eller prisledarskap. Vidare kan – som framgår av kap. 4 – substitutkonkurrensen från andra material eller alternativa systemlösningar betyda mycket ur konkurrenssynpunkt för företagen.

Import- och substitutkonkurrensen inom olika varugrupper diskuteras i kapitel 3 och 4. Med substitutkonkurrens avses den tekniska konkurrensen från ersättningsprodukter som – för en byggnad eller byggnadsdel – uppfyller samma funktionskrav.

Myndigheters åtgärder i form av direkta regleringar och krav har ökat i betydelse det senaste decenniet. Legala regler kan t. ex. ha utformats för materialet i syfte att undanröja faromoment i produktionsprocessen för anställda, för att hindra skador vid användningen av produkten, eller för att undvika inverkan på den fysiska miljön.

De långtgående regleringar som återfinns i t. ex. byggnadslagstiftningen får självfallet inte hindra innovationsverksamhet inom materialområdet. Utredningen vill i detta sammanhang understryka vikten av att materialbestämmelser i all möjlig utsträckning utformas som funktionskrav för att inte onödigtvis låsa materialvalet. Härigenom stimuleras också substitutkonkurrensen.

Koncentrationsutredningen (SOU 1968:5) hävdade att starka drivkrafter för på längre sikt ökad koncentration förelåg i de flesta branscher. Generellt torde enligt koncentrationsutredningen positiva skaleffekter i produktionen, med avseende på serielängd och anläggningsstorlek, föreligga i de flesta industribranscher. Koncentrationsutredningen konstaterade vidare att en ökad säljarkoncentration uppkommer främst under perioder då branschens avsättning stagnerar eller stegringstakten minskar.

Stagnation eller sänkt stegringstakt i avsättningen kan uppkomma av olika skäl. Dels kan importkonkurrens och/eller substitutkonkurrens från andra

varuslag vara viktiga konkurrensfaktorer som påverkar avsättningen. Dels kan stagnationen betingas av en konjunkturavmattning.

Bakgrunden till den strukturomvandling utredningen kunnat konstatera inom byggnadsmaterialindustrin är den vikande efterfrågan på grund av minskat byggande på vissa områden, den förändrade sammansättningen av byggandet, och den tekniska utvecklingen inom byggnadssektorn. Det är alltså inte enbart konjunkturberoende volymförändringar, utan framför allt strukturella förändringar i byggandet som lett till strukturförändringar inom materialindustrin.

Den strukturella förändringen i byggandet består huvudsakligen i en förskjutning från flerfamiljshusbyggande till byggande av enfamiljshus. Den tekniska utvecklingen och den ändrade sammansättningen av byggandet har lett till en minskning av det tunga byggandet till förmån för det lätta byggandet.

De förändrade marknadsförutsättningarna för byggnadsmaterialindustrin har dels lett till större företagsenheter, dels till externa anpassningar. Inom större företag har interna förändringar skett för att anpassa organisationen till de ändrade förutsättningarna.

Utredningen har i sitt arbete granskat en del fall av strukturförändringar inom byggnadsmaterialindustrin. Här må – som exempel på ändrade tillverkarförhållanden inom landet – nämnas Cementas förvärv av Gullhögens Bruk och strukturutvecklingen inom cementindustrin med nyinvesteringar i Slite och neddragningar av produktionen i Hällekis, Köping och Limhamn. Utredningen återkommer längre fram till cementindustrins utveckling. Andra exempel är neddragningen av produktionen vid flera av A-betongs anläggningar. Betongelementindustrin har negativt påverkats av de tidigare nämnda faktorerna. Liknande har förhållandet varit i lättbetongindustrin där överkapaciteten lett till produktionsinskränkningar.

Som exempel på branscher där strukturomvandlingen huvudsakligen beror på den tekniska utvecklingen vill utredningen framhålla planglasindustrin.

Den tidigare starka ställningen för Emmaboda och Scanglas som planglasleverantörer i Sverige och i viss mån Norden har upphört sedan den engelska Pilkingtonkoncernen etablerat sig i Sverige som planglastillverkare med en ny modernare process, den s. k. floatmetoden.

Inom snickeriindustrin har STAB-koncernen, genom köp av företag som i flera fall senare avvecklats, medverkat till en strukturförändring. STAB har – under perioder av överkapacitet – genom stordriftsfördelar kunnat konkurrera ut flera mindre företag inom snickeriindustrin. STAB har delvis utvecklat en egen teknologi inom exempelvis dörrområdet. Den strävan som funnits inom STAB att expandera inom hela inredningssektorn och kunna marknadsföra hela inredningspaket har dock ej fullföljts.

Yxhultkoncernen har huvudsakligen bibehållit sin karaktär av tillverkare av byggnadsmaterial inom stenområdet. Genom att gå in på nya produktområden, kalksandsten och betongtakpannor, har effekterna av nedgången i lättbetongtillverkningen kunnat motverkas.

I andra fall har expansion eller förflyttning av produktion skett genom utlandsetableringar. I vissa fall sker egen import till Sverige, i andra fall försörjer man genom utlandstillverkningen i huvudsak utländska marknader som fallet är exempelvis beträffande Siporex, som numera har huvuddelen

av sin lättbetongproduktion utomlands. Gyproc har gipsskivetillverkning både i Sverige och i Danmark. Den sistnämnda fabriken försörjer delvis den svenska marknaden. Grängeskongcernens planglastillverkning, som tidigare låg i Oxelösund, är numera förlagd till Korsör i Danmark. Importen till Sverige är dock betydande, och förädling till isolerrutor sker i Oxelösund inom Scanglas Svenska AB. STAB-kongcernens expansion inom byggnadsmaterialområdet har till stor del skett genom köp av utländska företag. De utländska företagen försörjer dock i stort sett utländska marknader.

I vissa fall har produktionen i landet fått lämna plats för handelsverksamhet. Exempelvis har tillverkningen av asbestcementprodukter inom Eurockkongcernen upphört under 1977. Marknadsföringsorganisationen inom asbestcementrörelsen har i stället anpassats till handelsverksamhet. Bl. a. importerar kalksandsten och profilerad aluminiumplåt och vissa andra byggnadsvaror som kongcernen ej själv tillverkar.

Strukturomvandlingen inom byggnadsmaterialindustrin, exemplifierad ovan, har såväl positiva som negativ drag. Sett från konkurrenspolitiska, industripolitiska, sysselsättningspolitiska och företagsdemokratiska utgångspunkter har utredningen funnit flera problem, vilka kommer att beröras närmare i det följande.

Generellt brukar strukturomvandling ge vissa positiva effekter. En rationellare industristruktur ger möjlighet till längre serier och stordriftsfördelar som kan gynna köpare i form av lägre priser, och de anställda i form av högre lönebetalningsförmåga. För samhället är ett internationellt sett konkurrenskraftigt näringsliv betydelsefullt, bl. a. av handelsbalansskäl. Det är också värdefullt om tekniskt utvecklingskunnande och yrkeskunskap utvecklas inom svensk industri. En ökad koncentration kan också ge förbättrade möjligheter till planmässigt handlande.

Härmed vill utredningen ha sagt att en ökad koncentration kan vara positiv från flera utgångspunkter, ibland t. o. m. en förutsättning för en önskvärd strukturomvandling. Strukturomvandlingen måste dock genomföras på ett sådant sätt att de anställdas och samhällets intressen tillgodoses. Utredningens bedömning från olika utgångspunkter av den hittillsvarande utvecklingen visar – som framgår av avsnitt 7.8.4 och 7.9 – att dessa intressen ej alltid tillgodosetts i önskvärd utsträckning.

Utredningen har i betänkandet redovisat en kartläggning av koncentrationstendenserna inom byggnadsmaterialindustrin. Vidare har de större byggnadsmaterialtillverkarna redovisats. En genomgång av berörda företags beteende i olika avseenden har gjorts. Ägandeförhållandena inom vissa delar av byggnadsmaterialindustrin har redovisats.

Utifrån detta material har utredningen gjort vissa bedömningar av fördelar och olägenheter med nuvarande förhållanden. Utredningen vill härvid framhålla att utredningens uppdrag har varit begränsat till vissa delar av byggnadsmaterialindustrin. Vidare har utredningen arbetat med den tidsmässiga restriktionen att resultatet skulle föreligga sommaren 1977. Anledningen härtill är att utredningsresultatet tillsammans med vissa andra utredningar rörande byggnadssektorn avses ligga till grund för ett näringspolitiskt program för byggnads- och byggnadsmaterialindustrin. Programarbetet startar hösten 1977.

Mot ovanstående bakgrund har det ej varit möjligt för utredningen att

utarbete konkreta förslag i skilda frågor. Utredningen har istället påpekat vilka problem som finns inom vissa delar av byggnadsmaterialindustrin och angränsande områden och angivit tänkbara åtgärder för att komma till rätta med problemen. Slutligen har det reformarbete som pågår på andra håll, exempelvis konkurrensutredningen och medbestämmandelagens ikraftträdande, gjort att utredningen ej lagt fram konkreta förslag på dessa punkter. Utredningen har – i enlighet med direktiven – valt att redovisa alternativa handlingslinjer som syftar till att förbättra samhällets och de anställdas inflytande i olika frågor.

I följande avsnitt redovisas var för sig de konkurrenspolitiska, industripolitiska, sysselsättningspolitiska och företagsdemokratiska problemställningar utredningen särskilt uppmärksammat. Strukturuomvandlingen inom cementindustrin behandlas separat.

Avslutningsvis sammanfattas utredningens slutsatser.

8.2.2 Konkurrenspolitiska problemställningar

Den ökande koncentrationen inom byggnadsmaterialindustrin har medfört att det inom flera varuområden finns endast en eller två tillverkare. Ju färre konkurrerande företag som finns på en marknad, desto lättare är det för företagen att påverka prisbildningen på marknaden. Behovet från företagens synpunkt av att reglera prissättningen inom en bransch med horisontella prisöverenskommelser har minskat och prissättningen synes i ökande grad styras av prisledarskap etc. Då koncentrationsutvecklingen inom ett område gått så långt att endast ett eller ett par företag återstår – såsom fallet är exempelvis beträffande gipsskivor resp. mineralull – uppkommer frågan om på vilket sätt samhällets intressen skall tas tillvara så att eventuella negativa effekter av koncentrationen elimineras.

Vad gäller prisövervakning med stöd av uppgiftsskyldighetslagen ger den nuvarande lagstiftningen den centrala prismyndigheten (SPK) möjlighet att ålägga företag – med undantag för företag inom bank- och försäkringsväsendet – att till myndigheten anmäla beslutade prisändringar och skälen för dessa. Så har skett för ett stort antal företag och andra prissättare. Prisövervakning baserad på uppgiftsskyldighetslagen ger emellertid vanligen inte något rådrum för överläggningar med företagen innan prishöjningen träder i kraft. SPK har att enligt sin instruktion – genom överläggningar med företag och andra prissättare – söka påverka prissättningen i en för konsumenterna gynnsam riktning.

Då det "...uppkommit fara för allvarlig prisstegring inom riket på viktigare varu- eller tjänsteområde..." kan regeringen med stöd av allmänna prisregleringslagen (SFS 1956:236 jämte ändringar) besluta om införande av olika typer av prisreglering.

Preisreglering kan enligt lagen ske antingen genom fastställande av *högstpris* som inte får överskridas utan tillstånd, eller genom förordnande om *stoppris*, som innebär att å viss dag tillämpat pris inte utan tillstånd får överskridas. Om ett gällande stoppris befinns vara högre än som kan anses skäligt, kan föreskrift meddelas om skälig sänkning av priset.

Genom en lagändring den 1 juli 1973 har två nya former av prisreglering tillskapats. Sålunda kan säljare till prismyndigheten göra särskild *utfästelse*

om högsta pris, som han skall tillämpa på förnödenhet eller tjänst. Utfästelsen får ej frångås utan myndighetens tillstånd. *Anmälningsskyldighet* skall vidare kunna föreskrivas med innebörd att den som säljer viss förnödenhet eller utför viss tjänst inte utan tillstånd får höja priset på förnödenheten eller tjänsten inom viss tid, högst en månad, efter det att han hos myndigheten gjort anmälan om prishöjningen och skälen för den.

Vid sidan av de ovan nämnda möjligheterna att reglera prissättningen i enlighet med allmänna prisregleringslagen, vilken har karaktären av beredskapslag, kan åtgärder vidtas med stöd av konkurrensbegränsningslagen (SFS 1953:603 jämte ändringar). Om en konkurrensbegränsning med skadlig verkan föreligger – ett exempel är att ett monopolföretag tar ut för höga priser – kan näringsfrihetsombudsmannen (NO) ingripa. Om rättelse inte nås på frivillig väg, kan NO väcka talan vid marknadsdomstolen. Finner domstolen skadlig verkan föreligga, skall domstolen söka undanröja denna genom ett förhandlingsförfarande. Några direkta tvångsmedel har inte domstolen. Däremot kan regeringen förordna om högsta pris, om skadlig verkan av konkurrensbegränsning består däri att ett pris uppenbarligen är för högt och saken har allmän betydelse. Sådant förordnande kan ske för ett år i taget på hemställan av marknadsdomstolen – sedan förhandling inför domstolen har avslutats utan att rättelse har åstadkommits. Denna paragraf i konkurrensbegränsningslagen har ännu aldrig tillämpats.

Ett ytterligare sätt för samhället att få inflytande i näringslivet är självfallet att staten förvärvar företag, såsom exempelvis skett inom Statsföretag, eller skaffar sig inflytande via mindre aktieposter, såsom skett i Cementa.

När det gäller att övervaka och reglera företagens prissättning finns sålunda tre huvudlinjer, nämligen frivilliga överenskommelser av den typ som träffats mellan staten och Euroc/Cementa, prisövervakning med stöd av uppgiftsskyldighetslagen jämte ingripanden enligt konkurrensbegränsningslagen samt – då allmänna prisregleringslagen satts i kraft – direkta prisregleringar, t. ex. förhandsanmälan av planerade prishöjningar.

8.2.3 *Industripolitiska problemställningar*

Enligt utredningens direktiv bör de industripolitiska bedömningarna göras med utgångspunkt i strävandena att uppnå a) en rationell industristruktur, b) en tillfredsställande hög utvecklingstakt på lång sikt.

Som påpekats innebär de koncentrationsprocesser utredningen studerat en stegvis anpassning för att uppnå en rationell struktur utifrån företags-ekonomiska synpunkter. De särskilt studerade koncernerna har en mycket stark marknadsställning på materialområden som de täcker.

För de industripolitiska bedömningarna är det väsentligt att vidga bedömningsramen i förhållande till den traditionellt konkurrensökonomiska. En avgörande fråga, som måste kunna utsättas för bedömningar, är företagens förutsättningar att kunna följa med kunskapsmässigt i strukturomvandlingen. Det är givet att uteblivna eller svaga satsningar på forsknings- och utvecklingsverksamhet i en bransch kommer att försvaga möjligheterna till en effektiv anpassning i en snabb strukturomvandling.

Med tanke på byggnadsområdets angelägenhet för hela det svenska samhället anser utredningen att den grundläggande industripolitiska värderingen

på detta område måste vara att det är viktigt att trygga en konkurrenskraftig inhemsk försörjning med byggnadsmaterial. Därigenom garanteras den särskilda anpassning som följer av politiska, ekonomiska, sociala och kulturella krav samt speciella omständigheter, t. ex. klimatiska.

Enligt utredningens mening har den svenska byggnadsmaterialindustrin i stort sett klarat denna anpassning mycket väl. På det viset har ett gott yrkeskunnande byggts upp. Detta skall sättas i relation till det faktum att svensk byggnadsindustri ligger långt framme i internationell jämförelse. En förutsättning för att denna tätposition skall kunna hållas är att svensk byggnadsmaterialindustri har en så hög utvecklingsstandard att den snabbt kan svara mot de krav som kommer fram inom byggnadsindustrin. Det skall också understrykas att de inhemska förutsättningarna på råvarusidan har varit mycket goda. Delar av byggnadsmaterialproduktionen är dock mycket energikrävande.

Hur det kommer att förhålla sig med råvaruförsörjningen på längre sikt är givetvis svårt att bedöma. Utredningen vill dock peka på den omständigheten att Sverige inte är särskilt väl rustat inom grundforskningen på materialsidan, där det under senare årtionden skett ett internationellt forskningsgenombrott med bl. a. en mångfald fiber- och kompositmaterial.

Om byggnadsmaterialutvecklingen fortsätter att gå mot allt lättare, mindre volymkrävande och starkare material, bl. a. utgående från den nya materialvetenskapen, så torde man idag kunna konstatera att beredskapen på kunskapssidan tyvärr är låg i Sverige. En annan tendens, som kan vara starkt påverkande på litet längre sikt, är knappheten på inhemskt timmer, och att ekonomiskt utnyttja befintliga järnmalmsfyndigheter. I den bilden finns givetvis också den internationella knapphetssituationen i fråga om oljeprodukter.

Mot denna bakgrund har utredningen att bedöma koncentrationsprocessen inom byggnadsmaterialindustrin. Utredningen har i kap. 7 konstaterat att *Eurockconcernen* intar en särställning i fråga om forsknings- och utvecklings-satsningar inom den undersökta delen av industrin. Speciellt inom cement- och betongutvecklingsarbetet har Cementa och Euroc haft stor betydelse. Frågan är om någon koncern inom svensk industri har en så dominerande ställning inom forsknings- och utvecklingsarbetet på det berörda branschområdet.

Som framgår av koncernchefens uttalande (se t. ex. citatet från verksamhetsberättelsen för 1976 i avsnitt 7.2.1) avser Euroc att "begränsa sitt engagemang på byggnadsmaterialområdet i övrigt" (i förhållande till cement- och gipsskivesidan). Samtidigt sker en utveckling mot tillverkning av produkter med hög teknologisk nivå samt mot en ren handelsverksamhet bl. a. med import av byggnadsmaterialvaror.

De två huvudlinjerna i nyinriktningen inom Eurockconcernen kommer att medföra en koncentration av koncernens resurser som ger en lägre prioritering av utvecklingsansträngningar på det tunga byggnadsmaterialområdet. Eftersom Euroc stått för en stor del av branschens forsknings- och utvecklingsarbete kan koncernens nyinriktning efter en tid få påtagliga negativa samhällsverkningar, särskilt med tanke på de tendenser till en snabb teknisk omvandling som tidigare berörts.

Utredningen anser att det är angeläget att dessa utvecklingslinjer belyses

närmare i en fortlöpande undersökning, som också kan precisera vilka samhälleliga insatser på forsknings- och utvecklingsområdet, som kan bli nödvändiga.

Det skulle vara särskilt oroande, menar utredningen, om tendensen till en ökad importhandel med byggnadsmaterial skulle förstärkas. Redan det faktum att Euroc importerar samma typ av kalksandsten, som tillverkas inom landet av *Yxhultkoncernen*, är en klar indikation på att Euroc valt att importera i vissa fall i stället för att utveckla en inhemsk produktion. Detta understryker vikten av en skyndsam belysning av utvecklingstendenserna och behovet av forsknings- och utvecklingsinsatser.

Utredningen vill här också peka på ytterligare en anledning till denna belysning. I samband med arbetarskyddsstyrelsens ingripande mot asbestcimentens arbetsmiljörisker kom sambandet mellan materialutvecklingsarbete och arbetarskyddsverksamhet att uppmärksammas. Det är givet att om hälsoriskerna med material under utveckling kan belysas i ett tidigt utvecklingsstadium så kan det innebära mer stabilitet i den industripolitiska utvecklingen.

STAB-koncernens inträde på byggnadsmaterialområdet har, som utredningen tidigare påpekat, inte medfört en tillkomst av ett samlat och mer grundläggande forsknings- och utvecklingsarbete. Därigenom har koncentrationen inte lett till ett tillvaratagande av stordriftsfördelar inom forsknings- och utvecklingsarbetet. I viss utsträckning har dock utvecklingsarbetet förts samman från de enskilda enheterna till divisionscentrala organ.

STAB-koncernen har som motiv för sina företagsförvärv i byggnadsmaterialbranschen förklarat att man velat diversifiera sin tillverkning. Diversifieringen har använts för att komma ifrån en enligt företagsledningens mening alltför stark bindning till tändsticksindustrin. Motiveringen härtill är att man velat uppnå större riskspridning.

Diversifieringen kan dock, som utredningen återkommer till, medföra vissa problem för anställda och samhälle att påverka utvecklingen. Diversifieringen till olika branscher resp. olika geografiska marknader utgör enligt utredningens mening heller ingen garanti för en rationellare branschstruktur. Diversifieringen kan fungera som en relativt blind trial-and-error-process. Styrts inte denna process av en branschkundig utvecklingssyn kan resultatet bli mycket ojämnt. Det synes t. ex. som om *STAB-koncernens* satsning på dörrar och golv lett till en uppenbar teknologiutveckling, medan försöken på fönstersidan varit mindre lyckade.

Inom *STAB* har man också försökt finna olika "nischer" där man sökt få stora marknadsandelar. Även denna nischfilosofi kan, om den inte kombineras med ett medvetet utvecklingsarbete med en bred branschforskningskontakt, leda till en utarmning av industristrukturen. Enligt utredningens mening finns det nämligen risk för att nischtänkandet styr branschomvandlingen in i återvandsgränder.

8.2.4 *Sysselsättningspolitiska problemställningar*

Som framgått av kapitel 5 är företagsstrukturen inom byggnadsmaterialindustrin mycket splittrad. Många storföretag inom byggnadsmaterialområdet är starkt diversifierade, både branschmässigt och geografiskt. Denna

diversifieringsfilosofi, som synes ha präglat flera av de större koncernerna under senare år, motiveras som regel med att man söker uppnå större risk-spridning. Diversifieringen kan också ses som ett uttryck för en expansionssträvan som ej kan uppnås inom den ursprungliga marknaden därför att denna är för liten. Man har dessutom som nämnts försökt finna olika "nischer" där företaget genom specialisering kan få betydande marknadsandelar.

Enligt utredningens mening kan diversifieringen till stora industrikonglomerat medföra försämrade möjligheter till styrning internt, och svårigheter för anställda och samhälle att följa och påverka utvecklingen inom olika branscher. Under senare år har ett betydande antal företagsförvärv skett varigenom koncentrationen ökat. Detta gäller inte minst inom byggnadsmaterialindustrin. Företagsförvärv har hittills kunnat ske utan att samhället och de anställda kunnat påverka utvecklingen, i varje fall inte förrän i ett sent skede.

Justitiedepartementet presenterade i slutet av år 1974 en promemoria (Ds Ju 1974:17) med förslag till lag om kontroll av företagsförvärv i vissa fall. I promemorian anfördes att man under senare år kunnat konstatera att företagen i det svenska näringslivet i en allt snabbare takt går samman inbördes. Fusionerna genomförs ofta på sådant sätt att de anställda i de uppköpta företagen överraskas av fusionen. Köparen är enligt promemorian oftast förtegen när det gäller att redogöra för konsekvenserna av fusionen för det köpta företaget. Trots att viktiga löntagarintressen står på spel saknar enligt promemorian löntagarna i det köpta företaget möjlighet att ingripa i fusionen och påverka denna. Fusioner beslutas ofta i avsikt att genomföra strukturrationaliseringar. I fusionens spår följer därför ofta problem att hålla sysselsättningen uppe. I vissa fall kan en fusion innebära att det uppkommer en monopolsituation som kan vara till nackdel för konsumenterna.

I promemorian diskuterades vilka åtgärder som vore bäst ägnade att främja samråd mellan överlåtare och förvärvare av företag å ena sidan och de anställda i det uppköpta företaget å den andra samt att förebygga väsentliga olägenheter för arbetstagare och konsumenter i samband med företagsförvärv.

Promemorian remissbehandlades. I slutet av år 1976 överlämnade justitiedepartementet promemorian jämte remissvaren till handelsdepartementet som i sin tur överlämnade ärendet till konkurrensutredningen. Konkurrensutredningen kommer inom kort att föreslå bl. a. införande av fusionskontroll.

De tidigare berörda lagarna om anställningsskydd resp. om anställningsfrämjande åtgärder, som infördes för några år sedan, ger ett rimligt skydd mot plötsliga avskedanden. Större friställningar, exempelvis i samband med företagsnedläggningar eller driftsinskränkningar, innebär dock stora påfrestningar för de enskilda personer som direkt drabbas. Samtidigt skapas ofta stora sysselsättningsproblem för såväl kommuner som hela regioner.

Ett aktuellt exempel är den nyligen genomförda nedläggningen av asbestcementrörelsen inom Eurokoncernen. Vid fabrikena i Lomma och Köping har friställts ett stort antal personer. För dessa orter innebär fabriksnedläggningarna stora problem då dessa fabriker svarade för en stor del av sysselsättningen på orten. Trots att miljöriskerna med asbesten varit

kända sedan länge, har någon ersättningsproduktion inte tillskapats inom koncernen. Däremot har marknadsföringsorganisationen inom asbestcementrörelsen omorganiserats för handelsverksamhet, bl. a. import av byggnadsvaror.

Ovanstående exempel belyser även de problem som ligger i att fackligt driva arbetsmiljökrav och samtidigt ställa krav på anställningstrygghet. För att från företagens sida kunna möta dessa krav är det enligt utredningens mening nödvändigt att möjligheterna till ersättningssysselsättning beaktas i högre grad än f. n., bl. a. genom höjd beredskap i form av större forsknings- och utvecklingsinsatser.

Ett gemensamt intresse för de anställda och olika samhällsorgan är att företagens planering sker långsiktigt med beaktande av de sysselsättningspolitiska problem som berörts ovan. Vad som behövs är en framförhållning, ett system med förvarning, för att plötsliga strukturomvandlingar med följande massuppsägningar skall kunna undvikas.

Sammanfattningsvis anser utredningen att anställningstryggheten skulle öka om möjligheterna till omplaceringar inom koncerner utnyttjades i ökad utsträckning. Alternativt bör annan sysselsättning på orten skapas av det företag som vidtar driftsinskränkningar.

I några aktuella fall har alternativ sysselsättning skapats vid driftsinskränkningar inom byggnadsmaterialindustrin. Ett exempel är Cementas fabrik i Hällekis som läggs ned 1978. I Hällekis har dock inte Cementa skapat ny sysselsättning utan det är Rockwool AB¹ som genom en nyinvestering kan erbjuda den gamla Cementapersonalen sysselsättning. Ett annat exempel är asbestcementtillverkningen i Köping som lagts ned under 1977. Ny sysselsättning i Köping som lagts ned under 1977. Ny sysselsättning i Köping har i detta fall dock ej skapats av Euroc, utan genom en nyinvestering av en betongtakpannetillverkare.

När det gäller samhällets krav på långsiktig regionalpolitisk planering bör erinras om lagen (1976:349) om uppgiftsskyldighet i planeringsfrågor och överenskommelsen mellan regeringen och Sveriges industriförbund om ett närmare samarbete i lokaliseringpolitiska frågor, kompletterad med nya riktlinjer 1976.

Under 1977 har regeringen vidare inrättat ett särskilt råd för samråd i regionalpolitiska frågor. I regionalpolitiska rådet ingår representanter för arbetsmarknadens parter, kommun- och landstingsförbunden, branschorganisationer, kooperativa organisationer och centrala statliga verk. Med regionalpolitiska rådet avser regeringen att aktivera och bredda arbetet med att förbättra den regionala balansen.

Även om samhället således fått legala och administrativa möjligheter att påverka utvecklingen krävs för konkreta åtgärder både klara viljeinriktningar och tillräckliga resurser för åtgärdernas genomförande.

8.2.5 *Företagsdemokratiska problemställningar*

Medbestämmandelagen har hittills gällt under så kort tid att det ännu inte går att överblicka dess praktiska konsekvenser. Några medbestämmandeavtal som berör byggnadsmaterialindustrin har såvitt känt ännu inte (maj 1977) kommit till stånd. Den nya arbetsrättskommittén (A 1976:02) har

¹ Ingår i Statsföretagsgruppen.

i uppdrag att mer allmänt följa introduktionen och tillämpningen av den nya lagstiftningen. I det sammanhanget bör kommittén enligt sina direktiv (1977 års kommittéberättelse, del II, s. 188 ff) bl. a. överväga vissa frågor som redan tidigare uppmärksammats under lagstiftningsarbetet på det arbetsrättsliga området. En sådan fråga gäller enligt direktiven de krav på arbetstagarinflytande i andra former och med längre gående befogenheter för de anställda än de som återfinns i de särskilda reglerna om medbestämmande i den nya lagstiftningen.

Man har inte heller hunnit vinna några bredare erfarenheter av systemen med ekonomikommitté eller arbetstagar-konsulter. Som tidigare nämnts har såväl företagsnämndsavtalen som överenskommelsen om ekonomikommitté och arbetstagar-konsulter sagts upp med anledning av medbestämmandelagens ikraftträdande.

Mot den nu angivna bakgrunden har utredningen inte funnit skäl att företa någon särskild, mer omfattande eller inträngande kartläggning av företagsdemokratien i olika företag inom byggnadsmaterialindustrin. Det saknas anledning anta att förhållandena i stort på denna sektor skulle avvika från dem som föreligger inom industrin i övrigt. Härtill kommer att en närmare granskning av hittillsvarande förhållanden inom tämligen kort tid torde sakna tillräcklig aktualitet.

Medbestämmandelagen och styrelserepresentationslagen ger som tidigare redovisats de anställda i en koncern möjlighet till inflytande i såväl dotterbolagen som moderbolaget. Vissa principiella svårigheter att utnyttja detta inflytande finns emellertid.

Vad exempelvis gäller styrelserepresentationen i ett koncernmoderbolag har de anställda rätt till två ordinarie styrelseplatser och två suppleantplatser. Koncernen omfattar emellertid ofta betydligt fler än två arbetsplatser resp. två fackförbund. Härigenom skall representanterna för de anställda företräda skiftande intressen.

En ökad koncentration inom vissa delbranscher, bl. a. till följd av fusioner, medför normalt längre beslutsvägar mellan företagsledningen och dem beslutet berör ute på de enskilda arbetsplatserna, vilket kan minska möjligheterna till medinflytande för de anställda.

Den geografiska spridning som större koncerner ofta representerar medför svårigheter att samordna de anställdas agerande i olika frågor inom företaget. Samordningsproblemen ökar också genom att diversifierade koncerner representerar flera olika fackförbund och flera olika delbranscher.

Genom den invecklade uppbyggnad med många beslutsnivåer som man ofta får inom en koncern kan de företagsdemokratiska strävandena försvåras just på grund av att man i varje enskild fråga inte på förhand vet var beslutet fattas. Det har t. ex. från fackligt håll inom Eurockoncernen anmärkts att vissa frågor "bollas" mellan koncernledning och divisionsledning vilket försvårar eller fördröjer beslutsprocessen.

Denna osäkerhet om vem som är den rätta motparten i förhandlingar torde också hänga samman med att ansvarsfördelningen och beslutsprocessen i större koncerner är svåröverskådlig (jmf exemplet med STAB-koncernens uppbyggnad) och dessutom relativt snabbt föränderlig, som en följd av bl. a. omstruktureringar vid företagsköp och -försäljningar.

Som exempel på företag med snabbt förändrad organisation kan nämnas

Euroc, vars strukturomvandling följts av ändrad divisionsindelning i flera omgångar under senare år. Bl. a. kan nämnas sammanförandet av Siporex, Gyproc och Eternit m. fl. företag i Interocdivisionen, som upplöstes efter ett par år, och uppdelningen av Ifödivisionen på fem separata dotterbolag. Även organisationen inom STAB-koncernen har varit föremål för upprepade ändringar under senare år.

Under utredningsarbetet har framkommit exempel på att anställda i en större koncern känner sig styrda uppifrån utan möjlighet att tränga igenom utredningar m. m. som görs på koncernledningsnivå. Vidare har representanter för de anställda uttryckt att man i olika frågor anser sig få information för sent.

Kostnadsfördelningen mellan olika enheter inom en koncern är inte entydigt bestämd utan bygger självfallet på fördelningsnycklar etc. Detta bidrar till att de anställdas representanter känner sig osäkra på hur jämförelser görs mellan olika delar av koncernen, exempelvis vid strukturrationaliseringar.

De ovannämnda problemen med företagsdemokratin i större koncerner skulle delvis kunna lösas om beslutsprocessen öppet redovisades inom koncernen. Formerna för delegering och medbestämmande skulle behöva klargöras för att ett reellt inflytande för de anställda skall kunna uppnås. Ju större och mera mångsidigt ett företagskonglomerat är, dess viktigare är det att dess organisationsstruktur är väl genomarbetad. Detta är både en förutsättning för en riktig styrning ur företagets egen synpunkt och en förutsättning för en god insyn ur samhällets synpunkt och för ett effektivt medbestämmande för de anställda.

Som tidigare nämnts har frågan om de anställdas och samhällets insyn vid företagsförvärv behandlats inom justitiedepartementet och lagts över på konkurrensutredningen, som kommer att föreslå ett system för fusionskontroll. I samband med riksdagsbehandlingen av vissa ändringar i medbestämmandelagen anförde arbetsmarknadsutskottet¹ följande beträffande förhandling vid överlåtelse av aktier:

”Överlåtelse av företag är otvivelaktigt en fråga av sådan dignitet att den bör omfattas av primär förhandlingsskyldighet. Så är emellertid inte alltid fallet. Om företaget är ett aktiebolag kan överlåtelse ske genom att hela eller viss del av aktiestocken överläts. I detta fall gäller inte medbestämmandelagens regler om primär förhandlingsskyldighet, om parterna i överlåtelsen inte har ställning som arbetsgivare. Denna svaghet i systemet påtalas i den socialdemokratiska motionen 544. Motionärerna vill att förslag om lagstiftning i ämnet skall läggas fram.

Motionsyrkandet tar i första hand sikte på mindre och medelstora företag. När det gäller större företag hänvisar motionärerna till motionen 1327 som remitterats till näringsutskottet. I sitt i denna del enhälliga betänkande (NU 1976/77:30) anför näringsutskottet i den aktuella frågan:

Vad gäller frågor om insyn och inflytande för samhället och de anställda vid fusioner och företagsförvärv vill utskottet till en början framhålla, att staten och de anställda redan genom de senaste årens lagstiftning och medbestämmande i arbetslivet och om styrelsrepresentation för samhället och de anställda i vissa företag har erhållit en jämfört med tidigare betydligt utökad möjlighet till inflytande även i sådana situationer som avses i motionerna. Vad beträffar fusionskontroll i allmänhet bör framhållas att de rent konkurrensrättsliga aspekterna på fusioner och företagsförvärv kommer att behandlas av konkurrensutredningen, varför någon åtgärd från riksdagens

¹ Arbetsmarknadsutskottets betänkande 1976/77:32 (maj 1977) med anledning av propositionen 1976/77:137 om ändring i lagen (1976:580) om medbestämmande i arbetslivet jämte motioner.

sida i detta hänseende nu inte synes påkallad. Uppenbart är emellertid, att fusioner och företagsförvärv ofta får andra och för samhället och de anställda mer ödesdigra konsekvenser än de som betingas av att konkurrensen minskar eller upphör på marknaden. Detta gäller självfallet främst i fråga om sysselsättningen, särskilt på små orter. De negativa verkningarna för sysselsättningen av företagsförvärv och företagsnedläggelser måste på allt vis motverkas. En väg till lösning kan vara en lagstiftning i linje med den som skisseras i motionen 1976/77:1327. Utskottet räknar med att frågan om åtgärder för kontroll av företagsfusioner etc. tas upp till samlad bedömning så snart resultatet av konkurrensutredningens arbete föreligger.

Arbetsmarknadsutskottet har inhämtat att konkurrensutredningen beräknas slutföra sitt arbete i höst. Utredningen kan emellertid inte väntas gå in på de renodlat arbetsrättsliga aspekterna på frågan. Utskottet förutsätter att de överväganden som skall följa sedan utredningen presenterat sina förslag kommer att omfatta arbetsrättsliga frågeställningar av det slag som tagits upp i motionen 544 och att regeringen vid behov föranstaltar om kompletterande utredning. Vad utskottet anfört i denna fråga bör regeringen underrättas om."

8.2.6 *Strukturomvandlingen inom cementindustrin*

Den svenska cementindustrin är sedan slutet av 1973 samlad i ett företag, Cementa AB, dotterbolag till Industri AB Euroc. Produktionsvärdet uppgick 1974 till omkring 400 mkr, varav 3 % exporterade. Tidigare fanns även Gullhögens Bruk som en fristående producent med en produktionsandel på ca 20 procent. Detta företag ägs nu av Cementa, som därmed har en monopolställning på cementmarknaden, då import av cement hittills förekommit endast i begränsad omfattning. Utredningen har sig emellertid bekant att överenskommelse nyligen träffats om import av rätt betydande kvantiteter av cement. Om en import av större omfattning kommer till stånd, innebär detta en väsentlig ändring av de nuvarande förhållandena, med stora konsekvenser för den inhemska produktionsstrukturen. De näringspolitiska och sysselsättningsmässiga effekterna kan dock inte nu överblickas.

I en studie¹ av fusionen mellan de båda cementtillverkarna Cementa och Gullhögen som utförts av SPK efter hemställan av konkurrensutredningen analyseras effekterna av fusionen för företaget, avnämnarna, de anställda och samhället. I studien konstateras att vissa samordningsvinster uppstått för cementindustrin genom fusionen, främst genom personalbesparingar. Vidare har strukturrationaliseringen av cementindustrin i Sverige kunnat planeras utan det inslag av osäkerhet som existensen av en konkurrent utgör. Från avnämnarnas sida är man enligt studien i huvudsak nöjd med det sätt på vilket Cementa hittills agerat. Man ser det på en del håll som en fördel att rabatterna avvecklats så att inga avnämnare får särskilda fördelar framför andra, vilket skulle kunna snedvrída konkurrensen mellan betongtillverkarna. Trots de kostnadsfördelar som kunnat uppnås och de prishöjningar som ägt rum efter sammanslagningen har inte Cementas lönsamhet ökat. Detta förklaras i studien bero på flera faktorer. Dels har sålunda vissa produktionskostnader stigit kraftigt, dels har den efterfrågade volymen minskat och slutligen har cementpriserna reglerats av statsmakterna så att Cementa ej kunnat höja priserna mer än vad som varit motiverat med hänsyn till kostnadsökningarna.

¹ Cementa AB:s förvärv år 1973 av Gullhögens Bruk, SPK 1977, stencil.

I studien konstateras vidare att de direkta effekterna för de anställda får betraktas som tämligen måttliga. De kollektivt anställda berördes sålunda knappast alls av samgåendet, medan viss personalreduktion ägde rum bland tjänstemännen, främst på Gullhögens utvecklings- resp. dataavdelning. Ingen behövde dock sluta utan att ha fått arbete på annat håll. Stark kritik har emellertid framförts från de anställda i Gullhögen mot det sätt på vilket man informerades om att företaget skulle säljas till Cementa.

Även effekterna av cementfusionen för stat och kommun har bedömts vara av sådan storleksordning att de knappast får betydelse i sammanhanget. Ett problem vid bedömningen är dock, som framhålls i studien, att alternativen vid en utebliven fusion endast är hypotetiska vilket gör bedömningarna mycket osäkra. Ovanstående fusionsfall kan tjäna som exempel på svårigheten i att göra en totalbedömning från olika utgångspunkter. Samtidigt illustrerar studien genom sin betydande omfattning vilka resurser som behövs för att samhället skall kunna göra bedömningar på säker grund av mer betydelsefulla fusioner.

Som redovisats i avsnitt 7.6.2 ingick staten i samband med Cementas förvärv av Gullhögen ett avtal med Euroc/Cementa, vari riktlinjerna för det framtida samarbetet fastlades. Staten blev samtidigt ägare till 5 % av aktierna i Cementa och representeras av två ledamöter i Cementas styrelse och en ledamot i Eurocs styrelse. Staten utser även en revisor i Cementa. Cementa har enligt avtalet att till SPK förhandsanmäla planerade prishöjningar och skälen för dessa. SPK kan vid behov anmäla till regeringen om prisutvecklingen påkallar särskild åtgärd.

Enligt vad utredningen erfarit har samarbetet fungerat i enlighet med förutsättningarna i avtalet. De överläggningar som förts mellan SPK och Cementa har vid ett tillfälle lett till att särskilda åtgärder ansetts påkallade.¹ Från SPK:s sida har framhållits att en månads förhandsanmälan är väl kort tid för överläggningar. SPK anser att en anmälnings tid på två månader vore motiverad.

De industri- och sysselsättningspolitiska effekterna av den ökade koncentrationen inom byggnadsmaterialindustrin är ej entydigt positiva eller negativa. För att fortsätta med exemplet med fusionen mellan Cementa och Gullhögen finns vissa odiskutabla fördelar från rent industripolitiska utgångspunkter. En strukturrationalisering kan genomföras planmässigt för hela den svenska cementindustrin inom företags egen ram. Större ugnar bör ge effektivare produktion och lägre styckkostnader var till även en energisnålare process bidrar. Sysselsättningspolitiskt innebär dock strukturrationaliseringen negativa effekter genom friställningar på vissa orter. I cementfallet har man sökt tillvarata de anställdas och samhällets intressen genom avtalet mellan staten och Euroc/Cementa. Bl. a. har de anställda deltagit i upprättandet av en strukturplan för cementindustrin.

Som framgår av avsnitt 7.6.2 har Cementas avkastning inte ökat sedan Cementa övertog sin enda inhemska konkurrent, Gullhögens Bruk. Det bör dock framhållas att Cementa under en följd av år har varit det företag som lämnat det största rörelseöverskottet inom Eurokoncernen. Härigenom har Cementa spelat en viktig roll för hela koncernens utveckling. Eurocs egen strukturomvandling torde till stor del ha möjliggjorts genom Cementas lönsamhet. För den påbörjade utbyggnaden av cementindustrin i Slite tas

¹ Prisstopp infördes i mars 1974 på cement och andra byggnadsmaterial.

dock medel av Eurockkoncernens samlade finansiella resurser i anspråk.

Det kan ifrågasättas om den nuvarande strukturen av Eurockkoncernen ger samhället och de anställda det inflytande på cementindustrin som är motiverat med hänsyn till Cementas monopolställning på marknaden. Det kan ifrågasättas om cementindustrin i framtiden bör ingå som nära nog helägt dotterbolag i en koncern vars tyngdpunkt successivt förskjutits bort från den svenska byggnadsmaterialmarknaden.

8.2.7 *Utredningens slutsatser*

Enligt utredningens mening bör det allmännas inflytande över prissättningen hos företag som arbetar på marknader med hög koncentration i första hand söka uppnås genom frivilliga överenskommelser mellan samhället och aktuella företag. Avtalet mellan staten och Cementa kan här enligt utredningens mening tjäna som förebild. Kan frivilliga överenskommelser inte uppnås får övervägas om den förbättrade insynen kan uppnås inom ramen för nuvarande prislagstiftning. Om så icke är fallet förutsätter utredningen att – vid ett system baserat på prisregleringslagen – prisregleringskommittén (H 1975:06) kommer med förslag till de förändringar i prisregleringslagstiftningen som krävs för att t. ex. medge mer permanent förhandsanmälan av prisändringar och skälen för dessa för företag på marknader där koncentrationen gått långt.

Närallgande frågor behandlas av konkurrensutredningen (H 1974:05), som enligt sina direktiv har att se över konkurrensbegränsningslagen. Konkurrensutredningen beräknas avsluta sitt arbete vid årsskiftet 1977/78. Byggnadskoncentrationsutredningen har mot denna bakgrund ej ansett sig böra gå närmare in på frågan hur en skärpt konkurrensövervakning bör utformas.

Tendensen till allt större och färre enheter inom olika delbranscher kan generellt sett innebära en rationellare industristruktur och högre utvecklingstakt bl. a. genom att stordriftsfördelar kan tillvaratas. Större företag borde normalt också ha bättre möjligheter att bedriva forsknings- och utvecklingsarbete inom företagens ram eller att ekonomiskt bidra till externa forskningsprojekt.

Genom en långt gången koncentration inom kapitalintensiva branscher uppkommer ibland etableringshinder av betydande storlek. Detta kan medföra risk för att nyföretagandet i små och medelstora företag försvåras. Större koncerner har bl. a. möjlighet att utjämna utvecklingskostnader inom en verksamhetsgren mot överskott i verksamheter som passerat utvecklingsstadiet. Sådana möjligheter är självfallet begränsade i ett mindre företag.

När det gäller företagets forskning och utveckling (FoU) inom byggnadsmaterialområdet föreligger stora olikheter mellan de studerade företagen. Emellertid synes FoU-aktiviteterna inom byggnadsmaterialindustrin totalt sett vara begränsade. Detta gäller den rena materialforskningen, medan produktutvecklingsarbetet har en jämförelsevis större omfattning. Den påtagligt låga forskningsintensiteten inom byggnadsmaterialindustrin kan på sikt återverka oförmånligt på branschens utveckling. Enligt utredningens mening är denna fråga av så vital betydelse för byggnadsmaterialindustrin att åtgärder bör övervägas från samhällets sida för att närmare undersöka förhållandena och för att på lämpligt sätt stödja forskningsverksamheten inom detta om-

råde. Det är framför allt viktigt att de statliga åtgärderna inriktas på övergripande materialforskning, medan det närmare utvecklingsarbetet hör hemma i företagen. Utredningen har dock ej närmare behandlat denna fråga då dessa problem för närvarande övervägs av bl. a. forskningsrådsutredningen (U 1972:02), forskarutbildningsutredningen (U 1974:06) och STU-utredningen (I 1974:06).

Samhällets uppföljning av strukturomvandlingen inom näringslivet från industripolitiska utgångspunkter sker – på myndighetsnivå – i huvudsak inom statens industriverk (SIND). Inom industridepartementet finns de särskilda stål-, skogs- och byggbranschråden som följer utvecklingen inom resp. bransch, samt etableringsdelegationen, som bl. a. inhämtar uppgifter om produktionsändringar vid ca 150 koncerner. SIND genomför exempelvis återkommande branschutredningar och utreder bl. a. frågor om strukturstöd för vissa branscher. Inom industridepartementet genomförs vid behov särskilda branschutredningar.

Byggkoncentrationsutredningen anser, mot bakgrund av den hittillsvarande utvecklingen inom byggnadsmaterialindustrin, att samhället bör medverka för att underlätta erforderlig strukturomvandling. Strukturomvandlingar kräver ett ökat statligt inflytande inte bara i samband med förestående förändringar, utan i lika hög grad i det framåtblickande, långsiktiga perspektivet. Möjligheter bör skapas för samhället att få del av utvecklingsplaner för olika branscher eller belysa brister på sådana. Utvärderingen bör även ske i samspel mellan företrädare för företag och anställda samt myndigheter på lokal och regional nivå.

Utredningen delar arbetsmarknadsutskottets mening (se avsnitt 8.2.5) att de negativa verkningarna för sysselsättningen av företagsförvärv och företagsnedläggelser på allt vis måste motverkas. Utskottet räknar med att dylika frågor tas upp till samlad bedömning så snart resultatet av konkurrensutredningens arbete föreligger.

Med hänsyn till att konkurrensutredningen inom kort kommer att föreslå införande av ett system för fusionskontroll anser sig byggkoncentrationsutredningen inte böra gå närmare in på denna fråga.

Den framåtblickande, långsiktiga strukturpolitiken måste ankomma på regeringen. Utredningen förutsätter att det på departementsnivå, sannolikt inom industridepartementet, tillskapas instrument för en sådan bevakning, och utgår från att regeringen vidtager organisatoriska åtgärder för detta ändamål. Som exempel på ett sådant förvarningssystem som utredningen förespråkar kan anges den strukturplan för cementindustrin som Cementa utarbetat i enlighet med sitt avtal med staten. Strukturplanen har givit de anställda och samhället möjlighet att på ett tidigt stadium ta del av cementindustrins utvecklingsplaner och utvärdera dessa från bl. a. industri- och sysselsättningspolitiska utgångspunkter.

Utredningen ifrågasätter om den nuvarande strukturen av Eurockoncernen ger samhället och de anställda det inflytande på cementindustrin som är motiverat med hänsyn till Cementas monopolställning på marknaden. Det kan ifrågasättas om cementindustrin i framtiden bör ingå som nära nog helägt dotterbolag i en koncern vars tyngdpunkt successivt förskjutits bort från den svenska byggnadsmaterialmarknaden.

Medbestämmandelagen och styrelserepresentationslagen ger de anställda

i en koncern möjlighet till inflytande såväl i dotterbolagen som i moderbolaget. Det är ännu för tidigt att kunna bilda sig någon uppfattning om deras verkningar. Avtal enligt medbestämmandelagen har ännu inte hunnit träffas.

Utredningen har emellertid haft anledning att särskilt uppmärksamma de svårigheter att utnyttja detta inflytande som finns inom stora koncerner. Beslutsvägarna mellan företagsledningen och dem besluten berör ute på de enskilda arbetsplatserna tenderar att bli längre. Den geografiska spridning som större koncerner representerar medför svårigheter att samordna de anställdas agerande. Samordningsproblemen ökar genom att diversifierade koncerner omfattar anställda tillhörande ett flertal olika fackliga organisationer och flera olika delbranscher. Ansvarsfördelningen och beslutsprocessen inom en stor koncern kan för utomstående vara svår att överblicka. Farhågor uppkommer lätt att det verkliga avgörandet ligger någon annanstans än där de anställda kan vara med och påverka.

Det är utredningens bestämda uppfattning att problemen med företagsdemokratin i större koncerner kräver en öppen redovisning av beslutsprocessen inom företaget. Formerna för delegering och medbestämmande behöver klart definieras för att ett reellt inflytande för de anställda skall kunna uppnås. En stor och mångsidig koncern måste ha en väl genomtänkt organisationsstruktur. Detta är en förutsättning för en riktig styrning ur företagets egen synpunkt, för en god insyn från samhällets sida och för ett effektivt medbestämmande för de anställda.

Vad gäller aktieägarnas inflytande över företagen har man genom bestämmelser i bolagsordningen i vissa fall frångått grundprincipen i aktiebolagslagen "lika kapitalinsats lika rösträtt". I äldre lagstiftning tilläts sålunda avsteg från denna allmänna princip genom mycket stora skillnader i röstvärdet mellan olika aktier. Än idag finns – såsom exempelvis i STAB – företag där röstvärdet för vissa aktier är 1 000 gånger större än för andra aktier. I nyare lagstiftning – 1944 och 1975 års lagstiftning – har möjligheten att differentiera röstvärdet begränsats så att röstvärdet för viss aktie ej får överstiga 10 gånger röstvärdet för varje annan aktie. Bestämmelsen är tvingande. Företag som redan tidigare haft större differentiering tilläts dock bibehålla olikheten i röstvärde.

Enligt vad som framgår av avsnitt 5.2.5 svarade 1976 de röstmässigt sett tre största ägarna i STAB sammanlagt för mer än hälften av röstetalet, men endast en tiondel av aktiekapitalet. I det skede då KemaNords avsikter att ta över STAB allmänt diskuterades fokuserades intresset till de tre största ägarna, Investor, Custos och Providentia, vilka sammanlagt – genom att ha mer än hälften av röstetalet – kan kontrollera STAB. Det är troligt att om dessa ägare enhälligt uttalat sitt stöd för fusionen, denna hade blivit genomförd. Detta exempel visar hur betydelsefull röstdifferentiering kan vara i ett avgörande skede. Huruvida ett bibehållande av större röstdifferentieringar än 1:10 är motiverat av olika skäl – bl. a. brukar anföras möjligheten till utländskt kapitaltillskott – anser utredningen tveksamt, med tanke på den mycket starka maktkoncentration – utan motsvarande kapitalinsats – som röstdifferentiering kan leda till.

Enligt vad som framkommit vid studiet av Byggmakrisen (se avsnitt 7.9) har styrelse- och ledningsarbetet i *Byggma* försvårats avsevärt av me-

ningsskiljaktigheter mellan de tre delägarna STAB, Euroc och Säfveån, som under senare år vardera ägt en tredjedel av aktierna. I vissa fall har det rört sig om skilda uppfattningar i sakfrågor, i andra fall har det gällt detaljer i protokoll etc. Det har även funnits förtroendeklyftor beträffande personvalsfrågorna. Dessa förhållanden har försvårat beslutsprocessen och, som redovisats i avsnitt 7.9, förlamat handlingsförmågan. Till stor del måste enligt utredningens mening detta tillskrivas ägandeförhållandena i Byggma. Ingen har ensam kunnat råda, samtidigt som två delägare kunnat överrösta en tredje. Vem som haft det huvudsakliga ägaransvaret för Byggmakoncernen har härigenom varit oklart.

Enligt utredningens mening bör man göra en översyn av sambandet mellan ansvar och befogenhet vid innehav av kontrollposter och betydande minoritetsposter. I första hand torde detta vara en lagstiftningsfråga. Likaså bör övervägas huruvida konsortialavtal mellan delägare med sådana aktieposter borde redovisas, till ledning för samhällets bedömning av effekterna av det gemensamma ägandet.

I kapitel 6 redovisas ägandesambanden mellan i första hand Euroc, Skånska Cementgjuteriet, Ahlsell & Ågren, samt förvaltningsbolagen Protorp och Opus. Härav framgår att de tre förstnämnda företagen indirekt – via *förvaltningsbolagen* – äger egna aktier. Enligt aktiebolagslagen råder i princip förbud för aktiebolag att förvärva egna aktier. Indirekta förvärv av egna aktier, exempelvis genom förvärv av aktier i företag som har aktier i det förvärvande företaget, kan enligt motiven strida mot nämnda förbud i det fall moder-/dotterbolagsförhållande uppstår mellan företagen genom aktieförvärven. Sådant förhållande föreligger inte mellan några av de ovan angivna företagen. Enligt utredningens mening bör man emellertid överväga att dra gränsen för högsta tillåtna indirekta ägande av egna aktier betydligt lägre. Även om inte moder-/dotterbolagsförhållande råder kan betydande kontrollmöjligheter föreligga, genom dominerande minoritetsposter.

Utredningen förutsätter att en översyn görs huruvida en lagändring bör komma till stånd för att möjliggöra en lösning på de problem utredningen redovisat beträffande röstvärdesdifferentieringen, ansvarsfrågan vid innehav av dominerande minoritetsposter samt beträffande indirekt ägda egna aktier. Härvid bör enligt utredningens mening även utredas frågan huruvida krav på redovisning från företagen av ansvarsfördelningen mellan olika beslutsorgan i främst större koncerner bör införas.

Utredningen har i det ovanstående berört vissa frågor av generell karaktär med utgångspunkt från studier av olika förhållanden inom byggnadsmaterialindustrin. Några specifika dellösningar för byggnadsmaterialindustrin vad gäller konkurrens-, industri- och sysselsättningspolitiska eller företagsdemokratiska frågor har utredningen ej funnit anledning att föreslå.

Som framgår av kartläggningen i kap. 3–5 spänner byggnadsmaterialindustrin över ett stort antal från råvarusynpunkt skilda branschområden. Flertalet av de största byggnadsmaterialkoncernerna är dessutom starkt diversifierade varför byggnadsmaterialtillverkarna inte utgör någon homogen företagsgrupp. Byggnadsmaterialindustrin utgör sammantaget en betydande del av det svenska näringslivet. Omkring fyra procent av samtliga sysselsatta i Sverige arbetar inom byggnadsmaterialindustrin, vars bidrag till bruttonationalprodukten uppgår till fem procent.

Med hänsyn till byggnadsmaterialindustrins komplexa branschstruktur och dess samhällsekonomiska betydelse anser byggkoncentrationsutredningen det vara angeläget att byggnadsmaterialindustrins utvecklingstendenser fortlöpande följs, dels inom byggbranschrådet, dels genom återkommande branschutredningar.

1. The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the war. It is a very interesting and well-written account of the events of the year.

2. The second part of the report deals with the military operations of the year. It is a very detailed and accurate account of the events of the year.

3. The third part of the report deals with the political situation of the country and the progress of the war. It is a very interesting and well-written account of the events of the year.

4. The fourth part of the report deals with the economic situation of the country and the progress of the war. It is a very interesting and well-written account of the events of the year.

5. The fifth part of the report deals with the social situation of the country and the progress of the war. It is a very interesting and well-written account of the events of the year.

6. The sixth part of the report deals with the cultural situation of the country and the progress of the war. It is a very interesting and well-written account of the events of the year.

7. The seventh part of the report deals with the scientific situation of the country and the progress of the war. It is a very interesting and well-written account of the events of the year.

8. The eighth part of the report deals with the artistic situation of the country and the progress of the war. It is a very interesting and well-written account of the events of the year.

9. The ninth part of the report deals with the literary situation of the country and the progress of the war. It is a very interesting and well-written account of the events of the year.

10. The tenth part of the report deals with the historical situation of the country and the progress of the war. It is a very interesting and well-written account of the events of the year.

11. The eleventh part of the report deals with the geographical situation of the country and the progress of the war. It is a very interesting and well-written account of the events of the year.

12. The twelfth part of the report deals with the meteorological situation of the country and the progress of the war. It is a very interesting and well-written account of the events of the year.

Bilaga 1 Konkurrensbegränsande överens- kommelser inom byggnadsmaterial- och byggnadsbranschen (juni 1977)

Förteckning upprättad av avd.dir *Mats Modin*
vid statens pris- och kartellnämnd (SPK)

1 Material för betong- och mureriarbeten

Tabell 1.

Material	Kart reg. nr
Cement och Betongvaror	2009, 2010, 2011, 2012, 2597, 2615, 2283, 3029, 3180, 3236, 3237, 3235, 3196, 3281, 3309
Lättbetong	1727, 3043
Tegel	1741
Krossmaterial	2883, 2937, 3002, 3044, 3082

2009, 2010, 2011, 2012

Cirkaprislistor för betongrör har utfärdats av Stockholmskretsen (kart. reg. nr 2009), Gästrikland-Dalakretsen (reg.nr 2010), Sundsvallskretsen (reg.nr 2011) och Norra kretsen (reg.nr 2012) av Betongrörföreningen.

2597

AB Skånska Cementgjuteriet övertog enligt avtal i september 1966 Dösebacka Cementindustris i Kungälv varulager, maskiner m. m. Vidare förhyr Skånska Cementgjuteriet Dösebacka Cementindustris lokaler. I samband därmed förband sig Dösebacka Cementindustri (kart. reg. nr 2597) att inte inom tio år från det att Skånska Cementgjuteriet upphört att hyra lokalerna självt uppta tillverkning av betongrör och betongrördelar eller kabelblock och kabelrännor eller till annan sälja eller uthyra lokalerna för sådan tillverkning. Vidare förband sig Dösebacka Cementindustri och disponent Döse att så länge Skånska Cementgjuteriet hyr lokalerna och under tio år därefter inte tillverka eller försälja sådana produkter inom Göteborgsområdet.

2615

Genom avtal den 17 mars 1969 övertog AB Strängbetong driften vid Göteborgs Byggelement AB:s fabrik i Kungsbacka. Strängbetong äger utnyttja anläggningen för tillverkning av betongelement. Strängbetong har förbundit

sig att icke externt leverera grå fabriksbetong inom normalt leveransområde för fabriken i Kungsbacka. (kart. reg. nr 2615).

2283

Mellan ett tjugotal betongvarufabriker föreligger ett avtal (kart. reg. nr 2283) om samarbete genom ett av parterna ägt bolag, Alfa Rör AB, i fråga om s. k. ALFA-produkter (rör och rördelar samt brunnar av betong). Bolagets uppgift är bl. a. att bedriva en systematisk och planmässig marknadsföring, att verka för en mer integrerad samverkan mellan parterna bl. a. i frågor avseende produktionsfördelning, lagerhållning, försäljning och samleveranser och att verka för samordning i frågor avseende inköp, maskin- och formlutnyttjande, kalkylering och fakturering. Varje part har tilldelats ett marknadsområde inom vilket han har exklusiv försäljningsrätt i fråga om avtalsprodukter. Part har förbundit sig att varken direkt eller indirekt inkräkta på marknadsområde, som tilldelats annan part.

3029

Mellan Cementvarubolaget i Stockholm AB, Huddinge, Nykvarns Cementgjuteri AB, AB Uppsala Cementgjuteri, Uppsala, och MEAG i Västerås AB har ingåtts avtal (kart. reg. nr 3029) om samarbete i ett gemensamt försäljningsbolag, Östra Alfa Rör AB. Avtalet gäller avloppsrör, brunnar och rördelar i betong, som omfattas av avtalet mellan delägarna i Alfa Rör AB (se ovan kart. reg. nr 2283). Parterna har förbundit sig att låta hela sin försäljning av sådana produkter inom avtalsområdet ske genom Östra Alfa Rör. Avtalsområdet omfattar huvudsakligen Stockholms och Uppsala län samt delar av Södermanlands och Västmanlands län. Parternas leveranser genom försäljningsbolaget fördelas efter vissa kvotal. Försäljningspriserna för produkterna fastställs av Östra Alfa Rör. Avtalet trädde i kraft i september 1974 och gäller till den 1 april 1978 med eventuell förlängning i fem år.

3180

Avtal om försäljningssamverkan i fråga om betongvaror (kart. reg. nr 3180) träffades 1974 mellan AB Kungsbacka Cementvarufabrik och AB Trollhättans Cementgjuteri, det senare företaget dotterbolag till A-Betong AB. Parterna bildade ett gemensamt bolag, Västra Alfa Rör AB, och förband sig att låta hela sin försäljning av de betongvaror, som omfattades av avtalet, ske genom Västra Alfa Rör med undantag av parts kontantförsäljning. Lägsta utförsäljningspris för all försäljning från Västra Alfa Rör till kund skulle fastställas av den konsortiestyrelse som parterna utsett. Konsortiestyrelsen skulle även fatta beslut om produktuppdelning mellan parterna. Avtalet var avsett att gälla i första hand till den 31 december 1979. (Se nedan 3236)

3236

Genom avtal (kart. reg. nr 3236), som ingicks i november 1975 har A-Betong AB, moderbolag till AB Trollhättans Cementgjuteri, med tillträde den 1

januari 1976 arrenderat AB Kennedy-Rörs, moderbolag till AB Kungsbacka Cementvarufabrik, rörelse avseende tillverkning av betongvaror (s. k. kommunalvaror). Med detta avtal övertog A- Betong Kennedy-Rörs rättigheter och skyldigheter på grund av avtalet om samarbete i Västra Alfa Rör (kart. re. nr 3180 ovan). Kennedy-Rör och dess ägare har i arrendeavtalet förbundit sig att under arrendetiden (i förta hand tio år från den 1 januari 1976) och två år därefter inte engagera sig i tillverkning av produkter ingående i kommunalvarusortimentet.

3237

I juli 1975 ingicks ett arrendeavtal mellan KB Toms Cementvaror Johansson & Co (KB) och Toms Cementvaror AB (AB), båda i Fjärås, samt AB Kennedy-Rör (KR), Kungsbacka. Genom avtalet har KB åt KR upplåtit nyttjanderätten till vissa maskiner och inventarier hänförliga till AB:s rörelse avseende betongvaror. KB och AB och dess intresenter har förbundit sig att under avtalstiden med vissa undantag varken direkt eller indirekt återupptaga eller engagera sig i produktion och försäljning av vissa angivna betongvaruprodukter, som konkurrerar med sådana produkter tillverkade och försålda av KR och Västra Alfa Rör AB (se kart. reg. nr 3180 ovan). Konkurrensklausulen gäller för vissa angivna områden. Avtalet trädde i kraft den 16 augusti 1975 och gäller under fem år med eventuell förlängning i femårsperioder. Genom avtalet mellan A-Betong AB och AB Kennedy-Rör (se kart. reg. nr 3236 ovan) har A-Betong övertagit Kennedy-Rörs rättigheter och skyldigheter på grund av Kennedy-Rörs avtal med KR och AB.

3235

Mellan A-Betong AB, Växjö, Karlssons Cementgjuteri Kvicksund AB, Lindén Byggelement AB, Ryssby, Strängbetong AB, Stockholm, och Upsala-Ekeby AB, Uppsala, föreligger ett samarbetsavtal (kart. reg. nr 3235) i fråga om komponenter till småhus av betong.

Avtalet trädde i kraft den 16 oktober 1975 och gäller för en tid av fem år med eventuell förlängning i femårsperioder.

Avtalets ändamål anges vara samarbete för att utveckla system, konstruktioner och komponenter för småhus samt åstadkomma största möjliga avsättning av dessa. Samarbetet sker genom ett av parterna ägt bolag Bell Byggelement AB (nedan Bolaget).

Bolaget skall försälja småhus till styckehusbyggare, som antingen själv svarar för upphandlingen eller låter upphandlingen ske genom anlitad eller anvisad entreprenör.

Part får inte utan enig konsortiestyrelses medgivande själv försälja konstruktioner, system eller komponenter, som parterna gemensamt kommer att skapa i Bolaget.

Bolaget står som köpare hos part av stomelement med därtill hörande andra komponenter, transport och montage.

Bolagets beställningar hos parterna skall fördelas dem emellan efter överenskomna kvoter. Kvotavvikelser under ett kalenderhalvår skall regleras genom att överlevererande part till Bolaget erlägger visst bidrag, som Bolaget

skall fördela mellan underlevererande parter.

Konsortiets styrelse skall före varje kalenderhalvårs utgång fastställa priser för de produkter som skall offereras under det nästkommande kalenderhalvåret. Bl. a. skall fastställas lägsta utförsäljningspris fritt lastat fabrik för all försäljning från Bolaget till kund.

3196

AB Färdig Betong, Göteborg, Sabema Material AB, Göteborg, och AB Skånska Cementgjuteriet, Stockholm (delägarna) ingick i maj 1975 ett konsortialavtal rörande AB Strömstadsbetong & Co KB. Delägarna har bildat dels ett aktiebolag, AB Strömstadsbetong, dels gemensamt med aktiebolaget kommanditbolaget AB Strömstadsbetong & Co KB för tillverkning och försäljning av fabriksbetong inom Strömstadsregionen. Kommanditbolaget skall verka så att Skånska Cementgjuteriets behov av betong för tillverkning av oljeboringsplattformar i Strömstad tillgodoses i första hand. Härigenom får dock ej kommanditbolagets leveranser till andra kunder förhindras. Delägarna har förbundit sig att icke vare sig direkt eller indirekt tillverka eller saluföra fabriksbetong av gängse beskaffenhet inom arbetsområdet annat än genom kommanditbolaget. För Skånska Cementgjuteriet gäller i detta avseende vissa undantagsbestämmelser. Avtalet gäller för var och en av delägarna, så länge vederbörande är aktieägare i aktiebolaget och delägare i kommanditbolaget.

3281

Skellefteåföretagen Byggbetong AB John Dahlgren (säljaren) och AB Strömbergs Cementgjuteri (köparen) bedriver båda tillverkning av fabriksbetong i Skellefteåområdet. Företagen har träffat ett avtal om försäljningssamverkan och kvotering i fråga om fabriksbetong i anslutning till att de överenskommit att inrätta en beställningscentral (Betongcentralen) för leveranser av fabriksbetong. Avtalet trädde i kraft den 1 juli 1976 och gäller till den 30 juni 1982 med eventuell förlängning i ettårsperioder. Säljaren har förbundit sig att leverera fabriksbetong från sin fabrik endast till köparen, varvid säljaren garanteras en viss andel av köparens och säljarens sammanlagda avsättning av fabriksbetong inom Skellefteåområdet.

1727

Marknadsföringen av Ytong- och Siporexprodukter handhas formellt av Lättbetong AB men sker numera i praktiken genom Siporex AB och Ytong AB. Försäljningen sker genom Lättbetongs regionkontor, som administreras av Siporex respektive Ytong. Siporex har i Sverige numera endast en lättbetongfabrik, nämligen i Dalby i Skåne. Siporexprodukter avsätts huvudsakligen i södra Sverige, Ytongprodukter i övriga delar av Sverige. Lättbetong skall för Siporex' räkning försälja en viss kvantitet armerade siporexprodukter, ej understigande 30 000 m³ per år, fram till den 30 juni 1980. Tidigare tillämpade kvoteringsregler är numera inaktuella.

3043

Under kart. reg. nr 3043 har 1973 införts avtal mellan Lättbetong AB och dess återförsäljare (marknadsombud) angående viss områdesindelning och exklusivitet i fråga om handeln med lättbetong. Från och med den 1 januari 1975 tillämpar dock Lättbetong nya avtal i förhållande till sina återförsäljare (marknadsombud och ombud). Avtalens innehåll varierar regionalt. I de nya avtalen har utgått bestämmelserna i tidigare tillämpade avtal om att viss del av den provision ombudet var berättigat till var begränsad till att utgå på leveranser inom ombudets marknadsområde. I två av de nya avtalen förbinder sig ombudet att ej under avtalstiden bedriva aktiv försäljning av respektive säljfrämjande aktiviteter för produkter av lättbetong eller lättklinkerbetong, som konkurrerar med Siporex¹ och Ytongs lättbetongprodukter. Enligt ett avtal utgår aktivitetsersättning till ombud som ej bedriver aktiv marknadsföring av direkt konkurrerande byggmaterial.

1741

Enligt avtal (kart. reg. nr 1741) mellan AB Tegelcentralen i Skåne och dess delägare (åtta tegelbruk) har delägarna förbundit sig att försälja sina tegelprodukter uteslutande genom Tegelcentralen. Tegelcentralens inköp från delägarna skall fördelas efter de inköpsvolymerna, som fastställts för delägarna.

2883

Genom avtal (kart. reg. nr 2883) överlät Sten Assarson och Nils Assarson aktiemajoriteten i Göteborgs Makadam AB till AB Cementa. I samband med överlåtelsen förband sig säljarna att inte bedriva verksamhet som konkurrerar med det överlåtna bolaget eller på annat sätt intressera sig i sådan verksamhet.

2937

Den 1 januari 1972 trädde ett avtal mellan AZ Sellbergs AB, AB Armerad Betong och ABV Vägförbättringar AB i fråga om krossmaterial i kraft. Enligt avtalet har parterna bildat ett aktiebolag Stockholms Makadam AB (nedan bolaget), i vilket Sellbergs äger hälften av aktierna och de båda övriga parterna en fjärdedel vardera. Bolaget skall för vidareförsäljning inom en region, som i huvudsak omfattar Järvafältet, uppköpa allt material, som kan avsättas inom denna region, från Armerad Betongs stenkrossanläggning i Barkarby, från Sellbergs anläggningar i Lunda, Sollentuna och Väsby samt från Vägförbättringars anläggningar i Ulriksdal och Stäket. Varje kross skall leverera en viss bestämd normalkvantitet per kalenderår. Parterna har förbundit sig att inom bolagets verksamhetsområde inte bedriva, understödja eller finansiera verksamhet, som konkurrerar med bolaget. Bolaget skall verka för att samarbete mellan parternas krossar etableras i syfte att åstadkomma en lämplig sortimentsfördelning och lagerhållning.

I stället för AZ Sellbergs AB ingår numera Sellbergs Transporter AB som part i avtalet.

3002

Mellan Sand och Grus AB Jehander (SGJ), Stockholm, AB Bröderna Eneqvist, Nacka, och direktör G. Wasastierna träffades i november 1969 en överenskommelse om bl. a. ägandeförhållandena i Malmbro Grus AB, Grödinge (kart. reg. nr 3002). I avtalet ingår bestämmelser om kvotering av leveranser av grusprodukter från Malmbro och SGJ, vilka båda bedriver verksamhet avseende utvinning av grusprodukter och försäljning därav.

3044

Mellan Sand & Grus AB Jehander (SGJ), Stockholm, och Alfa-Laval AB, Tumba, såsom ägare av Hamra Gård föreligger ett avtal (kart. reg. nr 3044) om kvotering i frågom berg-, grus- och sandmaterial. Avtalet avser samtliga berg-, grus- och sandprodukter, som parterna säljer eller under avtalstiden kan komma att försälja från befintliga eller senare förvärvade grustäkter belägna inom särskilt angivet område, huvudsakligen omfattande Södertörn. Dessutom omfattar avtalet med visst undantag leveranser till området från täkter liggande utanför området. Enligt avtalet skall parterna åstadkomma att i avtalet angivna kvoter och mängdregler uppfylles. Avtalet trädde i kraft den 1 januari 1969 och gäller till den 1 januari 1979 med eventuell förlängning i femårsperioder.

3082

Enligt avtal (kart. reg. nr 3082), som ingicks i juli 1973, ingår som delägare i Göteborgs Kross AB & Co Kommanditbolag BPA Byggproduktion AB, AB Skånska Cementgjuteriet (SCG) och Göteborgs Kross AB. Kommanditbolaget har bildats för att äga, handha driften av och försäljningen från det förutvarande Göteborgs Kross AB:s krossanläggning med placering i Göpås inom Angered-Bergum-området i Göteborg. BPA och SCG skall under den tid avtalet gäller för sin byggnadsverksamhet träffa leveransavtal med kommanditbolaget för ett år i taget. Enligt avtalet äger BPA och SCG icke rätt att inom Angered-Bergum-området etablera krossanläggningar, som kan konkurrera med kommanditbolagets verksamhet. Detta skall dock icke hindra uppställning av transportabla krossanläggningar, s. k. entreprenadkrossar.

3309

Genom avtal (kart. reg. nr 3309) den 26 januari 1976 förvärvade Betong AB Hans Hadenius, Linköping, samtliga aktier i Mjölby Betongindustri AB. I avtalet förband sig säljarna att icke bedriva med Mjölby Betongindustri eller Betong AB Hans Hadenius konkurrerande tillverkning av fabriksbetong eller betongvaror.

2 Trävaror och snickerier

Tabell 2.

Material	Kar. reg. nr
Trävaror	647 m. fl., 2132, 3048, 3069, 3094, 3167, 3193-3195
Fönster och dörrar samt skåpsnickerier m. m.	1895, 1896, 2348, 2486, 1914, 2974, 3148, 3239, 3280, 3763, 2810, 3005
Board	1927, 2131, 1753
Plywood och lamellträ	1753, 2131
Spånskivor	2131
Trähus, monteringsfärdiga	3315

647 m. fl.

De för trävaror redovisade avtalen (kart. reg. nr 647 m. fl.) utgörs bl. a. av överenskommelser av lokal karaktär inom lokalföreningar av Sveriges Bygg- och Trävaruhandelsförbund. Föreningarna utger cirkaprislistor, i regel för detaljförsäljning.

2132

Cirkaprislista på vissa trävaror för detaljförsäljning gällande för Norrland och Dalarna har utfärdats gemensamt av Nedre Norrlands Sågverksförening, Sågverksintressenter Överbotten AB, Centrala Sågverksföreningen och Gävle-Dala Trä- och Byggnadsvaruförening (kart. reg. nr 2132).

3048

Under kart. reg. nr 3048 har registrerats en överenskommelse mellan ett tiotal trävaruindustrier i Mellansverige om enhetliga riktpriser för vissa sågade trävaror.

3069

Genom avtal (kart. reg. nr 3069), som ingicks i februari 1974, överlät Förvaltnings AB Union (säljaren), Stockholm, till Södra Skogsägarna AB (köparen), Växjö, samtliga aktier i Union-Stockarydsverken AB, vars verksamhet omfattar tillverkning av sågade och hyvlade trävaror samt grossistförsäljning av trävaror. I avtalet förband sig säljaren att under en tid av fem år från den 1 januari 1974 avstå från att i Kronobergs och Jönköpings län bedriva sågverksrörelse.

3094

Enligt avtal (kart. reg. nr 3094) med Adolfsfors AB, Åmotfors, har Skogsägarnas Vänerindustrier AB, Karlstad, erhållit ensamrätt att sälja och mark-

nadsföra Adolfsfors sågade och/eller hyvlade trävaror. Adolfsfors äger dock rätt att själv försälja mindre kvantiteter för lokal förbrukning. Vänerindustrier skall i samarbete med Adolfsfors fastställa pris- och leveransvillkor på de olika marknaderna.

3167

Genom avtal (kart. reg. nr 3167), som ingicks i december 1974, överlät Sandhems Trä AB till Munksjö AB dels sin i Sandhem belägna sågverksfastighet, dels på fastigheten befintliga maskiner. I avtalet förband sig Sandhems Trä att framdeles inte återupptaga sågverksrörelse eller bedriva skogsråvaruanskaffning.

3193–3195

Under kart. reg. nr 3193–3195 har registrerats vissa bestämmelser i licensavtal mellan Berol Kemi AB (licensgivare) och envar av licenstagarna Igelstaverken AB, Tarkett AB och Örnköldsviks Skogsägareförening angående tryckimpregnering och behandling av trä. För Tarkett gäller avtalet förfaranden vid tillverkning av vissa golvprodukter samt för Igelstaverken och Örnköldsviks Skogsägareförening tryckimpregnering av lösvirke för byggnadsändamål. Avtalen innehåller bl. a. exklusivbestämmelser, utfästelser från licenstagarna att uteslutande använda Berols impregneringssubstans och att icke ifrågasätta giltigheten av patent och patentansökningar, som omfattas av avtalen.

1895, 1896, 2348, 2486

På vissa håll i landet förekommer av snickerifabriker bildade försäljningsföreningar, Södra Västerbottens Förenade Snickerifabriker (kart. reg. nr 1895), Skellefteå Snickericentral (kart. reg. nr 1896), Mellansvenska Snickericentralen (kart. reg. nr 2348) och Svensk Snickericenter (2486). Medlemmarna i dessa föreningar är i regel skyldiga att låta all anbudsgivning och fakturering av snickeriarbeten gå genom föreningen, om anbudssumman uppgår till visst belopp.

1914

Mellan tre av landets ledande dörrfabrikanter – Ji-Te AB, AB Gustaf Kähr samt AB WST-Hus – föreligger ett avtal om försäljningssamverkan genom det gemensamt ägda Svenska Dörr AB (kart. reg. nr 1914). Dörrbolaget skall med ensamrätt försälja fabrikanternas tillverkning av dörrkarmar, dörrar och portar samt trösklar och dörrfoder. Fabrikanternas leveranser till Dörrbolaget fördelas i princip efter fabrikanternas andelar i Dörrbolagets aktiekapital. Parterna har vidare överenskommit om teknisk samverkan genom bl. a. utbyte av patent och "know-how" samt samordnad forskningsverksamhet.

2974

Genom avtal (kart. reg. nr 2974) i juni 1972 förvärvade Stabindustrier AB av bl. a. Bernt, Folke och Allan Werneskog samtliga aktier i AB WST-Hus och WST-patenter per den 29 juni 1972. I avtalet förband sig Bernt, Folke och Allan Werneskog att icke utan Stabindustriens medgivande under en tid av fem år från överlåtelsedagen direkt eller indirekt såsom ägare ha intresse i eller såsom företagsledare, konsult eller på annat sätt vara anställd i företag i Europa, som tillverkar eller försäljer dörrar eller väggelement. De skall dock ha rätt att oavsett vad ovan sagts lämna sådana företag hjälp och anvisningar i fråga om att utnyttja av de tidigare aktieägarna i AB WST-Hus eller AB Werneskog eller närstående företag sålda maskiner, licensrättigheter och därigenom framställda produkter.

3148

Under kart. reg. nr 3148 har införts vissa bestämmelser i avtal mellan å ena sidan Stabindustrier AB (STICO) och å andra sidan HSB:s Riksförbund ek. för (HSB), HSB:s Industrier AB Borohus och Allt för Byggnadsfacket AB (AFB) om exklusivitet vid AFB:s inköp av inredningssnickerier, dörrar och golvbeläggningsprodukter för HSB-sektorn. SPK:s registreringsbeslut överklagades av HSB hos regeringen, som dock inte fann skäl ändra på beslutet.

Av avtalsparterna ingår STICO i STAB-koncernen medan HSB:s Industrier AB Borohus och Allt för Byggnadsfacket AB är dotterbolag till HSB:s Riksförbund.

Avtalet ingicks i samband med att STICO den 1 oktober 1974 övertog HSB:s snickerifabrik i Nässjö.

I avtalet framhålls att, oaktat de olika HSB-föreningarna och av dessa förvaltade stiftelser och bolag är självständiga juridiska personer och sålunda har möjlighet att fritt välja leverantörer av byggnadsmaterial, HSB-sektorn har i stort inköpt sitt behov av byggmaterial genom AFB. Med HSB-sektorn avses medlem i HSB och beställare, som organisatoriskt eller genom uppdrag är anslutna till sådan medlem.

Parterna har förbundit sig att gemensamt verka för att HSB-sektorns behov av dels inredningssnickerier och dörrar, dels s. k. Tarkett-produkter (parkettgolv, golv av plast, golv av textilmaterial och väggmattor av plast) levereras av STICO. STICO har förbundit sig att leverera till AFB och AFB har förbundit sig att från STICO inköpa hela AFB:s behov av inredningssnickerier och dörrar samt Tarkettprodukter till HSB-sektorn. AFB:s förpliktelse skall successivt upphöra under två år efter uppsägning, som får ske tidigast den 1 oktober 1977.

Avtalet innehåller i övrigt bl. a. bestämmelser om priser, rabatter och bonus för STICO:s leveranser till AFB och HSB-sektorn. Beträffande inredningssnickerier och dörrar gäller att AFB inte skall vara berättigad till bonus under ett år, om STICO:s sammanlagda leveranser av sådana produkter till HSB-sektorn genom AFB eller annan under året ifråga skulle understiga 90 procent av HSB-sektorns totala upphandling av dessa produkter under samma år.

3239

Mellan Svenska Dörr AB och det danska företaget Jutlandia A/S ingicks i december 1975 en överenskommelse (kart. reg. nr 3239) om försäljnings-samarbete i fråga om dörrprodukter genom det av parterna gemensamt ägda Scan Door A/S. Samarbetet avser marknader utanför Norden. Överenskommelsen omfattar dörrkarmar, dörrar och portar, dörrtrösklar och dörrinfattningar. I komplement till denna överenskommelse har förutsatts att förhållandet mellan de delar av parternas respektive produktion, som avsätts på den nordiska marknaden, i stort sett blir oförändrat i förhållande till läget då överenskommelsen ingicks, dvs. att den nordiska balansen bibehålles. Med bibehållen nordisk balans avses bl. a. att Svenska Dörrs export till Danmark överstiger Jutlandias export till Sverige med cirka 50 000 dörrset. Överenskommelsen kan inte genom uppsägning bringas att upphöra före utgången av 1978. Därefter förlängs överenskommelsen i tvåårsperioder, om uppsägning inte sker minst ett år före avtalstidens utgång.

3280

Svenska Dörr AB har vidare träffat avtal (kart. reg. nr 3280) med Jubels AB, Lidköping, om bl. a. exklusiv försäljningsrätt och viss produktionsreglering i fråga om dörrar. Avtalet innebär i princip att Dörrbolaget skall ha exklusiv rätt att marknadsföra den av Jubels utvecklade Miljödörren samt eventuella nya dörrprodukter, som utvecklas av Jubels. För att med hänsyn tagen till produktionskapaciteten hos Dörrbolagets delägare och Jubels möjliggöra en ökad avsättning av Miljödörren samt påbörja och utveckla försäljningen av nya dörrprodukter framtagna av Jubels skall parterna inför varje kalenderår överenskomma om lämplig fördelning av produktionen av Miljödörren och nya dörrprodukter. Avtalet innehåller i övrigt bl. a. bestämmelse om att Jubels inte – utöver sitt produktprogram då avtalet ingicks – får uppta tillverkning eller försäljning av produkter, som konkurrerar med Dörrbolagets program.

2763

Genom avtal i mars 1970 överlät AB Panorama-Byggprodukter sin rörelse (bl. a. tillverkning av fönster) till Starfönster AB. I samband härmed förband sig Panorma-Byggprodukter att icke inom tio år bedriva konstruktion eller tillverkning av produkter, som ingått i eller konkurrerar med den rörelse Panorama Byggprodukter bedrivit fram till avtalsdagen (kart. reg. nr 2763).

2810

Genom avtal (kart. reg. nr 2810) i mars 1971 överlät Ry AB till Rydöfors AB sin tillverkning och försäljning av inredningssnickerier. I avtalet förband sig Ry AB att under tio år från den 1 april 1971 varken direkt eller indirekt driva eller intressera sig för tillverkning eller försäljning av produkter, som ingår i eller konkurrerar med den överlättna rörelsen. Rydöfors AB har förpliktat sig att under samma tid inte infordra offerter eller inköpa spånskivor från annan leverantör än Ry AB.

3005

Genom avtal (kart. reg. nr 3005), som ingicks i maj 1972, övertog Gunnar Fredriksson AB (GF), Stockholm, från AB Svenska Järnvägsverkstäderna (ASJ) dess tillverkning av dubbla vikväggar (typ SESAM). I avtalet förband sig ASJ att under en tid av minst sju år avstå från att engagera sig i tillverkning eller försäljning av vikväggar av en konstruktion, som konkurrerar med SESAM vikväggar eller med andra av GF vid tiden för avtalets ingående marknadsförda vikväggar.

1927

Mellan tillverkare av board föreligger överenskommelse om gemensamma cirkapriser (kart. reg. nr 1927) att tillämpas vid försäljning till dels distriktsombud, dels vissa förbrukare (s. k. listförda köpare).

2131

Sveriges Bygg- och Trävaruhandelsförbunds Grossistsektion (kart. reg. nr 2131) har utfärdat cirkaprislistor på board, plywood och lamellträ samt spånskivor att tillämpas vid försäljning till återförsäljare.

1753

Vad gäller detaljistledet anges cirkapriser för board, plywood och lamellträ i det prisbokssystem, som utarbetas och administreras av Bygghandelns Prisbokssystem AB, ett dotterbolag till Skånes Trä- och Byggvaruförening, ansluten till Sveriges Bygg- och Trävaruhandelsförbund. Prisboken anger priser även för andra byggmaterial, dock icke trävaror.

3315

Genom avtal (kart. reg. nr 3315), som ingicks den 1 juli 1976, förvärvade Nyckelhus AB samtliga aktier i Oresjös Sektionshus AB:s tidigare dotterbolag AB Wallit. I samband härmed överenskom parterna – å ena sidan Nyckelhus AB och å andra sidan Oresjö Sektionshus AB och Sektionsbyggarna Oresjö/Wallit AB – om samarbete innefattande en koncentration av deras resurser på särskilda marknadssektioner. Enligt avtalet är parterna överens om att för framtiden respektera varandras produktionsinriktning. Parterna skall vidare vidtaga alla rimliga åtgärder för att undvika konkurrens sig emellan. I avtalet anges att Nyckelhus sysslar med försäljning av villor och önskar utvidga sin verksamhet genom att upptaga tillverkning av villor. Vidare anges att Oresjös Sektionshus AB och Sektionsbyggarna Oresjö/Wallit AB avser att inrikta sin tillverkning på sektionsbyggda skolor, kontor, barndaghem o. dyl.

3 Järnvaror

Tabell 3.

Material	Kart. reg. nr
Armeringsstål	2236, 2237, 2606, 2607, 2632, 2953, 3168
Stångstål och balk	1747
Byggplåt	3053, 3075
Spik	1790, 2905
Järnhandelsvaror	1759
Låsartiklar	3150, 3151

2236, 2237

Tillverkningen inom landet av armeringsjärn sker till allra största delen vid de järnverk, som är medlemmar av Armeringsstålsgruppen. Medlemmarna har träffat avtal (kart. reg. nr 2236) om gemensamma priser, rabatter och försäljningsvillkor. Gruppens medlemmar har vidare bildat ett bolag BASTA Byggnads- och Armeringsstål AB (kart. reg. nr 2237), genom vilket parternas försäljning av armeringsstål skall fördelas..

2606, 2607

Stora Kopparbergs Bergslags AB har år 1969 träffat avtal med Gränges AB (kart. reg. nr 2606) och Uddeholms AB (kart. reg. nr 2697) om övertagande av dessa företags rörelse avseende armeringsstål. Gränges och Uddeholm har därvid förbundit att under tio år från den 1 januari 1970 resp. 1 oktober 1970 inte bedriva tillverkning eller försäljning av armeringsstål.

2632

Genom avtal i juni 1969 övertog Halmstads Järnverks AB AB Motala Verkstads marknad på armeringsstålsområdet. Motala Verkstad förband sig i samband därmed att under tio år från den 1 oktober 1969 inte tillverka eller försälja armeringsstål.

2953

Genom avtal (kart. reg. nr 2953) i januari 1971 överlät Fagersta AB från och med den 1 juli 1971 sin tillverkning och försäljning av armeringsstål till Halmstads Järnverks AB, Norrbottens Järnverk AB, Smedjebackens Valsverks AB och Stora Kopparbergs Bergslags AB. I avtalet förband sig Fagersta att under en tid av tio år från den 1 juli 1971 icke uppta produktion eller försäljning av armeringsstål.

3168

Halmstads Järnverks AB, Norrbottens Järnverk AB, Smedjebackens Valsverks AB och Stora Kopparbergs Bergslags AB (Domnarvets Jernverk) ingick

år 1972 en överenskommelse (kart. reg. nr 3168) om kvotering i fråga om svetsade armeringsnät. Enligt överenskommelsen, som avser svetsade armeringsnät av dragen tråd av kvalitet NPS 50, skall parternas leveranser av sådana armeringsnät på den svenska marknaden fördelas efter vissa kvotal.

1747

Enligt avtal inom Järnverksgruppen för stångstål och balk (kart. reg. nr 1747) skall medlemmarna tillämpa enhetliga priser och försäljningsvillkor beträffande bl. a. stångjärn och balk. Fastställda priser och försäljningsvillkor gäller numera som rekommendation.

3053

Genom avtal den 16 augusti 1973 överlät Kockums Jernverks AB till Stora Kopparbergs Bergslags AB (Domnarvets Jernverk) per den 1 oktober 1973 sin byggplåtrörelse, bestående av plastbeläggning och/eller profilering av galvaniserad plåt. I avtalet förband sig Kockums Jernverk att under tiden till 1983 års utgång inte för egen räkning tillverka eller försälja byggplåt av i avtalet angivet slag.

3075

Mellan Stora Kopparbergs Bergslags AB och Robertson Nordisk A/S, Oslo, föreligger ett avtal (kart. reg. nr 3075) om bl. a. fördelning av parternas verksamhet avseende byggplåt och plåtentreprenader. Avtalet trädde i kraft i december 1973 och gäller till utgången av 1981 med eventuell förlängning i ettårsperioder. Avtalet innebär i princip att parternas verksamhetsinriktningar inom avtalsområdet fördelas så att Domnarvets roll som tillverkare av byggplåt utvecklas och Stora-bolagen begränsar sin verksamhet i entreprenörledet i vad avser plåtentreprenader, medan däremot Robertson utvecklar sin verksamhet med plåtentreprenader och begränsar sin roll som materialtillverkare.

1790

Mellan medlemmarna i Sveriges Trådspikfabrikanters Förening föreligger en överenskommelse (kart. reg. nr 1790), enligt vilken medlemmarna rekommenderas att anpassa sin tillverkning och försäljning av trådspik efter kvoter överenskomna vid föreningens årsmöte samt att tillämpa av styrelsen utarbetade priser och försäljningsvillkor.

2905

Gunnebo Bruks AB och AB Lyckeåborgs Bruk har överenskommit att uppdelat distribution och försäljning av klippspik (kart. reg. nr 2905).

Lyckeåborg skall ombesörja klippningen av hela spiktonnaget, medan Gunnebo skall utföra värmebehandling samt ev förzinkning och packning.

Gunnebo skall vidare lagerhålla samt sköta distribution och försäljning av klippspiken.

Gunnebo har i avtalet förbundit sig att inte anskaffa klippspik från någon annan tillverkare än Lyckeåborg, som förpliktat sig att inte försälja klippspik genom annan än Gunnebo.

1759

Sveriges Järnhandlareförbund (kart. reg. nr 1759) har utarbetat en vägledande s. k. riksprislista, vilken upptar priser å förutom järnvaror även byggnads-material av olika slag.

3150, 3151

Genom avtal (kart. reg. nr 3150) har OY Björkboda Bruk AB (BODA), Finland, som tillverkar låsartiklar m. m., till Sven Fröberg AB, Borlänge, överlåtit försäljningen av samtliga sina produkter i vissa blockregioner i mellersta och norra Sverige med undantag av försäljning till vissa snickeri- och husfabriker. Fröbergs har förpliktat sig att inte sälja andra leverantörers produkter som konkurrerar med BODA:s produktion annat än i kompletterande syfte. Ett motsvarande avtal (kart. reg. nr 3151) har BODA träffat med Edw Thomée AB avseende försäljning inom ett område i södra Sverige. Cirkaprislista och rabatter för BODA:s artiklar tillkommer i samråd mellan de tre företagen.

4 Material för övriga egna arbeten

Tabell 4.

Material	Kart. reg. nr
Isoleringsmaterial	2204, 3072, 3293
Papp	3179, 3238
Takpannor av betong	3071
Asbetscimentrör	3269
Träullsplattor	1757
Kylskåp	98, 2959
Ståldörrar m. m.	3046

2204

Mellan Gullfiber AB och Compagnie de Saint Gobain, Frankrike, föreligger ett avtal, varigenom Gullfiber erhållit ensamrätt att för Sverige utnyttja vissa patent m. m., som Saint-Gobain förfogar över för framställning av glasfibrer. Saint-Gobain har i samband härmed förbundit sig att inte till Sverige exportera eller tillåta andra licenstagare att hit exportera licensierade produkter. Gullfiber har å sin sida förbundit sig att med vissa undantag icke försälja sådana produkter utanför Sverige.

3072

I avtal (kart. reg. nr 3072), som ingicks den 3 juni 1972, överlät Yxhult AB samtliga aktier i Minwool AB till AB Gullhögens Bruk eller till av Gullhögen anvisad köpare. Överlåtelsen skedde den 1 oktober 1973, då Gullfiber AB – tidigare dotterbolag till Gullhögen – övertog aktierna i Minwool. I avtalet med Gullhögen förband sig Yxhult och dess intressenter samt Ytong AG att under tio år från överlåtelsedagen inte i Sverige ägna sig åt eller eljest engagera sig i tillverkning eller försäljning av mineralull. Ytong AG är dotterbolag till Trilobiten AB, ett av Yxhult AB:s aktieägare helägt förvaltningsbolag.

3293

Den 1 oktober 1975 förvärvade statsföretag AB från I/S Kähler & Co, Danmark, 50 procent av aktierna i Rockwool AB, varigenom Rockwool blev helägt dotterbolag till Statsföretag. I samband härmed träffades ett avtal (kart. reg. nr 3293) mellan Rockwool AB och I/S Kähler & Co:s dotterbolag A/S Rockwool (A/S RW) i Danmark om parternas produktion av mineralullsprodukter.

Enligt avtalet skall A/S RW till Rockwool med äganderätt överlåta patent och patentansökningar avseende Sverige med prioritetsdatum före den 1 oktober 1975, som A/S RW då avtalet ingicks hade nyttjanderätten till oavsett om pateninnehavaren var I/S Kähler & Co, A/S RW eller dessas dotterbolag eller licenstagare. Motsvarande patent eller patent och patentansökningar tillhörande Rockwool och avseende andra länder än Sverige skall överlåtas till A/S RW med äganderätt. Efter den 1 oktober 1990 har Rockwool i länder utanför Sverige och A/S RW i Sverige tillsammans med den andra parten nyttjanderätten till patent, som respektive part överlåtit till den andra parten. Vad gäller patent och patentansökningar med prioritetsdatum från 1 oktober 1975 till 1 oktober 1990 skall gälla att sådana patenträttigheter uteslutande tillhör patentinnehavaren och att en nyttjanderätt för den andra parten förutsätter särskilt avtal. Annat utnyttjande i varandras områden än upplåtelse av nyttjanderätt är underkastat begränsningar i bl. a. följande avseenden.

Rockwool har förpliktat sig att intill den 1 oktober 1990 avstå från att utanför Sverige tillverka eller genom meddelande av know-how, licensiering av patenträtt eller på annat sätt understödja tillverkning av produkter, som omfattas av avtalet. Rockwool skall dessutom ålägga eventuella dotterbolag och licenstagare samma förpliktelse. A/S RW har å sin sida förbundit sig att under samma tid avstå från att i Sverige tillverka eller genom meddelande av know-how, licensiering av patenträtter eller på annat sätt stödja tillverkning av produkter, som omfattas av avtalet. A/S RW skall vidare ålägga sina dotterbolag samma förpliktelse.

Båda parter har rätt att exportera produkter som omfattas av avtalet. Detta innebär dock enligt avtalet inte någon garanti mot att sådan export kan komma i konflikt med den andra partens patent- och nyttjanderättigheter. Sådana rättigheter med prioritetsdatum före den 1 oktober 1975 kan emellertid inte göras gällande bl. a. för att hindra export till Sverige från andra länder än Norge, Danmark, Västtyskland och Beneluxländerna.

De avtalsbestämmelser, som återgivits ovan, gäller även för Statsföretag och I/S Kähler & Co.

3179

Genom avtal (kart. reg. nr 3179), som ingicks den 20 september 1973, överlät Munksjö AB till Höganäs AB per den 1 januari 1974 sin takpappstillverkning och samtidigt därmed sin aktieandel (50 procent) i det tidigare samägda marknadsförings- och entreprenadbolaget Förenade Tak AB, som därmed blev helägt dotterbolag till Höganäs AB.

I avtalet förband sig Munksjö att fr. o. m. den 1 januari 1974 helt avhålla sig från all verksamhet – såväl tillverkning som försäljning och utveckling – med avseende på dels produkter för taktäckning, dels produkter som ingick i Förenade Taks sortiment 1973 med undantag för produkter som anges nedan eller som kan komma att omfattas av nedan nämnt agentavtal. Detta åtagande innefattar jämväl Munksjö's dotterbolag och bolag, vari Munksjö har ett direkt eller indirekt dominerande ägareintresse, och gäller t. o. m. den 31 december 1985.

Munksjö avser enligt överlåtelseavtalet att med Förenade Tak träffa avtal om försäljning – på provisionsbasis och på i övrigt samma villkor som tidigare gällt mellan Förenade Tak och Munksjö – av vissa Munksjöstillverkade produkter.

3238

Genom avtal (kart. reg. nr 3238) förvärvade Södra Mekaniska Verkstaden AB (SMV) av Evers & Co AB tillverknings- och försäljningsrätten till takpappmaskiner (bl. a. Evermaticmaskiner). Enligt avtalet avstår Evers från att direkt eller indirekt tillverka och/eller försälja ifrågavarande maskiner. Vid försäljning av maskiner inom de nordiska länderna till företag, som direkt konkurrerar med Evers, skall SMV först inhämta Evers' godkännande till försäljning, innan SMV slutligen accepterar beställning. Avtalet trädde i kraft den 1 december 1966 och gäller till den 31 december 1981. Genom tilläggsavtal 1973 mellan Höganäs AB och SMV har Höganäs inträtt som part i avtalet i stället för Evers, som genom fusion uppgått i Höganäs.

3071

I avtal (kart. reg. nr 3071), som ingicks den 3 juni 1972, överlät A-Betong AB samtliga sina aktier i Nordiska Redland AB, som tillverkar takpannor av betong, till Yxhult AB. Genom överlåtelsen, som skedde den 13 juli 1973, blev Nordiska Redland dotterbolag till Yxhult. I avtalet förband sig A-Betong och AB Gullhögens Bruk – båda företagen numera ingående i Euroc-koncernen – att inte i bl. a. Sverige inom tio år från överlåtelsedagen ägna sig åt eller engagera sig i tillverkning eller försäljning av takpannor. Enligt avtalet skall Yxhult tillse att Nordiska Redland förbinder sig att under en period av femton år från överlåtelsedagen köpa hela sitt behov av cement från Gullhögen, förutsatt att cementen är av lämplig kvalitet för Nordiska Redlands produktion och att försäljningen sker på marknadsmässiga villkor.

3269

Genom avtal (kart. reg. nr 3269) med AB Eternitrör har envar av grossisterna Ahlsell & Ågren AB och AB Fosselius & Alpen förbundit sig att försälja endast av Eternitrör tillhandahållna asbestcementrör för vatten- och avloppsledning samt prefabricerade kulvertelement för värmedistribution. Till grossisterna utgår enligt avtalen årsbonus på av Eternitrör fakturerat bruttobelopp. Eternitrör har förbundit sig att inte ingå något liknande bonusavtal med andra rörgrossister och att gentemot grossisterna tillämpa minst lika gynnsamma villkor som gentemot någon annan rörgrossist i Sverige.

1757

Trällsplattfabrikernas Försäljnings AB (kart. reg. nr 1757) är gemensamt försäljningsorgan för AB Fornäs Byggnadsplattor och Trällit AB, vilka förbundit sig att sälja hela sin produktion av trällsplattor genom försäljningsbolaget efter fastställda kvotal. Av försäljningsbolaget tillämpade priser och rabatter skall fastställas på bolagsstämma.

98

Elektrolux Svenska Försäljnings AB har ingått avtal (kart. reg. nr 98) med ett antal återförsäljare av kylskåp med bestämmelser om ensamförsäljningsrätt distriktsvis.

2959

Genom avtal (kart. reg. nr 2959) i december 1971 övertog Husqvarna AB från Kockums Jernverks AB den 31 januari 1972 samtliga aktier i Kockums Hushålls AB. Till detta bolag har Kockums enligt avtalet överfört dels försäljningen av sin egen tillverkning av spisar och diskmaskiner, dels försäljningen av frysskåp, kombinerade kyl- och frysskåp och kyl- och svalsåp tillverkade av AB Cortina, Malmö. I avtalet har Kockum förbundit sig att icke under tiden från den 31 januari 1972 till och med den 31 januari 1983 tillverka vita varor för försäljning inom Skandinavien till annan än Kockums Hushålls AB eller försälja av annan tillverkade vita varor. Med vita varor förstås i avtalet spisar, kyl- och frysskåp, frysboxar, köksventilationsanläggningar, diskmaskiner, tvättmaskiner och torkskåp.

3046

Genom avtal (kart. reg. nr 3046), som ingicks den 10 september 1973, överlät Statsföretag AB till Coronaverken AB hälften av aktierna i Staros AB, som därigenom blev helägt dotterbolag till Coronaverken. Staros verksamhet omfattar tillverkning av ståldörrar för byggnadsindustrin samt branddörrar och hissdörrar. I avtalet förband sig Statsföretag att icke under en tid av fem år i Sverige bedriva handel med eller tillverkning av konkurrerande plåtprodukter för byggnadsindustrin.

5 Underentreprenader

Tabell 5

Entreprenadarbeten	Kart. reg. nr
Maskinschakt	1775, 2392
Pålningsarbeten	2446
Balkong- och trappräcken	627, 2956
Plåtslageriarbeten	759, 3289
Maskinglas	223, 537, 3030
Färg och fernissor	1132, 1801, 2365, 2582, 2804, 3220
Målningsarbeten	3270
Tapeter	1588, 1589, 2293
Golvbeläggning m. m.	401, 2288, 2092, 2206, 2273
Undertak	2598
Plattor m. m.	2932, 3215
Trappor m. m.	3003, 3098
Klimatanläggningar	3057
Antikondensmassor	3317

1775, 2392

Sveriges Schaktentreprenörers Riksförbund (kart. reg. nr 1775) och Byggindustrins Maskinentreprenörer (kart. reg. nr 2392) utger tillsammans en timkostnadslista (exkl. centraladministration och arvode) för maskiner med förare.

2446

Genom avtal år 1968 (kart. reg. nr 2446) förvärvade Nya Asphalt AB samtliga aktier i AB Svenska Pålfabriken och Svenska Pålfabrikens Försäljnings AB. I samband härmed förband sig säljarna att icke bedriva verksamhet som kan konkurrera med de överlåtna bolagen eller eljest kan hänföras till pålningsbranschen.

627

Balkong- och trappräcken ingår bland de smidesarbeten, som cirkaprisstattes av Mekaniska Verkstädernas Riksförbund (kart. reg. nr 627).

2956

Genom avtal (kart. reg. nr 2956) i december 1971 överlät direktör Gösta Lööv aktierna i Lööveverken AB (numera Lööveverken Raufoss AB) till A/S Raufoss Ammunisjonsfabrikker, Norge. Lööveverken tillverkar balkongräcken och fasadprodukter i aluminium. I avtalet förband sig direktör Lööv att icke etablera verksamhet som kan konkurrera med den verksamhet Lööveverken bedriver eller som ingår i dess vid avtalstidpunkten planerade verksamhet för kommande tioårsperiod.

759

Plåtslageriernas Riksförbund (kart. reg. nr 759) har utfärdat en s. k. Branschhandbok, som innehåller bl. a. debiteringsnormer för plåtslageriarbeten.

3289

Mellan å ena sidan Lindab, Lindhs Industri AB, Grevie, och å andra sidan grossisterna Luna AB, Alingsås, Järn & Metall AB Famex, Göteborg, och Ventilationsmaterial AB, Stockholm, har träffats ett avtal (kart. reg. nr 3289) med exklusivbestämmelser i fråga om vattenavrinningsprodukter.

Genom avtalet har Lindab till grossisterna upplåtit ensamförsäljningsrätten inom Sverige till Lindabs produkter för yttre vattenavrinning (hängrännor, stuprör, tillbehör m. m.). Lindab har dock rätt att själv sälja produkterna till vissa husfabrikanter för prefabricerade hus samt vissa vattenavrinningsprodukter enligt "gör-det-själv-metoden". Grossisterna får inte sälja vattenavrinningsprodukter och specialprofiler i annat material än det som ingår i Lindabs tillverkningsprogram.

Avtalet trädde i kraft den 1 maj 1976 och gäller i första hand till 31 december 1979 med eventuell förlängning i ettårsperioder.

537, 223

En betydande del av de planglas som förbrukas i landet importeras. De ledande importörerna är sammanslutna i Sveriges Planglasgrossisters Förening (kart. reg. nr 537), vilken fastställt cirkapriser och rabatter på planglas. Till ledning för sina medlemmar utarbetar Glasmästeriförbundet (kart. reg. nr 223) cirkaprislistor på glas och insättningar dels för nybyggnader, dels för reparationer.

3030

Genom avtal (kart. reg. nr 3030), som ingicks i december 1972, överlät Bönnellyche & Thuröe AB (dotterbolag till Höganäs AB) till AB Emmaboda Glasverk och Saint Gobain Industries, Frankrike, sina aktier i AB Tremplex, vars verksamhet omfattar härdade glasprodukter. I avtalet förband sig Höganäs AB och dess dotterbolag att under en tid av fem år från den 1 januari 1973 icke bedriva produktion eller försäljning inom Tremplex' produktområden vid tidpunkter för avtalets ingående. Från konkurrensförbudet har undantagits den grosshandel i glas, som Bönnellyche & Thuröe bedrev då avtalet ingicks.

1801

Avtal om samarbete om bl. a. marknadsföring beträffande färger föreligger mellan Alfort & Cronholm AB och S Dyrup & Co A/S (kart. reg. nr 1801).

2582

Sveriges Färgfabrikanters Förening (kart. reg. nr 2582) har för närvarande omkring 20 medlemmar, som är uppdelade på en målnings- och tryckfärgssektion. För medlemmarna inom målningssektionen gäller bl. a. förbud att lämna anbud till s. k. lumpsum-pris (dvs. anbud med fast totalsumma eller fast kvadratmeterpris) för erforderlig, av kunden icke fastställd kvantitet lack- och färgprodukter avsedda för stationära anläggningar eller fartygsbyggen.

3220

Genom avtal (kart. reg. nr 3220) den 8 september 1976 övertog AB Wilh. Becker KB Svensk Färgindustris rörelse inom produktsektorn pulverfärger. I avtalet förband sig Svensk Färgindustri att icke under fem år från den 15 september 1975 tillverka eller försälja pulverfärger, vilka konkurrerar med av Beckers tillverkade eller försålda produkter.

1132

Sveriges Färghandlares Riksförbund (kart. reg. nr 1132) utger en cirkaprislista för bl. a. färger.

2365

Mellan delägarna i Färgsam AB (kart. reg. nr 2365) föreligger en överenskommelse om inköpssamverkan i fråga om färghandelsvaror.

2804

Inom Färgcenter (kart. reg. nr 2804) – en sammanslutning av ett hundratal färghandlare – förekommer inköpssamverkan. Färgcenter har vidare utfärdat en kalkyltabell för Färgcenters samtliga produkter.

3270

Göteborgs Målaremästareförening (kart. reg. nr 3270) utger norm för timitidsdebitering avseende dels arbeten som utförs som vanligt tidlönsarbete, dels vissa särskilda arbeten som förbättrings- och kompletteringsarbeten.

1588

Beträffande tapeter redovisas tre gällande överenskommelser. Svenska Tapetfabrikanternas Förening (kart. reg. nr 1588) utfärdar cirkaprislistor för fabrikanternas partiförsäljning och försäljning efter s. k. rumsbeställningskartor.

1589

Sveriges Färghandlares Riksförbund utger för sina medlemmars räkning cirkaprislista för svenska tapeter i olika kvalitetsgrupper (kart. reg. nr 1589).

2293

Svenska Tapethandlareföreningen har utfärdat en cirkaprislista för tapeter i olika prisgrupper (kart. reg. nr 2293).

401, 2288

Sveriges Golvhandlares Riksförbund (kart. reg. nr 401) och Golventreprenörernas Branschorganisation (kart. reg. nr 2288) utger cirkaprislistor för olika slags golvbeläggingsmaterial samt läggning därav.

2092, 2206, 2273

Cirkaprislista för behandling av golv har utfärdats av Golvslipningsföreningen i Stockholm med omnejd (kart. reg. nr 2092), Golvslipningsföreningen i Göteborg med omnejd (kart. reg. nr 2206) och Malmö Golvserviceförening (kart. reg. nr 2273).

2598

Gullfiber AB och dess dotterbolag Nordakustik AB träffade i december 1968 avtal (kart. reg. nr 2598) med AB Alcometaller, Mosås, om övertagande av dess verksamhet avseende undertak med tillhörande patent, varumärket "Alco Randa panel", verktyg m. m. I anslutning härtill har Alcometaller och direktör Erland Johnson förbundit sig att icke inom tio år uppta verksamhet avseende undertak, som konkurrerar med Gullfiber Nordakustik.

2932

Uppsala-Ekeby AB och AB S:t Eriks Betong träffade i november 1971 avtal om betongtrappor, ädelplattor och betongplattor¹ (kar. reg. nr 2932). I fråga om *betongtrappor* har Uppsala-Ekeby erhållit ensamrätt att från den 1 januari 1972 i egen räkning såsom återförsäljare försälja betongtrappor, som tillverkas av S:t Eriks Betong. Vidare överenskoms att S:t Eriks Betong i mars 1973 skulle upphöra med tillverkning av betongtrappor. S:t Eriks Betong har förbundit sig under tiden därefter och fram till den 1 januari 1982 att inte tillverka eller försälja konkurrerande produkter.

Beträffande *ädelplattor* skall Uppsala-Ekeby vara ensam återförsäljare av S:t Eriks Betongs sortiment av ädelplattor. S:t Eriks Betong äger dock rätt att själv i samband med annan försäljning sälja ädelplattor enligt av Uppsala-Ekeby fastställda villkor. Uppsala-Ekeby, som äger rätt att inköpa andra än av S:t Eriks Betong tillverkade ädelplattor, har förbundit sig att under avtalstiden inte tillverka ädelplattor.

I fråga om *ädelplattor* gäller överenskommelsen till den 1 januari 1974 med eventuell förlängning i ettårsperioder.

¹ I fråga om betongplattor upphörde avtalet att gälla i januari 1974, Uppsala Ekeby AB har i maj 1977 meddelat att avtalet i praktiken upphört att gälla, då några affärskonakter ej längre föreligger.

3215

Enligt avtal den 8 september 1975 överlät Upsala-Ekeby AB (UE) till Pargas Kalk AB, Finland, med tillträde den 1 januari 1976 sin marknadsföringsorganisation i fråga om kakelplattor. UE har vidare för tiden 1 januari 1976–31 december 1980 överlåtit ensamförsäljningsrätten till UE:s plattproduktion i Uppsala till Pargas, som köper plattor ur UE:s sortiment (legotillverkning). UE har förbundit sig att, efter det att legotillverkningsperioden utgått den 31 december 1980, nedlägga och icke återuppta sin rörelse avseende kakelplattor och bruk.

3003

Genom avtal (kart. reg. nr 3003), som ingicks i september 1972, övertog AB Strängbetong Sega-Fabriken i Tenhult AB:s rörelse i Tenhult, huvudsakligen inriktad på trappor och trappelement. I avtalet förband sig Sega och dess ägare att icke tillverka eller försälja med den överlåtna tillverkningen konkurrerande produkter.

3098

Genom avtal (kart. reg. nr 3098) den 22 augusti 1973 övertog Forssells Konststens AB formar för tillverkning av betongtrappor och trapputrustning från AB Strömsunds Cementvarufabrik. I avtalet förband sig Strömsunds Cementvarufabrik och dess ägare att icke tillverka eller försälja trappprodukter eller därmed konkurrerande produkter.

3057

Genom avtal (kart. reg. nr 3057) med AB Nordiska Värme Sana (NVS) förvärvade Interoc Bygg AB per den 1 september 1973 aktierna i Nordzent Teknik AB, vars verksamhet integrerade lösningar för inomhusklimat. I avtalet förband sig NVS att under fem år icke i Norden bedriva verksamhet som konkurrerar med Nordzent Teknik.

3317

Mellan AB Texon Fasad och AB Grafisk Färg föreligger ett avtal (kart. reg. nr 3317) med vissa exklusivbestämmelser vid marknadsföring av antikondensmassor. Texon Fasad producerar fasadbeläggning som försäljs via en organisation av entreprenörer. Entreprenörerna säljer och utför i eget namn fasadbehandlingsentreprenader. Grafisk Färg tillverkar antikondensmassor under varunamnet Grafo-Therm.

6 Värme- och sanitetsinstallationsmaterial m. m.

Tabell 6.

Material	Kart. reg. nr
Rör och rördelar av järn o. stål	1911
Plaströr	2988, 2989, 3073, 3149
Radiatorer	257, 2046, 2941, 3314
Sanitetsgods	2651
Diskbänkar	1898, 2398
Rörinstallationer	42, 2635, 3330
VVS-branschen	2232, 2673, 2832
Isoleringsarbeten	2671, 2672, 2996
Värmepannor	2284, 2658, 3265

1911

Några ledande rörgrossister ingår som parter i ett avtal (kart. reg. nr 1911) om gemensamma cirkapriser samt försäljnings- och leveransbestämmelser att tillämpas vid försäljning av heltjocka muffrör.

2988

Mellan A/S Fjeldhammer Brug, Norge och AB Gustavsbergs Fabriker föreligger ett avtal (kart. reg. nr 2988) om bl. a. licens i fråga om korrugerade dräneringsrör av plast. Enligt avtalet gäller beträffande den svenska och norska marknaden att Fjeldhammer Brug säljer sina rör endast i Norge medan Gustavsbergs Fabriker skall sälja sina rör endast i Sverige.

2989

Genom avtal (kart. reg. nr 2989) den 23 maj 1972 förvärvade AB Gustavsbergs Fabriker av Tarkett AB dess plaströrfabrik i Ronnebyhamn. I anslutning härtill underrättades Gustavsbergs Fabriker att Tarketts och Svenska Tändsticks AB:s styrelser beslutat att sistnämnda två företag icke inom sex år från den 23 maj 1972 skall starta tillverkning eller försäljning i Sverige av PVC-rör med samma användningsområde, som tillverkades i Tarketts rörfabriksrörelse vid tidpunkten för avtalet, dvs. rör för distribution av dricksvatten, avlopps- och dräneringsrör samt elrör.

3073

Gränges Essem Plast AB, Polyrör AB, Vinsotén AB och Vårgårda Plast AB samt de finska företagen OY Finlayson-Forssa AB och OY Wiik & Höglund AB har träffat avtal (kart. reg. nr 3073) om försäljningssamverkan och kvotering i fråga om polyetenrör. Parterna har bildat ett försäljningsbolag, Sweténrör AB, som skall handha hela försäljningen i Sverige av parternas produktion av VA-rör och VA-rördelar samt kabelrör, som är tillverkade av normal polyolefinråvara. Leveranserna av rör genom Sweténrör fördelas på parterna efter kvottal. Sweténrör fastställer priser och försäljningsvillkor.

3149

I Sweténrör AB ingick tidigare som delägare även Wirsbo Bruks AB. Genom avtal (kart. reg. nr 3149) överlät dock Wirsbo Bruk den 1 november 1974 till Sweténrör sin tillverkning och marknadsföring av rör för kallvatten och avlopp samt kabelrör tillverkade av normal polyetenråvara. Vidare överlät Wirsbo Bruk sina aktier i Sweténrör till Gränges Essem AB, AB Polyrör, Vinsotén AB och Vårgårda Plast AB. I avtalet förband sig Wirsbo Bruk att inte under tio år från den 1 november 1974 bedriva produktion i Skandinavien av rör som ingår i avtalet samt att efter den 31 december 1974 inte bedriva försäljning av sådana rör.

2046

Inom Radiatorkonventionen (kart. reg. nr 12) förelåg tidigare en överenskommelse om enhetspriser på sektors- och panelradiatorer, grundrabatt och grossistprovision. Konventionen har nu upplösts och i stället har bildats Radiatorindustrins Fabrikantgrupp (kart. reg. nr 2046). Inom fabrikantgruppen har man överenskommit om gemensamma cirkapriser och försäljningsvillkor.

257

Radiatorkonventionen har vidare ett avtal med E.A. Rosengrens AB (kart. reg. nr 257) – ingånget år 1946 – enligt vilket Rosengrens förbundit sig att under en tid av 35 år icke tillverka eller försälja radiatorer. Sedan Radiatorkonventionen nu upplösts, torde avtalet anses få gälla mellan konventionens förutvarande medlemmar och Rosengrens.

2941

Genom avtal (kart. reg. nr 2941) i april 1972 överlät Frank Nilsson och Lennart Nilsson till AGA-Plåtförädling AB samtliga aktier i AB Osby Radiatorfabrik. I samband härmed förband sig säljarna att icke under fem år bedriva med AGA-Plåtförädling konkurrerande verksamhet såvitt avser tillverkning eller försäljning av uppvärmningssystem för bostäder.

3314

Genom avtal den 8 juni 1972 överlät AB Electrolux till AGA-Plåtförädling AB (numera AGA Radiator) för dess egen jämte vissa andra radiatortillverkares räkning sin radiatorrörelse med tillhörande maskiner. I avtalet förband sig Electrolux att under en tid av tio år icke tillverka eller försälja radiatorer eller konvektorer med cirkulerande varmvatten för uppvärmning av byggnader (kart. reg. nr 3314).

2651

Industri AB Euroc med dotterbolaget IFÖ AB och det finska företaget OY Wärtsilä AB har träffat ett avtal om försäljningssamverkan, produktions-

uppdelning och kvotering i fråga om sanitetsgods (kart. reg. nr 2651). Enligt avtalet, som trädde i kraft den 1 april 1969, skall parterna eftersträva en sådan produktionsuppdelning emellan sig att högsta möjliga effektivitet uppnås t. ex. när det gäller att åstadkomma serier av erforderlig storlek för lönsam produktion. Inom Sverige skall sanitetsgods, som produceras hos Wärtsilä marknadsföras med ensamrätt av Värme & Sanitets AB Ido. Som ett led i samarbetet har parterna gemensamt köpt Ido, vari Euroc/IFÖ har 2/3 av aktierna och Wärtsilä 1/3. Wärtsilä har rätt att till Ido för den svenska marknaden leverera porslin till WC-stolar så att Wärtsiläs andel utgör en viss ungefärlig del av IFÖ:s och Idos sammanlagda leveranser. Tvättstall och övrigt sanitetsgods skall om möjligt följa samma fördelning som leveranserna av WC-stolar.

1898

Genom avtal (kart. reg. nr 1898), som ingicks i november 1960, överlät Sunds AB till AB Motala Verkstad sin tillverkning av rostfria diskbänksartiklar. I samband härmed förband sig Sunds att under en tid av tjugo år icke intressera sig i sådan tillverkning och att icke stödja annat företag, som bedriver eller avser att bedriva tillverkning på förevarande område.

2938

Genom avtal (kart. reg. nr 2938) i mars 1972 överlät AB Motala Verkstad sin tillverkning av rostfria diskbänkar till Ifö Stålprensings AB. I samband härmed förband sig Motala Verkstad att under en tid av sex år icke bedriva tillverkning eller försäljning, som konkurrerar med Ifö Stålprensings verksamhet inom området rostfria diskbänkar för hushållsändamål.

42

Rörfirmornas Riksförbund (R) (kart. reg. nr 42) har utarbetat dels en cirkaprislista, dels en nettoprislista. Cirkaprislistan omfattar s. k. lapparbeten och andra tidlönearbeten. Nettoprislistan innehåller kalkyleringsnormer för anbudsarbeten samt normer för debitering av ackordsarbeten på löpande räkning. Vidare utger R en "Butiksprislista" som anger cirkapriser för material inkl. moms.

2635

AB Knut Lundquist (nuv. firma Byggnadsaktiebolaget Ellco) överlät den 1 april 1968 till AB Nordiska Värme Sana sin verksamhet inom rörentreprenörbranschen med undantag av sprinkleravdelning. I samband härmed förband sig AB Knut Lundquist och dess huvudintressenter att ej engagera sig i verksamhet inom rörentreprenörbranschen (kart. reg. nr 2635).

3330

Mellan fem rörentreprenörer i Borås har träffats överenskommelse om samgående i fråga om VVS-entreprenader (kart. reg. nr 3330). Samarbeet sker i det av företagen gemensamt ägda Handelsbolaget VIBO-RÖR.

2232

Svenska Rörgrossistföreningen VVS (kart. reg. nr 2232) utarbetar genom ett särskilt arbetsutskott cirkapriser och anger prestationsrabatt för VVS-material. Prissättningsystemet är för närvarande under omarbeting.

2673

Genom avtal i augusti 1969 förvärvade Ahlsell & Ågren AB samtliga aktier i AB Carl Hellberg. I samband härmed förband sig säljarna att icke bedriva konkurrerande verksamhet inom rör-, värme- och sanitetsbranschen (kart. reg. nr 2673).

2832

Genom avtal (kart. reg. nr 2832) i december 1970 överlät aktieägarna i AB Frödéns Verkstäder samtliga aktier i bolaget till Ahlsell & Ågren AB. Frödéns Verkstäder har tillverkning av produkter för ventilation liksom Ahlsell & Ågrens dotterbolag AR-Ventilation AB. I avtalet förband sig säljarna att icke utan Ahlsell & Ågrens tillstånd bedriva konkurrerande verksamhet inom VVS-branschen.

2671

Genom avtal i november 1968 förvärvade Isolerings AB Isenta samtliga aktier i AB Isoleringsmetoder av Bror Larsson och Rune Nordwall. I samband härmed förband sig säljarna att under tio år icke engagera sig i rörelse, som konkurrerar med sådan verksamhet som Isenta eller Isoleringsmetoder bedrev vid avtalets ingående (kart. reg. nr 2671).

2672

Genom avtal i februari 1969 överlät Calor-Celsius AB och direktör Ingvar Johansson så gott som samtliga aktier i AB F.G. Skjöld Isoleringsfirma till Isolerings AB Isenta. I samband härmed förband sig Calor-Celsius och Johansson att under tio år icke engagera sig i rörelse, som konkurrerar med den verksamhet Isenta och F.G. Skjöld Isoleringsfirma bedrev vid avtalets ingående (kart. reg. nr 2672).

2996

Genom avtal den 5 maj 1969 (kart. reg. nr 2996) övertog Isolerings AB Isenta den del av AB Bäck's Isolerings (Helsingborg) rörelse som avsåg isoleringsarbeten. I avtalet förband sig säljarna - bl a AB Rörsvets och AB

Bäckes Isolering – att icke under tio år uppta verksamhet, som konkurrerar med sådan rörelse Isenta bedrev då avtalet ingicks.

2284

Genom avtal (kart. reg. nr 2284) år 1966 överlät AB Klafreströms Bruk till Husqvarna AB rätten till tillverkning och försäljning av bolagets pannor. Klafreström förband sig i samband härmed att under 35 år icke tillverka eller försälja pannor eller andra anordningar för husuppvärmning.

2658

Genom avtal (kart. reg. nr 2658) i autgusti 1969 övertog AB Svenska Järnvägsverkstäderna R. T. Fjellmans rörelse avseende värmepannor. I samband härmed förband sig Fjellmans att under tio år icke bedriva tillverkning eller försäljning av värmepannor.

3265

Genom avtal (kart. reg. nr 3265), som ingicks den 23 december 1975, överlät Husqvarna AB sina aktier i Parca Norrahammar AB till Saab-Scania AB. Härigenom blev Saab-Scania tillsammans med dotterbolaget AB Svenska Järnvägsverkstäderna ägare till 80 procent av aktierna i Parca Norrahammar, vars verksamhet omfattar tillverkning och försäljning av värmetekniska produkter, t. ex. värmepannor och oljebrännare. I avtalet förband sig Husqvarna att under en tid av tio år icke bedriva verksamhet, som konkurrerar med Parca Norrahammars verksamhet i den omfattning denna bedrevs på överlåtelsedagen.

7 Elinstallationer, elmaterial

2666

Sveriges Elgrossisters Förening (kart. reg. nr 2666) anger nettopriser för elektrisk installationsmateriel.

2005

Elektriska Installatörsorganisation EIO (kart. reg. nr 2005) utger följande prislister:

1. Prisblad med rekommenderade timdebiteringspriser för arbete,
2. Cirkaprislista för materiel,
3. Cirkaprislisturant upptagande cirkapriser för såväl materiel- som arbetskostnader
4. Kalkyllista angivande nettopriser för såväl materiel- som arbetskostnader.

3183–3185

Inom tre distriktsföreningar av Elektriska Installatörsorganisationen EIO – Skånes (kart. reg. nr 3183), Sydöstra Sveriges (kart. reg. nr 3184) och Norrbottens (kart. reg. nr 3185) distriktsföreningar – har träffats s. k. fastprisöverenskommelser. Överenskommelserna innebär i princip att de medlemmar, som anslutit sig till överenskommelsen inom respektive distriktsförening, inte skall tillämpa fasta, icke kostnadsreglerade priser i anbud eller avtal när det gäller installationsarbeten av viss omfattning. I sådana fall skall krävas rätt till kostnadsreglering av kontraktssumman. Omkring hälften av medlemmarna i respektive förening har anslutit sig till överenskommelsen inom föreningen ifråga. Överenskommelserna gäller numera som rekommendation för medlemmarna.

2745

Genom avtal i april 1970 överlät direktör Ivar Bergqvist samtliga aktier i AB Västerås Elektriska Byrå till Närkes Elektriska AB. I samband härmed förband sig direktör Bergqvist att icke starta eller ingå som delägare i med Närkes Elektriska eller Västerås Elektriska Byrå konkurrerande verksamhet inom Västmanland eller Närke (kart. reg. nr 2745).

2755–60

Genom avtal, som ingicks 1969 och 1970, förvärvade AB Aulis och Förenade Elektriska AB aktierna i följande elgrossistföretag:

Elektrocentralen i Norrköping AB

El-Materiel AB, Malmö

AB Elektroengros, Helsingborg

Öhrnells Elektriska AB, Karlstad

AB Elektrokeb, Sundsvall

AB Elektro-Material, Göteborg

Aulis och Förenade Elektriska har därefter överfört aktierna i de förvärvade företagen till Svenska Elgrossist AB SELGA.

Överlåtarna har i resp. avtal (kart. reg. nr 2755–2760) förbundit sig att under tio år icke bedriva med SELGA konkurrerande verksamhet. Aulis är dotterbolag till Telefon AB LM Ericsson och Förenade Elektriska till ASEA.

8 Arkitekt- och konsultverksamhet

2128

Under kart. reg. nr 2128 redovisas dels allmänna bestämmelser för konsultuppdrag inom arkitekt- och ingenjörsverksamhet (ABK 1966), vilka nyligen ersatts av nya bestämmelser (ABK 1976), dels specialtaxor för vissa konsultfack.

3188

Inom Svenska Akustikkonsulters Förening (kart. reg. nr 3188) har överenskommelse träffats om dels att enhetligt tillämpa dag- eller timarvode enligt ABK 1966 och ABK 1976 (se ovan), dels debitering av hyreskostnad för instrument.

3339

Genom avtal (kart. reg. nr 3339), som ingicks den 3 maj 1976, överlät Folke Johansson Ingenjörbyrå i Stockholm AB aktiemajoriteten i Folke Johansson Ingenjörbyrå i Umeå AB till Västerbottenkommunernas Arkitekt- och Byggnadskontor ek. för. I avtalet förband sig säljaren att under en tid av fem år icke själv eller genom annan starta ny konsulterande verksamhet inom Västerbottens län. Säljaren har dock rätt att från sina kontor i Stockholm, Uppsala och Gävle lämna anbud på och åta sig uppdrag i Västerbottens län.

9 Övriga registrerade avtal berörande byggnadsmaterial- eller byggnadsbranschen

2536

Under kart. reg. nr 2536 redovisas Svenska Byggnadsentreprenörföreningens (SBEF) fastprisregler.

SBEF har utgivit två prisreservationer, nämligen reservation 1/74 (indexreservationen) och reservation 2/71 (fastprisreservationen).

Fastprisregler från och med den 1 januari 1972¹

Fastprisreglerna gäller ej för anbud med en anbudssumma uppgående till högst 500 000 kronor.

Följande regler gäller för anbud med en anbudssumma överstigande 500 000 kronor.

Till anbud skall medlem antingen bifoga

- a) enbart reservation 1/74 eller
- b) reservation 1/74 jämte erbjudande om utbyte av reservation 1/74 mot reservation 2/71.

För att erbjudande om utbyte av reservation 1/74 mot reservation 2/71 skall få lämnas förutsätts

1. att beställaren begär – enbart eller som alternativ – fast pris utan indexreglering,
2. att erbjudandet om utbytet av reservation 1/74 mot reservation 2/71 sker redan i anbudet (ursprungsanbudet),
3. att priset för utbytet av reservation 1/74 mot reservation 2/71 redovisas på "Bilaga till SBEF reservation 2/71",
4. att denna bilaga med framräknat tillägg bifogas anbudet.

SBEF har rekommenderat att medlem vid uträkningen av utbytespriset som fastpristal räknar med de av SBEF vid varje tillfälle framräknade fastpristalen.

¹ SBEF har meddelat i maj 1977 att förhandlingar pågår mellan SBEF och den statliga Fastpriskommittén om nya regler för statens fastprisupphandling, vilket under 1977 torde föranleda förändringar i regelsystemet.

SBEF har vidare rekommenderat medlem att inte erbjuda utbyte av reservation 1/74 mot reservation 2/71 för sådana arbeten där tiden från anbudsdag till färdigställande överstiger två år.

Då Byggnadsstyrelsen är beställare och i förfrågningsunderlaget åberopats "Mall för regler om fast pris i KBS:s förfrågningsunderlag för ett normalprojekt" får medlem avge anbud som förutsätter att reglering skall ske i enlighet med mallen. Till sådant anbud skall reservation 2/71 vara bifogad. De ovan angivna rekommendationerna avser även anbud åt Byggnadsstyrelsen.

2450

Mellan AB Svenska Byggmaterialgrossister (Svegros) och dess delägare har träffats avtal (kart. reg. nr 2450) om bl. a. inköpsamverkan i fråga om byggnadsmaterial.

3226

Sveriges Byggmästareförbund (kart. reg. nr 3226) utger årligen en rekommendation med beräkningsprinciper och procentsatser för kalkylering av arbeten på löpande räkning samt för debitering av tillkommande arbeten på entreprenader till fast pris.

3273

Kalmar Läns Byggmästareförening är en lokalförening av Svenska Byggnadsindustriförbundet. Föreningen utsänder årligen till medlemmarna förslag rörande timdebitering för arbeten utförda på löpande räkning (kart. reg. nr 3273).

2556

Genom avtal 1967 (kart. reg. nr 2556) förvärvade John Mattson Byggnads AB aktierna i Byggnads AB Harry Karlsson och H.-K. Industri AB. I samband härmed förband sig huvudaktieägaren i de överlåtna bolagen att icke driva verksamhet som konkurrerar med de överlåtna bolagens byggnadsrörelse.

2596

Byggnadsfirman Ohlsson & Skarne AB har enligt avtal i mars 1967 (kart. reg. nr 2596) överlåtit till AB Skånska Cementgjuteriet. I samband därmed förband sig säljarna, direktörerna Allan Skarne och Gunnar Engerdahl, att under en tioårsperiod inte i någon form bedriva verksamhet i Sverige avseende hus-, väg- eller anläggningsentreprenader eller betongtillverkning annat än i samarbete med Cementgjuteriet.

2629

Genom avtal i december 1968 övertog Svenska Väg AB samtliga akter i Granit och Beton AB (med de helägda dotterbolagen Skandinaviska Fastighets AB, AB Isoleringsarbeten och AB Gratebo), Förenade Byggnadsprojektering AB och AB Rörentreprenader. I samband härmed förband sig säljarna att icke intressera sig i verksamhet, som kan konkurrera med de överlåtna bolagen eller som eljest kan hänföras till byggnadsbranschen (kart. reg. nr 2629).

2699

Genom avtal i november 1969 överlät direktör Bo Westholm till A. Z. Sellbergs AB samtliga aktier i Märsta Schakt AB, som bedriver exploatering av grustäkter och krossning av stenmaterial samt utför grundentreprenader. I samband härmed förband sig Westholm att icke under en tid av tio år inom kommunerna Knivsta, Märsta, Sigtuna, Vallentuna och Upplands Väsby bedriva med det överlåtna bolaget konkurrerande verksamhet (kart. reg. nr 2699).

2714

Genom avtal i december 1969 överlät ingenjör Eric Norell och disponent Sune Östman samtliga aktier i Byggnads AB Östman & Norell till AB Skånska Cementgjuteriet. I samband härmed förband sig säljarna att under tio år icke bedriva byggnadsentreprenadverksamhet annat än för reparation och underhåll av egna fastigheter eller såsom ledamot av styrelsen för det överlåtna bolaget eller eljest engagerade av detta (kart. reg. nr 2714).

2737

Genom avtal i maj 1970 överlät bygmästare Tage Zetterqvist samtliga aktier i Byggnads AB Tage Zetterqvist, Arvika, till AB Skånska Cementgjuteriet. Zetterqvist förband sig i samband härmed att under en tid av tio år icke bedriva byggnadsentreprenadverksamhet i annan mån än som fordras för underhåll av egna fastigheter eller som anställd hos Skånska Cementgjuteriet eller något av dess dotterbolag (kart. reg. nr 2737).

2805

Genom avtal (kart. reg. nr 2805) i juli 1970 överlät ingenjör Einar Samuelsson till AB Jan Ralling (dotterbolag till AB Skånska Cementgjuteriet) samtliga aktier i Byggnads AB E. Samuelsson. I samband härmed förband sig ingenjör Samuelsson att under tio år icke bedriva med Skånska Cementgjuteriet konkurrerande verksamhet

2842

Genom avtal (kart. reg. nr 2842) i januari 1969 överlät direktör Ove Åkesson samtliga aktier i Örestads Bostadsproduktion AB (ÖBA) till AB Ytonghus.

I samband härmed förband sig Åkesson som samtidigt anställdes som verkställande direktör i ÖBA, att inte bedriva verksamhet, som konkurrerar med Ytonghus eller ÖBA. Åtagandet gäller under en tid av tio år räknat från dagen för avtalets ingående eller, om Åkesson vid tioårsperiodens slut fortfarande är anställd i ÖBA, under en tid av två år efter det anställningen i ÖBA upphört. Konkurrensklausulen gäller ej vid uppsägning av Åkessons anställning från ÖBA:s sida.

3087

Genom avtal (kart. reg. nr 3087), som ingicks den 24 april 1974, överlät RP Invest AB, Östersund, samtliga aktier i AB Jämtlandsbyggen till Svenska Väg AB. I avtalet förband sig RP Invest för egen del och för RP-koncernens övriga företag att icke utan Svenska Vägs medgivande engagera sig i med Svenska Väg eller dotterbolag konkurrerande byggnads- och anläggningsarbeten inom Jämtlands län.

3156

Genom avtal (kart. reg. nr 3156), som ingicks den 28 februari 1974, övertog AB Armerad Betong pågående entreprenadarbeten och vissa maskiner m. m. från AB Samuelsson & Bonnier. I avtalet, vilket biträts av Samuelsson & Bonniers moderbolag AB Centrumfastigheter, förband sig Samuelsson & Bonnier att under en tid av tio år icke utöva med Armerad Betong eller Balkengruppens övriga företag konkurrerande byggnadsentreprenadverksamhet.

3157

Genom avtal (kart. reg. nr 3157), som ingicks den 22 februari 1974, överlät Bygg- och Asfalt Öhberg AB, Hova, sin asfaltrörelse till Nya Asfalt AB. I avtalet förband sig Bygg- och Asfalt AB Öhberg och dess ägare att under en tid av 15 år icke bedriva verksamhet avseende väg-, anläggnings-, byggnads- eller asfaltentreprenader, som kan konkurrera med Nya Asfalts eller dess dotterföretags verksamhet i Sverige, i någon annan form än i samarbete med eller som anställd i Nya Asfalt eller dess dotterbolag. Säljaren äger dock rätt att fortsätta att driva Vadsbobyggen AB:s i Hova byggnadsverksamhet med den inriktning och inom det geografiska område verksamheten bedrevs då avtalet ingicks.

3306

Genom avtal (kart. reg. nr 3306), som ingicks den 29 december 1975 överlät bl. a. direktör Göran Nyberg samtliga aktier i Nybergs Entreprenad AB till ABV Vägförbättringar AB. I avtalet förband sig Göran Nyberg att icke inom tio år utöva med ABV-koncernen konkurrerande verksamhet.

3343

Genom avtal (kart. reg. nr 3343), som ingicks den 30 december 1976, överlät byggmästare Göte Eriksson samtliga aktier i Byggnads AB Göte Eriksson, Eskilstuna, till Byggnadsfirman Anders Diös AB. I avtalet förband sig säljaren att under fem år icke bedriva med köparen konkurrerande byggnadsrörelse.

2502

Genom avtal 1966 (kart. reg. nr 2502) förvärvade Öberg & Co Byggnads AB aktiemajoriteten i Norrbottens Träförädlings AB (tillverkare av sågade och hyvlade trävaror, monteringsfärdiga trähus och byggnadssnickrier). I samband härmed förband sig säljarna att icke bedriva med den överlåtna rörelsen konkurrerande verksamhet.

2588

AB P. Olsson & Co, Hälsingborg, förvärvade genom avtal 1965 (kart. reg. nr 2588) aktiemajoriteten i helsingborgsföretaget AB Byggnadsmaterialier. Säljarna åtog sig i överlåtelseavtalet att inte driva rörelse, som konkurrerar med det överlåtna bolaget eller sådan rörelse som P. Olsson & Co bedrev vid avtalets ingående, nämligen tillverkning av fasadtegel samt handel och entreprenadverksamhet inom byggmaterialbranschen.

2715

Genom avtal i januari 1970 förvärvade Beijer Byggmaterial AB samtliga aktier i Järn- & Byggnadsvaror AB, Arvika, och andelarna i Elinders Golv Kommanditbolag. I samband härmed förband sig vissa av säljarna att icke i Arvika eller Karlstad eller närliggande områden under en tid av tio år öppna rörelse inom byggnadsmaterialbranschen (kart. reg. nr 2715).

2806

Genom avtal (kart. reg. nr 2806) i september 1970 överlät disponent Hans Carlsson samtliga aktier i Limhamns Timmer AB till Beijer Byggmaterial AB.

Carlsson, som i samband med överlåtelsen anställdes som disponent och platschef för det överlåtna företaget, förband sig samtidigt, att därest anställningen skulle upphöra före den 1.9.1977 eller tidigare, under en tid av fem år räknat från anställningens upphörande icke bedriva med Beijer konkurrerande verksamhet inom Malmöregionen.

3080

Genom avtal (kart. reg. nr 3080) den 20 november 1972 överlät Svenska Cellulosa AB SCA till Svenska Industrietablerings AB Svetab sina aktier i Cento Gruppen AB, i vilket SCA och Svetab tidigare innehaft hälften

var av aktierna. I samband med överlåtelsen upphörde det år 1970 träffade avtalet mellan SCA och Svetab om försäljningssamverkan genom Cento Gruppen AB i fråga om byggmaterial att gälla. SCA har i förevarande avtal förbundit sig att under tiden fram till och med den 1 januari 1978 icke engagera sig i med Svetab konkurrerande verksamhet inom byggmaterialbranschen – inklusive dörrtillverkning – som till omfattningen överskrider vad SCA vid tidpunkten för avtalets ingående bedrev.

3186

Genom avtal (kart. reg. nr 3186), som ingicks den 25 mars 1974, övertog Byggma Öst i Norrköping AB Skoogs Bygg & Betong AB:s avdelning Katrineholms Byggtjänst, som varit inriktad på lokal försäljning och distribution av byggnadsmaterial. Den övertagna rörelsen bedrivs numera under firma Byggma Öst i Katrineholm AB. I avtalet förband sig Skoogs Bygg & Betong att icke inom tio år bedriva konkurrerande verksamhet genom försäljning inom byggnadsmaterialbranschen i Södermånlands län, med undantag av takpannor och betongvaror.

Bilaga 2 Avtal mellan svenska staten och Industri AB Euroc/Cementa AB

A. Samlandet av den svenska cementindustrin

1. Euroc-koncernens cement- och kalkrörelse har under senare år drivits dels i koncernmoderbolaget Euroc (f. d. AB Cementa) dels i dess helägda dotterbolag Cementa AB (f. d. Ölands Cement AB). Från och med den 1 januari 1973 drivs nämnda rörelse helt och hållet i Cementa AB. Detta bolag kallas nedan Cementa.

Rörelsen består av

tillverkning av cement vid cementfabrikerna i Limhamn, Hällekis, Köping, Stora Vika, Slite och Degerhamn;

brytning av kalksten vid kalkstensbrotten i Limhamn, Hällekis, Forsby, Stora Vika, Slite, Degerhamn och Oaxen;

brytning av lerskiffer (för cementfabriken i Limhamn) vid lerskifferbrottet i Odarslöv;

tillverkning av kalkprodukter vid kalkfabrikerna i Limhamn och Oaxen; distribution och försäljning av cement- och kalkprodukter.

2. Cementas (dåvarande Ölands Cement AB) balansräkning per den 31 december 1972 och resultaträkning för 1972 frambår av *bilaga 1*¹.

3. Euroc garanterar beträffande i bilaga 1 intagen balansräkning att balansräkningen är riktig och icke upptager andra tillgångar än sådana som är bolagets egendom;

att tillgångarna totalt inte upptagits över sina verkliga värden;

att bolaget per balansdagen icke har andra skulder eller förpliktelser än de, som medtagits i balansräkningen;

att dessa skulder i balansräkningen inklusive pensionsavsättningar icke upptagits lägre än de faktiska skulderna och de faktiska pensionsreserverna; staten är dock införstådd med att från överstyrelsen för ekonomiskt försvar erhållna oljelagringslån redovisats på så sätt att skillnaden mellan kvarstående oavskrivet belopp och redovisad skuld upptagits såsom ansvarsförbindelse;

att endast för bolaget inom ramen för dess utökade verksamhet normala affärstransaktioner förekommit under tiden fr. o. m. den 1 januari 1973 och fram till i p. B 2 nedan angiven tillträdesdag, såvida icke annat uttryckligen angivits i detta avtal med bilagor; samt

att bolaget icke har andra debiterade skatteskulder än de som angivits i balansräkningen och att bolaget icke har några anhängiga ouppklarade skattetvister.

¹ I avtalet angivna bilagor bifogas inte.

4. Euroc skall – i den mån så ej redan skett – till Cementa överföra de per den 31 december 1972 till Eurocs cement- och kalkrörelse hörande tillgångar, rättigheter och förpliktelser, som anges i *bilaga 2* med tillhörande specifikationer *bilaga 3–6*. I överlåtelsen skall jämväl ingå de under 1973 tillkomna tillgångar, rättigheter och förpliktelser som likaledes anges i *bilaga 3–6*.

Överlåtelseerna har skett respektive skall ske till bokförda värden.

Till cement- och kalkrörelsen vid envar tid hörande fastigheter, maskiner och inventarier, som ägs av Euroc, skall utarrenderas till Cementa mot en arrendeavgift som årligen fastställs till sådant belopp att Euroc och Cementa i resultathänseende sätts i samma situation som om Cementa efter inköp från Euroc innehaft egendomen med äganderätt under samma villkor, på vilka den ägs av Euroc. De fastigheter som för närvarande omfattas av arrendet specificeras i *bilaga 7*.

5. Euroc garanterar att i p. A 4 avsedda överlåtelser och arrenden omfattar de tillgångar och rättigheter som är nödvändiga för att cement- och kalkrörelsen i Cementa skall kunna drivas på samma sätt som den under senare år drivits inom Euroc.

Parterna är dock införstådda med att Eurocs koncernledning och dess koncerncentrala organ för ekonomi, medelsförvaltning, finanser och EDB, personaladministration, långsiktplanering och samhällskontakt, juridik och centralarkivering, centrala inköp och internrevision betjänar även cement- och kalkrörelsen och att deras uppgifter i vad avser cement- och kalkrörelsen sålunda icke utövas av organ inom Cementa.

Vidare utnyttjar Cementa lokaler och inventarier i Euroc-koncernens vudkontorsfastighet i Malmö.

6. Euroc garanterar beträffande i p. A 4 avsedda överlåtelser

att de överlåtna tillgångarnas bokförda värde totalt ej är högre än deras verkliga värde; och

att de överförda skuldernas (inklusive pensionsavsättningarnas) bokförda värde icke är lägre än de faktiska skulderna och de faktiska pensionsförpliktelserna som Cementa övertar; vad ovan under p. A 3 sagts rörande oljelagringslån äger motsvarande tillämpning beträffande från Euroc överförda sådana lån.

7. Parterna är medvetna om att överförande av tillgångar, rättigheter och förpliktelser på tillämnat sätt i åtskilliga fall är beroende av att medgivande härtill lämnas av tredje man och/eller olika myndigheter. I de fall tillämnad överföring ej kommer till stånd på grund av att erforderligt medgivande ej lämnas eller annat hinder föreligger skall parterna söka finna en sådan annan lösning av den uppkomna situationen av avtalets syfte kan fullföljas.

Parterna är vidare medvetna om att i p. A 4 nämnda överlåtelser är av så genomgripande omfattning att man vid genomförandet därav kan komma att möta frågor som icke låtit sig uppfångas eller kunnat förutses vid upprättandet av detta avtal och dess bilagor. Parterna skall även härvidlag söka finna skäligen samförstånds lösningar.

Kan enighet i ovannämnda hänseenden ej uppnås skall den uppkomna frågan hänskjutas till avgörande genom skiljedom enligt p. D 3 nedan.

8. Skulle Euroc ej kunna uppfylla de lämnade garantierna skall Cementa erhålla ersättning för konstaterad brist.

9. Euroc skall genom nyemission öka aktiekapitalet i Cementa till ett-hundra miljoner kronor, varav tio miljoner kronor skall utgöras av B-aktier.

10. Euroc skall ge Cementas bolagsordning den lydelse som framgår av *bilaga 8*.

11. Cementa skall på i p. B 3 angiven tillträdesdag av staten förvärva 73 578 aktier i AB Gullhögens Bruk för en kontant köpeskilling om totalt 29 872 668 kronor. Med aktierna skall följa rätt till utdelning fr. o. m. för verksamhetsåret 1 april 1973–31 december 1973.

12. 1973 års resultat före bokslutsdispositioner och skatter i Cementa tillfaller Euroc. Som bokslutsdisposition skall även betraktas under året gjorda avskrivningar på fartygskontrakt.

B. Överlåtelser av aktier i Cementa AB

1. Sedan i p. A 9 angiven nyemission skett, överlåter Euroc till staten 50 000 st B-aktier i Cementa på nominellt tillhoppa fem miljoner kronor, utgörande 5 % av aktierna i bolaget.

Aktierna överlämnas till köparen, transporterade på denne på i p. B 3 angiven tillträdesdag. Aktierna medför rätt till utdelning fr. o. m. för räkenskapsåret 1974.

2. Köpeskillingen utgör 29 872 668 kronor och erläggs kontant på i p. B 3 angiven tillträdesdag.

3. Aktierna tillträds så snart i p. A 9 angiven nyemission genomförts dock senast den 30 juni 1974.

4. Så snart aktierna tillträts skall bolagsstämma hållas i Cementa för val av styrelse och revisorer med beaktande av vad nedan sägs i p C 7.

C. Riktlinjer för det framtida samarbetet i Cementa

1. Parterna är överens om att rörelsen i Cementa skall drivas efter normala företagsekonomiska principer.

2. Cementa skall tillämpa vid varje tillfälle rådande marknadspriser på varor vid leveranser till företag inom Euroc-koncernen. Detta skall gälla även vid leveranser från sådana företag till Cementa. Priset på tjänster åt Cementa från koncerncentrala organ i Euroc skall sättas efter samma principer som gäller för motsvarande tjänster till övriga företag inom Euroc-koncernen.

3. Cementa skall tillämpa en prissättning som innebär att dess ställning på den svenska marknaden ej missbrukas. Sålunda skall de rationaliseringsmöjligheter, som kommer att uppstå, tillvaratas i den utsträckning som kan anses vara rimlig med hänsyn till Euroc-koncernens finansiella resurser. De ekonomiska effekterna härav skall i skäligen utsträckning påverka prissättningen.

Cementa förbinder sig att fortlöpande informera statens pris- och kartellnämnd (SPK) om sin kostnads- och marknadssituation och till nämnden meddela planer på prishöjningar på cement till den svenska marknaden samt skälen för dessa. Anmälan om planerad prishöjning skall göras senast

30 dagar före ikraftträdandet. I denna anmälan skall Cementa redogöra för vilka kostnadsfaktorer eller andra förhållanden som motiverar prishöjningen.

Parterna är medvetna om att därest föreliggande rationaliseringseffekter ej utnyttjas eller ej slår igenom i prissättningen detta kan föranleda att SPK till Kungl. Maj:t anmäler att utvecklingen av prisnivån påkallar särskild åtgärd. Beslut om ändringar i prislistor, generella rabattsatser och allmänna försäljningsvillkor för cement på den svenska marknaden fattas av Cementas styrelse.

4. Cementa äger icke i sin cementförsäljning att ifråga om pris, leveranstid, leveransvillkor i övrigt eller på annat sätt diskriminera några kunder eller kategorier av kunder i Sverige. Detta innebär dock inte något förbud mot en från Cementas synpunkt, fristående från Euroc-koncernen i övrigt, på affärsmässiga grunder motiverad differentiering av priserna. Cementa förbinder sig att låta alla prislistor, generella rabattsatser och allmänna försäljningsvillkor vara öppna och tillgängliga.

För att möjliggöra konkurrens- och prisövervakande myndigheters kontroll att diskriminering ej sker förbinder sig Cementa att senast den 1 juli 1975 upprätta ett sådant system för försäljningstatistik att avvikelser från prislistor och i erforderlig omfattning övriga försäljningsvillkor kan konstateras. På fakturorna skall fraktkostnaden separat anges såvitt ej annan överenskommelse senare träffas på grund av ändrade förhållanden.

5. Den strukturrationalisering, som utgör ett av syftena med sammanläggningen av Gullhögens och Cementas rörelser kan komma att innebära nedläggning av delar av existerande produktionskapacitet, som visar sig ej längre motsvara rationella och ekonomiska krav. Dylika nedläggningar skall ske under vederbörligt hänsynstagande till de anställdas och samhällets intressen.

Avveckling av rörelsegrenar eller enskilda fabriksförvaltningar inom Cementa förutsätts ske i enlighet med en kontinuerligt reviderad plan som fastställs av Cementas styrelse efter samråd med företrädare för de anställda. Sådana företrädare – vilka förutsätts utses bland de anställda vid Cementa – skall även äga rätt att löpande medverka i det utredningsarbete som föregår beslut. Skulle av särskilda skäl avsteg från den vid ett givet tillfälle gällande planen påkallas skall samråd likaledes ske med företrädare för de anställda.

Cementa äger ålägga de i utrednings- och samrådsförfarandet deltagande personerna att icke – annat än i samförstånd med företagsledningen – för annan i förtid yppa vad som framkommer under nämnda förfarande. De anställdas representanter skall dock i frågor som avses i föregående stycke vara oförhindrade att informera och rådgöra med ledningarna för sina fackliga organisationer under förutsättning att även de senare accepterar tystnadsplikt.

Vid nedläggningar skall Cementa aktivt verka för att bereda friställd personal annan sysselsättning inom företaget eller Euroc-koncernen i övrigt samt genom lämpliga åtgärder aktivt verka för att ny sysselsättning skapas på berörd ort för den händelse alternativa anställningsmöjligheter där saknas.

6. Euroc förbinder sig att ej utnyttja sin möjlighet att jämlikt aktiebolagslagen inlösa de av staten ägda aktierna i Cementa. Staten avstår från sin möjlighet att påkalla sådan inlösen. Skulle Cementas bolagsordning under avtalstiden ändras utan att staten härtill lämnat sitt godkännande skall staten

dock ha rätt att påkalla inlösen jämlikt 174 § 2 mom. aktiebolagslagen.

7. Staten äger rätt att efter samråd med Euroc anvisa två personer att ingå såsom ordinarie ledamöter i Cementas styrelse;

två personliga suppleanter för dessa;

en person såsom ordinarie revisor i Cementa;

samt en personlig suppleant för denne; revisor jämte suppleant skall vara auktoriserad revisor.

Euroc förbinder sig att på bolagsstämma medverka till att de personer staten sålunda anvisat blir valda till respektive befattningar.

8. Parterna är överens om att styrelsen skall sammanträda minst fyra gånger per verksamhetsår, samt att i den mån styrelsen utser ett arbetsutskott en av statens representanter skall ingå däri.

9. Varje aktie skall medföra lika rätt till avkastningen ur Cementa. Innehavare av B-aktier skall dock äga rätt till en genomsnittlig utdelning för räkenskapsåren 1974-1993 av lägst 12 kronor per aktie och år.

B-aktieägare uppbär sin avkastning i form av utdelning på aktierna. A-aktieägaren äger uppbära sin avkastning antingen i form av utdelning eller i form av koncernbidrag. Om avkastningen utgår i form av koncernbidrag, och således blir skattepliktig hos Euroc i stället för hos Cementa, skall bidraget uppräknas med den skatt som skulle ha utgått hos Cementa om avkastningen lämnats i form av aktieutdelning.

10. Euroc skall liksom tidigare kunna utnyttja av Cementa ägda fastigheter och andra tillgångar ävensom dess borgen såsom säkerhet för Euroc-koncernens externa upplåning och dess andra förpliktelser. I gengäld förbinder sig Euroc att ej kräva säkerhet för de medel Euroc-koncernen utlånar till Cementa för att bidra till förverkligandet av inom detta företag erforderliga investeringar. För de lån som Cementa upptar hos Euroc och som Euroc i sin tur upplånat på av Cementa tillhandahållna säkerheter betalar Cementa lika hög ränta som Euroc betalar till långivaren.

11. Såvitt parterna nu kan bedöma synes det vara lämpligt att även Gullhögens cementrörelse överförs till Cementa. Eventuellt bör detta ske genom att Gullhögen fusioneras med Cementa. Så länge cementrörelsen till någon del kvarstår i Gullhögen skall vad i p. C 1-5, 7, 8 och 10 sägas gälla även för detta bolag.

D. Allmänna bestämmelser

1. Staten äger överlåta sina aktier i Cementa till av staten direkt eller indirekt helägt bolag. Denna rättighet gäller även för statligt bolag till vilket staten överlåtit sina aktier. Det förutsätts härvid att samtliga statens aktier omfattas av överlåtelsen. Staten skall oavsett sådan överlåtelse kvarstå som part i detta avtal.

2. Detta avtal gäller så länge staten eller av staten direkt eller indirekt helägt bolag är ägare av de i p. B 1 omnämnda 50 000 st aktierna i Cementa. Skulle Euroc avvyttra aktiemajoriteten i Cementa åligger det Euroc att tillse att köparen inträder i Eurocs ställe i detta avtal.

3. Tvister på grund av detta avtal och därur härflytande rättsförhållanden skall avgöras av skiljemän enligt vid envar tid gällande lag om skiljemän.

Dock skall den av de tvistande parternas skiljemän utsedde ledamoten, ordföranden, vara ordinarie lagfaren ledamot av svensk civil domstol.

Detta avtal har upprättats i tre exemplar varav staten, Euroc och Cementa tagit var sitt.

Stockholm den 7 december 1973

För svenska staten med förbehåll
för Kungl. Maj:ts godkännande.

Industriaktiebolaget EUROC

Ovannämnda avtal biträdes såvitt på Cementa ankommer

Stockholm den 7 december 1973

CEMENTA AB

KUNGL. BIBL.

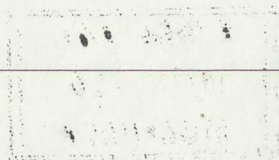
1977-08-26

STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1977

Kronologisk förteckning

1. Totalförsvaret 1977-82. Fö.
2. Bilarbetstid. K.
3. Utbyggt regional näringspolitik. A.
4. Sjukvårdsavfall. Jo.
5. Kvinnlig tronföljd. Ju.
6. Översyn av det skatteadministrativa sanktionssystemet 1. B.
7. Rätten till vapenfri tjänst. Fö.
8. Folkhögskolan 2. U.
9. Betygen i skolan. U.
10. Utrikeshandelsstatistiken. E.
11. Forskning om massmedier. U.
12. Kommunal och enskild väghållning. K.
13. Sveriges samarbete med u-länderna. Ud.
14. Sveriges samarbete med u-länderna. Bilagor. Ud.
15. Handelsstålsindustrin inför 1980-talet. I.
16. Handelsstålsindustrin inför 1980-talet. Bilagor. I.
17. Översyn av jordbrukspolitiken. Jo.
18. Inflationsskyddad skatteskala. B.
19. Radio och tv 1978-1985. U.
20. Kommunernas ekonomi 1975-1985. B.
21. Svensk undervisning i utlandet. U.
22. Arbete med näringshjälp. A.
23. Psykiskt störda lagöverträdare. Ju.
24. Näringsidkares avbetalningsköp m. m. Ju.
25. Båtliv 2. Registerfrågan. Jo.
26. Kvinnan och försvarets yrken. Fö.
27. Revision av vattenlagen. Del 4. Förslag till ny vattenlag. Ju.
28. Kortare väntetider i utlänningsärenden. A.
29. Konkursförvaltning. Ju.
30. Elektronmusik i Sverige. U.
31. Studiestöd. U.
32. Konsumentskydd vid köp av begagnad personbil. Ju.
33. Allmänflygplats-Stockholm. K.
34. Inrikesflygplats-Stockholm. K.
35. Inrikesflygplats-Stockholm. Bilagor. K.
36. Ersättning för brottsskador. Ju.
37. Underhåll till barn och frånskilda. Ju.
38. Folkbildningen i framtiden. U.
39. Företagsdemokrati i kommuner och landstingskommuner. Kn.
40. Socialtjänst och socialförsäkringstillägg. S.
41. Socialtjänst och socialförsäkringstillägg. Sammanfattning. S.
42. Kronofogdemyndigheterna. Kn.
43. Koncentrationstendenser inom byggnadsmaterialindustrin. I.

Statens offentliga utredningar 1977

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Kvinnlig tronföjd. [5]
Psykiskt störda lagöverträdare. [23]
Näringsidkares avbetalningsköp m. m. [24]
Revision av vattenlagen. Del 4. Förslag till ny vattenlag. [27]
Konkursförvaltning. [29]
Konsumentskydd vid köp av begagnad personbil. [32]
Ersättning för brottsskador. [36]
Underhåll till barn och frånskilda. [37]

Utrikesdepartementet

Biståndspolitiska utredningen. 1. Sveriges samarbete med u-länderna. [13] 2. Sveriges samarbete med u-länderna. Bilagor. [14]

Försvarsdepartementet

Totalförsvaret 1977-82. [1]
Rätten till vapenfri tjänst. [7]
Kvinnan och försvarets yrken. [26]

Socialdepartementet

Socialutredningen. 1. Socialtjänst och socialförsäkringstillägg. [40]
2. Socialtjänst och socialförsäkringstillägg. Sammanfattning. [41]

Kommunikationsdepartementet

Bilarbets tid. [2]
Kommunal och enskild våghållning. [12]
Allmänflygplats-Stockholm. [33]
Brommautredningen. 1. Inrikesflygplats-Stockholm. [34] 2. Inrikesflygplats-Stockholm. Bilagor. [35]

Budgetdepartementet

Översyn av det skatteadministrativa sanktionssystemet 1. [6]
Inflationsskyddad skatteskala. [18]
Kommunernas ekonomi 1975-1985. [20]

Utbildningsdepartementet

Folkhögskolan 2. [8]
Betygen i skolan. [9]
Forskning om massmedier. [11]
Radio och tv 1978-1985. [19]
Svensk undervisning i utlandet. [21]
Elektronmusik i Sverige. [30]
Studiestöd. [31]
Folkbildningen i framtiden. [38]

Jordbruksdepartementet

Sjukvårdsavfall. [4]
Översyn av jordbrukspolitiken. [17]
Båtliv 2. Registerfrågan. [25]

Arbetsmarknadsdepartementet

Utbyggd regional näringspolitik. [3]
Arbete med näringshjälp. [22]
Kortare väntetider i utlänningsärenden. [28]

Industridepartementet

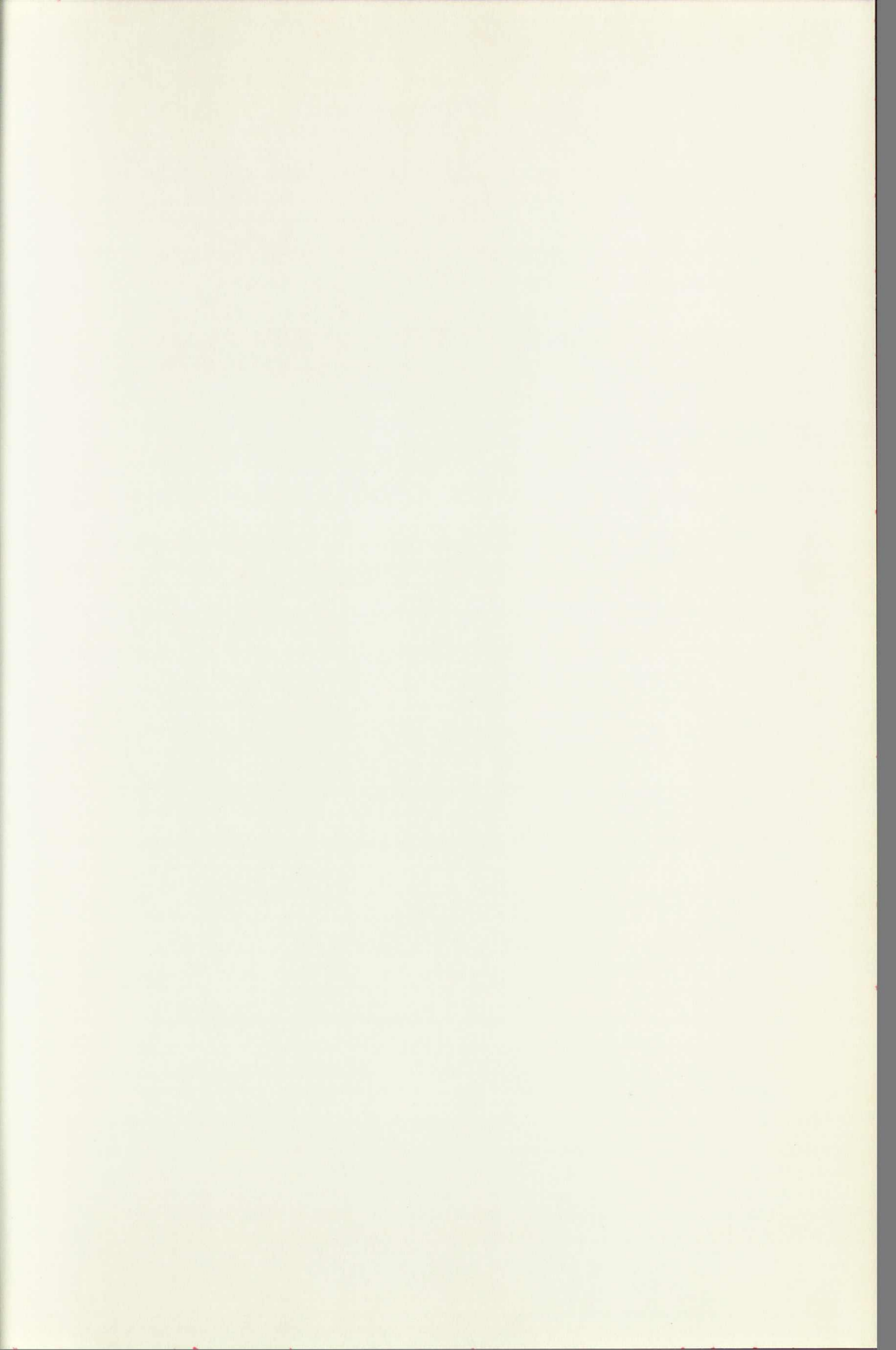
Handelsstålsutredningen. 1. Handelsstålsindustrin inför 1980-talet. [15] 2. Handelsstålsindustrin inför 1980-talet. Bilagor. [16]
Koncentrationstendenser inom byggnadsmaterialindustrin. [43]

Kommundepartementet

Företagsdemokrati i kommuner och landstingskommuner. [39]
Kronofogdemyndigheterna. [42]

Ekonomidepartementet

Utrikeshandelsstatistiken. [10]

LiberFörlag
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-03478-6
ISSN 0375-250X